TÜRK SOSYAL ve SİYASİ HAYATINDA

YAHUDİLER

EDİTÖRLER

YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM ERDAL

YRD. DOÇ. DR. YUNUS ÖZGER

İNCELEME - ARAŞTIRMA

IQ

TÜRK SOSYAL VE SİYASİ HAYATINDA

YAHUDİLER

Editörler:
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Erdal
Yrd. Doç. Dr. Yunus Özger

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

IQ Kültür Sanat Yayıncılık:435
Araştırma-İnceleme Dizisi:376
Editörler: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Erdal - Yrd. Doç. Dr. Yunus Özger
Türk Sosyal ve Siyasi Hayatında Yahudiler

Kitabın tüm yayın hakları IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi'ne aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No : 12446
1. Baskı : Ekim 2011 / İstanbul
ISBN : 978-975-255-337-8
Genel Yayın Yönetmeni : Adem Sarıgöl
Mizanpaj : Adem Şenel
Kapak Tasarımı : Yunus Karaaslan
Montaj : Mefa Grafik
Halkla İlişkiler ve Dağıtım Sorumlusu : Yusuf Sarıgöl
Baskı-Cilt : Alioğlu Matbaacılık
: Orta Mahalle Fatin Rüştü Sokak,
No 1-3A, Bayrampaşa / İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

Copyright © IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Uluslararası Tanıtım Hizmetleri Ticaret Limited Şirketi
Copyright © 2011, ***Yrd. Doç. Dr. İbrahim Erdal - Yrd. Doç. Dr. Yunus Özger***

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK, toplumu
"Bilgi Işığında Aydınlanmaya" çağırıyor, Amaç satışları ya da
kârı arttırmak değil, yalnızca topluma faydalı olmak.

GENEL DAĞITIM
www.iqkultursanat.com
e-mail: info@iqkultursanat.com

®

TOPLU ALIMLARDA İSTEME ADRESİ
IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK ve ULUSLARARASI
TANITIM HİZMETLERİ TİC.LTD.ŞTİ.

19 Mayıs Mah. Osman Gazi Cad. Günyüzü Konakları
C Blok No. 1-A Büyükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 519 56 83 Belgegeçer: 0212 520 91 12
Cep: 0544 608 58 58 - 0505 226 34 00

TÜRK SOSYAL VE SİYASİ HAYATINDA

YAHUDİLER

Editörler:
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Erdal
Yrd. Doç. Dr. Yunus Özger

®
IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

Hakem ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA	Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ali YAKICI	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Soner HUNKAN	Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Türkler ve Yahudiler denildiğinde akla ilk gelen konu; İspanyadan göç ederek Osmanlı devletine sığınan Yahudiler gelmektedir. Oysa Yahudilerin Türklerle teması daha da eskiye dayanmaktadır. Daha Osmanlı devleti kurulmadan önce Bizans baskısından kaçan Yahudiler de Selçuklu himayesi altına alınmıştır. Türklerin bu koruyucu yaklaşımı Osmanlı devrinde de devam etmiş ve bazı şehirlerde farklı iş kollarında faaliyet gösteren Yahudi cemaatlerine rastlanmıştır.

Fransa ve Almanya'dan çıkarılan bir kısım Yahudiler, II. Murat zamanından itibaren Osmanlı coğrafyasında güvenli bir şekilde iskân edildiği gibi; Kral Ferdinand ile eşi İzabelle'nin emri doğrultusunda İspanya'dan çıkartılan Yahudiler de aynı muameleye tabi tutulmuşlardır.

Karşılıklı sosyo-kültürel etkileşimin yaşandığı Türk-Yahudi ilişkilerine bu yeni göçmenler içinde yer alan ilim adamlarının Osmanlı bilim ve bürokrasisine büyük katkısı olmuştur. Cemaat esaslı ve azınlık statüsünde varlıklarını sürdüren Yahudi topluluğu, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği değişim rüzgârının tesirinde kalmıştır. Bütün uyrukların kanun önünde eşitliği, can ve mal güvenliğini garanti altına alan bu düzenleme sonrasında ilan edilen Islahat Fermanıyla eşitlik vurgusu, daha da belirginleşmiştir. Bu dönemde bütün azınlıklar için yapıldığı gibi Yahudiler için de anayasa niteliği taşıyacak yasal düzenlemelere gidilmiştir. Reformlar neticesinde memuriyet kadroları Yahudilere

de açılmış ve oluşan pozitif atmosfer sayesinde 1892 yılında İspanya'dan göç edişin 400. yıl dönümü coşkuyla kutlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde de Avrupa'dan Yahudilerin Anadolu'ya veya Türkiye'ye göç olgusu tekrar yaşanmış, Nazi baskısı altında kalan birçok Yahudi Türkiye'ye sığınarak bürokrasi ve üniversitelerde görev almışlardır. Yahudiler ile Türkler arasındaki tarihi süreçten gelen bu temas sosyal hayatın her alanında birbirini etkilemiştir. Türk edebiyatından gölge oyunlarına, bürokrasiden siyasete kadar geniş bir yelpazede Türk sosyal hayatında yer edinmiş olan Yahudiler, kimi zaman olumsuz kimi zaman olumlu izlenimlerle Türk sosyal, siyasi ve kültürel hayatında yer edinmiştir. IQ yayınevi ile planlanmış olan "Türk Siyasal ve Sosyal Hayatında Azınlıklar" projesinin İlk bölümü Ermeniler üzerine yapılmış olup bu çalışma ikinci bölümü oluşturmaktadır.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim ERDAL
Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER
YOZGAT 2011

ELİF ŞAFAK'IN ROMANLARINDA YAHUDİ İMAJI

*Yrd. Doç. Dr. Nilüfer İLHAN**

Giriş

Osmanlı devletinin birçok ulusu içinde barındıran sosyal yapısı; çok sesli, çok dilli, çok kültürlü bir zihniyeti beraberinde getirerek siyasî, sosyal ve edebî sahada farklı ulusların sesini duyurmasına imkân tanımıştır. Bu farklı etnik kökene mensup ulusları adeta bir potada toplayan Osmanlı, hoşgörü ve adaleti şiar edinerek uzun yıllar bu siyaset anlayışını devam ettirmiştir. Osmanlı devletinde sayıca az olmalarına rağmen, devletin hoşgörüsünden faydalanarak sosyal hayatın içerisinde önemli bir dinamiği oluşturan gayrimüslimlerin başında Yahudiler gelmektedir. Yahudilerin Osmanlı devletiyle ilişkileri, Orhan Bey zamanında başlamıştır. İlişkilerdeki asıl yoğunluk ise Yahudilerin II. Beyazıt döneminde Avrupa'dan sürülerek Osmanlı'nın onlara kapılarını açmasıyla ve bu topraklarda yaşamaya başlamalarıyla görülür.[1] Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi nüfusunun artması, 15.yy'da İspanya'dan sürülen Sefarad Yahudileriyle olmuştur. Hıristiyan Avrupa'nın Engizisyon mahkemelerince zulme

* Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü YOZGAT.

1 Stanford J.Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, (çev.Meriç Sobutay), Kapı Yay., 1.bs., İstanbul 2008, s.52-53.

maruz bıraktığı Yahudilerin kimi öldürülmüş, kimisi de kaçarak başka ülkelere sığınmıştır. Bu ülkelerin başında gelen Osmanlı, kendisine sığınan Yahudilere kucak açarak, diğer gayrimüslim tebaya karşı gösterdiği hoşgörüyü, bunlara da gösterip kamusal alanda söz sahibi bir millet olmalarını sağlamıştır. Osmanlı devletinde Yahudiler, diğer ülkelerde olduğu gibi bilim, felsefe ve özellikle de ticaretle yakından ilgilenerek adını duyurmayı başarmışlardır. Bilhassa ekonomiyle ilgilenmeleri onları güçlendirmiş ve Türk romanına da bu hususta bir imaj katmışlardır. 19.yy romanlarında Yahudi imajı, erkekler için çoğunlukla cimri ve paragöz, kadınlar içinse diğer gayrimüslim kadınlarda olduğu gibi hafifmeşrep olarak çizilmiştir.[2] 20.yy romanlarında bu imaj devam etmekle birlikte, "Varlık Vergisi" ve "5-6 Eylül Olayları" gibi sosyal problemlere de değinilerek farklı bir imaj çizilmeye çalışılmıştır.[3]

Romanlarını çok sesli ve çok kültürlü bir zemine inşa eden çağdaş romancılardan Elif Şafak, romanlarının şahıs kadrosuna dâhil ettiği gayrimüslimlere Yahudi vatandaşları da katar. Ancak romanlarında yer verdiği Yahudiler, bilinen Yahudi imajından fakl olarak karşımıza çıkar. O, Yahudilerin iç dünyasını; kimlik, aidiyet, inanç, aşk, hüzün, korku, güzellik, sürgün... gibi konularda teşhir ederek genel kalıpların dışında bir Yahudi imajı çizmiştir. Mikro tarihçilik anlayışından yola çıkarak insanı resmî tarihin sayfalarında değil de sosyal hayatın içinde yakalayarak imajını kurmaya çalışır: "*Türkiye toplumunu dönüştürme ve geçmişiyle yüzleştirme açısından "mikro" bazlı çalışmaların*

2 19.yy romancılarından Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde işlenen Yahudi tipleri için bkz., Fazıl Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyümek Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayri Müslim Osmanlılar**, İletişim Yay., 1.bs., İstanbul 2006.

3 Yılmaz Karakoyunlu Varlık Vergisi'ni Salkım Hanım'ın Taneleri ve 5-6 Eylül Olaylarını da *Güz Sancısı* romanlarında işlemiştir. Ayrıca, Çağdaş Türk Edebiyatında Yahudi Tipleri için bkz. Nedim Gürsel, "Çağdaş Türk Edebiyatında Yahudi Tipleri", **Bozkırdaki Yabancı**, 2.bs., İstanbul 2006, s.105-128.

büyük önem taşıyacağı söylenebilir. Zira bu tür çalışmaların temel malzemesi bireydir. "Mikro" çalışmalar, inceleyen ile incelenen, okuyan özne ile yazılan nesne arasında empati kurma potansiyeline sahiptir."[4] Yazarın Yahudi karakterler aracılığıyla çizmeye çalıştığı imaj, bir Yahudi imajından ziyade modern yaşam içerisinde insanın içine düştüğü çıkmazları ve boğuşmaları hikâye etme esasına dayanır. Bilhassa Yahudilerin kimlik ve aidiyet problemleri üzerinde durarak, azınlık ve göçebe olmanın getirdiği sorunları irdeler. Bu çalışmada, yazarın romanlarında yer verdiği Yahudi karakterleri nasıl bir imajla oluşturduğuna dikkat çekilecektir. Romanlar, yayımlandığı tarihlere göre kronolojik bir sıraya göre ele alınacaktır.

Pinhan

Havasını soluduğum yerde
dört kitabın ehli bir arada yaşardı

Elif Şafak'ın 1997 yılında yayımlanan ilk romanı *Pinhan*[5], Pinhan adlı çift cinsiyetli bir dervişin kimliğini ve bu kimliğe bağlı olarak hikâyesini oluşturmak için Denizli'deki Baba Dürri Tekkesi'nden İstanbul'daki Akrep Arif ya da diğer ismiyle Nakş-ı Nigâr Mahallesi'ne gelerek kimliğini/cinsiyetini bulma sürecini anlatır. Yazar bu ilk romanıyla diğer romanlarında da uygulayacağı çoğulcu tarzını; kahraman, mekân ve zaman üzerinden göstermeye çalışır. Yazar çoğulcu bir roman yazma düşüncesini, kahramanlarına da yansıtarak farklı etnik kökene mensup kişileri bir araya getirir. Bu romanda bir Yahudi karaktere yer vermemekle birlikte, farklı dinden milletlerin Osmanlı döneminde bir arada yaşadığına dair göndermede bulunur. Romanın

4 Zabel Yesayan, "Elif Şafak, Sürekli Sürgün: Zabel Yesayan Üzerine Bir İnceleme", **Silahtarın Bahçeleri**, 1.bs., Belge Yayınları, İstanbul 2006, s.7.

5 Bu çalışmada romanın şu baskısı esas alındı: **Pinhan**, 9.bs., Metis Yayınları, İstanbul 2007, s.218.

aslî kahramanı derviş Pinhan, her kesimden insana kucak açan Baba Dürri Tekkesi'ne intisap etmiştir. Burada birbirinden farklı meşrepte ve yaratılıştaki dervişleri tanıma imkânı bulur ve onların hikâyelerini dinler. Bu dervişlerin biri de Dertli Hagopik adlı bir Ermeni derviştir. Dertli Hagopik, Baba Dürri Tekkesi'ne gelmeden önce İstanbul'da sarraflık yapan biridir. İstanbul'da Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin birlikte nasıl yaşam sürdüğüne dair izlenimlerini Pinhan'a şöyle anlatır: "*Benim memleketimde, doğduğum, taşını toprağını karış karış gezdiğim, havasını soluduğum yerde, dört kitabın ehli bir arada yaşardı. Bir arada dediysem mahallelerimiz ayrı; yediğimiz, içtiğimiz, âdetlerimiz ayrı; esvaplarımız ayrı; lâkin soluduğumuz hava, gördüğümüz güneş ve ay birdi. Kuru yerlerin ahalisi pek kederli olurmuş derler, yalan değil. Kederimiz birdi. Aynı gökkubbeye yakarırdık. Aynı yıldızlara bakıp bakıp efkârlanır; aynı yıldızları hesap etmeye çalışırken uyuyakalırdık. Yan yana dizilmiş kapalı kutular gibiydik. Bizim oranın soğuğu pek meşhurdur. Kuru ayaz din, millet ayrımı bilmez tabii; iliklerine kadar işler adamın, her kim olursan ol. Kış çöktüğünde kapalı kutular birbirine sokulurdu ama hudutların korunmasına da ayrı bir itina gösterilirdi. Hukukumuz vardı. Öyle hem yan yana, hem de birbirimize dokunmadan, el sürmeden ısınmaya, ısınmasak bile hiç olmazsa dokunmadan bir kışı daha geçirmeye çalışırdık.*"(s.38) Dertli Hagopik'in bu yaşantıyı Pinhan'a anlatmasının nedeni, İstanbul'daki bu çoğulcu ortamda gördüğü bir Müslüman kadına âşık olarak çift başlı bir hikâye oluşturmasıdır.

Ermeni karakter Dertli Hagopik'in İstanbul'un çok katmanlı yapısına dikkat çektiği anlatımı, sosyal yaşamda Osmanlı'nın diğer uluslarla, diğer ulusların da Osmanlı'yla uyum içinde yaşadıklarını gösterir. Burada hem Müslümanların hem de diğer dine mensup milletlerin, yeri geldikçe ayrılan yeri geldikçe de kolektif olan yaşamları açıklanarak olumlu bir imaj çizilmiştir.

Şehrin Aynaları

Temizlenmesi gereken bir cerahattir onlar

İlk baskısı 1999'da yapılan *Şehrin Aynaları*[6], Yahudi karakterlerin en yoğun olarak görüldüğü romandır. Çünkü romanın konusunu, 17.yy'da İspanya'dan Engizisyon Mahkemeleri'nin verdiği kararla İstanbul'a ve diğer Avrupa ülkelerine sürgün edilen Sefarad Yahudileri oluşturur.[7] Yahudiler, uzun yıllar Hıristiyan ve Müslüman milletlerle İspanya'da birlikte yaşamış bir topluluktur. Hıristiyanların kendilerine yaptığı baskı sonucunda bir kısmı converso (din değiştirme) olmuş ve kimliklerini saklamaya, bastırmaya çalışmışlardır. Ancak kolay kolay vaz geçemedikleri ve unutamadıkları geçmişleri, onlara her zaman bir Yahudi olduklarını hatırlatmıştır. Bu hatırlatmada, romanda kişinin kimliğini göstermek amaçlı ayna metaforu kullanılmıştır. Romandaki Yahudi karakterleri, İspanya'daki ve İstanbul'dakiler olmak üzere iki bölümde incelemek mümkündür.

a) İspanya'daki Yahudiler:

Şehrin Aynaları, 17.yy'da İspanya'da converso olan Yahudilerin kimlik bunalımlarını ve Engizisyon mahkemelerince Yahudi oldukları gerekçesiyle zulme, işkenceye ve sürgüne maruz kalmalarını ve sonrasında Osmanlı topraklarına gitmelerini anlatan bir romandır. Roman, annesi ve babası converso olan çocuk karakter Andres'in (Andresillo) geçmişini öğrenmek için yıllar sonra İstanbul'a bir yetişkin olarak gelmesiyle başlar. Yazar diğer karakterlerde anlatıcı olarak ilahî bakış açısını seçerken,

6 Bu çalışmada romanın şu baskısı esas alındı: **Şehrin Aynaları**, 8.bs., Metis Yayınları, İstanbul 2007, s.278.

7 Sefarad Yahudileri, İspanya ve Portekiz'den sürülen ve Akdeniz havzasına yerleşen Yahudilere verilen isimdir. 1492 yılında İspanya'dan göç ederek İtalya'ya, Balkanlar'a ve Osmanlı topraklarına yerleşmişlerdir. Ömer Erdoğan, Yahudilik **Tarihi**, Kalipso Yayınları, İstanbul (tarih belirtilmemiştir), s.149. Romanda ise Yahudilerin Osmanlı topraklarına gelme tarihi 1639 olarak verilmiştir.

Andres'te kahraman-anlatıcıyı seçer. Andres'in ben anlatıcı olarak yer aldığı bölüm, sadece romanın ilk ve son kısmıdır. Romanın akışında Andres, yazar-anlatıcının bakışıyla derinlemesine verilmeyen bir karakterdir. Andres, kendisinden önce İstanbul'a gelen ailesinin ve atalarının hikâyelerini öğrenerek kimliğini oluşturmak ister: "*Aynalar şehrindeyim çünkü kim olduğumun peşindeyim.*"(s.5) Bu kimlikte en önemli unsurlardan birini de din teşkil edecektir. Zira, ataları dinleri yüzünden sürgün edilmiş, isimleri değiştirilmiş ve geçmişleri yok edilmiştir. Ancak o, Yahudiliği hemen kabul etmek yerine, geçmişini tanıdıktan sonra inancını oluşturmak ister: "*Daha kim olduğumu bile bilmeden, kalkıp bir de din edinmek manasız geliyor. Bu, bir gölgeye kıyafet dikmek gibi bir şey. Hangi gölgenin kıyafete ihtiyacı olabilir ki?"*(s.6)

Romanda geriye dönüşle, hem Andres'in ailesinin hem de İspanya'daki diğer Yahudilerin sürdükleri yaşam anlatılır. Andres'in annesi; iri siyah gözlü, beyaz tenli, güzel İsabel Nuñez Alvarez, çocukluğu Tordesillas köyünde geçen bir coversodur. İsabel'in hem annesi, hem de babası ona küçüklüğünden itibaren her türlü kitabı okutarak kitapların dünyasıyla tanışmasına vesile olurlar. İsabel, huzursuz ve hüzünlü bir karaktere sahiptir: "*Fakat hüzün, derinden iz süren ve geçtiği yollarda nilfam ayak izleri bırakan bir hüzün peşinden ayrılmıyordu. Durup omuzlarından sarsmak istiyordu hüznü; neyin peşinde olduğunu duymak istiyordu.*"(s.25) İsabel, her ne kadar din değiştirmiş olsa da kutsal olan cumartesi gününü (şabat) hiçbir şey yapmadan geçirir. Bu ritüel, onun inancını kolay kolay terk edemediğinin bir göstergesidir. Birkaç nesildir doktorluk mesleğini neredeyse bir geleneğe dönüştüren bir ailenin oğlu converso Antonio Pereira evlenir ve Madrid'te yaşamaya başlar. Eşine hiçbir zaman tutkuyla bağlanmayarak, eşinin erkek kardeşi Miguel Pereira ile birlikte olur ve bu yasak ilişkiden Andres'i doğurur: "*Nasıl ki evlendiğinde eş, Andres'i*

dünyaya getirdiğinde de anne gibi hissetmemişse kendini, o korkunç günahı işlediğinde de günahkâr olduğundan emin değildi. Aklı başındayken de, deliliği tescillendiğinde de, hissetmesi gerekenleri bir türlü hissedememişti."(s.251-252) Başlangıçta İsabel, Migeul'i büyük bir aşkla sevip sonrasında kabuğuna çekilir ve ne kocasına, ne Miguel'e ne de oğlu Andres'e yakınlık gösterir. Komşuları Elena Rodriguez iki sene önce kaybettiği oğlu Diego'nun yerine Andres'i koyarak İsabel'in vermediği şefkati ona verir. İsabel'in huzursuzluğunu ve hüznünü dağıtan tek kişi ise, küçüklüğünde kendisini iyileştiren Yaşlı adında Müslüman bir kadındır. İsabel, kocası Antonio'nun İtalya'ya ceset teşrih derslerine katılmak için gitmesiyle birlikte, Yaşlı'yı yanına çağırır. Yaşlı, 1575'te Engizisyon mahkemelerinin verdiği kararla öldürülmek istenen Amet Zambarel adlı Müslüman bir direnişçinin kızıdır. Askerler, köylerini basınca babası Kuzey Afrika'ya kaçmayı başarır ve Yaşlı'yı da köyün sakinleri saklayıp büyütürler.

İsabel, Yaşlı'dan hastaları iyileştirme yöntemini öğrenir. Bu iyileştirmede belirlenen usul, vücuttaki bir cerihayı atmak değil, o cerihayı atmadan tedaviyi uygulayabilmektir. Yaşlı'dan insan vücudunun bir çembere benzetildiğini ve zıtlıkların o çemberi tamamladığını ve devletinde kendisini oluşturan halka karşı eşit mesafede olması için yine bir çembere benzetildiğini de öğrenir. İsabel bu benzetmelerin manasını çıkarır ve korktuğu başına gelir. Engizisyon askerleri bir gece yarısı conversoların evine baskın düzenler ve İsabel'in de evini basıp onu Casa Santa adı verilen sorgu hücre evine ve ardından da manastıra götürürler. Oğlu Andres'e ise komşuları Elena sahip çıkar ve onu evlatlık edinir.

Andres'in meşru babası (amcası) Antonio Pereira, ataları iki kuşak öncesinden Portekiz'den İspanya'ya gelen Pereira sülalesine mensup bir kişidir. Bu sülalede hekimlik bir geleneğe dönüşmüş ve bundan dolayı da Antonio, oğlu Andres'in de ileride kendisi gibi hekim olmasını istemiştir. Utangaç, sessiz, ölçülü

ve dikkatli bir mizaca sahiptir. Antonio, hekimlik mesleğinin yanı sıra felsefeyle de ilgilenen ve sürekli okuyan bir entelektüeldir. Felsefe kürsüsü başkanlığına aday olur ve sonrasında seçilerek felsefe alanında da adını duyurmayı başarır. Başlangıçta insanların geçmişleri yerine, geleceğe bağlanmasını, geçmişe bağlı kalanların hiçbir zaman mutlu olamayacağını düşünür: "*Ve geçmişi sıla belleyenler ömür boyu gurbette yaşamaya mahkûm olduklarına göre, ya hafızayı hatıralarından uzaklaştırmak lazımdı, ya da hatıraları ait oldukları zamandan. Aksi takdirde, acıtırdı geçmiş; boş yere yaralanırdı insan.*"(s.32) Her ne kadar, yüzü geçmişe değil de geleceğe dönük olsa da felsefeyle ilgilenmesi onun geçmişini kurcalamasına ve kültürüne ait olan malzemeleri toplamasına neden olur. Engizisyon'un yasakladığı Talmud ve Kabala gibi Yahudi kitaplarının listesini çıkarmaya başlar. Sonrasında da kariyerinde ilerlemek için Padua'ya (İtalya) ceset teşrih derslerine katılmaya gider. Padua'da bilimsel çalışmalara imza atan Antonio, bir hekim olarak söz sahibi biri olur. Ancak, ailesinin tutuklanması üzerine kaygılanarak üniversiteden istifa eder ve İspanya'ya dönmeyi tehlikeli bularak Yahudilerin çokça yaşadığı Venedik'e gitmeye karar verir.

Antonio'nun kardeşi ve Andres'in gerçek babası olan kıvırcık saçlı esmer adam Miguel Pereira ise, abisinin tam zıttı bir karaktere sahiptir. Serseri, nihilist, sürekli içki içen, kadınlarla birlikte olan ve ailedeki doktorluk geleneğini disiplinsizliğinden dolayı sürdüremeyen sabırsız ve aceleci bir kişidir. Abisinin karısı İsabel'e âşık olur ve evde yalnız kaldıkları bir gün birlikte olurlar. Bu birliktelikten de Andres doğar. Başlangıçta Andres'ten uzak dursa da sonradan bu çocuğu çok sever:"*Katıksız, karşılıksız sevmeyi öğrenmişti ondan. Hiç ayrılmıyordu çocuğun yanından; hayatında ilk defa, ruhunu yargılamayan, onu, ne bir eksik ne bir fazla, tam da böyle olduğu için seven birini bulmanın tadını çıkarıyordu.*"(s.164) Bu gerçeği, İspanya'dan ayrıldıktan sonra bir

mektupla Venedik'teki abisine ima ederek canını acıtmak ister. Madrid'te son zamanlarda conversoların Hıristiyan çocuklarını öldürdüğü ve öldürenlerin de mahkeme tarafından öldürüldüğü ve diğer conversoların da hayatlarının tehlike altında olduğuna dair söylentiler dolaşmaya başlar. Bu söylentilere aldırış etmeyen Miguel, durumu daha da kışkırtan bir harekette bulunur: "*Kurcalamaktan zevk alırdı sanki; kurcalarken kanatabileceğini düşünmeden. Başkalarının hayatlarını, dilediği zaman içine dalabileceği bir rüya âlemi gibi görürdü adeta.*"(s.172) Bir gün kendisi gibi bir coverso olan Rodrigo Mendez Silva'yla gezerken, on biri kişiyi daha toplayarak bir hana uğrar ve kendisinin Hz. İsa, arkadaşlarının da havari olduğunu hancı ve hanımına söyleyerek dalga geçer. Buna inanan hancı ve hanımı ikramda kusur etmezler. Bu gibi hadiselerden haberdar olan Engizisyon, conversoları ağır cezalara çarptırır. Miguel ise Maggid adını verdiği iç sesine kulak vererek İspanya'dan kaçmayı başarır ve geçmişini inkâr etmeyeceği aynalar şehri olan İstanbul'a gitmeye karar verir: "*Şehrin aynalarında, geçmişin geleceği nasıl baştan çıkarttığını, geleceğin nasıl tava gelip geçmişin içinde kendinden geçtiğini ve bugünün geçmişin rahminde nasıl günbegün, anbean büyüyüp şekil aldığını seyredecekti.*"(s.157)

Yahudi olduğu halde bunu kabullenmeyen ve içinde çatışmalar yaşayan bir diğer karakter ise Avila şehrinde yoksul bir fırıncının beşinci oğlu olarak dünyaya gelen ve Hıristiyan bir vaiz olan Alonso Perez de Herrera'dir. Alonso, çocukluğunda ince sesli ve bu sesten dolayı insanların kendisini çok ciddiye almadığı biridir. Bir gün kilisede hiç tanımadığı bir sesin içinde konuştuğunu hisseder. Bu ses ona, kendisine güvenmesini ve babasının rızasını alarak üniversiteye gitmesini söyler. Bu sese kulak veren Alonso, üniversiteyi okuyarak ünlü bir hatip olur. Kilisede verdiği vaazlarla insanları etkileyerek, koyu bir Hıristiyan olarak tanınmaya başlar. Ancak içinde her zaman varlığını hissettiği

ses ona, Hıristiyan kanıyla birlikte dedesinin zengin bir Yahudi tüccarın kızıyla evlenerek Yahudi kanı da taşıdığını söyler. Buna bir türlü inanmak istemeyen Alonso, vaazlarında Müslümanlarla birlikte özellikle Yahudiler ile ilgili olumsuz sözler sarf ederek onlara olan nefretini dile getirir: "*Coversos... Onlar ikiyüzlüdür, sahtekârdır onlar. Dışarıdan inançlı Hıristiyan gibi görünmelerine rağmen, aslında içten içe Yahudiliklerini muhafaza ederler. Temizlenmesi gereken bir cerahattir onlar. Damarlarında siyah, simsiyah kan akar. Ve bu pis kanı etrafa sıçratmak için fırsat kollarlar. Boşuna gayretleri! Zira kendi kanlarında boğulmaya mahkûmlar. Nereye kaçarlarsa kaçsınlar, Mısır'ı inleten belalardan, sapkınları çürüten vebalardan kurtulmayacaklar. Şehirlerde ve köylerde, meydanlarda ve tarlalarda lanetlenecekler. Erkekleri tohum vermeyecek, kadınları döl tutmayacak. Sodom ve Gomere'nin laneti peşlerini bırakmayacak.*"(s.24) Alonso'nun bu sözleri, 17.yy'da Hıristiyanların Yahudilere bakışının genel bir göstergesidir. Alonso ayrıca, "Saklı Sapkınları Teşhis ve Tasnif Etmenin Yolları" adlı Yahudiler aleyhinde onların inancına ve kültürüne dair bir kitap da yazmaktadır. Alonso'nun Yahudilere olan kini, Pereira'ların komşusu olan ve Andres'i çocuğu gibi seven Elena'nın bu ailenin Hz.İsa'nın resimlerini kırbaçladıklarını söylemesiyle gittikçe artmaya başlar. Herrare, romanın ilerleyen bölümlerinde Engizisyon kararları çerçevesinde converso İsabel'i, Beatriz'i ve Rodrigo'yu yargılar; İsabel'i serbest bırakıp, Beatriz ateşte yaktırır, Rodrigo'yu da boğdurur. Öldürdüğü insanlardan sonra, öldürülme korkusu içini kemirmeye başlar. Bu korkuya son vermek için kilisede duasını yaptıktan sonra bir kılıçla kendini öldürür.

Miguel'in İsabel'i unutmak için beraber olduğu kadın olan Beatriz Blasquez de bir conversodur. Kızıl saçlı güzel bir kadın olan Beatriz, Miguel'i kendisine âşık etmek için Madrid'te La Barbuda adlı bir büyücü kadına büyü yaptırır. Miguel bir akşam

onun evine gelip de birlikte olduğu zaman büyünün tuttuğunu düşünerek mutlu olur. Halbuki Miguel için tek kadın abisinin karısı İsabel'dir. Herrera, Miguel'le olan ilişkisi yüzünden onu sorgular ve sorgudan sonra da ateşte yaktırır.

Miguel'in yakın arkadaşı ve bir converso olan Rodrigo Mendez Silva, koca cüsseli ve çocuk ruhlu biridir. Telaşlı bir karaktere sahiptir. Miguel'in aksine okul hayatında başarılıdır. Son zamanlarda Engizisyonun uygulamalarını endişe verici olarak bulmakla birlikte, Miguel'in Hz. İsa oyununa katılır. Miguel'in yakın arkadaşı olduğu için tutuklanır ve Herrera tarafından sorgusu yapılır. Sorgu sonucunda yakılmasına karar verilir. Kent meydanında pişmanlığını dile getirince de yakılmadan önce boğularak öldürülür.

Romanda Yahudi kahramanların sürgüne gönderilmeden önce, İspanya topraklarında yaşarken nasıl bir imaj oluşturduklarına dair şunları söylemek mümkündür. Yahudiler, Hıristiyanlar için her zaman tehlikeli bir millet olarak görülmüştür. Bundan dolayı da, dinleri değiştirilmek istenmiş ve bu hususta da bir baskıyla karşılaşmışlardır. Kimisi dinlerini unutup Hıristiyan olurken, kimisi de converso olsalar dahi Yahudiliklerini unutmamışlardır. Yahudiliğini gizlice yaşayanlarda bir korku sendromu oluştuğu gibi, Hıristiyanlarda da onların güvenilir bir millet olmadığı düşüncesi bir saplantı yaratmıştır. Nitekim Hıristiyanlar, birtakım conversoların kolektif olarak değil de, münferit olarak yaptığı Hıristiyanlıkla alay etme ve Hıristiyan çocuklarını öldürme gibi eylemlerin ardından Engizisyon mahkemelerini kurarak onları Avrupa'dan sürmüş ve münferit hatalarını bir topluluğa mal etmişlerdir. Yazar, Yahudilerin İspanya'dan sürülmesini ve koparılmasını insan vücudu ve neşter metoforuyla anlatmıştır. Ülkeyi bir insan vücuduna, vücuttaki yarayı da o ülkede huzursuzluk yaratan birçok etnik kökene mensup milletlere benzeterek, o uzva neşter vurarak koparıp atmak yerine, uzuvdaki

yarayı tespit ederek tılsımlı bir bağ oluşturma yöntemini önermiştir. Vücudu bir çembere de benzeterek, farklılıkların ancak çemberi tamamlayacağını; devleti de bir çembere benzeterek farklılıklara aynı mesafede olunması gerektiğini metaforik bir dille ifade etmiştir.

Yazar, farklı dine mensup insanların hep birlikte kardeşçe yaşadıklarını İspanya'da bir Yahudi olan İsabel ve bir Müslüman olan Yaşlı aracılığıyla vererek olumlu bir imaj çizmiştir. Bu iki kadın arasında kurulan dostlukta, ikisinin birbirinden istifade etmelerini sağlamıştır. Yaşlı, hastaları tedavi etmekte engin bilgisi olan bir kadındır. Bunu İsabel'e de öğreterek, İsabel'in ilerde Osmanlı sarayında bunu kullanmasına zemin hazırlamıştır.

b) İstanbul'daki ve Diğer Ülkelerdeki Yahudiler:

İstanbul ve diğer ülkelerdeki Yahudiler başlığıyla aldığımız bu kısımda, İstanbul'da uzun yıllar yaşayan Hasköy'ün Yahudi cemaatine mensup sakinlerini, daha önce İspanya'da hayat süren ve sonrasında İstanbul'a gelen İsabel ve Miguel'i ve de Padua'dan ayrılarak Venedik'te yaşamaya karar veren Antonio'yu karakter olarak görebiliriz. 1639 yılında İspanya'dan sürülen Yahudiler, dünyanın birçok yerine dağılır ve bu dağılma yerlerinden biri de İstanbul olur. Yazar, bu sığınma hadisesine ve Osmanlı'nın onları kabul ederek topraklarında yaşama hakkı tanımasına doğrudan değinmez. Kimi bu topraklara sürüldükleri, kimisi de zaten diğer etnik kökene mensup milletler gibi çok uzun yıllar önce buraya geldikleri için bu toprakların bir parçası olarak görülmektedir. Romanda İstanbul, insanların geçmişlerini silmek yerine onlara geçmişi sürekli hatırlatan, hafızası her zaman dolu olan, varlığını adeta kalabalıklara borçlu ve onlarla güzelleşen çift başlı bir şehir olarak tasvir edilir: "*Oburdu şehir ve pek de meraklı. Yedisinde neyse yetmişinde de o olduğundan, kendini*

bildi bileli hep kalabalıkları ağırlamıştı; hınçahınç. Daracık dolambaçlı sokaklarını beyaz sarıklı Türkler, pala bıyıklı Kürtler, mavi sarıklı Rumlar, yolunu şaşırmış dağlılar, sarı sarıklı Yahudiler, renk cümbüşü çingeneler, kemerli burunlu Ermeniler, kıllarından arınmış dervişler ve Doğu'yu bir yön, pusulalarını kusursuz sanan Avrupalı gezginler arşınlardı." (s.201)

Romanda, İstanbul'da Hasköy civarında uzun yıllardır yaşayan Yahudiler karakter olarak ele alınır. Bunların başında da Haham Yakup gelir. Hasköy'deki Leblebici Hayyim Sokağı'nda bir evde yalnız başına yaşayan Haham Yakup, parçalama yerine birleştirmeyi, münferit bir yaşam yerine kolektif bir yaşam sürmeyi benimsemiş dinî lider olarak görünür. Çünkü Osmanlı topraklarında herhangi bir zulme maruz kalmadıklarını bildiği için, bu birliğin ve bütünlüğün bozulmasını istemez. Yahudi cemaati üzerinde birleştirici bir etkisi olup, cemaatini Osmanlı'nın bir parçası sayarak her türlü bölücülüğe karşı çıkan biridir: "*Hassas dengeleri gözetmek, bozulan ilişkileri düzeltmek, çıkan huzursuzları gidermek ve koskoca imparatorlukta parçalar içinde parça, yamalar içinde yama olan cemaatini daimi kılabilmek için uğraş vermişti.*"(s.119)

Hasköy'deki bütün sokakların ismi hayat manasına gelen Hayyim'le başlar. Hayyim, Haham Yakup için önemli bir isimdir. Hasköy'de ziyaret ettiği bir hastaya da Hayyim ismini verir. Nitekim Yahudi geleneklerine göre ölüm döşeğinde olan birinin tekrar hayata dönmesi için hastaya ikinci kez isim koyulur.

Haham Yakup son zamanlarda, Hasköy'ün bütün sokaklarını dolaştığı zaman kulağına çalınan bir dedikodudan epeyce rahatsızlık duyar. Cemaatinin insanları, Tevrat'ta kendilerini kurtaracak Mesih'in çok yakın bir zamanda İstanbul'a geleceğinin dedikodusunu yaparlar. Bunu da Hasköy'de yaşayan bir ailenin kızı Ester'in gördüğü rüyalarla ispatlamaya çalışırlar. Bu rüya artık, "*Ester'in rüyası olmaktan çıkıp bütün Hasköy sakinlerinin*

rüyasına dönüşmüştür." Bunu endişe verici olarak bulan Haham Yakup, çok yakın arkadaşı Mevlevi Şeyhi Süleyman Sedef Efendi ile durumun ehemmiyetini görüşür. Şeyh, baktığı duman falında insanların bir umut beklediğini söyler. Haham Yakup ise bu umudun Yahudi cemaatine zarar vereceğini düşünür. Haham Yakup, insanlarla birlikte asıl kitapların gücüne inanan biridir. Zira, yazılan bir eser dünyanın her yerine dağılmakta ve ölümsüzleşmektedir. Bundan dolayı, kitaplarda sakıncalı gördüğü fikirlerin ileride insanlara zarar vereceğini bilir.

İspanya'dan kaçarak İstanbul'a gelen Miguel, Hasköy'de yaşayan Haham Yakup'u bularak birlikte yaşamaya başlar. Bu yaşantının ona kattığı en önemli şey, Haham Yakup'un kütüphanesindeki kitapları okuyarak bir kimlik uyanışına doğru gitmesidir. Halbuki İspanya'da yaşadığı yıllarda abisi Antonio'un aksine kitap okumak yerine vaktini insanlarla geçiren, okumaktan hiç haz etmeyen ve bundan dolayı da ailedeki hekimlik geleneğini sürdüremeyen bir kişiydi. Burada okuduğu her kitap onun ruh dünyasında değişimleri başlatır. İsmini İsak Pereira olarak değiştirir. Haham Yakup'la da dinî ve felsefî sohbetleri yaptıkça daha çok düşünce âlemine dalar. Yavaş yavaş kendisini bir Mesih gibi görmeye başlar.[8] Hayatta hiçbir zaman

8 Mesih, Yahudileri kurtarması ve feraha ulaştırması için beklenen kişidir. Mesih'in Yahudiler arasında bir inanca dönüşmesi ve bu inancın da kullanılarak sahte Mesih'lerin çıkması hususunda Ömer Erdoğan şunları söyler: " Mesih bir kurtarıcıdır. Uzun süre sıkıntıyla karşılaşmış, kendi çabalarıyla sıkıntıdan kurtarılamamış tüm milletlerde bir Mesih beklentisi olmuştur. Yahudilerdeki Mesih beklentisi, M.S. 70 yılında Roma istilasından sonra belirgin hale gelmiştir. Romalılar, Yahudilerin Kudüs'teki mabedini yıkmış, önemli dinî kurumlarını ortadan kaldırmış ve Yahudiler üzerinde büyük bir baskı uygulamışlardır. Bu durumda onlarda, Davud soyundan gelecek ve kendilerini kurtaracak olağanüstü güçlere sahip bir Mesih inancının doğmasına yol açmıştır... Bu Mesih beklentisi Yahudi tarihinde birçok sahte Mesih'in çıkmasına neden olmuştur. 17.yüzyılda Sabetay Sevi İzmir'de Mesihliğini ilan etmiş ve onun hareketleri dünya Yahudileri arasında heyecan uyandırmıştır. Fakat onun, sonradan bu iddiasından vazgeçip Müslüman olması hayal kırıklığı yaratmıştır." **Yahudilik Tarihi**, Kalipso Yayınları, İstanbul, s.49-50.

mutlu olamayan ve öfkesini dindiremeyen İsak, İstanbul halkına Mesih olduğunu yüksek sesle haykırarak içinde yaşadığı kimlik bunalımını dışarıya aktarır: "*Kimim ben? Güzel miyim çirkin mi? Bambaşka biri miyim yoksa herkes gibi biri mi? Tekil mi konuşmalıyım yoksa çoğul mu? Kim olduğumu bilmeyi neden bu kadar çok istiyorum? Ve niçin kendimi bulmaya çalıştıkça daha da beter kayboluyorum?*"(s.265) Bunu söylemekle de sükûnete eremeyen İsak, zihninin kimlik karmaşasıyla yoğrulduğu bir akşam sokakta yürürken bir neşterle kendini yaralar. Onu iyileştiren ise Şeyh Süleyman Sedef Efendi'nin çirkin kızı Zülfe'dir. Ötelenen bu iki kişi, birbirinin tamamen zıttı olarak bir çemberi tamamlayarak birlikte yaşamaya adım atarlar.

Padua'dan istifa ederek ayrılan Antonio Pereira, Venedik'teki bir Yahudi gettosuna yerleşir. Buraya gelme amacı, geçmişini unutmak değil aksine İspanya'da yıllarca sakladığı geçmişini deşmek ve gün yüzüne çıkarmak içindir. O da kardeşi Miguel gibi ismini değiştirerek Yahudi kimliğini gösteren Abraham'ı kendine isim olarak seçer. Venedik'te, hekimlik yapmanın yanı sıra uzun yıllar hayalini kurduğu felsefe kitabını yazmak için de hummalı bir çalışmanın içerisine girer. Aslında bu kitap, Yahudi tarihini, felsefesini ve kültürünü anlatmak için yazılır. Antonio, felsefenin Mısırlılar ve Yunanlılarla başlamadığını, İbranilerle başladığını iddia ederek daha önce İspanya'da felsefe kürsülüğü yaptığı sıra söylediği sözlerden vazgeçtiği gösterir. Kitabında, aynı anne ve babadan doğan kardeşlerin nasıl zamanla birbirine düşman olduklarını sık sık vurgulamaya çalışır. Ancak şunu da hatırlatır ki, kardeşlerden kötü olan cezasını çekecek, iyi olan da mükâfatını görecektir. Bunları yazarken de kendisini ve asi kardeşi Miguel'i düşünür. Kitabını bastırmak için de Amsterdam'daki Yahudi matbaalarıyla işbirliği içine girer. Burada Yahudilerin dünyanın neresinde olursa olsun, birbirinden haberdar olduğunu ve birbirine yardım ettiği görülür. Antonio ya da yeni

ismiyle Abraham, geniş hacimli felsefe kitabını tamamladıktan sonra Venedik'te hayata veda eder.

İspanya'dan kaçarak İstanbul'a gelen diğer bir converso da İsabel Nuñez Alvarez'dir. Burada, leviri (dul kadının kocasının erkek kardeşi) Miguel ya da yeni ismiyle İsak Pereira'yla yolları kesişir. Antonio'un kitabını tamamladıktan sonra ölmesinin duyulmasıyla birlikte Yahudi geleneğine göre, kocasını kaybeden kadın leviri ile evlenebilir. Haham Yakup önderliğinde Halitzah töreninde bir araya gelirler. İsabel, bir zamanlar sevdiği ve çocuğunun babası olan İsak'la (Miguel) evlenmek istemez ve hayatının rotasını Osmanlı sarayına doğru çevirir. Saraya, Kösem Sultan'ın oğlu Sultan İbrahim Han'ı iyileştirmek için gelmiştir. İspanya'da hiç kullanmadığı, ancak çocukluğunda ailesinin kendisine verdiği isim olan Luna'yı ilk kez Kösem Sultan'la tanışırken söyler. Kösem, İsabel'in geçmişiyle ilgili geniş bir malumat toplatarak insanların bugünkü duruşlarını anlamak için geçmişlerinin bilinmesi gerektiğini düşünür: "*İnsanların geçmişlerini bildiği taktirde bugünlerini daha kolay anlayabileceğini, dolayısıyla yaptıkları hiçbir şeye şaşırmayacağını, hazırlıksız yakalanmayacağını düşünürdü.* "(s.247) Böylece romanda, Yahudilerin Osmanlı için bir tehlike oluşturmadığı, aksine sosyal hayatta birçok birlikte paylaşımlar içerisinde olduklarını vurgulanarak olumlu bir imaj çizilir. Haham Yakup'la, Şeyh Süleyman Sedef Efendi'nin dostluğu ve Andres'i iyileştirmek için Zişan kadının duası ve ilgisi de Osmanlı-Yahudi ilişkilerini göstermesi bakımından olumlu örneklerdir. Zişan Kadın, İspanya'daki Yaşlı'nın Osmanlı'da karşılık bulduğu bir karakterdir.

Romanda gerek İspanya'da gerek İstanbul'da olumsuz bir karakteri İsak (Miguel) Pereira sergiler. Özel hayatında gösterdiği öfkeyi bir kimlik oluşturmak üzere de gösterince, Yahudi ve diğer cemaatlerin huzurunu bozmuştur. İstanbul'da kendini

Mesih ilan etmesi, İspanya'daki Hz. İsa oyununa benzeyecek kadar şahsîdir.

Romandaki kimi Yahudi karakterler, tarihi olaylardan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Tarihte Yahudilere en fazla eziyet ettiren piskopos; Alonso de Perez Herrare'yle, Hıristiyan çocukların Yahudiler tarafından öldürülmesi; Benito Garcia'yla ve Mesihlik iddiasında bulunulması; Miguel'le karşılık bulmuştur. Yazar, herhangi bir dini cemaatin yakınında durmayarak, Hıristiyanları Engizisyon mahkemeleri çerçevesinde olumsuz gösterdiği gibi, Yahudilerin de Hıristiyanlarla olan ilişkisinde yaptığı hataları da göz önüne getirmiştir.

Mahrem

Her meşrepten her tıynetten
kişiye rastlamak mümkündü burada

İlk baskısı 2000 yılında yapılan *Mahrem*[9] romanında, modern ve tarihî bir zaman dilimini görmek ve görülmek ekseninde buluşturan yazar, özel olarak bir Yahudi karakteri yaratmamıştır. Görmek ve görülmenin bütün insanlara özgü bir hâl olduğunu vurgulamak için Keramet Mumi Keşki Memiş Efendi adlı bir karaktere 19.yy'da Pera'da bir çadır kurdurtur. Keramet Mumi Keşki Memiş Efendi adlı bu tiyatro mizanseni, güzeli ve çirkini seyretme noktasında vişne renginde kurduğu çadırına bütün kadınları ve erkekleri çekmesini başarır. Akşam ezanından sonra, yokuşun tepesindeki vişne rengi çadırın batıya bakan kapısını kadınlara açar. Sahneye önce, çirkin Ermeni kadınlarını, ardından da "*hilkat garibesi, çirkinler çirkini, cibiliyet vebali*" Samur Kız'ı çıkartır. 19. yy'ın Osmanlı sosyal hayatında ne kadar kadın varsa hepsi Samur Kız'ı seyretmek için çadırına gelir:

9 Bu çalışmada romanın şu baskısı esas alındı: Mahrem, 9.bs., Metis Yayınları, İstanbul 2006, s.229.

"Her meşrepten, her tıynetten kadına rastlamak mümkündü... Balat'ın sefil barakalarından yoksul Yahudi kadınlar, bebeklerini sırtlarında, sırlarında koyunlarında taşıyan çingene kadınlar, pembe tenli nazenin Çerkezler, sürmeli gözlü abanoz saçlı Arap kadınlar, sedef kakmalı tahtırevanıyla arzı endam eden zengin Ermeni kadınlar...." (s.37)

Keramet Mumi Keşki Memiş Efendi, vişne rengindeki çadırın Doğu'ya bakan kısmını da erkekler için açtırır. Sahneye önce güzel Ermeni kadınlarını, ardında "*güzeller güzeli, hayat iksiri la Belle Anabelle'i*" çıkartır. Bu güzel kızları görmek için çadırına toplumun her kesimden erkek gelir: "*Adı çıkmış zamparalar, namlı kabadayılar, şıpsevdiler, Galata bankerleri, koca göbekli Rum meyhaneciler, çalgıcı Ruslar, Ermeni matbaacılar, Yahudi tüccarlar...*" (s.105)

Çadırla küçük bir Osmanlı minyatürü yapan ve Osmanlı çoğulculuğunu duyuran yazar, diğer milletler gibi Yahudilerin de bu topraklarda yaşadığını ve hem kadınlarının hem de erkeklerinin görmek ve görülmek durumunda aynı tepkiyi verdiğini vurgulayarak olumlu bir imaj oluşturmuştur.

Bit Palas

Yahudilere bir haller olmuş

Birbirinden farklı kişilerin bir araya toplandığı Bonbon Palas adlı apartmandaki yaşamları konu edinen *Bit Palas*[10] romanında, aslî olmasa da bir Yahudi karaktere rastlanır. Bonbon Palas Apartmanı'nda 7 numarada yaşayan ve aynı zamanda romanın kahraman-anlatıcısı olan felsefe hocası, Ethel adlı entelektüel bir Yahudi'yle hem yakın arkadaş hem de yarı-sevgilidir. Ethel'in karakteri felsefe hocasının bakış açısıyla verildiğinden,

10 Bu çalışmada romanın şu baskısı esas alındı: **Bit Palas**, 6.bs., Metis Yayınları, İstanbul 2006, s.381.

onun izlenimlerine göre bu karakteri tanıma imkânı buluruz. Ethel, kahraman-anlatıcının bakış açısıyla tanıdığımız kadarıyla çirkin ve zengin bir kadındır. Ancak o, çirkinliğini estetik ameliyatlarla kapatmak yerine, aksine hiçbir rahatsızlık duymayarak bu hâliyle de kendisiyle barışık olan biridir: "*Ethel kadar çirkin ve bir o kadar da zengin kadınlar, varlarını yoklarını estetik ameliyatlara, kozmetiklere, kliniklere harcıyorlardı güzelleşebilmek için. Ethel ise çirkinliğinin hizmetine koşmuştu tüm servetini. Çirkinliğini alt etmeye çalışmadığı gibi, saklayıp örtmeye, allayıp pullamaya da girişmiyordu.*"(s.165)

Kahraman-anlatıcı Ethel'le hem birbirine benzer hem de çok ayrıdır. Yaşamalarındaki yarımlıklar, her ikisini bir araya getirmiştir: "*Eğer bunca zamandır bizi bir arada tutan herhangi bir bağ varsa, bunun sevgi olduğunu sanmam; ne de dostluk ya da güven. İki ayrı kelebeğin, diğer yarısını yitirmiş tekeş tükeş kanatları bir koleksiyoncunun büyüteci altında yan yana tutulduğunda ne kadar uyumsuz olabilirse, Ethel ile ben de o kadar uyumluyuzdur işte. Biçimler ve yarımşarlıklar neredeyse tıpatıp aynı; ama desenler ve renkler tamamen farklı.*"(s.134)

Her ikisi de, sürekli başkalarını eleştiren, küçümseyen ve herkesle alay eden entelektüellerdir. Hatta kendilerine göre de KADca adını verdikleri bir dil oluştururlar. Bu, kullanılmayan sözcükleri toplayarak oluşturulan argosu, küfrü fazla olan artık bir dildir. Öyle ki kahraman-anlatıcı Ethel'den bahsedince ona sıfat olarak "kaltak" sözcüğünü yakıştırır.

Kahraman-anlatıcı, Ethel'in hayatında önemli bir kişidir. O, zekiliğiyle, yakışıklılığıyla ve asi ruhuyla Ethel'in vazgeçemeyeceği biri olur. Aynı zamanda bu iki entelektüel, ilişkilerine cinselliği de katarlar. Her ikisinin de hayatında birileri de olsa, onlar bunu umursamayıp birlikte olurlar. Ethel'e göre, ikisini bir arada tutan şey, "*aynı mayadan olmaları*", hayatı genel

kabulün dışında yaşamaları ve iblisle uğraşmaktan Tanrı'ya tapmamalarıdır.

Ethel, erkek entelektüelleri ağırladığı müthiş villasında cömert bir ev sahibi olarak Türkiye'de yaşayan birbirinden farklı ve aykırı kişileri bir araya getirir. Bu entelektüellerle sevgili olur, onlara boğucu bir sevgi verir ve para yardımında bulunur. Onların projelerini destekler ve kişiliklerini de değiştirir. Daha sonra bu çoğulcu yaşamı bırakıp, ikili ilişkiler yaşamaya başlar. Hemcinsleriyle ne evinde ne de dışarıda görünmekten hoşlanmayan Ethel, kolejden tanıdığı kız arkadaşlarından birkaçıyla görüşür. Bunlardan biri de kahraman-anlatıcının eşi olan Ayşin'dir. Ayşin, aslında onun anti-tezidir: "*Ethel'in şu hayattaki en büyük keyfinin, aynı okullarda okuduğu ve gençliğinin önemli bir kısmını birlikte geçirdiği Ayşin gibi kadınların pırıl pırıl salonlarındaki paha biçilmez halıların üzerinde çamurlu ayaklarıyla yürümek olduğunu unutmuştum.*"(s.233) Ayşin ne kadar disiplinliyse, Ethel o kadar dağınık ve savruktur. Ayşin ne kadar elitistse, Ethel o kadar elitist karşıtı bir entelektüeldir. Nitekim Ethel, üniversiteden mezun olduktan sonra Ayşin'in sosyoloji asistanı olarak akademik bir hayatı seçmesinin aksine diplomasını yırtarak ve bir yere bağlanmayarak entelektüel gelişmeleri takip etmiştir.

Ethel, serbest hareketleri ve aykırı yaşamıyla Yahudi cemaatini kendinden hoşnut etmez. Bunu çok da umursamayarak, Türkiye'de neden Yahudi bir entelektüel çıkmadığı sorusunu onlara yönelterek niçin farklı olduğunu da hissettirmiştir olur: "*Madem benden daha fazla kitap okudunuz ve sosyal bilimci oldunuz, rica etsem şu küçük bilmeceyi benim için çözer miydiniz? Dünyanın yetmiş iki ülkesine bakın, en demokratik olanlardan, en baskıcı olanlara kadar, hemen hepsinde bir sürü Yahudi yazar çizer ressam messam bırt zırt ne ararsan bulursun. Sanki koşulları ne olursa olsun, bir yolunu buluyor ve beyinceğizlerini geliştiriyorlar. Bir tek yer hariç. Afrika, Ortadoğu, Amerika,*

Avrupa, Rusya....say babam say, bunca kıta, onca ülke içinde bir tek Türkiye'deki Yahudilere bir haller olmuş; ne hikmetse, beyinlerine abanmaya lüzum görmemişler." (s.149)

Ethel'in bu fikrine karşı çıkan Ayşin, Türkiye'de yüksek yerlere gelen Yahudilerden söz ederek onun fikrini çürütmek ister. Ethel'in kastettiği şey ise meslek sahibi olmak değil, dehayı sergileyememektir. Bunun üzerine düşünen Ayşin, Yahudilerin yeteneğini göstermemesini azınlık psikolojisine, aidiyet krizinin yarattığı güvensizliğe ve somut tehditlerden ziyade soyut öğretilerden beslenen tahakkümlere bağlar. Ethel buna da karşı çıkar. Zira ona göre, bir Yahudiye hem kendisi hem bir başkası sürekli azınlık olduğunu hissettirdiği zaman kimliği yeteneğinin önüne geçecektir. Nitekim fikrini iyice benimsetmek için de, azınlıkları ve özelde de Yahudileri topal bir adama benzeterek kimliklerinin her daim vurgulandığına dikkat çeker: "*Topal bir adam dans edemiyorsa, tabii dans edemez çünkü topal deriz. Ama aynı adam mahir bir dansçıysa, o zaman da deriz ki, tabii ötekilerden daha iyi olacak, çünkü topal.*"(s.151)

Yahudi entelektüelleri bu şekilde eleştiren Ethel, İstanbul'da kurulması düşünülen ve özgürlüklerden yana olan bir özel üniversitenin sekiz sermayedarlarından biri olmaya karar verir. Mevcut üniversiteleri beğenmeyip, beyin göçüne sebep oldukları için de eleştirir. İşte kuracakları üniversite, gerek yurt içi gerek yurt dışından en iyi hocalardan oluşarak beyin göçünü engelleyecektir: "*Politik kadrolar olmayacaktı burada; ne de devlet üniversitelerinin kısırlığı, hep-aynı'lığı, bütçe, kısıtlamaları. Memleketin en yüksek kırat öğretim üyelerini toplayacak, yurt dışındaki üniversitelere kaptırılan parlak zekâları devşirecek ve dünyanın farklı köşelerinden bir sürü yabancı uzmanı İstanbul'a getireceklerdi. "Düşünsene, beyin göçüne tıpa takacağız. Hatta ve hatta ilk beş yıl içinde, akıntıyı tersine çevireceğiz; en azından kendi nehrimizde. Artık Batılı beyinler bizim*

emrimize amade olacak. Milletimizin aşağılık kompleksine merhem süreceğiz," diye *ekledi müstehcen bir espri yapmışçasına kıkırdayarak.*" (s.143)

Ethel, entelektüellerle beraber olduğu kadar halktan insanlarla da kolay bir şekilde iletişim kuran bir karakterdir. Taksi şoförleriyle uzun uzun futbol muhabbetleri yapar ve lokantadaki garsonlarla da hemen ahbaplık kurar. Bütün bunları yaparken de kadınlığını olabildiğince tecrit ederek, kahraman-anlatıcının üzerinde bir cazibe oluşturur: "*Doğrusu, Ethel'in derinliği erbabınca defalarca edilmiş futbol bilgisinden, taksi şoförleriyle bitmez tükenmez sohbetlerinden, gittiğimiz her lokantada bize hizmet eden tüm garsonların isimlerini, şecerelerini ve belli başlı gailelerini ilk on dakika içinde öğrenip, takip eden süre boyunca her siparişi bir muhabbet vesilesine çevirmesinden, her zaman, her ortamda ve her fırsatta insanın gözüne sokarcasına yaptığı kadınlık reddiyesinden hiç etkilenmediğimi söyleyemem.*"(s.270)

Ethel'in hayatında kahraman-anlatıcı kadar önemli olan bir erkek daha vardır ki o da bir Mevlevî olan Neyzen'dir. Neyzen, "*yarınsız, hesapsız, hırssız ve anti-tarikat tarikat ehli*" biridir. İnsanı ve kâinatın sırlarını çözmeye kendini adar. Neyzen'deki bu mistik düşünceler Ethel'in dikkatini çeker. Çünkü daha önce hayatına giren onca erkek, hep yükselmek için uğraşan birer hırs küpüydüler. Ethel, Neyzen'in mistik konuşmalarından çok etkilenir ve sahip olduğu dilin bu konuşmalara cevap verecek kadar yeterli olmadığını düşünür. Bu eksiği kapatmak için bir zaman anneannesinin eline tutuşturduğu ve küçümsediği Yahudi mistisizmiyle ilgili kitapları okumaya başlar. Sonrasında, Mesnevi ve mistisizmle ilgili diğer kitapları bir bir toplar ve değerlendirmeye çalışır. Bu aşk, onun benliğini tamamen elinden almıştır. Neyzen'in sadece kendisine ait olmasını ister: "*Öyle beter kaptırmıştı ki gönlünü, tüm hayatını toptan değiştirmeye razı, sevgilisinin istediği her yere gitmeye, hatta yerleşmeye hazırdı. Çirkin*

karga Ethel, havada fütursuzca süzülürken, aniden yeryüzünde ışıl ışıl parlayan bir nesne görmüştü ya, şimdi onu kaptığı gibi götürmek, buradan uzağa taşıyıp tamamen kendine ait kılmak istiyordu."(s.165-166) Ethel, Neyzen'le evlenmeyi ve onunla dünyanın mistik şehirlerini gezmeyi planlar. Neyzen ise, yarınsız ve hesapsız yaşamayı sevdiği için ne evlilik fikrine ne de gezme fikrine pek sıcak bakar. Neyzen, mekân değiştirme de isteksiz olsa da "*dünya değiştirmekte aceleci çıkar.*" Yılbaşına bir hafta kala İstiklâl Caddesi'nin çöp bidonlarında patlayan bombadan ölen dört kişiden biri olur. Neyzen ölümüyle Ethel'i derinden sarsar: "*Ethel'in şimdiye kadar kimsenin, kendi anne babasının ardından bile bu kadar ağladığını sanmam. Belki o on dördündeyken intihar eden ağbisinin ardından...Bir tek onu böyle derinden sevmiş olabilir.*"(s.164)

Ethel, Neyzen'in ölümünün ardından Pakistanlı bir beyin cerrahının peşinden Amerika'ya gider ve kısa bir süre sonra tekrar döner. Kahraman-anlatıcı eşinden boşanınca ve alkol krizlerine girince bu dönem zarfında hep onun yanında olur. Ancak onu alkolden uzaklaştırmak yerine birlikte içerler. Yine kahraman-anlatıcının Bonbon Palas Apartmanı'nın bahçesine dökülen çöpleri engellemek için apartman duvarına yazdığı "*duvarın altında yatır vardır, çöp dökmeyiniz*" yazısı sonucunda başına gelen hadiselerde hep yanında olmuştur. Kahraman-anlatıcıyla İstanbul'u mahalle mahalle, semt semt gezerek çöp yazılarının fotoğrafını çeker. Kahraman-anlatıcıya bunu vicdanını aklamak için yaptığını söyler ve kısa bir süre sonra da hem çöplerden, hem ondan uzaklaşır.

Romanda, Yahudilerle ilgili diğer bir dikkate de Bonbon Palas Apartmanı'nın sahibi olan Beyaz Rus Pavel Pavloviç Antipov ile rastlıyoruz. Pavel Pavloviç Antipov, Rusya'da bir generaldir ve Bolşevik Devrimi olunca eşi Agripina Fyodorovna Antipova ile birlikte 1920 yılında İstanbul'a gelir. İstanbul işgal edilmiştir

ve dört bir yandan yabancı akınına uğramıştır. Uzun bir süre iş bulamaz Antipov. Sonunda bulduğu iş "*samur kürklü, vişne rujlu, nazikendam sevgilileriyle gezinen mağrur bakışlı Fransız ve İngiliz subaylarının, kadınların hep tombul ve akça, sokaklarınsa hep daracık ve gölgeli resmedildiği Doğu gravürleri çizen tannaz İtalyan ressamların, saraya borç verip, verdikleri borcu geri alabilmek için daha büyük borçlar veren bedbin Yahudi bankerlerin, mirasa doymuş, mirasyediliğe doymamış sefih Türk delikanlıların, zilzurna oluncaya kadar içtiklerinde bile dilleri dolaşmayan casusların, bohemlerin, züppelerin, macera yahut şehvet-perestlerin uğrak yeri olan bir kafeşantanda vestiyercilik olur.*" (s.40) Yazar, burada Osmanlı devletinde tüccar, sarraf ve bankerlik gibi işlerde çalışan Yahudilerin, bankerliğine göndermede bulunarak, saraya borç verdiklerini hatırlatır. Aynı zamanda, bu kafeşantanla İstanbul'un işgali sırasında toplumu oluşturan unsurlara dikkat çekmiştir.

Özetle, romanın aslî karakteri olmasa da olayları anlatan kahraman-anlatıcının hayatında önemli bir rolü olan Ethel, hem yaşam tarzıyla hem de fikirleriyle marjinal bir Yahudi karakter olarak verilmiştir. Ethel, Türkiye'deki Yahudilerin entelektüel kimliğini sorgulatmak için ve aynı zamanda da Türkiye'de entelektüellerinin birbirine nasıl baktığının da bir ironisi göstermek için oluşturulan olumlu ve olumsuz özelliklere sahip bir anti-karakterdir. Bu karakterle, Türklerin Yahudilere değil de, Yahudilerin Yahudiye bakışında bir olumsuz bir imaj çizilmiştir.

Araf

Anne, o Yahudi!

Doktora yapmak için Amerika'ya giden farklı ülkelerden farklı kişilikteki öğrencileri, yabancılık, aidiyet ve kimlik sorunları ekseninde değerlendiren ve ilk baskısı 2004 yılında yapılan

Araf[11] romanında, Amerika'da siyaset bilimi üzerine doktora yapan Ömer Özsipahioğlu adlı bir Türk gencinin önce âşık olduğu ve sonrasında da evlendiği kadın Gail (Zarpandit), babası Yahudi, annesi ise Hıristiyan olan bir karakterdir. Elif Şafak'ın romanları içerisinde hem ayrıntıyla işlenen, hem de en marjinal olarak oluşturulan Yahudi karakter Gail(Zarpandit)dir. İngilizce yazılan ve "Henüz Başlamamış Deliliklerin Azizi" (The Saint of İncipient İnsanities) ismiyle Amerika'da yayımlanan romanda, bütün karakterler sıra dışı olsa da bunların içerisinde Gail öne çıkarak hepsinin üzerinde etki kurmayı başaran bir kişidir. Bunda çoklu kimlik edinmesinin, çok kitap okumasının ve okuduklarının üzerinde düşünmesinin etkisi vardır. Kendisine dayatılan kimliği din, cinsiyet, ahlâk gibi doktrinlerle sorgulayarak bunları bir kenara iten ve kimliğini bir kimsizlik üzerine kuran biridir. Bu nedenle, Müslüman-Türk kimliğiyle bağdaşmayan ve nihilist bir karakter olan Ömer'i kendisine yakın hisseder ve onunla evlenir. Çünkü ikisi de ne dinlerine ne de örf ve âdetlerine bağlı olmayan ve bunların dışında bir kimliksizlik oluşturmaya çalışan kişilerdir.

Roman, Ömer'in evlenmeden önce aynı evi paylaştığı Abed adlı Faslı arkadaşıyla bir barda sabahlamasıyla başlar. Ömer iki yılın sonunda yeniden içkiye başlamıştır. Arkadaşı Abed de içmek için değil, arkadaşının yanında bulunmak için bara gelmiştir. Sarhoş olan Ömer'in ağzından karısı Gail'in adını sık sık çıkmaya başlar. Ömer, Abed'le birlikte bardan çıktıktan sonra, ondan ayrılır evine doğru yol alır. Önce posta kutusuna bir göz atar ve orada Zarpandit adlı birine yollanan bir mektup bulur. Eve geldiğinde, eşi Gail'e bu kadının kim olduğunu sorduğu zaman o da, kendisi olduğunu söyler. Gail, bu garip isminin manasını soran Ömer'e şöyle açıklamada bulunur: "*"Her gece ay*

11 Bu çalışmada romanın şu baskısından faydalanıldı: Araf, 6.bs., Metis Yayınları, İstanbul 2006, s.345.

doğarken tapınılan hamile bir Asur-Babil tanrıçası. Gümüş ışıltısı anlamına geliyor." (s.33) Romanın sonrasında, Zarpandit isminden yola çıkılarak, geriye dönüşle Gail'in geçmiş hayatı ve karakteriyle ilgili bilgiler verilmeye başlanır.

Zarpandit zayıf, uzun boylu, beyaz tenli, gür, kıvırcık, kuzgunî saçlı ve mavi gözlü bir kadın olup fiziğiyle insanların dikkatini çekmeyen biridir. Onun insanların dikkatini çekmeyi başarması karakterinde yaptığı köklü değişiklikten sonradır.

Amerika'da bir üniversiteyi kazanan ve başlangıçta utangaç olan Zarpandit, obsesif kompulsif bozukluğu, panik atağı ve sosyal fobisi olan biri olarak üniversitenin ilk açılış günü öğrenci kimliğini almak için Sosyal Hizmetler Bürosu'nda bekler. Kimseyle diyolog kurmayı beceremediği için canı sıkılmaya başlar. İşte o anda bu kampüse geldiğinden beri başlıca beslendiği gıdalardan biri olan çikolatayı çantasından çıkarır ve yemeye başlar. Çikolatayı yerken adının Debra Ellen Thompson olduğunu söyleyen beyaz boyunlu ve kızıl saçlı bir kız onunla konuşmak ister. O anda fotoğraf çektirme sırası kendine gelen Zarpandit, kendini baskı altında hisseder ve donar kalır. Onun bu hâlini gören Debra Ellen Thompson, yardımına koşar ve onu dışarı çıkarır. Böylece ilerde birbirlerinin hayatında çok önemli yerleri olacak olan iki kızın tanışması başlamış olur. Debra Ellen Thompson, Zarpandit kendine geldikten sonra kaldığı yurdun adresini verir ve oradan ayrılır. Zarpandit ise o gittikten sonra, en az çikolata kadar sevdiği muzu çantasından çıkarıp yemeye başlar. Muzu her ne zaman yemeye başlayınca ısırdığı yere bakar ve orada gördüğü şekilleri bir harfe benzetip yorumlamak gibi ilginç bir oyun oynar. Bu, annesiyle birlikte ta küçüklüğünden beri oynadığı annesinin tabiriyle hem öğretici hem de eğitici bir oyundur. Zarpandit, aynı zaman da çevresinde gördüğü nesneleri de işaret/alamet sayarak günün nasıl geçeceğine dair yorumlarda bulunur.

Zarpandit, kampüse göz gezdirir ve neşeli kız grupları ve sincaplar dikkatini çeker. Kızların nasıl oluyor da bu kadar çabuk arkadaşlık kurmasını, birbirlerine sırlarını vermesini anlayamaz. Bu durum tuhafına gitse de onlardan biri olamadığı için de içten içe huzursuzluk duyar. Ancak, iletişime geçmek için de herhangi bir faaliyette bulunmaz. Sonunda o kızıl saçlı kızın yurduna gitmeye karar verir. Feminist bir grubun başkanı ve aynı zamanda bir lezbiyen de olan Debra, Zarpandit'in durumunu bildiğinden sosyalleşmesi için onu toplantılarına katılmaya davet eder. Toplantılarda kadınların kendilerini tanımalarına ve kimliklerini oluşturmalarına dikkat çekerler. Bu toplantıları sosyalleşmek için bir fırsat olarak düşünen Zarpandit, toplantılara katılır ve grubun broşürlerini kampüsteki diğer kız öğrencilere dağıtır. Bu küçük işleri yapsa da bir türlü topluluk önünde kendini ifade etmede ve sosyalleşmede bir yol kat edemez. Bunun üzerine, grup üyeleri ona sürekli kitap okumasını ve okuduklarını da anlatmasını isterler.

Küçüklüğünden beri kitap okumayı annesi vasıtasıyla büyük bir alışkanlığa dönüştüren Zarpandit için bu iş, zorlayıcı olmaz. Çünkü insanlarla kuramadığı iletişimi kitaplarla kurmuş ve onların dünyasına sığınmıştır: "*Ne kadınlar ne de erkekler arasında onu seven çıkmamıştı. Ne kadınlar ne de erkekler arasında bir sevdiği çıkmamıştı.*" (s.57) O zamana kadar sadece okuyan ve okuduklarını kendisine saklayan utangaç bir Zarpandit vardır. Okuduğu yazar ve şairlerle ruhu arasında bir yakınlık kurar. Şair Rilke'yi de farklı bir kimlik edinme noktasında çok beğenir.

Grubun üyeleri Zarpandit'in asosyal yaşamından bir türlü sosyal yaşama geçemediğini ve özgürleşemediğini görünce, ona ancak bir terapistin yardım edeceğini düşünürler ve bir adres vererek terapiste yönlendirirler. Zarpandit, Ava O'Connell adlı terapistle görüşmeyi kabul eder ve ofisine gider. Terapistin verdiği

kâğıda ismini Debra Ellen Thompson, yaşının 19, doğum yerinin Massachusetts, dininin de yarı-Yahudi olduğunu yazar ve ardından da ailesinde görülen psikolojik rahatsızlıkların isimlerini sıralar. Böylece ondaki psikolojik rahatsızlığın kökeninde genetiğin de önemli bir payının olduğu ortaya çıkar.

Zarpandit, isimlerle kimlik arasında kurulan ilişkiyi sorgulayan ve bundan dolayı tek isme bağlı kalmanın zorunluluğunu eleştiren bir karakterdir. İnsanların tek bir isme değil de, birden fazla isme sahip olmaları gerektiğine ve hatta isimlerindeki harfleri değiştirip yeniden bir isim yaratmalarının onların kimliği üzerinde çeşitlilik ve özgürlük yaratacağına inanır. Bu düşüncesini de terapistle paylaşır. Terapist, onun harflere verdiği önemi bir yere kaydeder ve bu bilgiyi birkaç gün sonra kullanır. Terapistin yakın bir arkadaşı gazetecidir ve arkadaşı gazetesinde de okur mektuplarını değerlendiren bir köşeye yer verir. Köşenin yazarı olan İlena ayrılmıştır ve yerine yeni biri aranmaktadır. Terapist de Zarpandit'in toplum önünde konuşamadığını bildiğinden, bu köşeye gelen mektupları değerlendirmesi için gazeteci arkadaşına yönlendirir. Gazeteye giden Zarpandit, editöre isminin Gartheride olduğunu söyler. Gartheride ismi, okuduğu bir gazetenin spor sayfasında amigo kızlardan birinin ismi olarak zihninde kalmıştır. Editör, Zarpandit'ten Gartheride ismiyle birlikte daha önce bu köşenin sahibi İlena'nın da adını kullanarak mektuplarını cevaplamasını ister. Böylece, Zarpandit kendisine ait olmayan bu iki isimle mektupları cevaplamaya başlar. İki isim üzerinde düşünerek bir oyun oynamaya karar verir. İki ismin harflerini karıştırarak yeni bir isim bulur: Gail. Rilke'nin bir şiirinde geçen ve sevdiği dize olan "*Fırlatıp atmak ismini bile kırık bir oyuncak gibi*" yi (s.54) hayatında eyleme geçirir. Böylece küçükken ailesi tarafından verilen Zarpandit'ten sonra, kullandığı beşinci isim olur Gail. Utandığı ve hep yabancılık duyduğu Zarpandit ismi onu hep çevresine karşı yabancılaştırmış ve

yalnızlaştırmış, sonrasında arkadaşının ismi Debra Ellen Thompson, kabuğundan çıkmasına zemin hazırlamış, Gartheride ve İlena, düşüncelerini özgürce başkalarıyla paylaştırmış ve ikisinin karşımı olan Gail'de utangaç, itaatkâr ve asosyal Zarpandit'i bildiklerini sürekli paylaşan ilgi çekici bir entelektüel konumuna getirmiştir. Zarpandit, henüz Gail olmadan önce bu isim çokluğunu hatırlatması için de saçına ölene kadar çıkarmayacağı gümüş kaşık takmaya karar verir: "*Metaforik zeval kaşığı daireler çizerken, bundan böyle giysisinin bir yerine, belki de dalgalı saçlarına gerçek bir kaşık iliştirme fikri geçti aklından. O kaşık ona kendisine yamanan her ismin silinebileceğini, yerine başka bir ismin harflerinin konabileceğini hatırlatacaktı daima. Düşüncelerinin girdabı nihayet durulduğunda, kendisine ne getirdiğini görmek için kaşığı dışarı çıkardı. Üzerinde yeni bir harf bileşimi vardı: GAİL. Kulağına hoş geldi ve bunu yeni adı olarak muhafaza etmeye karar verdi. Ömer Özsipahioğlu yedi yıl sonra işte bu adla evlenecekti.*" (s.73)

Zarpandit, Gail ismini seçtikten karakterinde köklü değişiklikler olur. Daha çok konuşan, hüzünlü, hırçın, huysuz ve ukala birine dönüşür. Debra Ellen Thompson'la aynı evi paylaşır ve lezbiyen bir ilişki yaşar. Birlikte, "Tedirgin Ruh Çikolata Dükkânı" adını verdikleri yeri çikolata yapmak ve pazarlamak için açarlar. Gail'in burada yaptığı çikolatalar da ilginçtir. Çarmıha Gerilen İsa, Hinduizm'deki Şiva Tanrısı, Ay Tanrıçası, Kızılderili Totemleri, Gotik Ejderler, Mısır Haçları, Noel Baba, ballı-tarçınlı melekler, Şaman simgeleri.....gibi inanca dayalı çikolatalar yapar. Böylece kutsalı somutlaştırır ve inancı ruhtan bedene taşımış olur. Aslında dinî unsurlara dayalı olarak yaptığı çikolatalarda, insanın arzuladığı şeyi her an göz önüne getirdiği zaman arzusunun nasıl yiteceği mesajını vermektedir. Aynı zamanda bu ilginç çikolatalarla insanları, yabancı oldukları dünyaların inançları ve kültürleriyle de tanıştırmak ister.

Debra Ellen Thompson her geçen gün, Gail'e daha çok bağlanır. Onu mutlu etmek için elinden gelen her şeyi yapar. Gail'in son zamanlarda manik depresif hâlinin artması üzerine endişelenerek evinde bir parti vermek ister. Gail ise, akşam misafirler geldikten sonra ikram ettiği bir pastanın içine haş haş koyar ve onları uyuşturarak debresif halini göstermiş olur. Bu depresif hâl bununla da bitmez. Başını fırının içine sokarak intihara kalkışır. Onda intihar, küçüklüğünden beri belli dönemlerde nüksеden bir eyleme, bir varoluşa dönüşmüştür. İki yaşında boğazında kalan sosisle ilk kez ölümle ile hayat arasında gidip gelmiştir. Ardından sekiz yaşında bir partide nefesini tutmasıyla, yurtta odasında tavana asılmak için elinde ipiyle, depresif hâlinde içtiği haplarla, başını fırına sokmasıyla, tren raylarının üzerinde yatmasıyla ve vücudunu pencereden sarkıtmasıyla yedi kez intiharı dener: "*Ruhunun içinde daima mevcut olan, her gittiği yerde ona sadakatle eşlik eden, bazen hafiflese de asla tümüyle yok olmayan, açık bir yara gibi sızlayıp zonklayan ölümün o uçurumsu cazibesi vardı.*" (s.55)

Gail, depresif zamanlarında çok konuşmaya ve muhalif bir tavır takınmaya başlar. Bu konuşmalarla karşı taraf üzerinde bir üstünlük kurmaya çalıştığı görülür. Nitekim, Debra'nın arkadaşı Alegre'nin doğum günü yemeğinde bu özelliğini ortaya çıkarmıştır. Bu partiye Alegre'nin sevgilisi Piyu ve Piyu'nun ev arkadaşları Ömer ve Abed'te gelmiştir. Gail ilk kez Ömer'le bu yemekte tanışır. Fiziksel olarak çekici bir tarafı olmayan Gail, Ömer'in dikkatini çekmez. Ancak sohbette farklı kültürler, sufilik ve Tanrı inancından bahsedilmeye başlandığı zaman Abed ve Piyu'nun bu konularda teslimiyetçi bir duruş sergilemesini eleştiren Gail'in dine ve tek bir millete dayalı kimlik edinmeye karşı söylediği düşünceleri diğerlerinin dikkatini çeker. Gail, olması gereken kimliğin doğuştan verilen isimlerle değil, sürekli isim değiştirerek gururlanmamak üzerine kurulmasını

önerir: "*Bu şeye benziyor... yani Meksikalı olarak doğmuşsan bir yıl Arap gibi yaşamaya çalış, ertesi sene başka bir şey gibi, "Öteki" lerden öteki beğen. Adını, kimliğini değiştir. Adın, kimliğin olmasın. Ancak kendimizi bize verilen kimliklerle özdeşleştirmeyi bırakırsak, ancak bunu başarabilirsek her türlü ırkçılığı, cinsiyetçiliği, milliyetçiliği, köktenciliği ve insanlar arasına sınırlar koyarak bizi farklı sürülere, altsürülere bölen her şeyi saf dışı edebiliriz.*" (s.149)

Gail, kendisi gibi hissedeni ve düşüneni bulamadığı için hep vatansız olmuştur. Ne ailesi, ne de arkadaşları onun içindeki yabancılık/farklılık duygusunu yok edememiştir. Bu yabancılık duygusunun kendisini yalnız ve uyumsuzlaştırdığının da farkındadır. Kendine bir de, bir başkasının gözüyle bakmak ister. Bu nedenle çikolata dükkânın önünden geçen "İsa bana fazladan bir dolarınız olduğunu söyleyen" dilenci kadınla, ruhu arasında bir yakınlık kurar. Evsizlerin ve vatansızların dışardan nasıl görüldüğünü bu kadına bakarak görüntüsünü çıkarır:" *İsabanafazladanbirdolarınızolduğunusöyledi Kadın'ı seyrederken, bu evsiz dışlanmışın başkaları tarafından nasıl görüldüğünü de seyrediyordu. Onun defaaten küçümsenerek uzaklaştırıldığını, merhamet dalgası eşliğinde zaman zaman yardım gördüğünü; ama en çok, sistematik olarak görmezden gelindiğini gözlemlemişti. Ondan hastalıklıymış gibi kaçanların bir yerde haklı olduklarını düşünüyordu Gail çünkü gerçekten de bulaşıcıydı ama onların zannettiği gibi değil. Bu hastalık, bu uyumsuzluk, bu gam her neyse sadece ve sadece bunu zaten kapmış olanları etkileyen bir şeydi. Tümüyle farklı sebeplerle bu virüsü zaten taşımakla olanları etkileyen bir salgın-onları toplumda yaşamaktan, hatta başarılı bir biçimde toplumun parçası olmaktan alıkoymayan, ancak başarılarının zirvesindeyken dahi her şeyi birden bırakıvermenin, reddetmenin ve reddedilmenin, delirmenin eşiğinde tutan o nadide hastalık. Gail korkmak için artık çok geç olduğundan*

korkuyordu. Zira muhtemelen kendisi de vücudunda aynı virüsü barındırıyor, kendi tüylerini kendi gagalarıyla yola yola mevcudiyetlerini didikleyenlerin, kendilerini bitirenlerin damgasını taşıyordu." (s.171)

Gail, ilk tanıştığı insanlar üzerinde olumlu bir intiba bırakmayan kişidir. Nitekim Alegre'in doğum günü yemeğinde Gail'le ilk kez karşılaşan Ömer ve Abed eve geldikten sonra sonra onunla ilgili düşüncelerini söylerler. Ömer, onu; kibirli, kendini beğenmiş, kaba ve küçümser, Abed de anormal olarak bulmuştur. Bu geceden sonra Gail, Cadılar Bayramı'nı kutlamak için Ömerlerin evinde verilen bir partide ikinci kez Ömer'le bir araya gelir. Ancak, birbirlerini çok yakından tanıma fırsatı yakalayamazlar. Gail, sonradan bu eve gelişlerini sıklaştırmaya başlar. Abed'in Fas'tan gelen annesi Zehra'yla tanışır. Zehra, mavi gözlü olan Gail'e önce pek ısınamaz. Çünkü bir Fas atasözünde mavi gözlü kadınlardan uzak durulması gerektiğini aklına getirir. Ancak Gail, farklı kültürleri tanımaya meraklı olduğu için Zehra'nın peşini bırakmaz ve ona Fas kültürüyle ilgili sorular sorar. Aralarında böylece bir yakınlık doğar. Zehra, oğlu Abed için evdeki bütün kızları gelin adayı olarak zihninden geçirse de Gail'i daha çok beğenmiştir. Bu düşüncesini de Abed'le paylaşır. Abed ise Gail'in hem çok konuştuğunu, hem boyunun uzun olduğunu, hem de bir Yahudi olduğunu söyleyerek bunun mümkün olmadığını dile getirir. Gail'in Yahudi olduğunu duyan Zehra'nın tavrı birden değişir. Zehra, diğer kızların da farklı dine mensup olduğunu bilmesine rağmen, böyle bir endişe taşımazken, Yahudiliği "öteki" olarak gördüğü için bu evlilik fikrinden vazgeçer: "*Bunun üzerine Abed, daha büyük bir kozu kullanmaya karar verdi: "Anne, o Yahudi". Zehra'nın yüzünden Abed'in ilk başta "hayret" sandığı ama aynı zamanda "kabullenme"ye yormaktan da kendini alamadığı uysal bir sorgulama ifadesi geçti: "Ya öyle mi?" Evdeki örümcekleri*

öldürmemesini rica et ondan! Örümceklerin peygamberin hayatını kurtardığını anlat," diye mırıldandı sükûnetle, odadan çıkarken. "Sen iyisi mi uyu biraz."(s.191) Gail, her ne kadar kimliğini din üzerine kurmasa da kimliğini din üzerine kuran kişilerce bu durumu göz ardı edilmez. Gail'i yakından tanıyan Abed, onun Yahudi olduğunu vurgulamasıyla Fas'taki Yahudi algısını ortaya çıkarmış olur.

Ömer, bir gün alışverişe çıktığı zaman Gail'in çikolata dükkânına uğrar. Dükkânı gezdikten sonra, Gail'le birlikte yemeğe çıkar. Bu yemekte Ömer, daha önce hep arkadaş grubu içinde gördüğü ancak tam anlamıyla tanıma fırsatı bulamadığı Gail'i tanımaya çalışır. Ömer etli yemek, Gail ise vejetaryan olduğu için sebze yemeği yer. Gail'le yarım saattir konuşan Ömer'in bir şey dikkâtini çeker. İlk kez bir kadınla flört etmeden uzun uzadıya konuşmuştur. İçindeki huzursuzluktan ve gayesizlikten bahseder Gail'e. Bunun üzerine Gail ona, Tai Çi adı verilen Uzak Doğu'ya özgü huzur ve sükûneti sağlayan seansları önerir. Bundan sonra Gail, Ömer'i yakın takibe alarak huzursuzluğu azaltmak ya da çözüm getirmek için uğraşmaya başlar. Onun ruhuyla translara geçerek, Ömer'deki sağlık problemlerini tespit eder. Noel günü, bir emaille bunu Ömer'e iletir. Ömer ise, bunu çok ciddiye almayarak içkiyi fazla kaçırınca gece yarısından sonra mide kanaması geçirerek hastaneye kaldırılır. İyileştikten sonra, huzur ve sükûnete ermek için Gail'le Reiki transları yapmaya çalışır.

Gail, Ömer'le yakınlaştıktan sonra lezbiyen ilişki içerisinde olduğu Debra Ellen Thompson'dan uzaklaşır. Kendisindeki değişime de "Ürkekten Cevvale" ismini verir. Zarpandit, Gail olduktan sonra ne bir ideolojide, ne de bir kişide sabit kalıp sürekli kendini yenileme çabası içerisine girer. Bununla birlikte, hüznü ve mutluluğu aşırı uçlarda yaşayarak hüzünlü olduğu dönemlerde hayatına son verecek kadar da ölmeyi istemektedir:

"Aynı şekilde iki kutup arsında gidip gelmeye devam ediyordu, aşırı bir bedbinlikle, taşkın bir enerji arasında. Sarkaç birinciden tarafa savrulduğunda gözü intiharın cazibesinden başka bir şey göremezdi. Bu gezegen üzerindeki ilk anısı daima canlı, zihninin bir köşesinde demir atmıştı. Bugün de herkesin nasıl olup da başkalarının tepesinde aynı şemsiyeyi taşıdığını düşünerek yolda yürürken ölümü bir denemenin zamanı geldiğine hükmetti bir kez daha."(s.236)

Gail, Debra Ellen Thopson'dan ayrılır ve Ömer'le evlenir. Toplumun örf ve adetlerine karşı çıktığını düğününde de gösterir. Gelinlik, yerine mor bir elbise giyer ve düğününe akrabalarını da davet etmez. Nikâhı kıyan Haham Mark da, sıra dışı çiftleri evlendirmesi bakımından en az bu çift kadar ilginçtir: *"Haham Mark başka başka dinden insanlar, gayler, lezbiyenler, ateistler, agnostikler, çokinançlılar dahil, kapısına gelen her türlü insanın nikahını yargılamadan kıyardı, yeter ki birbirlerini sevsinler."*(s.279)

Onun isyancı ve muhalif tavrı okuduğu kitaplarla da ilintilidir. Okuduğu kitapların çoğu, onu düşünmeye sevkeden, bildik fikirleri eleştirmeye yönlendiren içerikle doludur. Nitekim yanından ayırmadığı dişi ve erkek kedisine verdiği isimlerde bile, muhalif tavrını görmek mümkündür: *"Dişi kedisinin adı West'ti, yani Batı, Gail ona bu ismi Doğu'nun Şarkiyatçı söylem tarafından sürekli kadınlaştırılmasını eleştirmek için takmıştı. Ömer'in buna itirazı yoktu, tabii eğer buna mukabil erkek kediye The Rest, yani "kalanı", "öteki" ismi verilmiş olmasaydı."* (s.30) Gail'in bir Yahudi olarak Yahudilikle ilgili kitaplar okuması, entelektüel bir meraktan kaynaklanır. Romanda Yahudilikle ilgili görüşlerini belirtmese de, dine dayalı bir kimlik oluşturmayı reddetmesi onun Yahudiliğe de bakışının olumsuz olduğunu gösterir. Bununla birlikte Yahudilerdeki yabancılık ve aidiyeti sorgulayan kitapları okumaktan kaçınmaz: "Klozetin yanında kocaman

bir sepet konmuş, içine kitaplar, dergiler ve fotokopi makaleler doldurulmuştu. Yığının içinde Dada Manifestosu'nu, *Kadın Jouissance'ının Sessizliği* başlıklı bir fotokopi makaleyi, Dorothy Parker'ın şiirlerini, *Parya Olarak Yahudi: Modern Çağda Yahudi Kimliği ve Siyaseti*'ni ve hemen altında "*Çünkü Ne Yaptıklarını Bilmiyorlar/* Žižek" başlıklı bir kitap gördü Abed."(s.286) Gail, okuduklarıyla çevresindeki kişiler üzerinde etki kurmayı ve onları kültürüyle ezmeyi de başarır. Resmi söylemlerin dışında kendine ait bir dil de oluşturur: "*Her geçen gün Abed, Piyu ve Ömer onun jargonunu kuru bir süngerin suyu emmesi gibi emiyordu. Ondan kaptıkları argoyu, deyimleri, ilk kez duydukları ifadeleri ceplerine tıkıştırıyor, evden dışarı çıkar çıkmaz da yeni patentleriyle kaymaya heves eden bir çocuk gibi bu yeni kelimeleri hemen kullanmaya çalışıyorlardı.*" (s.287-288)

Gail, semavî olan bütün dinleri reddetmekle birlikte, antik dönemlere ait Tanrıçalara ilgi duyarak bir inanç oluşturur. Bunda, Zarpandit isminin üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zarpandit ismi Tanrıçalara, tütsülere, muskalara, antik kültüre ve gümüş kaşıklara özel bir merakını sağlamıştır.

Kitaplar ve Uzakdoğu'ya özgü meditasyonlarla bir iç yolculuğa çıkan Gail, Ömer'in ailesini tanımak için geldiği İstanbul'da bu iç yolculuğunu şehirle tamamlamaya çalışır. İstanbul'un karmaşık ve çoklu ruhu olduğu düşünerek, şehri kendi ruhuna benzetir. Şehrin kozmopolit, muhafazakâr, çoşkulu ve dingin yaşantısını gözlemler. Amerika'da kendini hep yabancı olarak hisseden Gail, nihayet bir şehirle ruhu arasında bir akrabalık kurar: "*Gail şaşkın görünüyor ama neyin onu daha fazla hayrete düşürdüğünü anlamak zor, şehir mi yoksa kendini burada görmek mi?*"(s.326) Sabah onları havaalanına götüren taksi Asya'yı Avrupa'ya bağlayan köprü üzerinden geçince, Gail bu arafta yeri bir işaret olarak düşünür ve çocukluğundan beri yedi kez

teşebbüs ettiği intiharı için buranın doğru yer olduğunu düşünerek kendini köprüden atar.

Özetle, *Araf* romanında yarı-Yahudi olarak dünyaya gelen Zarpandit (Gail), bu yarımlığı hayatının hemen hemen her alanında göstermiştir. Din olarak ne Hıristiyanlığı seçmiştir, ne de Yahudiliği. Ancak, dinle kimliğini oluşturmaya çalışan kişilerce o bir Yahudi'dir. O, Yahudilerin yaşadığı yabancılığı ve ötekiliği Yahudi kimliğiyle yaşamasa da karakteriyle yaşamıştır. Çoklu kimliğiyle hem başkaları olmuştur, hem de hiç kimseye benzememiştir. Biseksüel oluşu da, cinsiyet bakımından yine yarımlığını, aradalığını gösterir. İçinden atamadığı yabancılığına ne hemcinsi, ne de karşı cins tam cevap vermiştir.

Yarımlık ve arada olmak onun hayata tutunmasını engellemiştir. Bir varoluşa çevirdiği intiharları bu bakımdan onu yaşamaktan ziyade ölmeye daha yakın kılmıştır. Nitekim son intihar denemesini, Avrupa'yı ve Asya'yı birbirine bağlayan bir köprü üzerinde yapması da artık onun arafta ve eşikte olan yaşamına son vermek istediğinin bir göstergesi olmuştur.

Baba ve Piç

Yeter ki özgürlük ve eşitlik olsun....

İlk baskısı 2005 yılında yapılan *Baba ve Piç*[12], kimliği geçmiş üzerine oluşturmaya ya da oluşturmamaya dayalı olarak kurgulanan bir romandır. Birçok metaforu içinde taşıyan romanda Baba geçmişi, Piç ise geçmişi inkâr etmek üzere inşa edilen geleceği simgelemektedir. Romanın olay örgüsünü; İstanbul'un yerlilerinden olan Türk Kazancı ailesinin hem kendi, hem de ait olduğu toplumun geçmişini inkâr ederek yaşam sürmeleriyle; 1915 Ermeni Tehciri sırasında İstanbul'un Ermeni entelektüellerinden

12 Bu çalışmada romanın şu baskısından faydalanıldı: Baba ve Piç, 5.bs., Metis Yayınları, İstanbul 2006, s.376.

olan Ohannes İstanbuliyan'ın kızı Şuşan'ın birçok yere sürgün edilmesi ve sonunda Amerika'ya yerleşmesiyle yıllar sonra torunu Armanuş Çakmakçıyan'ın ailesinin geçmişini öğrenmek için İstanbul'a gelişi ve Kazancı ailesiyle kesişen ortak bir geçmişi oluşturur. Böylece romanın aslî kahramanlarında Türkler ve Ermeniler göze çarpar. Ancak romanın bir geçmiş olgusu üzerine kurulmasıyla, Osmanlı'nın geçmişine ve birçok etnik unsuru içinde barındırmasına değinilince Yahudilerden de bahsedilir. 1915 olaylarıyla Türklere karşı öfke dolu olan Armanuş Çakmakçıyan, İstanbul'da geçmişine ait en küçük bir dikkati dahi gözünden kaçırmaz. Babaannesinin Yeniköy'de bir zamanlar yaşadığı konağın yıkıldığını görür ve o civarda balık lokantasında bir aşçı olarak çalışan bir kişiden şehrin çok uluslu tarihini Kazancı ailesinin torunu Asya'yla birlikte dinler: "*Bu şehir bir zamanlar Babil kulesi gibiymiş, her telden her demden insan... her dil konuşulurmuş sokaklarında,*" *diye devam etti ahçı, kalkanın kılçığını kuyruğun hemen üzerinden ve başın hemen altından kırarak.* "*Bu mahallede bir sürü Yahudi komşumuz vardı. Rumlar, Ermeniler... Ben küçükken balığı Rum balıkçılardan alırdım. Annemin terzisi Ermeni'ydi. Babamın patronu Yahudi'ydi. Hepimiz bir aradaydık yani. Onlar bizim bayramlarımızı kutlardı, biz onlarınkini.*" (s.178)

Romanda Yahudilerle ilgili bir ayrıntı da Ohannes İstanbuliyan aracılığıyla verilir. Kazancı ailesinin fal bakmaya meraklı olan büyük kızı Banu, evlerinde misafir olarak kalan Armanuş'un geçmişini Ağulu Bey ve Şekerşerbet Hanım adlı cinlerine sorar. Ağulu Bey, Banu'ya Armanuş'un babaannesinin babası Ohannes İstanbuliyan'dan bahsederek bu ailenin hayat hikâyesini anlatmaya başlar. Ohannes İstanbuliyan, İstanbul halkı tarafından da itibar gören şair ve yazar bir Ermeni'dir. Yahudi antikacıdan aldığı ceviz masanın üzerinde uzun süredir çocuklar için bir Ermeni masalı yazmakla meşguldür. Kitabın sonunu tamamlamaya

yaklaştığı bir akşam Türk askerleri evinde sakıncalı yayınlar yazdığını ve bunların da Ermeni komitacılarını kışkırttığını iddia ederek evinden alırlar ve onu bir daha dönmemek üzere götürürler. Hâlbuki Ohannes İstanbuliyan, Osmanlıcılık fikrini savunan ve Osmanlının parçalanmasını istemeyen bir aydındır. Ohannes İstanbuliyan, tıpkı eski günlerde olduğu gibi birçok ulusun kardeşçe yaşayabileceğini söylerken Türk, Rum, Ermeni ve Yahudileri birbirinden ayırmaz: "*Ohannes İstanbuliyan mevcut şartlarda Osmanlıcılığın Ermeniler için en iyi seçenek olduğuna inanıyordu; buydu doğrusu, radikal fikirler değil, Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler asırlardır bir arada yaşamışlardı.. Madem ki bunca zaman aynı şemsiye altında birlikte varolmuşlardı, bundan sonra da beraberliğin yollarını bulmalıydılar, bulabilirlerdi. Yeter ki özgürlük ve eşitlik olsun...*"(s.238)

Özetle, romanda Osmanlı'nın çok uluslu yapısından bahsedilirken Yahudilerin sosyal yaşamda işveren ve antikacı gibi işlerle uğraştığına dikkat çekilmiş ve uzun yıllar diğer etnik kökene mensup milletlerle birlik, beraberlik ve kardeşçe yaşadıklarına vurgu yapılmıştır. Yazar, romanın kurgusunu da bu çoklu yapıyı uydurarak her bölümde bir malzemeye yer vererek romanın tamamında bir aşüre metaforu oluşturmuştur. Parçalanan nar metaforuyla da bu çoklu yapının dağıldığını ve dağılan bir tanenin de bir daha bütünü tamamlayamayacağını göstermiştir. Romanda, Yahudiler olumlu bir imajla yer almıştır.

Siyah Süt

Robin, annesinin Yahudi olduğunu ispatlamaya çalıştı.

Elif Şafak, ilk baskısı 2007 yılında yapılan *Siyah Süt*[13] romanında bir Yahudi karakteri oluşturmasa da Yahudi asıllı bir

13 Bu çalışmada romanın şu baskısından faydalanıldı: **Siyah Süt**, 1.bs., Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.303.

kadın yazardan bahsetmiştir. Kadın, kadın-yazar, evlilik ve doğum sonrası depresyon gibi meselelerin ele alındığı *Siyah Süt*, otobiyografik bir romandır. Yazar, bu meseleleri hem kendi, hem de yerli ve yabancı kadın yazarlar üzerinden vererek bir kadının özelde de bir kadın yazarın yaşadığı zorlukları ve çelişkileri göstermeye çalışır. Kadın yazarın yaşadığı zorluklardan ya da arafta olma hâlinden biri de, annelikle yazarlığın uyuşup uyuşmaması durumudur. Bu hususta annelikle yazarlığı uyuşturan örnek kadınları sıraladığı gibi, yazarlığına anneliğinden önce imtiyaz tanıyarak çocuğuyla/çocuklarıyla bağını koparan kadın yazarları da örnek verir. İşte yazarlığını anneliğinden daha fazla önemseyerek oğluyla bir ömür boyu düşman olan kadın yazarlardan biri de İskoç asıllı Muriel Spark'tır. Bu yazar, roman yazmak için oğlu Robin'i eşine ve kayınvalidesine bırakarak ailesinden uzak bir yaşam sürmüştür. Yıllar sonra ise oğlu Robin'le karşı karşıya gelir. Çünkü Robin, din değiştirmiş ve Yahudiliği kabul etmiştir. Hatta annesinin de Yahudi olduğunu ispatlamaya çalışarak, ona zarar vermeye çalışır: "*Yahudilik kadından/anneden geçtiği için insana, böyle bir şeyin olabilmesi ancak Robin'in annesinin yahut anneannesinin Yahudi olduğunu ispatlaması halinde mümkündü. O da aynen böyle yapmaya kalktı. Tüm bunlar koyu Katolik olan Muriel Spark'ı çileden çıkardı. Oğlunun din değiştirmeye-ve anne soyağacında Yahudilik olduğunu söylemeye- kalkmasını hiçbir zaman affetmedi. Zaten baştan beri limoni olan ilişkileri iyiden iyiye bozuldu.*" (s.61)

Romanda, dünyaya çocuk getirmek yerine kitap yazmayı tercih ederek anneliği kitapla telafi etmeye çalışan dünyaca ünlü kadın yazar Rus Yahudisi Ayn Rand da ele alınır. Burada Ayn Rand'ın Yahudiliğine değinilmesi sadece bir biyografik bilgi olarak sunulmakla birlikte, her yönüyle aykırı olan yazarın Yahudi inancıyla bağdaşmayan hayat yaşadığı göz önüne getirilir. Asıl adı Alisa Zinovievna Rosenbaum olan yazar, doğduğu

Petersburg'tan ayrılarak Amerika'da yaşamaya başlamasıyla birlikte adını Ayn Rand olarak değiştirir ve bir daha vatanına ve ailesine dönmeyerek geçmişiyle olan bağını koparır. Edebiyata ve felsefeye kendisini vererek bireyciliğin ve akılcılığın bayraktarı olarak ün yapar.

Siyah Süt'te kadın yazarların yaşadığı problemleri gerçek yaşamdan karakterlerle örnek veren yazar, bu karakterlerden birini de Yahudi bir kadın yazardan seçmiştir. Muriel Spark'la oğlu arasında oluşan kişisel problemlerin zamanla dinler arası bir çatışmaya doğru nasıl yol aldığını ve Ayn Rand'la da geçmişini inkar eden marjinal bir Yahudi yazarı dikkate sunmuştur.

Aşk

Yoksa tüm bu itirazlarınız sırf Scott Yahudi olmadığı için mi?

Yazar, aşkın din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin yaşanabileceği üzerine kurguladığı *Aşk*[14] romanında, 13.yy ve 21.yy'ı iç içe geçirerek bu bağlamda karakterlerini oluşturmuştur. Böylece birçok farklı dinden karakterleri bir araya getirerek, bunların birbirini anlamasını sağlamıştır. Özellikle Yahudi bir ev hanımıyla Müslüman bir erkeği birbirine âşık ederek, aşkın dinler üstü bir duygu olduğuna dikkat çekmiş ve aşkla kişiler arasında gelişen diyaloga da vurgu yapmıştır.

Romanın başında, aslî kahramanlardan bir ev hanımı olan Yahudi Ella Rubinstein, eşine boşanma davası açar ve meçhul bir yolculuğa çıkar. Bu boşanma davası ve yolculuk, Ella'yı yakından tanıyan ailesini çok şaşırtır. Çünkü "*kendini bildi bileli durgun bir göl gibiydi Ella Rubinstein'ın hayatı. Kırk yaşına basmak üzereydi. Nicedir tüm alışkanlıkları, ihtiyaçları ve tercihleri tekdüzeydi. Şaşmaz bir çizgiydi günlerin akışı; öylesine*

14 Bu çalışmada romanın şu baskısından faydalanıldı: Aşk, 1.bs., Doğan Kitap, İstanbul 2009, s.415.

yeknesak, düzenli ve sıradan. Bilhassa son yirmi yıl boyunca hayatındaki her ayrıntıyı evliliğine göre ayarlamıştı. İçinden her geçen dilek, edindiği her yeni arkadaş, hatta en önemsiz kararlar bile buna bağlıydı. Hayatına yön veren yegâne pusula evi ve evliliğiydi."(s.12) sözleriyle Ella'nın karakterindeki durgunluk ve teslimiyetin eşine ve çocuklarına karşı yönelmesi dile getirilir. Ancak bu durgunluk ve teslimiyet, Ella'nın Aziz Zahara adlı Müslüman bir gezgin ve yazara âşık olmasıyla değişir. Geriye dönüşle Ella'nın karakterindeki bu değişimin nasıl gerçekleştiği açıklanır.

Ella, 21.yy'da Amerika'nın Boston eyaletinde yaşayan üç çocuklu bir ev hanımıdır: "*Seneler var ki saç kesimini değiştirmemişti: Uzun, düz, bal sarısıydı saçları. Ekseriya ya sımsıkı bir topuzla toplar ya da arkadan örerdi. Makyajı hep belli belirsizdi. İddialı olmayı sevmezdi. Tek sürdüğü hafif kırmızı-kahverengi bir ruj ile açık yeşil göz kalemiydi.*"(s.171)"*Sakin, müşfik, yumuşak ve itaatkar*" (s.13) mizaçlı bir kadındır. İngiliz Dili ve Edebiyatı'ndan mezun olmasına rağmen iş hayatına atılmayıp yaşamını üç çocuğuna ve eşine adamıştır. Eşi David, tanınmış bir diş hekimi ve mesleğinde de çok para kazanan biridir. Büyük kızı Jeannette üniversitede okumakta, ikizleri (kız olan Orly, erkek olansa Avi) ise ortaöğretimde öğrenim görmektedir. Bu aile, Northampton'daki krem rengi Viktorya tarzı kocaman bir evde zengin bir yaşam sürmektedir.

Bu ailenin Yahudi kimliği ilk kez, evin büyük kızı Jeannette'in Scott adlı Hıristiyan bir çocukla evlenme isteğini bütün ailenin bir araya geldiği akşam yemeğinde söylemesiyle açığa çıkar. Ella, bu evlilik planına çiftlerin birbirini tanımadığını ileri sürerek tepki gösterir. Bu açıklamayı geçerli bulmayan kızı, annesinin tepkisine "*Yoksa tüm bu itirazlarınız sırf Scott Yahudi olmadığı* için *mi*?"(s.21) sözüyle karşılık verir. Bu söze Ella yerine, kocası David karşı çıkar. "*David kızının böyle bir yakıştırma*

yapmış olmasına inanamıyormuş gibi gözlerini devirdi. Ne de olsa hep gurur duymuştu kendisiyle, "açık fikirli, kültürlü, modern, liberal, demokrat bir babayım" diye. Doğrusu sırf bu sebepten ötürü evlerinde ırk, din, cinsiyet, sınıf meselelerini konuşmaktan bile çekinirdi." (s.21)

Ella'nın, kızının ileri sürdüğü fikre karşı çıkmaması onu onayladığını gösterir. Çünkü ona göre farklı biriyle evlenmek kumar oynamak gibi bir şeydir. Bundan dolayı evlenecek çiftler, aynı statüde ve aynı inançta olmalıdır. Böylece evlilikte aşkı değil de, mantığı ön plana çıkaran bir tavır sergiler. Zira, anne ve babasının mutsuz olan evliliğini farklı dinlere mensup olmasıyla ilişkilendirir. Annesi Yahudi, babası ise Hıristiyan olan kişilerdir. Annesinin yaptığı hataya düşmemek için Yahudi olan David'le evlenmiştir. Ancak, David'le aynı dine mensup olsa da onda aradığı mutluluğu yakalayamamıştır. Evlilikleri çoktan tutkusunu yitirmeye başlamıştır. David, başka kadınlarla Ella'yı aldatmakta, Ella da bu durumu görmezden gelmektedir. Bu durumda Ella, mutsuzluğunu çocuklarıyla aşırı şekilde ilgilenerek, onlara müdahale ederek ve mutfakta sürekli yemek yaparak unutmak ister: "*Mutfakta yemekle uğraşırken, esiri olduğu gündelik yaşamın sınırlarından ve sıkıntılarından kurtuluyordu. Mutfak, dışarıdaki dünyadan kaçabileceği, zamanı dilediği gibi ayarlayıp durdurabileceği tek mekândı.*"(s.89)

Romanın başında aşka ve farklı dine mensup kişilerin birbiriyle evlenmesini şiddetli bir şekilde karşı çıkan Ella, bir diş hekimi olan eşi David'in ona, bir kitap editörünün asistanının asistanı olarak bir iş bulmasıyla hayatını değiştirir. Yayınevi Ella'dan Aziz Zekeriya Zahara adlı bir yazarın yazdığı *Aşk Şeriatı* adlı romanı değerlendirmesini ister. Kitapların dünyasına yabancı olmayan Ella için okumak keyifli olsa da yazmak işi onu zorlayacaktır. Romanı okumaya başlayınca, e-mail yoluyla yazarıyla iletişime geçer. Yazışmalar sıklaştıkça içindeki boşluğun farkına

varmaya başlar. İçinde çoktandır hasretini çektiği sevilme istediği dışarı çıkar. Bir sufî olan Aziz'in tevekkülünden, teslimiyetinden ve inancından etkilenir. Aziz'i düşündüğünü fark edince ona âşık olduğunu anlar. Bu durum hayatını evliliğine adayan Ella'yı başlangıçta rahatsız eder. Ancak sonrasında bunun "*masum bir günah, masum bir kabahat olduğunu düşünür.*"(s.185) Aziz ise asıl adı Craig Richardson olan, elli dört yaşında İskoç asıllı bir Müslümandır. Öncesinde bir ateist olup, eşini kaybettikten sonra bir bunalım yaşar. Fas'taki Baba Samed'in dergâhında sufilerle tanışır ve onlardan etkilenerek Müslüman olur. Dünyayı gezerek farklı din ve kültürdeki insanları tanır. Serazat ruhlu, gezgin, gelecek kaygısı olmayan ve metaya değer vermeyen bir karakterdir.

Ella, Aziz'e âşık olmasıyla birlikte yazışmaları sırasında Yahudi kimliğinden, din ve dindarlarla ilgili görüşlerinden daha çok bahsetmeye başlar. Çünkü, yazar her yönden birbirinin tamamen zıttı olan bu karakterlerin dinlerine de vurgu yaparak, birbirlerini tanıdıkça din farkının önemli olmadığına dikkat çekmeye çalışır. Bu yüzden kahramanların bilhassa Ella'nın din ve dindarla ilgili görüşlerine yer verir. Ella, Yahudi olmakla birlikle inançlı biri değildir. Çünkü o, Yahudiliğini bir inançtan ziyade, bir geleneğe dönüştürmüş biri olarak kendini görür. Üniversitede okurken Doğu mistisizmine merak sardığını ve Budizm ve Taoizmi epeyce incelediğini, Hindistan'a gidip aşramlarla kalma planları yaptığını, ancak sonrasında mistik öğretilerin modern insanın ihtiyaçlarına karşılık veremediğini Aziz'e söyler. Ancak şunu belirtmeliyiz ki Ella her ne kadar yaşantısında dinin pek önemli rolünün olmadığını ve gelenek olarak Yahudiliği yaşadığını dile getirse de eşi David Yahudi'dir, evlerinde Şabat ayini düzenlenir, oğlu Avi, Tanrı'nın dünyayı altı günde yarattığını büyüklerinden duyduğunu söyler. Ella, kendisini Aziz'e şöyle tanıtır: "*Liberal, açık fikirli, demokrat, nazik medeni, "dinsel değil*

kültürel anlamda" Yahudi ve günün birinde et yemeyi tümden bırakmaya kararlı bir vejeteryan adayı olarak tanımlıyordu... Tam anlamıyla agnostik olduğu da söylenemezdi. Ne de olsa zaman zaman ailesiyle beraber birkaç dini vecibeyi yerine getirdiği olurdu. İşin aslı, Ella dinden de dindarlardan da pek hazmetmezdi. Tıpkı tarihte olduğu gibi günümüz dünyasında da en korkunç en korkunç ve kanlı kavgaların din adına yapıldığını düşünüyordu. Dinlerin insanlığa ne faydası vardı, insan ırkını birbirine kırdırmaktan başka? Hangi dinden olursa olsun bağnazlığa tahammülü yoktu. Gene de (her ne kadar bunu Aziz'e itiraf edememişse de), İslam'daki köktendinciliğinin, Hıristiyan ve Yahudi köktendinciliğinden daha çok tehlikeli olduğuna inanıyordu. Tüm semavi dinler birbirine benziyordu ama İslamiyet daha katı, daha kapsamlı bir din değil miydi? Hele kadınlar için. Açıkçası Ella Rubinstein, Müslüman kadınlara uzaktan uzağa acıyor, hepsini aynı kefeye koyuyor ve onlardan biri olarak doğmadığı için kendini şanslı sayıyordu." (s.204) Ella, liberal, açık fikirli ve demokrat olarak kendisini tanımlasa da bir Yahudi olarak din ve özellikle de İslam dini karşısında olumsuz fikirlere sahiptir. Dindar değil de inançlı bir sufi olarak karşısına çıkan Aziz, onun bu olumsuz fikirlerini çürütmek ister. Ona göre insanları birbirine düşman eden din değil, dil sorunudur. Çünkü insanlar, birbirini anlamadan yorumlayıp düşman oluyorlar.

Aziz'e âşık olan Ella, duygu dünyasında ve özel hayatında bir dönüşüm geçirir. Kuralcı, disiplinli, sürekli gelecek kaygısı olan kadın gidip yerine daha esnek, daha özgürlükçü ve yaşamı anla ilişkilendiren bir kadın gelir. Bunda Aziz'in etkisiyle birlikte, Mevlana'ya ait okuduğu Mesnevilerin de etkisi vardır. Duygu dünyasında geçirdiği değişim, sonrasında özel hayatına da yansır. Bir gün aniden eşine boşanma davası açar ve âşık olduğu adam Aziz'in yanına giderek herkesi şaşırtır. Bir yılı aşkın bir

süreyle Aziz'le birlikte dünyayı dolaşır. Aşkın bir değişimi gerçekleştirdiği romanda sürekli vurgulansa da Ella, dinini değiştirip Müslüman olmaz. Çünkü romanda verilmek istenen mesaj, farklı dine sahip insanları Müslüman yapmak değil, farklı dine mensup kişilerin âşık olarak zihinlerinde ötekiye ait oluşturdukları olumsuz imajın diyalog ve hoşgörüyle halledilebileceğidir. Böylece yazar, daha önce bir Müslümanı yakından tanımayan hatta İslam dinine karşı olumsuz bakış açısına sahip olan bir Yahudi kadını seçerek, onun şahsında bir başka dine nasıl bakıldığını gösterir. Yazar, bu iletişimi ve diyoloğu Zahara'nın şahsında Mevlevilik yoluyla verir. Mevleviliğin, her dinden ve inançtan insanlara karşı gösterdiği hoşgörü ve sevgi anlayışından faydalanmıştır.

Romanın diğer Yahudi karakteri ise, Ella'nın bir diş hekimi olan eşi David Rubenstein'dir. David, liberal, modern ve açık fikirli bir Yahudi'dir. Yirmi yıldır Ella ile evlidir ve karısını başka kadınlarla aldatmaktadır. Din ve inanç hususunda fikirlerini kızı Jeannette'in Scott'la evlenmek istediğini söylemesiyle ortaya koyar. Kendini demokrat ve liberal olarak gördüğünden bir evlilikte din ve ırk ayrımının önemli olmadığını söyler. Bununla birlikte evlendiği eşi Ella Yahudi'dir. Ella'nın Zahara'ya âşık olduğunu bilir ve onu kaybetmek istemez. Ella'nın açtığı boşanma davasında sorun çıkararak kendisini terk etmesini kabullenemez.

Romanın tarihî gerçeklerden yola çıkılarak Mevlana ve çevresinden hareketle kurgulanan ikinci olayında, Yahudi karaktere rastlanmaz. Ancak, Sarhoş Süleyman adlı bir Müslüman, Yahudi mahallesinde bulunan Rum meyhanesinde sürekli içki içer. Burada Yahudi Mahallesi sadece bir isim olarak geçip ayrıntılarıyla verilmez. Yahudi mahallesinin isminin geçmesi, 13.yy Konya'sında farklı dine mensup kişilerin bir arada yaşadığını gösterir. Nitekim Sarhoş Süleyman, bu mekânda her dinden ve inançtan kişilerin bulunduğunu ve şarabın her türlü ayrımcılığı

ortadan kaldırdığını söyler: *"Konya'nın Yahudi Mahallesinde, bir Hıristiyan'ın meyhanesinde, her inançtan her mizaçtan biz cümle demkeşler neşeyle kadehlerimizi kaldırdık. Ve kimbilir belki bir an için de olsa ayrı gayrı kalmadı aramızda. Ve hepimiz, tüm kursularımız ve noksanlarımıza rağmen Allah'ın bizleri affettiğini, hatta bizi bizden çok sevdiğini öyle lafta değil, tâ yüreğimizde hissettik."* (s.167)

Mevlana'yı toplumun düşmüş ve itilmiş kişilerini görmesi için bir imtihana tabi tutan Şems, Mevlana'yı bu mekâna gönderir. Böylece Mevlana, Konya'nın kenar semtlerinde her dinden ve inançtan insanlarla da diyaloga geçerek sevgi ve hoşgörüye dayanan inancını onlara sergilemiş olur.

Aşk romanında Yahudi dinine mensup aslî karakter, öncesinde farklı dine mensup kişilere karşı ön yargıları olan ancak âşık olduktan sonra önyargılarından arınarak aşkın her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırdığını gösteren bir anlayışla çizilmiştir. Yazar bu karakterle, farklı dine mensup kişiler arasında iletişime geçildikçe insanların birbirini daha iyi anlayacağını düşünerek olumlu bir imaj oluşturmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Çok farklı etnik kökene ve dine mensup milletlerin yüzyıllar boyunca bir arada yaşadığı Osmanlı devletinde, bilhassa sosyal hayatta etkinliği olan milletlerden birini de Yahudiler teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti, dünyanın birçok yerinde yurt edinemeyen ve sürgün edilen bu millete hoşgörü ve adalet anlayışıyla kucak açarak örnek bir tavır sergilemiş ve onları bir parçası haline getirmiştir. İşte hem sürgün ve öteki bir millet, hem de Osmanlının çok sesli ve dilli yapısında önemli bir unsur olmaları, 21.yy romancılarından Elif şafak'ın dikkatini çekmiş ve romanlarındaki Yahudi karakterleri bu bağlamda oluşturmuştur.

Elif Şafak'ın romanlarındaki Yahudi karakterler, 19.yy ve 20.yy romanlarında yansıtılan Yahudilerden farklı bir şekilde çizilmiştir. Çünkü bunda yazarın bir tip değil de bir karakter yaratma çabası içinde olması ve karakterini yaratırken de onların psikolojisi üzerinde ayrıntılı durması etkili olmuştur. Tarihin makro yapısıyla değil de bireyi esas alan mikro yapısıyla ilgilenmesi bu psikolojiyi belirleyen bir unsur olmuş ve bu unsur da karakterlerin siyah ve beyaz şeklinde yansıtılmasını ortadan kaldırmıştır.

Elif Şafak'ın romanlarında Yahudiler, iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birinci olarak, Osmanlı'nın çoğulcu bir millet yapısına değinildiği zaman Yahudilerin de bu devleti oluşturan bir öğe olduğuna dikkat çekilerek birlik ve beraberliğin kattığı zenginlik dile getirilmiştir. Bu zenginlik vurgusunda Yahudiler bir karakter olarak değil, millet olarak görünmüştür. Örneğin *Pinhan, Mahrem, Baba ve Piç* romanlarında bir millet olarak Yahudilerin Osmanlı devletini oluşturan bir unsur olduğu sunulmuştur. Yazar, bu romanlarında Osmanlının zenginliğini çeşitli metaforlarla anlatmıştır. *Pinhan*'da Dergâh ve Vücut, *Mahrem*'de çadır, *Baba ve Piç*'te aşüre metaforları Osmanlının çoklu yapısını göstermek ve bugün Osmanlıya bakarken toplumsal amneziyi engellemek maksadıyla seçilmiştir. Bu romanlarla birlikte, çokluğun bir ayrışma değil de bir zenginlik yarattığı, 17.yy İspanya ve Osmanlı Yahudilerini bir karakter olarak anlatan *Şehrin Aynaları*'nda çember ve ayna ve yine Yahudilerin bir karakter olarak yer aldığı *Bit Palas* romanında da apartman metaforuyla verilmiştir. Dolaysıyla verilen bu metaforlarla, birlik ve beraberlik olumlu bir imajla yansıtılmıştır.

İkinci olarak Yahudiler, bir karaktere dönüşerek ve etraflı bir şekilde anlatılarak yer almıştır. Yazarın Yahudileri bir karaktere dönüştürmesinde, hep bir yabancı ve öteki olarak yaftalanan bu milletin iç dünyalarının kapısını aralayarak yaşadıkları

kimlik bunalımlarını göz önüne getirme düşüncesi vardır. Çok eski zamanlardan beri içlerindeki yabancılığı ve göçebeliği üzerinden bir türlü atamayan Yahudiler, modern çağda da bu sorunlarla karşı karşıya gelmiş, kendilerini sorgulayarak bir kimlik oluşturmaya çalışan bir millet olmuşlardır. Romanlarda bu kimlik oluşturmada kimi zaman dinlerinden çıkış yaptıkları, kimi zamanda dinî esas almadan diğer milletlerle iletişime geçip çok kültürlü bir zihniyete sahip oldukları görülür. Yazar, her iki durumda da karakterlerin kimliklerinin zıtlıklarla tamamlanacağını düşündüğünden, bu karakterlerin tamamen zıttı olan karakterlerle çemberi tamamlamayı düşünmüştür. *Şehrin Aynaları*'nda Haham Yakup'la Şeyh Süleyman Efendi, İsabel Nunez Alvarez'le Yaşlı, Miguel'le Zülfe, *Bit Palas*'ta Ethel'le felsefe hocası ve Ethel'le Neyzen, *Araf*'ta Gail'le Ömer, *Aşk*'ta Ella Rubenstein ve Aziz Zahara Zekeriya farklı dinlere mensup kişiler olarak birbirlerini tamamlamaya çalışır. Yazarın Yahudi karakterleri Müslümanlarla buluştururken hareket noktasını ise Mevlevilik oluşturmuştur. Mevleviliğin engin hoşgörüsü ve herkesi olduğu gibi kabul etme öğretisi iki farklı dine mensup karakterleri yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmada Yahudi karakterler din değiştirip Müslüman olmamışlardır. Ancak, daha önceki yaşamlarından farklı bir hayatı yaşayarak din eksenli değil, benlik eksenli bir değişim geçirmişlerdir.

Şehrin Aynaları dışında diğer romanlarda Yahudi karakterler, çoğunlukla kadınlardan seçilmiştir. Bu kadınlar zihinleri karmaşık ve entelektüel kişilerdir. Durağan değil, dinamik bir yapıya sahiplerdir. Hepsi de doğdukları yerlerden başka ülkelere gitmiş ve gittikleri yerlerde bir değişim geçirmişlerdir. *Şehrin Aynaları*'nda İsabel İspanya'dan İstanbul'a, *Bit Palas*'ta Ethel İstanbul'dan Amerika'ya ve tekrar İstanbul'a, *Araf*'ta Gail Amerika'dan İstanbul'a ve *Aşk*'ta Ella Rubenstein Amerika'dan dünyanın birçok yerine seyahat edip sonrasında Konya'ya geldiği

zaman farklı bir benlikle karşımıza çıkar. Bu kadınların çoğu, ailesinden, Yahudi cemaatinden, toplumdan ve ülkesinden kopmuş problemli karakterlerdir. Bunların mesleklerini ise, halk hekimliği, sosyal bilimci, üniversite öğrencisi ve üniversite mezunu ev hanımı olarak sıralayabiliriz.

Romanlarda erkek Yahudi karakterlerin mesleklerini ise Osmanlı döneminden itibaren ele alacak olursak din adamı, hekim, filozof, tüccar, banker, meyhaneci ve antikacı olarak söyleyebiliriz. Yazar özellikle *Şehrin Aynaları*'nda bir din adamı Alonso Perez de Herrera ve Haham Yakup'u; hekim ve filozof olan Antonio Pereira'yı ve kimlik bunalımı yaşayan Miguel'i ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bu karakterler içerisinde hem İspanya'daki Hıristiyanların ve Yahudilerin hem de İstanbul'daki Müslümanların ve Yahudilerin huzurunu bozarak olumsuz bir imaj oluşturan kişi ise Miguel Pereira (İsak)'dır. Bu karakterle yazar, dinler arasında çıkan kavganın temelinde dinin değil de kişinin içinde yaşadığı bunalımın dini kullanarak dışarıya öfke yoluyla çıktığını ve bu kişinin de münferit olarak yaptığı hatanın bütün o dine mensup kişilere atfedildiğini göstermeye çalışır.

Yahudilerin örf, adet, inanç ve yaşam tarzları da karakterler aracılığıyla verilmiştir. Kutsal Şabat gününe değinilmesi, kutsal kitaplar Kabala ve Talmud'un isminin geçmesi, Halitzah töreninin yapılması, Mesihlik iddiasında bulunulması, Yahudiliğin anneden devam etmesi ve ölüm döşeğindeki birine isim verilmesi onların kültür ve inancını gösteren örneklerdir.

Sonuç olarak Elif Şafak, ilk romanı *Pinhan*'dan son romanı *Aşk*'a kadar mikro tarih anlayışından yola çıkarak birçok farklı millete mensup kişilerden seçtiği karakterlerini Yahudilerden de seçerek ve onları bütünlük, yabancılık, aidiyet ve kimlik ekseninde derinlemesine inceleyerek Türk romanına bu hususta farklı karakterler kazandırmıştır. Bu karakterlerle Türk romanında var olan genel bir Yahudi imajını kırarak, çağdaş dünyanın

problemleriyle dolu olan bireyleri göz önüne getirmiştir. Ayrışmadan yana değil, bütünleşmeden yana olduğunun da imajını vererek olumlu bir tablo oluşturmuştur.

Kaynakça

ERDOĞAN, Ömer, **Yahudilik Tarihi**, Kalipso Yayınları, İstanbul (tarih belirtilmemiştir).

GÖKÇEK, Fazıl, **Osmanlı Kapısında Büyümek Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, İletişim Yayınları, 1.bs., İstanbul 2006.

GÜRSEL, Nedim, **Bozkırdaki Yabancı**, Doğan Kitap, 2.bs., İstanbul 2006.

SHAW, J.Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, (çev. Meriç Sobutay), Kapı Yayınları, 1.bs., İstanbul 2008.

ŞAFAK, Elif, **Pinhan**, Metis Yayınları, 9.bs., İstanbul 2007.

ŞAFAK, Elif, **Şehrin Aynaları**, Metis Yayınları, 8.bs., İstanbul 2007.

ŞAFAK, Elif, **Mahrem**, Metis Yayınları, 9.bs., İstanbul 2006.

ŞAFAK, Elif, **Bit Palas**, Metis Yayınları, 6.bs., İstanbul 2006.

ŞAFAK, Elif, **Araf**, Metis Yayınları, 6.bs., İstanbul 2006.

ŞAFAK, Elif, **Baba ve Piç**, Metis Yayınları, 5.bs., İstanbul 2006.

ŞAFAK, Elif, **Siyah Süt**, Doğan Kitap, 1.bs., İstanbul 2007.

ŞAFAK, Elif, **Aşk**, Doğan Kitap, 1.bs., İstanbul 2009.

YESAYAN, Zabel, "Elif Şafak: Sürekli Sürgün: Zabel Yesayan Üzerine Bir İnceleme, **Silahtarın Bahçeleri**, Belge Yayınları, 1.bs., İstanbul 2006.

TÜRK GÖLGE OYUNU KARAGÖZ'DE ZIMNÎ TİP: YAHUDİLER

*Arş. Gör. Tuğçe ERDAL**

Karagöz oyunları geleneksel Türk halk tiyatrosunda çok önemli bir yere sahip bir gölge oyunudur. İslam dünyasında, hayal-el-zıll (hayal-i zıl) [=gölge hayali], zıll-el-hayal (zıll-i hayal) [=hayal gölgesi], hayal-el-sitâre [=perde hayali] v.b. adlar verilen Karagöz oyununda çeşitli tipler yer almaktadır. Yerel tipler arasında yabancı tipler de görülen oyunlarda taklitler yapılarak bu tipler canlandırılmaktadır. Bu çalışmada Cevdet Kudret'in Karagöz ve oyunları üzerine yazılmış önemli eseri olan *Karagöz* adlı çalışmasındaki oyunlardan yola çıkılarak taklit yoluyla canlandırılan tiplerden Yahudi tipi incelenecektir. Karagöz oyunlarında Karagöz ve Hacivat tipi dışında pek çok tipe de yer verilmiştir. Oyunlarda görülen tipler gibi Yahudi tipi de, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan azınlıkları kendi ismiyle temsil eden tiplerdendir. Yani tasvirler kimliği belirli bir Yahudi'yi veya Arnavut'u değil; Yahudiliği ve Arnavut tipini temsil eder. Karagöz oyunlarında farklı etnik ve dini özelliklere sahip grup ya da tiplerin olmasının sebebini Osmanlı Devleti'nin farklı kültürel özelliklere sahip milletleri bünyesinde barındırması olarak düşünebiliriz. R.

* Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Türk Halkbilimi Anabilim Dalı. tugce.isikhan@bozok.edu.tr

Bahar Akarpınar, "Türk Gölge Oyunu Karagöz'de Zımmî Tipler" başlıklı makalesinde "Osmanlı dönemi İstanbul'unda yerli ve göçmen olmak üzere Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin, Süryanîlerin, Katolik Latinlerin, Anadolu ve Rumeli'den gelen Müslümanların, Mısırlıların, Bulgarların, Sırpların, Arnavutların, Romenlerin, Rusların, İran Azerilerinin, Endülüs Araplarının vb. farklı dini, etnik kimliklere sahip toplulukların yaşamakta olduğunu"[1] ifade etmektedir.

Cevdet Kudret, 3 ciltlik *Karagöz* adlı eserinde bu taklitlerden Yahudi tipinin bezirgân, sarraf, tefeci, eskici gibi meslek gruplarına mensup kişilerden oluştuğunu tespit etmiştir. (Kudret 1968; 32) Aynı çalışmasında Kudret, gölge oyunu üzerinde çalışan incelemecilerin, Karagöz kişilerini de birtakım gruplara ayırmayı denediklerine değinerek bu çalışmaları sıralamıştır. Bu sıralamalarda Yahudi tipine de yer verilmiştir.

Georg Jacob[2], Karagöz kişilerini 4 gruba ayırmıştır:

1. Asıl kişiler (Ḥacivat, Karagöz, Tuzsuz Deli Bekir, Altıkulaç Beberuhi, Çelebi).
2. Şive taklitleri (Acem, Arap, Yahudi, Ermeni, Rum, Frenk, Lâz, Kastamonulu, Arnavut, Zeybek).
3. Marazî (pathologique) kişiler (Kekeme, Tiryaki, Esrarkeş, Sarhoş, Deli, Köçek).
4. Kadınlar ve çocuklar.

Georg Jacob, bu sıralamasında Yahudi tipine şive taklidi yapılan tiplerin arasında yer vermiştir.

1 R. Bahar Akarpınar, "Türk Gölge Oyunu Karagöz'de Zımmî Tipler", **Milli Folklor,** 62, 2004, sy. 32

2 G. Jacob, **Turkische Litteraturgeschichte in Einzeldarstellungen,** Heft 1, Berlin 1900, s. 18–40

Karagöz perdesini (Küşterî Meydanı'nı) bir İstanbul mahallesi olarak gören Sabri Esat Siyavuşgil de, karagöz kişilerini mahalle ekseni çevresinde 2 ana gruba ayırmıştır:[3]

1. Mahallenin yerlileri (Karagöz, Hacivat, Çelebi, Zenne, Tiryaki, Beberuhi, Tuzsuz-Sarhoş-Külhanbeyi).
2. Mahalleye dışardan gelenler:
   a. Dışarlıklı Türkler-Eyalet Tipleri (Rumelili, Kastamonulu, Bolulu, Kayserili, Aydınlı, Trabzonlu, Harputlu ve Tatar).
   b. İstanbul ve İmparatorluk tipleri (Acem, Arap, Arnavut, Yahudi, Ermeni, Rum-Tatlısu Frengi).

Sabri Esat Siyavuşgil ise Yahudi tipini İstanbul ve İmparatorluk tipleri arasında göstermiştir. Osmanlı Devleti birçok milletin oluşturduğu büyük bir devlet olma özelliği ile oyunlara da yansımış çeşitli milletlerin tipleri oyunlarda kendini göstermiştir.

Metin And, Karagöz kişilerini 11 grupta toplamıştır.[4]

1. Eksen Kişiler (Karagöz, Hacivat).
2. Kadınlar (bütün Zenne'ler)
3. İstanbul ağzı (Çelebi, Tiryaki, Beberuhi).
4. Anadolulu kişiler (Lâz, Kastamonulu, Kayserili, Eğinli, Harputlu).
5. Anadolu dışından gelenler (Muhacir [= Rumelili], Arnavut, Arap, Acem).
6. Zimmî, Müslüman olmayan kişiler (Rum, Frenk, Ermeni, Yahudi).
7. Kusurlu ve ruhsal hastalar (kekeme, kambur, hımhım, kötürüm, deli, esrarkeş, sağır, aptal).

3 Sabri Esat Siyavuşgil, Karagöz, İstanbul 1941, s. 144–188

4 Metin And, Karagöz ve Ortaoyununda Kişiler ve Kişileştirmeler, Türk Dili Dergisi, 1967, c. XVI, sayı 184–186

8. Kabadayılar ve sarhoşlar (Efe, Zeybek, Matiz, Tuzsuz, Sarhoş, Külhanbeyi).
9. Eğlendirici kişiler (köçek, çengi, kantoncu, hokkabaz, canbaz, curcunabaz).
10. Olağanüstü kişiler, yaratıklar (büyücü, câzûlar, cinler, canavarlar, yılanlar).
11. Geçici, ikincil kişiler, çocuklar, (Tahir, Zühre, Ferhad, Şirin, Âşık Hasan, İmam, Tablalı, Hacivat'ın kardeşi Tavtatikütüpati, Hacivat'ın oğlu Sivrikoz, Âşık Hasan'ın oğlu Muslu v.b.).

Metin And kişileri sıraladığı "Karagöz ve Ortaoyununda Kişiler ve Kişileştirmeler" başlıklı makalesinde Yahudi tipini *Zimmî, Müslüman olmayan kişiler* başlığı altında göstermiştir.

Cevdet Kudret *Karagöz* adlı eserinde Karagöz oyunlarının genel karakteri hakkında bilgi vermektedir. Oyunlarda geçen tiplerin gerçek hayattan esinlenerek yaratıldığını ifade etmektedir. Kudret, adı geçen eserinde karagöz kişilerinden olan ve Evliya Çelebi'nin andığı oyunlar arasında da adları geçen "Dilenci Arap" (XVI. yy.)[5] ve sarhoşluğuyla ünlü "Bekri Mustafa" (XVII. yy. Evliya Çelebi'nin çağdaşı) nın yaşamış kişiler olması; imparatorlukta yaşayan türlü uluslar (Acem, Arap, Arnavut, Ermeni, Yahudi, Rum, Kürt v.b.) ile İstanbul'da yaşayan türlü tiplerin (Çelebi, Tiryaki, Beberuhi, Sarhoş, Zenne v.b.) giyim kuşam ve konuşma biçimleriyle perdede gösterilmesi, karagöz oyunlarında konuların ve tiplerin olmuş olaylardan ve yaşayan kişilerden esinlenerek yaratıldığını gösterir.

Kudret, adı geçen eserinde karagöz oyununun klasik dağarcığının 28 oyundan meydana geldiğini belirtir. Karagöz oyunları gelenek halinde özellikle Ramazan akşamları oynanmaktadır.

5 Ahmet Refik, **XVI. Asırda İstanbul Hayatı**, İstanbul 1935, s. 139

Kudret, Hayalî Memduh'un "Oyunlar" başlıklı listesinden[6] alıntılayarak 28 oyunun Ramazan ayında özel bir gece olan Kadir gecesi hariç gecelerin sayısına denk düştüğünü ancak bilinen Karagöz oyunları sayısının bu rakamın üstünde olup, karagöz sanatçılarının Ramazan aylarında onlar arasından seçtikleri 28 oyunla kendilerine göre bir dağarcık meydana getirdiklerini ifade etmiştir. Bu oyunlar arasından Bahçe, Hamam, Kayık, Mandıra, Orman, Salıncak, Sünnet, Yalova Safâsı, Aşçılık ve Eczane oyunları Yahudi tipinin olduğu oyunlardır.

Kudret, adı geçen eserinde karagöz oyunlarını iki ana bölüme ayırmıştır:

1. Kâr-i kadim [= eski zaman işi: klasik] oyunlar.
2. Nev-îcâd [= yeni uydurulmuş: modern] oyunlar.

Yahudi tipinin yer aldığı kâr-i kadim oyunlar arasında Bahçe, Hamam, Kayık, Mandıra, Orman, Salıncak, Sünnet ve Yalova Safâsı adlı 8 oyunun yanı sıra Abdal Bekçi, Ağalık, Balık, Büyük Evlenme, Canbazlar, Câzûlar, Çeşme, Ferhad ile Şirin, Kanlı Nigar, Kırgınlar, Meyhane, Ödüllü (Pehlivanlar), Şairlik, Tahir ile Zühre, Tahmis, Ters Evlenme, Tımarhane ve Yazıcı adlı oyunlar da bulunmaktadır.

Yahudi tipinin yer aldığı Aşçılık ve Eczane oyunları ise Nevicâd oyunlar arasında bulunmaktadır. Ayrıca Bakkal (Yangın),

6 Hayalî Memduh'un "Oyunlar" başlıklı listesi:
Ağalık, Bahçe, Bakkal-Yangın, Balık, Bursalı Leylâ, Büyük Biyav (?) [= Büyük Evlenme], **Câzûlar, Canbazlar, Çivi** [= Abdal Bekçi], **Denyolar** [= Tımarhane], **Eczane, Enver Ağa** [= Hain Kâhya], **Ferhad** [= Ferhad il Şirin], **Hamam, Kâğıthane, Karagöz'ün Divaneliği** [= Tımarhane], **Kavak** [= Kanlı Kavak], **Kayık, Kırgınlar, Kütahya** [= Çeşme], **Leyla ile Mecnun, Mal Çıkarma, Mandıra, Meyhane, Nigar** [= Kanlı Nigar], **Ödüllü, Orman, Sahte Esirci, Salıncak, Sünnet, Şairler, Tahir ile Zühre, Tahmis, Ters Biyav** [= Ters Evlenme], **Yalova** [= Yalova Safâsı], **Yazıcı.** (Hayalî Memduh, yazma İstanbul Belediye Kütüphanesi, Belediye Yazmaları)

Cincilik, Hain Kâhya, Hançerli Hanım, Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun, Sahte Esirci, Sahte Kedi, Ortaklar, Karagöz'ün Fotoğrafçılığı, Karagöz Dans Salonunda vb. oyunlar da Nev-icâd oyunlar arasında yer almaktadır.

Karagöz oyunları, kimi incelemeciler tarafından –konular göz önünde bulundurularak- birtakım gruplara ayrılmıştır.

Böyle bir tasnifi ilk olarak deneyen Georg Jacob, Karagöz oyunlarını 4 grupta toplamıştır:[7]

1. Karagöz'ün bir iş tutması:
   a. İşsiz olan Karagöz'e Hacivat aracı olup bir iş bulur, ya da aynı işte ortak olurlar. (Canbazlar, Orman, Salıncak, Kayık, Yazıcı vb.) Bu bölüme giren oyunlarda geleneksel birtakım uğraşlar, zanaatlar, tanıtılır.
   b. Kimi zaman, Karagöz bir yarışma dolayısıyla bir işe girmiş olur (Ödüllü, Şairlik).
   c. Kimi zaman da, Karagöz, bir rastlantı ile birtakım uğraşların içine girmiş bulunur (Balık, Tahmis)
2. Karagöz'ün kendisine yasak edilen yerlere girmeye çalışması, ya da yapılmaması gereken şeylere burnunu sokması (Abdal Bekçi, Bahçe, Hamam, Kanlı Kavak).
3. Bir dolantı [= entrika] içinde Karagöz'ün kendini gülünç ya da zor bir durum içinde bulması (Ters Evlenme, Yalova Safâsı, Meyhane vb.)
4. Efsanelerden halk hikâyelerinden alınan konuların karagöze uyarlanması (Ferhad ile Şirin, Tahir ile Zühre, Leyla ile Mecnun, Hançerli Hanım vb.)

7 G. Jacob, **Turkische Litteraturgeschichte in Einzeldarstellungen,** Heft 1, Berlin 1900, s. 46-54; bk. M. And, "Karagöz ve Orta Oyunu Fasıl Dağarcığı", **Türk Dili Dergisi**, 1966, c. XV, sayı 173, s. 329-331

Cevdet Kudret'in aktarmasıyla G. Jacob'un yapmış olduğu bu sıralamada *Orman, Salıncak ve Kayık* oyunları "İşsiz olan Karagöz'e Hacivat'ın aracı olup bir iş bulması, ya da aynı işte ortak olmaları" maddesindeki oyunlar arasında; *Bahçe* ve *Hamam* oyunları "Karagöz'ün kendisine yasak edilen yerlere girmeye çalışması, ya da yapılmaması gereken şeylere burnunu sokması" maddesindeki oyunlar arasında ve *Yalova Safâsı* oyunu ise "Bir dolantı [= entrika] içinde Karagöz'ün kendini gülünç ya da zor bir durum içinde bulması" maddesindeki oyunlar arasında yer almaktadır.

Sabri Esat Siyavuşgil, Karagöz oyunlarını 3 grupta toplamıştır:[8]

1. Basit örf ve âdet veya zanaat parodileri (Tahmis, Balık, Canbazlar, Büyük Evlenme). Bu gruptaki oyunlarda dolantı yoktur; bu oyunların amacı, bir âdet ya da bir zanaatın çekici, meraklı ve eğlenceli safhalarını göstermektir. Bu oyunlarda taklitler çok azdır.
2. Vesile-entrikalı cemiyet satirleri:
   a. "Sünnet" tipi oyunlar (Sünnet, Ödüllü, Şairlik, Tımarhane). Bu gruptaki oyunlarda dinsel-ulusal gelenekler realist tablolar halinde gösterilir, taklitlere de epey yer verilir.
   b. "Kayık" tipi oyunlar (Kayık, Salıncak, Yazıcı, Eczane, Orman, Aşçılık, Ağalık). Bu gruptaki oyunlar, Karagöz'le Hacivat'ın para getirecek bir işe girmeleri temeli üzerine kurulmuştur. Girilen iş dolayısıyla, Karagöz'le Hacivat, imparatorluğun çeşitli tipleriyle karşılaşırlar; dolayısıyla, taklitlere geniş ölçüde yer verilmiş olur; bu bakımdan, bu oyunlar birer karakter komedyası niteliği gösterirler.

8 Sabri Esat Siyavuşgil, **Karagöz**, İstanbul 1941, s. 101-118

c. "Mandıra" tipi oyunlar (Mandıra, Çeşme, Kanlı Nigar, Meyhane). Bu gruptaki oyunlarda konu önem kazanmış, taklitlerin ve toplum hayatından alınma sahnelerin yanında toplumsal yergiye de yer verilmiştir.

d. "Bahçe" tipi oyunlar (Bahçe, Abdal Bekçi, Hamam, Yalova Safâsı). Bu gruptaki oyunlarda, Karagöz, girmesi kendisine yasak edilen yerlere girme çabası gösterir. Dolantının epey karmaşık bir hal aldığı bu oyunlarda, toplum vicdanını inciten olaylara karşı toplumsal yergi daha kesinleşmiştir.

e. "Ters Evlenme" tipi oyunlar (Ters Evlenme, Câzûlar, Kanlı Kavak). Bu gruptaki oyunlarda dolantı önem kazanmış, seyircinin ilgisi, düğümün nasıl çözüleceği, oyun kişilerinin zor durumdan nasıl kurtulacakları noktaları üzerinde toplanmıştır. İlginin olay örgüsü üzerinde toplanması dolayısıyla, bu gruptaki oyunlarda çoklukla taklitlere yer verilmiştir.

3. Müstakil entrikalı fasıllar veya halk hikâyeleri adaptasyonları (Ferhad ile Şirin, Tahir ile Zühre, Leyla ile Mecnun, Arzu ile Kanber, Hançerli Hanım, Hain Kâhya vb.).

Cevdet Kudret'in aktarmasıyla Sabri Esat Siyavuşgil'in yapmış olduğu bu sıralamada Yahudi tiplerinin yer aldığı oyunlardan *Sünnet* oyunu, dinsel-ulusal geleneklerin realist tablolar halinde gösterildiği, taklitlere de epey yer verildiği oyunlar arasında yer almaktadır. *Kayık*, *Salıncak*, *Eczane*, *Orman* ve *Aşçılık* oyunları Karagöz'le Hacivat'ın para getirecek bir işe girmeleri temeli üzerine kurulmuştur. Girilen iş dolayısıyla, Karagöz'le Hacivat, imparatorluğun çeşitli tipleriyle karşılaşırlar; dolayısıyla, taklitlere geniş ölçüde yer verilmiş olur; bu bakımdan, bu oyunlar birer karakter komedyası niteliği gösterirler. *Mandıra* oyununda, konunun önem kazandığı, taklitlerin ve toplum hayatından alınma

sahnelerin yanında toplumsal yergiye de yer verildiği oyunlar arasında yer almaktadır. *Bahçe, Hamam* ve *Yalova Safâsı* oyunları ise Karagöz'ün, girmesi kendisine yasak edilen yerlere girme çabasını gösterir. Dolantının epey karmaşık bir hal aldığı bu oyunlarda, toplum vicdanını inciten olaylara karşı toplumsal yergi daha kesinleşmiştir.

Kudret, çalışmasında her iki incelemeciye de eleştiri getirerek; gruplara ayırma çabalarının –Siyavuşgil'in de işaret ettiği gibi- ister istemez "indi" ve "itibarî" kaldığını, birtakım oyunların (sözgelimi Tımarhane oyunu) bu gruplardan birine sokulmak için zorlanıldığını belirtmiştir.

Basılmış Karagöz Oyunları Bibliyografyalarında Bahçe, Hamam, Kayık, Mandıra, Orman, Salıncak, Sünnet, Yalova Safâsı, Aşçılık ve Eczane oyunları ve çeşitlemeleri sırasıyla şu 13 bibliyografyada yer almıştır:

I. IGNACZ KUNOS, Három Karagöz-Játék, Budapest 1886

Hamam Oyunu (s. 7–39), *Uruşma Oyunu [=Şairlik]* (s.73–86), *Karagöz'ün Yazıcı Oyunu* (s. 101–121)

II. IGNACZ KUNOS/RADLOFF, Türk Kavimleri Halk Edebiyatlarından Örnekler, VIII, Petersburg 1899

Yalova Safâsı, *Ağalık, Ferhad ile Şirin, Kanlı Kavak, Ters Evlenme*, ***Kayık***, *Abdal Bekçi, Tımarhane.*

III. (Yazar adı yok[9]), *Letâif-i Hayal*, İstanbul (tarihsiz, 1897?)

1. ***Yalova Safâsı* [= Kayık] (dış kapaktaki *Yalova Safâsı* adı yanlış)** (s. 1–17).

9 n. vurgular yazara ait
Sabri Esat Siyavuşgil'e göre, "Defterhane'de Kâtip Cemil Bey tarafından yazılmıştır." Karagöz, İstanbul 1941, s. 52–53.

2. *Kanlı Kavak* (s. 18–32)
3. *Baskın* (metnin sütündeki başlık: *Mahalle Baskını*) [= Mandıra] (s. 34–48)

IV. Şarkılı ve Kantolu Karagöz Kitabı, sahip ve nâşiri: Asya Kütüphanesi sahibi İhsan Rahim, Hürriyet matbaası, İstanbul 1325 (1909)

Cüz 1. *Abdal Bekçi*

2. *Karagöz'ün Şairliği*
3. *İkinci Kıskanç Hemşireler -yahut- Biçare Delikanlı [=Kanlı Nigâr]*
4. *Tahir ile Zühre*
5. *Müthiş İntikam -yahut- Fedakâr Komşu*
6. *Karagöz'ün Evlenmesi -yahut- Bedava Dayak Yemesi [=Büyük Evlenme]*
7. ***Karagöz'ün Doktorluğu [=Eczane]***
8. *Karagöz'ün Rüyası [=Cincilik]*
9. *Ferhad ile Şirin –yahut- Hain Valide*
10. *Karagöz'ün Yazıcılığı –yahut- Dilenciliği [=Yazıcı]*

V. HAYALÎ MEMDUH, Karagöz Perdesi Külliyatı, Gayret Kütüphanesi, Necm-i İstikbal matbaası, İstanbul 1340–1338 (1922)

adet 1. *Karagöz'ün Gelin Olması [= Ters Evlenme]*

2. *Karagöz'ün Mirasyediliği [= Ağalık], (2 perdelik karagöz oyunu)*
3. *Çifte Sihirbazlar, (Karagöz'ü Cin Çarpmış-meraklı oyun 1 perde) (İç başlık: Karagöz'ün Çarpılması) [= Câzûlar]*
4. ***Karagöz'ün Yalova Safası***
5. *Karagöz'ün Aşçılığı, (mufassal mudhike 4 perde)*

6. ***Karagöz'ün Evlenmesi yahut Üç Sevdalılar [= Mandıra]***
7. *Karagöz'ün Divaneliği [= Tımarhane], (gayet gülünçlü oyun 3 perde)*
8. ***Karagöz'ün Sünnet Olması yahut Hayal İçinde Hayal [= Sünnet] (6 perde)***
9. *Karagöz'ün Yazıcılığı, (mufassal mudhike 4 perde)*
10. ***Karagöz'ün Salıncak Safâsı, (mufassal mudhike 4 perde***

VI. HAYALÎ MEMDUH, ***Karagöz'ün Başına Gelenler yahut Bahçe Safâsı [=Bahçe]***, (mufassal oyun 4 perde), Gayret Kütüphanesi, Necm-i İstikbal matbaası, İstanbul 1925–1341

VII. HELLMUT RITTER, Karagös, Türkische Schattenspiele c. II. Leipzig 1941

Yalova Safâsı *(s. 1–63), Çeşme yahut Kütahya (s. 65–125), Câzûlar (s.127–171), Tımarhane (s. 173–221),* ***Kayık*** *(s. 223–269), Yazıcı (s. 271–338)*

(Almanca çevirileriyle birlikte)

c. III. Wiesbaden 1953

Sünnet yahut Mecruhun Meserreti *(s. 1–51),* ***Mandıra*** *(s. 53–88), Ortaklar (s. 89–111),* ***Bahçe*** *(s. 113–152), Ferhad ile Şirin (s. 153–209),* ***Orman*** *(s. 211–236), Büyük Evlenme (s. 237–264), Karagöz'ün Ağalığı (s. 265–296), Canbazlar (s. 297–316), Karagöz'ün Şairlerle İmtihan Olması (s. 317–380), Kırgınlar yahut Abdal Kardeşler (s. 381–410),* ***Hamam*** *(s. 411–438), Tahmis (s. 439–461), Tahir ile Zühre (s. 463–509), Çivi Baskını yahut Abdal Bekçi (s. 511–539),* ***Salıncak*** *(s. 541–566), Bursalı Leyla (s. 567–587), Balıkçılar (s. 589–608), Meyhane (s. 609–634)*

(Bütün oyunlar Nazif Beyden alınmıştır.)

VIII. HAYALÎ KÜÇÜK ALİ[10] Karagöz Perde Külliyatı, Cumhuriyet Kitaphanesi, Ahmet Kamil matbaası, İstanbul 1928

*1. **Karagöz'ün Hamam Eğlencesi***

2. Karagöz Dans Salonunda

*3. **Karagöz'ün Kağıthane Safası [= Kayık]***

IX. HAYALÎ KÜÇÜK ALİ, ***Mandıra Safâsı***, "Dünya" gazetesi, 2 Mayıs–4 Haziran 1952

X. HAYALÎ KÜÇÜK ALİ, ses bantları, tespit eden: İlhan Başgöz, Milli Kütüphane müzik bölümü arşivi (Ankara)

Fiş No. *B 54, **Karagöz'ün Çifte Hamamlar Oyunu [= Hamam]***

*B 50, **Karagöz'ün Kâğıthane Safası Oyunu [= Kayık]***

*B 51, **Karagöz'ün Mandıra Safâsı Oyunu***

*B 48, **Karagöz'ün Salıncak Safâsı Oyunu***

*B 52, **Karagöz'ün Sünnet Düğünü Oyunu***

(Bu oyunların birer kopyası da, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü arşivindedir.)

XI. SELİM NÜZHET (GERÇEK), ***Salıncak Safâsı***, (tam bir hayal oyunu), İkbal Kütüphanesi, Akşam matbaası, İstanbul 1931

XII. K. M. VASIF (OKÇUGİL), Tefeyyüz Kütüphanesi Karagöz Kitapları Serisi, Tefeyyüz Kütüphanesi, Nümune matbaası, İstanbul 1933

1. *Karagöz Deli [=Tımarhane], (son derece gülünçlü ve taklitli komedi 4 perde)*

10 Asıl adı: Muhittin Sevilen

2. ***Karagöz Salıncakçı,*** *(son derece gülünçlü ve taklitli komedi 4 perde)*
3. *İki Kıskanç Kadın yahut Biçare Delikanlı [= Kanlı Nigâr], (son derece gülünçlü ve taklitli komedi 4 perde)*
4. ***Karagöz Güvey [= Mandıra],*** *(son derece gülünçlü ve taklitli komedi 4 perde)*
5. ***Karagöz Aşçıbaşı (dış kapakta: Karagöz Aşçı),*** *(son derece gülünçlü ve taklitli komedi 4 perde)*
6. ***Karagöz Yalova Safasında,*** *(son derece gülünçlü ve taklitli komedi 4 perde)*

XIII. KARAGÖZCÜ KÂZIM, ***Karagöz'ün Dünyaya Dönüşü [= Aşçılık],*** (iki perdelik oyun), Kâinat Kitaphanesi, Güneş matbaası, İstanbul 1934

Karagöz oyunlarında geçen Yahudi tiplerinin belli bir ismi yoktur. Oyunlarda adı geçmesi gerektiği yerde Yahudi olarak anılmaktadır. Bu özelliğin Rum, Frenk, Ermeni gibi diğer zımnî tipler için de geçerli olduğu görülmektedir. Böyle anılmalarının sebebi Müslüman olmamalarından kaynaklı olarak Müslüman isimlerinin de olmaması olarak yorumlanabilir.

Yahudi tipleri İstanbullu azınlıklardan, cimri bir tiptir. Ticari zekâsı çok gelişmiştir. Karagöze iş gördürür, para vermez. Bu sebeple genellikle bezirgân olarak boy göstermektedir. Yahudi tipleri; Bahçe oyununda sarraf; Kayık, Mandıra, Orman ve Salıncak oyunlarında Bezirgân, Eczane oyununda ise Fransızca Yahudi anlamına gelen Cûd adıyla bezirgân olarak görülmektedir. Aşçılık oyununda hamal; Sünnet oyununda hokkabaz; Yalova Safâsı oyununda kibritçi ve Hamam oyununda ise müşteri olarak perdeye gelmektedir. Salıncak oyununda Yahudi tipinin

yanı sıra Yahudi Kocakarı, Yahudi çocuk, Öbür Yahudiler ve Hamambaşı gibi farklı Yahudi tipleri yer almaktadır.

Oyunlarda Yahudi tipleri yine farklı ağız özellikleri ile hayali tarafından taklide dayalı olarak oynatılmaktadır. Salıncak Oyununda Yahudi;

Balat kapisinda yirdim içeri
Yuzeller oturmuş iki keçeli
Buyuyune selâm verdim: al beni içeri
(Nakarat)
Yuzeller oturmuş iki keçeli

11 (6+5) ölçekli (3. dizede ölçek bozuk) şarkıyı söyleyerek perdeye gelir. Yine Yalova Safâsı oyununda da Yahudi;

Balat kapisinda yirdim içeri
Yuzeller oturmuş iki keçeli
Buyuyune selâm verdim: al beni içeri
(Nakarat)
Yuzeller oturmuş iki keçeli
Balat kapisinde ben seni yordum
O beni yormedi ben onu yordum
Eyildim yanağindan bir kere optum
Yuzeller oturmuş iki keçeli

şarkısını söyleyerek perdeye gelir.

Sonuç olarak; uzun, sivri bıyık ve sakal tasviri ve farklı giyim tarzı ile perde de boy gösteren Yahudi tiplerinin geçtiği bu on oyunda Yahudiler ağız taklitleri yoluyla orijinal olarak verilmeye çalışılmıştır. Oyunlarda Yahudi tipleri, Türkçeyi Yahudi şivesi ile konuştuğundan dolayı Karagöz'e "Karauyuz" diye hitap

etmektedir. Karagöz ve Hacivat döneminde Osmanlı toprakları birçok ulusu barındıran bir devlet olduğu için "Yahudi" bu sebeple Karagöz oyunlarına da milli kimlikleri ile yansımıştır.

Her on oyunda da Yahudi tipleri sadece Karagöz ile aynı anda perde de görünmekte ve Karagöz ile diyaloga girmektedir. Bu da Karagöz'ün olayları ve kişileri yanlış yorumlayan kişiliğinden kaynaklı olabilir. Böylece Yahudi tipleri ile girdiği konuşmalar yanlışlık üzerine kurulur ve oyun devamlılığı sağlanır. Yahudi tipleri ise bu şekilde oyuna renk ve mizah katmış olurlar.

KAYNAKÇA

1. AKARPINAR, R. Bahar. "Türk Gölge Oyunu Karagöz'de Zımmî Tipler", *Milli Folklor*, 62, 2004, sy. 19–34
2. KUDRET, Cevdet. *Karagöz*, 3 Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1968-70

GERDÎZÎ'NİN ZEYNÜ'L-AHBÂR ADLI ESERİNDE YAHÛDÎ ÂDET VE MERÂSİMLERİ

*Yrd. Doç. Dr. M. İbrahim YILDIRIM**

Tam adı Ebû Sa'îd Abdülhay b. Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî olan Zeynü'l-Ahbâr adlı eserin yazarı, Farsça tarih yazarlarının en eskilerindendir. Hayatı hakkında, Gerdîzli olmasının dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Gazne-Pakistan güzergâhında bulunan Gerdîz'de doğmuş, Gazneli sultanı Abdürreşid b. Yeminü'd-devle Mahmud zamanında eserini kaleme almış ve h. 443 Ramazanından (1052 Ocak öncesi) önce adı geçen sultana ithaf edilmiştir. Eser eski İran tarihinden, peygamberlerin hayatından ve 1032 yılına kadar İslam tarihinden; 1041 yılına kadarki ayrıntılı Horasan tarihinden bahseder. Bu konularda tarihçi Sellamî'den faydalanmıştır.[1] Eski Yunanlıların ilmine, çeşitli milletlerin ve bu arada Yahûdîlerin takvimlerine, dinî bayram ve örf ve âdetlerine dair önemli bilgiler ihtivâ eder. Eserin sonlarına doğru neseb ilminden, Türkler ve Orta Asya coğrafyasından ve Hindistan'dan behseden son derece önemli bilgiler içeren fasıllar vardır. Türklere ait olan bablarda İbn Hurdâdbih[2], İbn

* Bozok Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. aqcali@hotmail.com

1 Fazlı Konuş, **Selçuklular Bibliyografyası**, Çizgi Kitabevi yay., Konya 2006, s. 67-68.

2 Hudâdbih'in **Kitâb-ı Ahbâr**'ından istifade ettiğini belirtir. Bkz: Gerdîzî, **Zeynü'l-Ahbâr**, s. 370, 402.

Rusteh[3], İbn Mukaffa'[4] ve el-Ceyhânî'nin[5] coğrafya eserlerinden alıntılar vardır. Bîrûnî'nin el-Kanûn el-Mes'ûdî'si[6] de onun istifade ettiği kaynakları arasındadır.

Gerdîzî, eserinde Yahûdilerin bayramları, örf ve adetleri ile bunların sebepleri için iki bab ayırmıştır. 17. bâbta İsrailoğullarının yapmaları yasak olan fiiller sıralanmış, ardından Yahûdîlerin bayramları, oruç ve yas günlerinin bir cetveli verilmiştir. 18. bâbta ise cetvelde zikredilenler detaylıca açıklanmıştır. Zikrettiği bilgiler için, Tevrat hariç, kaynak adı vermez. "Bazı tevarihte zikredilmiştir" şeklinde bilgi verir.

Eserin tam neşri Abdülhayy Habîbî tarafından 1928'de yapılmıştır. Bunun eksikliklerini de ortadan kaldıracak şekilde tenkitli neşri Rahim Rezâzâdeh Malek tarafından 2005'te Tahran'da yapılmıştır[7]. Biz bu çalışmada, Rezâzâdeh'nin neşrinden istifade ederek eserin 17 ve 18. bâblarını her hangi bir tenkide tabi tutmadan Türkçeye tercüme ettik. Eserin sayfalarını çalışma içerisinde [keskin parantez]'le gösterdik.

ONYEDİNCİ BAB
YAHUDÎLERİN BAYRAMLARINI TABLO İLE TANIMA HAKKINDA

[321] Yahudilerin her biri için emir ve yasakların olduğu bayramları vardır. Bu emirler Tevrat'ta yer almaktadır. Bunlar bu emirlerin dışına çıkmazlar ve bu bayram ve şenliklerin bazısını

3 Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, isar yay., İst. 1998, s. 80.

4 İbn-i Mukaffa'nın **Rub'u'd-Dünya veya Tavzîhü'd-Dünya** adlı eserinden de faydalanmıştır. Bu iki adın aynı esere ait olduğu anlaşılıyor. Bkz.: Gerdîzî, s. 370.

5 Cehânî'nin **Mesâlik ve Memâlik ile Kitab-ı Tevârih**'inden istifade ettiğini bildirir. Bkz.: Gerdîzî, s. 402, 409.

6 Gerdîzî, s. 304.

7 Abû Sa'id 'Abdu'l Hayy b. Al Dahhâk b. Mahmûd Gardîzî, **Zainu'l-Akhbâr**, (Hazırlayan: Rahîm Rezâzâdeh Malek), Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i farhangî yay., Tahran 2005.

bunların ahbârı[8] vaz' etmişlerdir. Zamanımızın Yahudileri de bunlara iktida ile hareket etmekteler. Bunlar için en önemli gün cumartesi olup bugünde bütün işlerden feragat etmeleri esastır. Bunlar için yapılması yasak ve haram olan otuz sekiz iş ve fiil vardır ki, şayet bunlardan birini yapacak olursa Tevrat ayetinin hükmüyle onun öldürülmesi vacip olur.

Bunlardan birincisi tarla sürmek, ikincisi ekin ekmek, üçüncüsü ekilen yerde yürümek, dördüncüsü ekini biçmek, beşincisi değirmen çalıştırmak, altıncısı orakla bir şeyi kesmek, yedincisi tohum ekmek, sekizincisi bir yerden bir yere yemek dolaştırmak, dokuzuncusu çalgı çalmak veya şarkı söylemek, onuncusu süt sağmak, on birincisi ağaç kesmek, on ikincisi odun kesmek, on üçüncüsü hamur yoğurmak, on dördüncüsü ekmek pişirmek, on beşincisi et kızartmak, on altıncısı ateş yakmak, on yedincisi dikişte iğneyi iki defa kullanmak, on sekizincisi ip veya tasma kesmek, on dokuzuncusu elbise yıkamak, yirmincisi elbise boyamak, yirmi birincisi çift harf yazmak, yirmi ikincisi bir yerden yazılı harfi silmek, yirmi üçüncüsü bir canlıyı öldürmek, yirmi dördüncüsü avlanmak, yirmi beşincisi odun toplamak, yirmi altıncısı su getirmek, yirmi yedincisi buğday biçmek, yirmi sekizincisi değirmen veya havanla yağ çıkarmak, yirmi dokuzuncusu bir şeyi yumuşatmak, değirmen taşlarıyla bir şeyi ezmek, otuzuncusu ağaç dikmek, otuz birincisi alış-veriş yapmak, otuz ikincisi emtiaya fiyat belirlemek, otuz [322] üçüncüsü bulunduğu yerleşim alanı hududunun dışına çıkmak, otuz dördüncüsü başka bir yerleşim alanının hudutlarına girmek, otuz beşincisi bir yerden başka bir yere eşya taşımak, otuz altıncısı yerleşim yeri değiştirmek, otuz yedincisi yer kazımak, otuz sekizincisi bir şeyi yerinden koparmaktır.

8 Bilgin, Yahudilerin ruhânî önderleri, ulemaları.

Bütün bunları yapmak Yahudiler için haramdır. Ayrıca her bayram ve şenlik günlerinde yapılması yasak olan birçok eylem vardır. Açıklayıcı ve anlaşılır olması için Yahudilerin bayramlarını çizelge halinde burada vermeyi uygun buldum.

Adet	Yahûdîlerin Oruc ve Bayramları	Aylar
1	Yılbaşı Bayramı	Tişri
2	Kedliya Orucu	
3	Ruba 'Akibâ Orucu	
4	Azap Orucu	
5	Kibûr Orucu	
6	Muzal bayramının Başlangıcı	
7	Muzâl'in sonu olan 'Arâbâ	
8	Cem' Bayramı	
9	Tebrik Bayramı	
10	Sevdakivâ Orucu	Hesvan
11	Niyâh Orucu	Kislev
12	Sekiz Gün Tutulan Hanka Orucu	
13	Karanlığın Başlangıcı	Tevet
14	Karanlık Orucu	
15	Diğer Bir Oruç	
16	Hisar Orucu	
17	Sıdîklerin Olümü Münasebetiyle Tutulan oruç	Şebat
18	Kabileler Arasında Zuhur Bulan Fitne Münasebetiyle Tutulan Oruç	
19	Musa Aleyhisselamın Ölümü Münasebetiyle Tutulan Oruç	Adar
20	Kahinler Arasında Zuhur Eden Fitne Münasebetiyle Oruç	
21	El-bûrî Günü	
22	Macalla Bayramı ve Hâmân'ın Kurtuluşu	
23	Aynı Türden	
24	Harun Aleyhisselamın Oğullarının Ölümü Orucu	Nisan
25	İmran Kızı Meryem'in Ölümü Münasebetiyle Oruç	
26	Fetir Bayramı	
27	Kes Bayramı, Fetir Günlerinin Sonu ve Firavun'un	
28	Boğulması	
	Yûşa' b. Nûn'un Vefatı Orucu	

29	Tabut Orucu	İjar
30	İşmû'il Peygamberin Vefatı ve Eski Fısıh Bayramı	
31	İşmû'il Peygamberin Vefatı Orucu	
32	'Unsura Bayramı, İki Gün	Sivan
33	'İcl Orucu, Bâkura Orucu da denir	
34	Ulemaların Öldürülmesi Dolayısıyla Oruç	
35	Hüneynâ'nın Öldürülmesi Dolayısıyla Tutulan Oruç	
36	Urşelim'in Kuşatılmaya Başlanması ve Yıkılışı Sebebiyle Tutulan Oruç	Tammuz
37	Hârûn Aleyhisselamın Ölümü Dolayısıyla Oruç	Av
38	Buhtu'n-nasr'ın Kudüs'ü Yıkımı sebebiyle Oruç	
39	Buhtu'n-nasr'ın Kudüs'ten Çıkışıyla Tutulan Oruç	
40	Heykel Çırâğının Ölümü sebebiyle Oruç	
41[9]	Casusların Ölümü Sebebiyle Tutulan Oruç	Elul

9

ONSEKİZİNCİ BÂB
YAHUDİLERİN BAYRAM ve ÖZEL GÜNLERİ

1-Yıl başı bayramına İşretâ derler ve bu Teşrî (ayının) ilk iki günüdür. Yahudilerin bu günü oruçlu geçirmeleri için Tevrat'ta ayet vardır. İbrahim aleyhisselamın kurbanı bu günde kabul edilmiş ve İshak aleyhisselamın karşılığı koç kurban edilmiştir. Bu sebeple surwa[10] üç defa üfürürler ve çıkan sesin iblisin Sare Hatun'u kandırmak maksadıyla çıkardığı ses olduğuna inanılır. Ayrıca bu kurban gününün önceleri Nisan ayında olduğunu, fakat daha sonraları R. Evvel ayında olup da Muharrem ayına alınan Hicret-i nebevî tarihi gibi bu tarihe alındığı rivayet edilir.

2-Buhtu'n-nasr'ın Kudüs'te padişahlık verdiği Kedliya b. Ahiqam b. Şafan orucudur. Bu zat İsrailoğullarını köle ederek bu mazlumlara Kudüs'te padişah olmuştur. Sonrasında Yahudi ileri gelenleri onun Buhtu'n-nasr'a olan inancını görüp öfkelendiler

9 Eserde ebced harfleriyle yazılmıştır. Tab'ında zorluk çıkmaması maksadıyla numaraya dönüştürmeyi uygun bulduk.

10 Koç veya diğer hayvan boynuzundan yapılmış üflemeli çalgı.

ve yerleşmiş oldukları dağ eteklerinden onun canına kastederek etrafındaki keldânilerle birlikte öldürdüler. Onu öldüren bu kavim Buhtu'n-nasr'ın korkusuyla Kudüs'ten Mısır'a geçerek burada vatan edindiler. [325]

3- Sum Ruba Akiba, Yunanlılar zamanında zindana atıldı ve hapiste öldü. Ayrıca o gün İsrailoğulları reislerinden yirmi kişi fecaatle öldü. Bu sebeple bu günü oruçla geçirirler.

4 – Bu azap orucunun (emrolunma) sebebi Davud peygamber aleyhisselamın hatası yüzündendir. Davud Peygamber İsrailoğullarını nüfus sayımına tabi tuttu. Yüce Allah da Hâd peygamber vasıtasıyla ona : "Senin yaptığın hataydı ve bunun bir karşılığı olacaktır. Şimdi şu üç (ukûbetten) birini seç: ya yedi yıl kıtlığa maruz kalacaksın veya düşmanın sana musallat olacak ve seni ülkenden çıkaracaktır. Öyle ki üç ay boyunca aileni göremeyeceksin. Yada senin kavminin arasında üç günlüğüne ölüm yayılacaktır ki, kavminin pek çoğu helak olacaktır". Davud aleyhisselam ölümü seçti ve yarım günde İsrailoğullarında yetmiş bin kişi helak oldu.

5 – Kefaret manasına gelen Kebur Orucu, İsrailoğulları'nın danaya tapmaktan tövbe etmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır[11]. Oruç günü cumartesine rast gelirse ona Aşura denir ve Tevrat'ın ayetiyle bugünü oruçlu geçirmek bunlara farzdır. Oruç tutmayanlar olursa bunların cebren ve kahren tutmaları sağlanır. Bu arada oruca İbrani lisanında ta'yinâ denir. Diğer oruçları ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, örneğin kedliya (ب) ve azap orucu (د) gibi, sevap niyeti ve Allahın rızasını kesbetmek maksadıyla başka hadiselerin vuku' bulduğu tarihlere saklarlar. Ayrıca bunlar iki günü aralıksız oruçlu geçirmezler. Zira bir gece ve gündüz yirmi dört saat eder ve bunların yirmi beş saat oruçlu geçirmeleri doğru olmaz.

11 Detaylı bilgi için bkz.: Ramazân-zâde Mehmed Kudsî b. Ahmed, **Mirât-ı Kainât**, Manisa İl halk kütüphanesi, No: 5059, vrk. 93a-96b.

6 – Mezâll Bayramı. Mezâll'in kelime manası gölge demektir. Böyle denmesinin sebebi ise Tevrat kitaplarından üçüncüsünde bunlara şöyle hitabedilmiştir: "yemeklerinizi yiyince yedi gün bayram ediniz; bütün işlerinizden feragat ederek bekleyiniz. Sekizinci günü gölgelikler yaparak altında oturunuz ki sizin muhalifleriniz benim sizi rahata erdirdiğimi bilsinler". Bu sebeple bunlar bölgede bulunan her çeşit ağaç dallarından ve yeşil yapraklarından zikredilen bayramda tahtlar yaparlar.

7 – 'Arâbâ bunların haccıdır. Kurban, muz, turunç, hurma yaprağı ve söğüt dalı etrafında dolanırlar. Bu sebeple bu bayrama "söğütler bayramı" da denmiştir.

8 – İsrailoğullarının lügatında bu bayrama 'usâret bayramı denmiştir. Bütün bayramlardan sonra geldiğinden dolayı sonuncu bayram da denmektedir.

9 –Tebrik Bayramı. İbranicede havuz manasına da gelen Berkes de denir. Ayrıca Musa'nın ölümü de denmektedir. Zira Musa aleyhisselam dua ederek Allahü Teala'dan kendisinin ölümünü tehir etmesini istemiş, cenab-ı Allah da duasını kabul ederek ona özel bir fırsat vermişti. Mühlet son bulunca temdidi mümkün olmayacağını anlamış ve o günden sonra yas tutmuştur.

10--Seydakıya Orucu. Buhtu'n-nasr Kudüs'te ilk defa padişah olunca Melik Merbutahin'i esir almıştı. Seydakıya kendisine isyan edince bir kez daha Kudüs'e gelerek yedi ay boyunca şehri kuşatmıştı. Bu sırada Seydakıya kaçtı, ancak Buhtu'nasr onu yakalayarak bütün evladlarını gözü önünde öldürttü. Kendisini de bağlıyarak Babil'e götürdü ve hapiste tuttu.

11—Niyah Orucudur. Bunun sebebi de büyük melik Yehukaim'in yanmasıdır ki, ona Kaynus derlerdi. Bu (hadise) da şöyle olmuştu: divanda çalışan Yuruhe, Armiya peygamberin dilinden işbu Kaynus'a bir mektup yazarak Buhtu'n-nasr'ın ordusundan Kudüs'e reva görülenler hakkında bilgi vermişti. Kaynus da

Kudüs'te vuku bulan olayları öğrenince büyük üzüntüye kapılmış ve bu sebeple çok nazik olan kalbi yanmıştır.

12—Hunka Orucu. Hunka'nın tefsiri temizliktir. Sebebi ise Antakya meliki Antiyahus Yahudilere galip gelerek çokça uygunsuzluklar yaptı. Mezkur galibiyetten sonra onun veziri olan Buğras Yahudilere on kötü kanun vaz'etti. Birincisi kötülükten el çekme, ikincisi mezara kurban bırakma, üçüncüsü hayizden temizlenmeme, dördüncüsü namazdan (ibadetten) el çekme, beşincisi sünnet olunmama, altıncısı Tevrat okumamak, yedincisi günah işlemek, sekizincisi gelirlerini kesmek maksadıyla dükkan açmamak, dokuzuncusu mezbahaya ateş getirmek ve onuncusu evlilik öncesi bakirelerin önce melikle beraber olması. En sonunda sekiz erkek kardeşi olan bir kıza sıra gelmişti. Bu kız kendini süsleyerek dışarıya çıktığında büyük ağabeyi bu durumu kabullenemedi. Hileye başvurarak kadın kılığına girdi. Bu kötü uygulamayı vaz'eden hükümdarın yanına geldi. Bir fırsatını bularak hükümdarı öldürdü ve [328] İsrailoğulları bütün bu kötülük ve çirkinlikten kurtuldular. Bundan sonraki ilk gece bir lamba yakarak evlerinin kapısına astılar. İkinci gece de bir lamba daha yakarak ilave ettiler. Bu şekilde sekiz gece boyunca lamba sayısını artırarak kardeşler sayısına kadar çıkardılar. Bu gelenek şu sıralara kadar sürdürülmektedir.

13—Karanlığın (zalleme) ortaya çıkışı ve bu sebeple tutulan oruç. Bunun sebebi şu şekilde rivayet olunmuştur: Mısır meliki Telma, İsrailoğullarına Tevrat'ı İbraniceden Yunancaya zorla tercüme ettirdi. Bu yüzden dünyayı üç gün boyunca karanlık sardı. Filidelkos'un nüshalar çıkardığı meşhurdur. Ardından Mısırda bunlar serbest bırakıldı ve kendilerine iyilikler yapılarak evlerine geri gönderildiler. Tercüme işini ileri gelenlerden yetmiş kişi gerçekleştirmişti. Bu sebeple "nakl-i seb'în" denmiştir. Bu ise Tevrat'ta yapılan karışıklık ve tahriflerden biridir ki,

yüce Allah Kur'ân'da : "yuharrifûn el-kelime 'an mevazı'ihi" şeklinde zikretmiştir. Bu karanlık üç gün sürmüştür.

14—bahsi geçen karanlık günlerine iki gün daha eklenerek oruç tuttular ve bu adet halini aldı.

15—bu oruç da dünyayı üç günlüğüne kaplayan karanlığın ardından tutulur oldu. İsrail oğullarının güvenilir ileri gelenleri kitaplarında, bazı zorluklar sebebiyle bu orucun tutulma sebebine açıklık getiremediklerini belirtmişlerdir.

16—Hisar orucu. Sebebi: Krallar bölümünde yazılıdır. Buhtu'n-nasr ikinci defa Beytü'l-mukaddes'e gelince, Urşelim'e gitti. [329] padişahlığının onuncu yılında, onunca ayın onuncu gününde, yani Temmuz'da mancınıklar kurarak Beytü'l-mukaddes'i aldı ve viran etti[12].

17—Sıddîklerin ölüm orucu, Yuşa b. Nûn zamanında ortaya çıkmıştır. İsrailoğullarına yol gösteren ve nasihat veren bazı takva sahibi şahıslar vardı. Bunlar kavmin muhtelif kolları arasındaki münasebetleri de tanzim ederlerdi. Bu zevâtın hepsinin ölmesi ile Yuşa b. Nûn herkesin oruç tutmasını istedi. Bu ise İsrailoğullarına sünnet oldu.

18—Kabile mensuplarının öldürülmesi münasebetiyle tutulan oruç. Sebebi: Yâmin b. Yakub'un evlatlarından bir güruh, bir fenalık işlediler; bu taifeye mensup bir ihtiyarın evine bir gün hanımıyla birlikte bir misafir gelmişti. Kabile mensubu bir miktar adam toplanarak ev sahibinden, gelen misafir kadını istediler. Ev sahibi her ne kadar şefaatçi olduysa da, hatta onun yerine kendi bakire kızını teklif ettiyse de şefaati reddedildi. Toplanan kalabalık zorla eve girerek misafir kadını dışarı çıkarıp gece boyu birlikte oldular. İsrailoğullarının diğer kabileleri

12 Yaradılıştan Kanûnî dönemine kadarki olayları derceden anonim Tarihî Takvîm'de de konuyla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Karşılaştırınız: **Anonim Târîhî Takvîm,** Milli Kütüphane, YZ B 915/3, Vrk. 5b. Farsça-Türkçe karışık yazılmış olan bu eser tarafımızdan neşre hazırlanmaktadır.

bu durumu öğrenince cihat ilan ederek mezkur kabileye mensup yirmi beş bin erkeği öldürdüler. Kabilenin yedi yüz kadar erkeği ise çöllere kaçarak kurtulabildi.

19—Kâhinler fitnesi. İsrailoğullarının Şoma ve Helil adlı iki kabilesi arasında niza' çıkmıştı. Din üzerine çıkan tartışmada her iki taraftan da bir çok insan öldürülmüştü. Nihayetinde İsrailoğullarının ileri gelenleri araya girerek ihtilafı giderdiler. [330]

20—Musa aleyhisselam işbu günde vefat etmiştir. Bu sebeple İsrailoğulları bugünü oruçlu olarak geçirmişler ve bu sünnet halini alarak bugüne kadar süregelmiştir.

21—Elburi veya kar'a[13] günü. İsrailoğulları buna mugallâ[14] derler. Kitap manasına da gelmektedir. Bunun sebebine gelince: Babil Padişahının Hâmân adında bir veziri vardı. Bu vezir, İsrailoğullarından Muridha adında bir kadını tesiri altına almak maksadıyla Babil kralını tahris ederek Yahudilere eziyet ettiriyordu. Her ne yaptıysa muradına eremedi. En sonunda Yahudilerden büyük bir kitleyi töhmetle öldürttü. Buna dayanamayan Muridha, kendi durumunu ve Hamân'ın kendisine olan rağbetini krala arzetti. Kral, Hamân'ı çağırtarak durumu öğrenmek istedi. Hamân, kendisine yapılan suçlamaları inkar etti. Kral, Hamân'ın bedenine kızgın damga vurdurttu, birkaç kişinin de şahitliği ile kral gerçeği öğrendi. Haman'ı su ve ateşte işkenceye tabi tuttu. En sonunda da dar ağacında öldürüldü. Hamân'ın temsilen yakılması bugüne kadar devam ederek adet halini aldı. Mezkur güne "Hamân-vurma" da derler.

22 ve 23—kitaplarda bu iki gün için her hangi bir bilgiye rastlayamadım.

24—Harun'un oğullarının ölmesi münasebetiyle tutulan oruç. Bunlardan birinin adı Madâb, diğerininki ise Ebihavâ idi. Her

13 Ukubet, işkence. Develere vurulan kızgın damgaya da denir. Bkz: Sa'id el-Hûri, **'Akrabu'l-Mevârid**, Mar'aşî-yi Necefî yay., Kum h. 1403, s. 979.

14 Uzağa veya yükseklere fırlatma maksadıyla eğitimde kullanılan ok.

ikisi de Yahudi kâhinlerinin ileri gelenlerinden olup Tûr-ı Sinâ çölünde yanarak öldüler. Sebebi ise: yabancı ateşin yanına Allahü Teala için kurban getirmişlerdi. Tevrat'ın dördüncü bölümünden de anlaşıldığına göre [331] cenab-ı Allah'ın ateşi bunlara musallat etmesiyle her ikisi yandı.

25—Meryem'in ölüm günüdür. Tevrat'ın dördüncü bölümünden anlaşıldığına göre bunlar birinci ayda Teyh çölüne[15] geldiklerinde, dindar bir kadın olan Hazret-i Musa'nın kardeşi vefat etmiştir. Bu zat çorak olan Teyh'e gelince dua eder. Yüce Allah da onun duasının bereketiyle pınarlar yaratır. Ancak onun ölümüyle bütün pınarlar kurur. İsrailoğulları ve hayvanları susuzluktan muzdarip olarak Hazret-i Musa ve Harûn'ın yanına gelerek durumdan şikayetçi olurlar. Musa ve Harûn aleyhisselamlar yüce Allah'a dua ederler. Yüce Allah, Musa'ya: "Asânı yere vur" der. Hazret-i Musa asâsını yere vurunca oradan su çıkmıştır.

26—Fetir[16] yeme günü. Beshâ ve Fısıh de derler. Fısıh'in manası ise cömertlik ve bağışlamaktır. Bu gün İsrailoğullarının koyun kurban etme haccıdır. İsrailoğullarının bir akşamüstü aceleyle Mısır'dan çıktıkları gündür. Öyle acil çıkmaları icabetti ki, yanlarında bulunan un ıslandı ve uzun süre fetir yemek zorunda kaldılar. Firavundan korktukları için gelen emir üzerine yedi gün boyunca yanlarında hamur bulundurmayıp, fetir yediler. Yedinci günü bunları takibeden Firavun ordusuyla yetişmiştir. İsrailoğulları Nil nehrine ulaştıklarında Allah'ın emriyle su ikiye ayrılıp bunlara geçit verdi. Arkadan ordusuyla yetişen Firavun, suyun bu halini görünce beklemeden atını sürdü. Nehrin ortasına [332] ulaşınca, ikiye ayrılmış olan su birleşerek Firavun ve kavmi helak oldu. Bu hadise nisan ayının yirmi birinci

15 Bâdiyetü't-teyh de denir. Filistin'in güneyinde bulunur. Hz. Musa ve İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı sırasında yolu kaybederek kırk yıl kaldıkları rivayet edilen susuz çöl: Hasan **'Amîd, Farhang-e Farsî**-ye **'Amîd**, c. II., Tahran 1379 ş., İlgili madde.

16 Mayasız yapılan hamur.

gününde gerçekleşmiştir. Bu güne ise kes derler ve hamur yemek İsrailoğullarına yeniden helal oldu. Kes'in manası ise Süryani dilinde öldürmektir.

27—Kes bayramı bugündür. Şerhi yukarıda verildi.

28—Yuşâ b. Nûn'un öldüğü gündür. O, Musa'nın hayatta olduğu zaman onun şakirdi ve yardımcısıydı. Musâ ölünce İsrailoğullarına Yûşâ halife olmuştur. İsrailoğulları Teyh çölünden çıkınca ölmüştür. Bu sebeple İsrailoğulları o günü oruç tuttular. Zamanla bu sünnet hâlini almıştır. Bazıları da bunun İyr[17] ayının 18. gününe denk geldiğini söylerler.

29—Tabut orucu bugünde tutulur. Sebebi ise şöyleydi: İsrailoğulları 'Âlî Kâhin onların kadısı olduğu dönemde Filistin ehliyle harp etmişlerdir. İsrailoğullarının tabutu bunların nezdinde bulunurdu. Mezkûr harpte Filistin ehli bunlara gâlip oldular. 'Âlî'nin Hefter ve Fünhâs adında iki oğlunu, İsrailoğullarından otuz bin adamla birlikte öldürdüler. Tabutu da kaçırarak kendi puthânelerinde sakladılar. Bu haber 'Âlî'ye ulaşınca kendinden geçti, kürsüden düşerek beli kırıldı ve aynı saatte öldü.

30—Fısıh-i Kehîn[18] (eski Fısıh). İsrailoğullarının âdetinde, eğer bir kişi Nisan ayında Fısıh'in şartlarını yerine getirememişse, işbu günde onun kazasını yerine getirir. Bu emir, Tevrat'ta âyet ile bunlara [333] gelmiştir.

31—'Âlî Kâhin'in yetiştirdiği İşmûil peygamber işbu gün ölmüştür. İşmûil, İsrailoğullarının : "Eb'es lenâ melikan nekâtilu fî sebilallah"[19] dedikleri şahıstır. O, Şâvil yani Tâlût'a yol gösterdi, onu yanına çağırarak kutsal yağla takdis etti. Ardından

17 Günümüzde; Nisan'dan sonraki "İjar" ayıdır.

18 İbrânicede kelimenin manası geçiş, geçmektir. Yahudilerin Mısır'dan çıkışları sırasında Kızıl Denizi geçmeleri hatırasına icra ettikleri bayram. *Mücmeli't-tevârih ve'l-kısas*'ta Pazar günü olduğu yazılıdır.

19 **Kurân**, Bakara Sûresi (2), 246. âyet.

onu İsrailoğullarına kral olarak atayıp herkesin kendisine tabi olmasını sağladı.

32—işbu gün 'Ansara[20] bayramıdır. İbrânicesi 'Asretâdır. İçtima kelimesinden üretilmiştir. Yüce Allah üçüncü kitapta: "yeni mahsulâtı biçtiğiniz zaman saklayınız. Her ne biçtiyseniz kaldırınız ve ikinci gün Allah'ın evine götürünüz." Aynı gün on ayet nâzil olmuştur. Tevrât âyetlerinin doğruladığına göre Fısıh'ten bu güne kadar yedi hafta fasıla vardır. Şu hâlde bâkûr gününün, bayramın ikinci günü olması icap eder[21].

33—'İcl, yani dana orucu. Musâ aleyhisselamın münacat için Sinâ dağına çıktığı sırada birinci defa danaya tapmışlardı. İkinci defa tekrarlanınca İsrailoğulları (danaya tapanlara) karşı cihat ederek bu fiillerinden alı koydular. Bu oruç, Süleyman'dan sonra İsrailoğullarından on kabileye padişah olan Yorivam'ın[22] vaz'ettiği oruçtur. O, İsrailoğullarının Kudüs'e ilk mahsullerin götürülmesini de yasaklamıştır[23].

34—İsrailoğullarının ölmüş veya öldürülmüş olan ulemaları Şem'ûn, İşmûîl ve Hüneynâ idi. Diğer Hüneynâ ise yanmış/yakılmış ve Tevrat'a sarılmıştı(?). Urşelim hisarının açıldığı gün şöyle bir hâdise cereyan [334] etmişti: Musâ'nın iki şahadet tahtasının kırılması bunları öfkelendirdi. Ayrıca, Yunan kralı Tastomos (veya Kastomos)'un Tevrat'ı yakması da zikredilen gün gerçekleşmiştir. Menşâ[24] zamanında heykel şeklinde bir putun nasbedilmesi de zikredilen gün gerçekleşmiştir.

20 İbranice olan kelime içtima' ve mahfil manasına gelmektedir. Yahudîler, şeriatın bu günde hazret-i Musa'ya indiğine inanırlar.

21 İsrailoğulları ve onların adetleriyle önemli bilgiler ihtiva eden Salahaddin Lârî'nin kayıtları ile karşılaştırmak için bkz.: Musliheddîn Muhammed b. ***Salâheddîn el-Lârî, Mirâtü'l-Edvar ve Mirkâtü'l-Ahbâr***, Milli Kütüphane, No: 310, vrk. 29b ila 42b.

22 I. İsrail Krallığından Jeroboam olmalıdır.

23 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Adem Özen, Yahudilikte İbadet, s. 50-56.

24 Yehûda Krallığının başında bulunan Menâşe olmalıdır.

35—İsrailoğullarının peygamber dedikleri Hüneynâ işbu gün öldürülmüştür.

36—işbu gün, ilk iş olarak Beytü'l-mukaddes'i harap ettiler. (Tevrat'ın) Krallar bölümünde beşinci ay olan Nisan ayının dokuzuncu gününde vuku' bulduğu yazılıdır. Yine, aynı gün Kayser Tisus Kudüs'ü yerle bir ederek bu yerlere ekin ekilmesini emretmiştir. Bu sebeple Allahü Teala İsrailoğullarına arz-ı mev'ûd'u haram etmiş ve bunlar Teyh'te mahsur kalmışlardır.

37—Hârûn aleyhisselamın öldüğü gündür. Onun ölümü İsrailoğulları için büyük bir musibet oldu.

38—İşbu gün, Buhtu'n-Nasr Beytü'l-mukaddes'i yıkmıştır.

39—Buhtu'n-nasr'ın Kudüs'ü terkle Bâbil'e doğru gittiği ve İsrailoğullarını tutsak ve esir etmekten el çektiği gündür.

40—Çırâğ'ın heykel içerisinde ölümü. Bu Çırağ, onun batı tarafına konulmuştu. [335] Çırâğ'ı, Kral Âhâd[25] öldürmüştür.

41—İsrailoğullarının casuslarının öldüğü gündür. Bunlar on iki kişiydiler. İsrailoğullarını yalan bilgilerle korkutan on casus fecaatle ölmüşlerdir. Bunlardan yalanla korku salmayan ikisi hayatta kalmayı başardılar ve en sonunda Teyh'ten kurtularak vârisi oldukları topraklara ulaştılar. Yuşâ ile Kâlib olan bu ikisi kendi aileleriyle Teyh'ten sağlıkla çıkmışlardır.

Allah'ın tevfiki ile Yahûdîlerin bütün bayram ve mahsus günlerini burada zikrettim.

KAYNAKLAR:

- GERDÎZÎ, Ebû Sa'îd Abdulhayy b. Dahhâk b. Mahmud, **Zeynü'l-Ahbâr**, (Hazırlayan: Rahîm Rezâzâdeh Malek), Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Farhangî yay., Tahran 2005.
- ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR yay., İstanbul 1998.

25 Yehuda Krallarından Ahâz olmalıdır.

- KONUŞ, Fazlı, **Selçuklular Bibliyografyası,** Çizgi kitabevi yay., Konya 2006.
- ÖZEN, Adem, **Yahudilikte İbadet,** Ayışığı Kitapları yay., İstanbul 2001.
- 'AMÎD, Hasan, **Farhang-e Farsî-ye 'Amîd,** c. II., Tahran 1379 ş.
- LÜBNÂNÎ, Sa'id el-Hûri, **'Akrabu'l-Mevârid,** Mar'aşî-yi Necefî yay., Kum h. 1403.
- Anonim, **Târîhî Takvîm,** Milli Kütüphane, YZ B 915/3, Ankara.
- ALTINTAŞ, Yusuf, (Hazırlayan), **Yahudilikte Kavram ve Değerler,** Gözlem yay., İstanbul 1996.
- KURT, Ali Osman, **Erken Dönem Yahudi Tarihi,** IQ yay., İstanbul 2007.
- RAMAZANZÂDE, Mehmed Kudsî b. Ahmed, **Mirât-ı Kainât,** Manisa İl halk kütüphanesi, No: 5059.
- LÂRÎ, Musliheddîn Muhammed b. Salâheddîn, **Mirâtü'l-Edvar ve Mirkâtü'l-Ahbâr,** Milli Kütüphane, No: 310.

OSMANLI DİPLOMASİSİ HİZMETİNDE YAHUDİLER

Dr. Musa KILIÇ[*]

Giriş

Gayrimüslimlerin çeşitli devlet hizmetlerinde istihdamı konusunda Osmanlı Devleti katı bir tutum içerisinde bulunmamakla birlikte uzun bir dönem için bu mesele hakkında ciddi bir ilerleme olmamış yalnız hekimlik, mimarlık ve tercümanlık gibi belli başlı mesleklerde gayrimüslimlerden yararlanmak tercih edilmiştir. Bu sürecin Tanzimat dönemi reformları ile birlikte değiştiği görülür. Çok uluslu yapısının tehdit altında olduğunu gören Babıali, Tanzimat dönemi reformlarıyla toplumu daha seküler bir hale getirme ve Osmanlılık fikriyle ortak bir vatandaşlık bilinci oluşturmayı amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda gayrimüslimlerin devlet hizmetinden uzak tutulmaları düşünülemezdi. Ayrıca Babıâli'nin yaşadığı kurumsal değişim kalifiye eleman ihtiyacını attırdığı için bu boşluk ister istemez gayrimüslimler tarafından doldurulmuştur. Fakat Yahudiler, Tanzimat döneminin meydana getirdiği bu atmosferden gereği gibi yararlanamadıkları için bürokraside Ermeni ve Rumlara göre daha az yer bulmuşlardır. Gayrimüslimlerin rahatlıkla kabul edildikleri ve prestijli bir kurum olan Hariciye Nezareti'nde de durum pek farklı değildir. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

* Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

Yahudiler Osmanlı Hariciye'sinde istihdam edilmeye başlanır. Bununla beraber bu kurumda ciddi bir varlık gösteremezler.

Yahudi milletinin erken dönemlerde diplomasi alanındaki faaliyetlerini ele almak Osmanlı'ya katkılarını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu faaliyet alanını kaybetmelerini izah ederken aynı zamanda Yahudi toplumunun hangi sebeplerle geri kalmış olduğunu açıklamış olacağız. Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamları konusunda önemli gelişmeler yaşanırken bunun tezahürünü Yahudiler arasında pek fazla görülememesi açık bir şekilde göstermektedir ki Yahudi toplumu diğer gayrimüslim milletlere göre farklı yapı ve dinamiklere sahipti. 1879 yılından itibaren tutulmaya başlanan Dahiliye Sicil-i Ahval kayıtları bizlere Osmanlı Hariciyesinde istihdam edilen Yahudi memurlardan önemli bir bölümünü tespit etme şansı verdiği gibi kayıtlarda yer alan bilgiler niçin bu cemaatin değişen şartlardan yeterince yararlanamadıklarını açıklamaya yardımcı olacaktır.

1. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Yahudilerin Diplomasi Alanında Faaliyetleri

İslam devletlerinde gayrimüslimlerin bürokraside istihdamları her zaman için hassas olmuş konulardan biridir. Teorik olarak buna karşı çıkan bir görüş varlığını korumuşsa da pratikte devlet hizmetinde gayrimüslimlerden de yararlanılmıştır[1]. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de kuruluşundan itibaren gayrimüslimleri çeşitli hizmetlerde istihdam ettiği görülür. Fakat çocuk yaşta Müslümanlığı kabul eden ve İslam geleneğine göre yetiştirilen gayrimüslim kökenli devşirmeler hem askeri hem de bürokrasi alanında ihtiyaç duyulan kalifiye eleman ihtiyacını karşılamakta

1 Bernard Lewis, İslam Dünyasında Yahudiler, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara 1996, s. 41-42.

büyük bir boşluğu doldurmuşlardır. Kısaca devşirme sisteminin gayrimüslimlerin devlet hizmetinde kullanımını hukuki olmasa bile uygulamada sınırlandırdığını söyleyebiliriz. Buna rağmen hekimlik, mimarlık, maliye ve diplomasi gibi alanlarda gayrimüslimlerin kullanıldıklarını görmek mümkündür.

Osmanlı toplumunu oluşturan milletler arasında önemli yere sahip Yahudiler de çeşitli hizmetlerde istihdam edilmişlerdir. Özellikle hekim olarak sarayda önemli hizmetlerde bulunan Yahudilerin varlığı dikkat çekmektedir. II. Murad, sonradan İslamı kabul eden Yahudi kökenli İshak Paşa'yı hekimbaşı tayin ederek ailesini tüm vergilerden muaf tutan bir ferman çıkarmıştı[2]. Fatih Sultan Mehmed'in başhekimi Yakub da ölümünden kısa bir süre önce Müslüman olmuş bir Yahudi idi. Hekim Yakub, Sultan ile birlikte seferlere katılmış ve bir süre de defterdarlık hizmeti yapmıştı. Osmanlı Devleti'ne diplomatik hizmetlerde de bulunmuş ve bu hizmetlerine karşılık tüm vergilerden muaf tutulmuştur[3]. Ancak Yahudiler diplomasi alanındaki asıl faaliyetlerini İberya yarımadasındaki dindaşlarının Osmanlı topraklarına göç etmesinden sonra göstereceklerdir.

1492'de İspanya ve dört yıl sonra Portekiz devletlerinin çıkardıkları fermanlarla bir yüzyıl içerisinde yaklaşık 300 bin civarında Yahudi İberya yarımadasını terk etmek zorunda kaldı[4]. Bunların büyük çoğunluğu Osmanlı topraklarına yerleşmeyi tercih etti. Sefarad Yahudileri yerli dindaşları sayesinde kısa süre içerisinde Osmanlı toplumuna entegre oldular. İspanya'dayken

2 Moshe Sevilla Sharon, **Türkiye Yahudileri**, İstanbul 1993, s. 35.

3 Sharon'a göre, Fatih döneminde saray hizmetinde bulunan tek Yahudi Hekim Yakub idi. Oysa Yetkin, Âşıkpaşazâde'ye dayanarak Hekim Yakub'la birlikte Yahudilerin devlet hizmetine girdiklerini ifade eder. Bkz. Sharon, **a.g.e.**, s. 37; Çetin Yetkin, **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, İstanbul 1996, s. 72-75.

4 Stanford J. Shaw, göç eden Yahudilerin sayısında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kanının yaklaşık 300 bin kişi olduğunu ifade eder. Bkz. Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008, s. 22-23.

yüksek görevden bulunmuş olanlar saraya alınarak sağlık, maliye ve diplomasi gibi çeşitli alanlarda istihdam edildi[5].

Özellikle hekimlik mesleği Yahudi nüfuzunun artması ve etkinlik alanlarının genişlemesinde önemli rol oynadı. Gerçekten de bu dönemde sarayda görev yapan Yahudi hekimlerin sayısında büyük artış olduğu görülmektedir[6]. Hekimlik mesleği tabiatı gereği birebir ilişkiyi gerektirmekte, hasta ve yakınlarında minnet duygusu uyandırabilmektedir. Bundan dolayı Yahudi hekimler sultan veya üst düzey bürokratlarla yakın ilişki kurabilmişlerdir. Bu sayede de dış ilişkiler konusunda danışmanlık yapmaya, tercümanlık vazifesi görmeye hatta bazen elçi olarak yurt dışına gönderilmeye başlandıklarına tanık olmaktayız. Fakat daha önceki dönemde ender görülen bu tür faaliyetlerin XVI. yüzyılda artış göstermesini yalnızca hekimlik mesleğine bağlayamayız. İspanya ve Portekiz'den göç ederek saray hekimliğine girebilen Yahudileri seleflerinden ayıran bazı özellikleri bulunmaktaydı. Öncelikle Avrupa'yı daha yakından tanımakta ve Batı dillerini iyi bilmekteydiler. Ayrıca aristokrat sınıfı ve Avrupa'daki dindaşları ile ilişkileri devam ettiği için iletişimde zorluk çekmemekteydiler[7].

Yeni dönemin hekimlerinden Hamon ailesinden olanlar özellikle dikkat çeker. İspanyol kökenli ailenin bazı üyeleri Granada hükümdarlarının da hekimliğini yapmıştı. Hamon ailesinden Osmanlı devleti hizmetine giren ilk isim Yasef Hamon olmuştur. II. Beyazıt ve I. Selim'in hekimlerini yapan Yasef Hamon, 1518 Suriye seferi sırasında vefat etmiştir. Yerine geçen oğlu Moşe Hamon, dönemin en önde gelen hekimleri arasında yer almanın yanında 1540 yılında Venedik Cumhuriyeti ile bir barış

5 Sharon, a.g.e., s. 42.

6 Mustafa Nuri Paşa'nın "Netayic ül-Vukuat" adlı eserinden saray görevlileri arasında 41 Yahudi hekimin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Bkz. Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat**, Sad. Neşet Çağatay, C.I-II, Ankara 1979, s. 152.

7 Lewis, a.g.e., s. 151.

antlaşmasının yapılmasında önemli rol oynamıştır. Yine bu aile üyelerinden İsak Hamon hekimlik mesleğinin yanında diplomatik konularda da danışmanlıkta bulunmuştur[8].

Hekim olmamakla birlikte Yasef Nasi de XVI. yüzyılda Osmanlı diplomasisine yön veren ve Yahudi cemaatinin en önde gelen simalarından biri olmuştur. Engizisyon baskısı sonucu Hıristiyan olan Portekizli bir ailenin oğlu olan Yasef Nasi, Osmanlı topraklarına göç etmeden önce Don Juan Miguez adını kullanmaktaydı. Finans ve ticaret sektöründe faaliyet gösterdiği için Avrupa'nın önemli siyasi şahsiyetleriyle yakın ilişkileri vardı. Don Juan Miguez, Moşe Hamon aracılığı ile 1544 yılında İstanbul'a göç ederek atalarının dinine dönmüş ve Yasef Nasi adını almıştı[9].

Kanuni döneminde Avrupa siyasetini iyi bilmesi, birçok devlet adamını şahsen tanıması, Batı'daki pek çok şehirde ticari temsilciliklerinin bulunması sayesinde Osmanlı hizmetine girerek maliye ve dışişleri konusunda danışmanlık yaptı. Özellikle Fransa ve Venedik'e karşı izlediği politika bu ülkeleri o kadar çok rahatsız etti ki çeşitli entrikalarla gözden düşürülmeye çalışıldı[10].

Yasef Nasi, asıl ününe şehzadeliği döneminde tanıma fırsatı bulduğu II. Selim'in iktidara gelmesinden sonra elde edecektir. Yeni sultan tahta geçtikten hemen sonra kendisine Naksos dükü payesini verdi. Ancak Yasef Nasi, İstanbul'da kalmayı tercih ederek Naksos adalarını bir vekil aracılığı ile yönetmeyi tercih etti.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasını fethetmesi fikrini ortaya atan kişinin Yasef Nasi olduğu iddia edilmektedir. Çünkü bu

8 Naim Güleryüz, **Türk Yahudileri Tarihi (20. Yüzyılın Başına Kadar)**, İstanbul 1993, s. 83-89.

9 Hammer'e göre Yasef Nasi'nin eski dinine dönmesinde zengin ve güzel Yahudi bir kıza duyduğu aşk neden olmuştur. Bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. IV, İstanbul 1993, s. 5.

10 Sharon, a.g.e., s. 46-48.

adanın idaresinin kendisine verileceğini ummaktadır[11]. Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen sadrazamın rakiplerinden ve Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'den destek alan Yasef Nasi, Kıbrıs seferi konusunda Osmanlı idaresini ikna etmeyi başarır. Fakat Sokullu Mehmed Paşa, Kıbrıs'ın fethinden sonra idaresinin Yasef Nasi'ye verilmesini engellediği gibi II. Selim'in vefatından sonra gözden düşen Yasef Nasi'nin tüm mal varlığına el konulmasını sağlamıştır[12].

Yasef Nasi ile aynı dönemde yaşayan fakat rakibi olan Sokullu Mehmed Paşa'nın hekimi Salamon Ben Natan Eşkinazi de diplomatik ilişkilerde söz sahibi olmuştur. Alman kökenli bir aileye mensup olduğu için Eşkinazi soyadını kullanan Salamon Ben Natan bir süre Polonya kralı II. Sigmund'un hekimliğini yaptıktan sonra İstanbul'daki Venedik balyosunun tercüman ve doktorluğunu üstlenmişti. Osmanlı baştercümanı Yunus Bey aracılığı ile Sokullu'ya takdim edilmiş ve 30 yıl boyunca özel danışmanlığını yapmıştır[13].

Çeşitli diplomatik meselelerde danışmanlık yapan Salamon Ben Natan Eşkinazi, Kıbrıs'ın fethinden sonra 1573 yılındaki barış müzakerelerine yine bir Yahudi olan Tercüman Avram ile birlikte Osmanlı Devleti'ni temsilcileri arasında yer almıştı[14]. Avrupa siyasetine de karışarak Polonya kralı II. Sigmund'un ölümünün ardından tahta Fransa kraliçesinin oğlu Henry d'Anjou'nun geçmesi için desteklenmesi konusunda Sokullu Mehmed Paşa'yı ikna etti. Nitekim daha sonra III. Henry olarak Fransa kralı da olacak Henry d'Anjou Mayıs 1573'de Polonya tahtına oturmuş-

11 Rivayete göre, Sultan II. Selim henüz şehzade iken Yasef Nasi'ye eğer Kıbrıs fethedilirse yönetimini kendisine bırakacağını ifade etmiştir. Hatta Kıbrıs kralı olacağına inanan Yasef Nasi, kendisine bir hükümet arması dahi yaptırmıştır. Hammer, a.g.e., C. IV, s. 6-7.

12 Sharon, a.g.e., s. 48-49.

13 Güleryüz, a.g.e., s. 99.

14 Hammer, a.g.e., C. IV, s. 37.

tur. Yine 1586'da İspanya ile yapılan barış antlaşmasını Osmanlı adına Salamon Ben Natan Eşkinazi imzaladı[15].

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı diplomasisinde söz sahibi olan Yahudilerden biri de Salamon Aben Yaeş idi. Portekiz kökenli Hıristiyanlığı kabul etmiş bir ailenin çocuğu olan ve o dönemde Alvaro Mendez adı ile bilinen Salamon Aben Yaeş, mücevher ticaretinden büyük bir servet elde etmişti. Mesleği gereği Portekiz, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin hükümdar aileleriyle kişisel dostluklar geliştirmeyi başardı. 1585 yılında akrabası Yasef Nasi'nin telkinleri ile Osmanlı topraklarına göç ederek atalarının eski dinine geri döndü. Müzmin bir İspanya düşmanı olduğu için bu ülkeye karşı İngiliz-Osmanlı ittifakını gerçekleştirmeğe çalıştı. İngiliz kraliçesine gönderdiği özel temsilci ile Haçova seferi sırasında İngiltere'nin tarafsızlığını sağlamıştır[16].

Bu dönemde Osmanlı dış politikasına etki eden Yahudiler arasında Ester Kira adında bir kadın da bulunmaktadır. III. Murad'ın gözdesi Venedik kökenli Safiye Sultan'la yakınlığı dolayısıyla Osmanlı sarayına rahatlıkla girip çıkabilen Ester Kira İtalya şehir devletleri özellikle Venedik'le ilişkilerde önemli rol oynadı. Saraydaki bağlantıları sayesinde Dalmaçya'da Venedik ve Eflak'da Fransa lehine düzenlemeler yapılmasını sağladı. Bir yandan dış siyasete karışması ve diğer yandan nüfuzunu ailesi için kullanması rahatsızlığa yol açan Ester Kira iki oğlu ile birlikte sipahiler tarafından katledilmiştir[17].

XVI. yüzyılda altın çağını yaşayan Osmanlı Yahudileri bir yüzyıl sonra saraydaki etkinlik ve nüfuzlarını kaybetmeye başladıkları görülür. Buna rağmen aralarından birkaç ismin yine diplomatik meselelerde ön plana çıktıkları görülür. Bunlardan Kara Mustafa Paşa'nın özel hekimliğini yapan İsrael Konian

15 Güleryüz, a.g.e., s. 100-101; Sharon, a.g.e., s. 50-52.

16 Güleryüz, a.g.e., s. 102-105.; Sharon, a.g.e., s. 54-57.

17 Güleryüz, a.g.e., s. 105-108.

Karlofça Antlaşması görüşmelerine katılmıştı[18]. İlginç bir hayat hikayesi olan Daniel de Fonseca XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı-İsveç ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur[19].

Yahudiler yalnız diplomatik danışman olarak görev yapmamış fevkalade elçi olarak ya da elçiler maiyetinde yurt dışına gönderilenler de olmuştur. Fatih Sultan Mehmed döneminde Venedik'e barış teklifi için bir Yahudi elçi gönderilmişti. Adı bilinmeyen bu elçi görev yerine varamadan bir korsan saldırısında hayatını kaybetmişti[20]. Salamon Ben Natan Eşkinazi Kıbrıs meselesinde barışın sağlanması için Venedik'e elçi tayin edilmişti. Venedik hükümeti bir Yahudi'yi elçi olarak kabul etmemek istemişse de Osmanlı Devleti'nin baskısına boyun eğmek zorunda kalmıştır[21]. Yine Eşkinazi'nin oğlu Natan 1605'te diplomatik görevle Venedik'e gitmişti[22]. XVII. yüzyılda Gabriel Bounaventura adlı Yahudi İspanya'ya fevkalade elçi tayin edilmişti[23]. Aynı yüzyılın sonlarında Aslan Ağa olarak bilinen Moiz ben Yuda Beberi Ruslara karşı İsveç'le ittifak kurulması için Köprülü Mehmed Paşa tarafından Stockholm'e gönderilmişti[24]. 1614'te Hollanda'ya yollanan ilk Osmanlı elçisi Ömer Ağa'nın maiyetinde Gian Giacomo Belegro ve Abraham Abensanchio isimli iki Yahudi tercüman bulunmaktaydı[25].

Yahudilerin Avrupa'dan sağlıklı istihbarat bilgilerinin gelmesinde de katkıları bulmaktaydı. Bugün artık Osmanlı Devleti'nin yükselme devri diye adlandırılan dönemde casusluk sistemini çok iyi kullandığı bilinmektedir. XV. yüzyılda casusluk ve istihbarat

18 Güleryüz, a.g.e., s. 143-144.
19 Güleryüz, a.g.e., s. 168-169.
20 Sharon, a.g.e., s. 57.
21 Güleryüz, a.g.e., s. 99.
22 Güleryüz, a.g.e., s. 102.
23 Sharon, a.g.e., s. 57-58.
24 Güleryüz, a.g.e., s. 144.
25 Sezai Balcı, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 54.

toplamada Rum ve mühtedilerden daha fazla yararlanılırken[26] sonraki yüzyılda Yahudilerin önemli katkısı olmuştur[27]. Yasef Nasi ve Salamon Aben Yaeş'in Avrupa'daki ticari acentelerinden gelen bilgileri Osmanlı sarayına ilettikleri bilinmektedir[28].

Diplomasi alanındaki katkılarına rağmen bazı Yahudilerin nüfuzlarını başka devletler lehine kullandıkları ve bazılarının da devlet sırlarını sattıklarına dair bilgiler de bulunmaktadır. Hammer'e göre Hıristiyan milletlerin vezirlere, mühtedilere ve Yahudilere rüşvet vererek yeni ahidnameler alması mümkündü[29]. Yasef Nasi, amacı doğrultusunda evraklarda tahrifat yaptırabiliyordu[30]. Salamon Aben Yaeş, nüfuzunu İngiltere ve Portekiz lehine kullanmakla itham edilmiştir[31]. Ester Kira, Salamone Cormano ve Salamone Usche-Hebrea gibi bazı Yahudilerin de devlet sırlarını sattıkları söylenmektedir[32].

2. Osmanlı Yahudilerinin Nüfuzunu Kaybetmesi

XVI. yüzyılda Yahudilerin iktidar ile yakın ilişkilerini gelecek yüzyıldan itibaren giderek kaybettikleri görülür. Dolayısıyla hem diplomaside hem de bürokrasinin farklı alanlarında Osmanlı Devleti'ne katkıları da giderek azalır ve hatta böyle bir katkıdan hiç söz edilemez olur. Artık Yahudilerin diplomatik alanda yaptıkları hizmeti yurtdışından özellikle İtalyan şehirlerindeki üniversitelerde eğitim almış Fener kökenli Rumlar üstleneceklerdi. Fenerliler bölgenin yerlisi olmalarından dolayı

26 Nicolas Vatin, "II. Bayezid'in Diplomasi Araçları", **Harp ve Sulh, Avrupa ve Osmanlılar**, Ed. Dejanirah Couto, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul 2010, s. 178.

27 Bernard Lewis, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, Çev. Nimet Yıldırım, İstanbul 1997, s. 143.

28 Güleryüz, **a.g.e.**, s. 103.

29 Hammer, **a.g.e.**, C. IV., s. 84.

30 Gilles Veinstein, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", **Osmanlı**, C. 6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., s. 258.

31 Ahmet Hikmet Eroğlu, **Osmanlı Devletinde Yahudiler**, Ankara 2003, s. 157.

32 Sezai Balcı, **a.g.e.**, s. 54.

Türkleri tanımaları, dillerini bilmeleri ve Hıristiyan oldukları için Avrupa ile daha iyi iletişim kurabilmeleri[33] gibi avantajlarını kullanarak Divan tercümanlığı üzerinde bir tekel oluşturmuşlar ve bu tekelleri 1821 Rum İsyanı'na kadar devam etmiştir.

Diplomatik hizmetlerde Yahudi milletinden yararlanmaktan vazgeçilerek bu misyonun Fenerli Rumlara verilmesinin farklı nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri olarak Avrupa'dan özellikle İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudi göçünün sona ermesini gösterebiliriz. Daha önce belirttiğimiz gibi aristokrat sınıfı ile ilişkileri, Batı'yı yakından tanımaları ve dillerini iyi bilmelerinden dolayı Osmanlı Devleti diplomatik alanda Avrupa kökenli Yahudilerden faydalanmıştı. Fakat bu göçlerin azalmasının neticesinde yukarıda zikrettiğimiz nitelikleri taşıyan Yahudi bulmak giderek güçleşmiş ve saraydaki saygınlıklarını kaybetmeye başlamışlardır. Oysa Fenerli Rumların zengin aileleri, Latinlerle olan dini çatışmaların azaldığı XVII. yüzyıldan itibaren çocuklarını eğitim için Avrupa'ya özellikle İtalya'nın Padova ve Bologna gibi şehirlerine göndermeye başlamışlardı. Burada felsefe ve tıp gibi alanlarda eğitim alan gençler ülkelerine hem Batı'yı yakından tanımış hem de birkaç Avrupa dilini öğrenmiş olarak dönüyorlardı. Fenerli ailelerin kendilerini Bizans hanedanlarının varisi olarak görmeleri ve bunun Avrupa'daki aristokrat sınıfı tarafından da kabul edilmiş olması diplomaside gerekli olan iletişim kanallarını sağlıyordu. Kısaca Fenerli Rumlar, Yahudilerin diplomatik alanda boş bıraktıkları yerleri doldurabilecek yeterli vasıflara sahiptiler.

Yahudi toplumunun sosyal ve kültürel gerilemesi de diplomasi alanında istihdam edilebilecek nitelikli insan yetişmesinin önünü kesmiştir. Osmanlı Devleti'nde Ortodoks cemaatinin patrikliği gibi Yahudi milletini temsil eden tek bir otorite mevcut

33 Bernald Lewis, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, Çev. İhsan Durdu, İstanbul 2000, s. 123.

değildi. XV ve XVI. yüzyıllarda bu eksiklik kısmen sarayda büyük nüfuza sahip Yahudiler tarafından giderilebilmekteydi. Yasef Nasi gibi kimi önemli simalar saraydaki itibarları sayesinde önderlik rolünü üstlenerek cemaatin devlet ile ilişkilerini yürütüyor ve sorunlarıyla ilgileniyorlardı. Fakat bu isimler bireysel görkem, nüfuz ve imkânlarından kendi toplumlarının da faydalanmasını sağlamışlarsa da sosyal yönde bu etkinin kalıcı olması yönünde hiçbir girişimde bulunmamışlardır. Dolayısıyla artık sarayda tüm cemaate liderlik yapacak kadar güçlü bir Yahudi önderin bulunmaması tek bir çatı altında birleşebilmelerini engellemiş ve yerel hahamların gücünü arttırmıştır. Bunları kontrol edecek bir ruhani merkezin de mevcut olmaması farklı kabalist faaliyetleri ortaya çıkarmış ve bu da Yahudi toplumundaki ayrışmayı körüklemiştir.

Kabalist faaliyetler, aynı zamanda, XVII. yüzyılın ortalarında Sabetay Sevi'nin mesihçi hareketinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. En sonunda Osmanlı otoritesine meydan okuyacak kadar ileri giden bu hareket Sabetay Sevi'nin idamdan kurtulmak için İslamiyeti kabul etmesi ile sona ermiş gözükür. Ancak bu durum hem bölünmüşlüğü arttırarak yerel hahamların otoritelerini güçlendirmiş hem de Osmanlı Devleti'nin Yahudi cemaatine kuşku ile bakmasına neden olmuştur. Giderek daha radikal hale gelen Yahudi cemaatinin içine kapanması ve Osmanlı Devleti'nin eskisi kadar güven duymaması bürokratik yapıda bir şekilde yer edinen Yahudilerin sayısı ve nüfuzunu daha da azaltmıştır[34].

Yahudilerin yerini alan Rumlar ise Fener Rum Patrikhanesi'nin çatısı altında birleşmişlerdi. Cemaatin tüm sorunlarında resmi otoritenin muhatabı Patrikhane idi. Hem gücünü muhafaza etmek

34 Sabetay Sevi ve Sabetaycılık için bkz. Abraham Galante, **Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri**, Çev. Erdoğan Ağca, İstanbul 2000.; İbrahim Alaeddin Gövsa, **Sabatay Sevi**, İstanbul 2000.

adına hem de Osmanlı Devleti ile güvene dayanan işbirliğini korumak için Fener Patrikhanesi aykırı faaliyetlere, en azından uzun bir süre, tolerans göstermemiştir. Bu durum, Rumların giderek diğer gayrimüslim milletlere göre daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olmalarını sağlayan nedenlerden biridir.

Yahudilerin üstünlüklerini kaybetmesinin bir başka nedeni de hami-mahmi ve selef-halef ilişkisinde Fenerli Rumlar kadar başarı sağlayamamalarıdır. Daha önce değindiğimiz üzere hekimlik mesleği sayesinde gerek Osmanlı sarayında gerekse üst düzey bürokratlar arasında kendilerini himaye edecek kişiler bulabilmişlerdi. Bu sayede sarayda bir Yahudi hekimler grubu oluştuğu gibi diplomasinin çeşitli alanlarında istihdam edilenler olmuştu. Fakat göçlerin durması ile birlikte Avrupa'da eğitim görmüş nitelikli Yahudi hekimlerinin sayısı giderek azaldığı için kendilerini muhafaza ve farklı alanlarda istihdam edecek himayeden mahrum kalmışlardır. Oysa tıpkı selefleri Yahudiler gibi hekimlik sayesinde Osmanlı bürokratlarıyla sıkı ilişkiler kurarak diplomasi alanında da faaliyete başlayan Fenerli Rumlar, çocuklarını Avrupa'da eğitime göndermeyi gelenek haline getirdikleri için konumlarını koruyacak hami bulmakta zorlanmamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde gerek ordunun önemli bir kolu olan yeniçeriler gerekse ihtiyaç duyulan bürokratların yetişmesine kaynaklık eden devşirme sistemi de hami-mahmi ilişkisini etkileyen bir faktördü. Devşirme paşaların kendi milletdaşlarını korudukları bilinmektedir[35]. Yahudilerin devşirme sisteminin dışında tutulmuş olmaları kendilerini koruyacak aynı kökene sahip üst düzey bürokratlardan mahrum bırakmıştır. Oysa Rum kökenli devşirme bürokratlar kendi milletdaşlarını kanatları altına alabilmekteydiler. Fenerlilerin Divan tercümanlığı ve Eflak-Boğdan

35 Devşirmelerin kendi millettaşlarını himaye etmelerine dair bkz. Metin İbrahim Kunt, "Etnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establisment", İJMES, 5 (1974), 233-239.

voyvodalıklarını tekellerine almalarında Rumca konuşan Arnavut kökenli devşirme Köprülü ailesi oynadığı rolü unutmamak gerekir[36].

Yahudiler diplomasi alanında bir tekel oluşturacak halef-selef ilişkisi geliştirmeyi de başaramamışlardır. Bireysel potansiyelini göstererek öne çıkan isimleri yerlerini alacak birini yetiştiremedikleri gibi diplomaside istihdam edildikleri yerler geçici ya da danışmanlık gibi gayriresmi makamlardı. Ayrıca kendi aralarında mücadeleye girişerek konumlarını zayıflatmışlardır. Oysa Fenerli Rumların diplomaside faaliyet gösterdikleri yer Divan tercümanlığı adı ile resmi bir konuma sahipti. Kendisinin yanında istihdam edilmiş yardımcı ve hizmetkarları bulunmaktaydı. Ayrıca zamanla donanma tercümanlığı gibi diğer resmi tercümanlıklar ve en önemlisi Eflak-Boğdan voyvodalıkları üzerinde tekel kuracaklardı. Osmanlı bürokratik yapısı içerisinde kendilerine küçük bir alan açan Fenerli Rumlar sistemli işlemese de bu makamlarda bir hiyerarşi kurmuşlardır. Donanma tercümanı olan kişi Divan tercümanlığına, divan tercümanları ise voyvodalıklara namzetti.

Diplomasi hizmetindeki Yahudilerin kendi aralarında mücadeleye girişerek konumlarını zayıflattıkları da görülmektedir. Fenerli Rumların içinde de bu tür çekişmelerin varlığı hatta daha şiddetli olduğu bilinmektedir. Fakat aileler arasındaki güç dengesi ve Patrikhane'nin oligarşik gücü aralarında bölünmelerini engellemekteydi[37]. Hatta, ortak çıkar ve aileler arası evlilikler homojen bir kültür yapısı oluşturulmasını sağlayabilmiştir.

Yahudiler, diplomasideki faaliyet alanlarını Rumlara kaptırmaları karşısında gayretlerini canlandırmak yerine ilgisizliğe

36 Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, Çev. Volkan Aytar, İstanbul 1996, s. 87-88.

37 Jack Fairey, **The Great Game of Improvements: European Diplomacy and the Reform of the Orthodox Church**, Ph. D., University of Toronto, s. 74.

daldıkları gibi daha sonra gümrüklerde, maliyede veya Paşa konaklarındaki önemsiz makamlarını da Ermenilere bırakmak zorunda kalmışlardı[38]. Kısaca Yahudi toplumunun gerilemesi ve giderek içine kapanması Osmanlı bürokratik yapısında, sınırlı olsa da, elde ettikleri makamlarını diğer gayrimüslim unsurlara bırakmalarına sebep olmuştur.

3. Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Yahudi Memurları

Toplumsal ve idari açıdan büyük dönüşümün miadı kabul edilen Tanzimat dönemi, aynı zamanda, daha fazla sayıda gayrimüslimin devlet hizmetinde istihdamının önünü açacak gelişmelerin de yaşandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemde milliyetçi fikirlerin etkisinden kurtarmak için gayrimüslimlerin haklarında iyileştirmek için yapılan düzenlemeler ve eşitliğe dayanan bir vatandaşlık ilkesini temel alan Osmanlıcılık ideolojisinin bir devlet politikasına dönüştürülmesi tedrici olarak devlet kapılarının gayrimüslimlere açılmasını sağlamıştır. En nihayetinde 1856 Islahat Fermanında "*saltanat-ı seniyyemizin me'murîn ve hademesinin intihâb ve nasbı tensîb ve irâde-i şâhâneme menût olarak tebaa-ı devlet-i aliyyemin cümlesi her kangı milletden olur ise olsun devletin hidmet ve me'mûriyetlerine kabul olunacaklarından...*" sözleriyle gayrimüslimlerin memuriyette istihdamlarının ve en üst rütbeye kadar yükselmelerinin önündeki tüm engeller kaldırılmış oldu.

Yine Tanzimat'la birlikte bürokratik yapılanmanın genişlemesi ve Batı'daki örnekleri tarzında yeniden örgütlenen Babıâli kalemlerinin nezaretlere dönüştürülmesi devlet kapılarının gayrimüslimlere açılmasını sağlamıştır. Hem memur ihtiyacının artması hem de buralarda çalışacak nitelikli Müslüman memur

38 Güleryüz, a.g.e., s. 134.

bulmakta yaşanan sıkıntıdan dolayı gayrimüslimlerden yararlanma yoluna gidilmiştir.

Hariciye Nezareti yapısı gereği gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdamlarında öncülük ettiği gibi oransal olarak da gayrimüslimlere en fazla yer veren kurumlardan biridir. Öncelikle, daha önceki dönemlerde diplomatik alanda gayrimüslimlerden yararlanıldığı için gayrimüslimlerin Hariciye Nezareti'ne kabulü daha kolaydı. Her ne kadar 1821 Rum isyanının patlak vermesiyle birlikte divan tercümanlığı ve maslahatgüzarlık gibi hizmetlerde Rumların istihdamından vazgeçilmiş ve Babıâli Tercüme Odası kurularak Müslüman genç katiplere Fransızca öğretilmeye başlanılarak diplomatik alanda gayrimüslimlerin istihdamından imtina edilmek istenmişse de bu pek mümkün olmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı siyasi gelişmeler kaçınılmaz olarak diplomatik alanda yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Rum İsyanı'nı bastırmakta yaşanan başarısızlık ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa sorunu Babıâli için Avrupa ile diplomatik ilişkileri geliştirmenin gerekliliği ortaya çıkarmıştı. Bu kapsamda ilk olarak 1821 yılında kapatılan Avrupa başkentlerindeki diplomatik temsilcilikler yeniden açılmaya başlandı. 1836 yılında Reisülküttaplık Kurumu Hariciye Nezareti adını alarak Avrupa'daki kabineler tarzında yeniden örgütlendi. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak Hariciye Nezareti'nde istihdam edilecek nitelikli ve Avrupa dillerini özellikle Fransızcayı bilen, personele duyulan ihtiyaç artmıştır. Babıâli Tercüme Odası'nda yetiştirilen Müslüman memurların ihtiyacı karşılayacak sayıda olmamasından dolayı diplomasi hizmetinde gayrimüslimlerden yeniden yararlanılmaya başlanmıştır[39].

Tanzimat döneminde başlayan değişim süreci pek çok gayrimüslimin devlet hizmetinde istihdamın önünü açmışsa da

39 Musa Kılıç, Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler 1836-1876, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 50-51.

Yahudilerin, özellikle Rum ve Ermenilere göre, bu fırsattan daha az yararlandıkları aşikardı. Aynı şekilde, Hariciye Nezareti gayrimüslimlerin oransal olarak en fazla istihdam edildikleri kurumlardan biri haline dönüşmesine rağmen Yahudilerin sayısı oldukça az ve birkaç istisna dışında istihdam edilenlerin hemen hepsi sıradan memur olarak görev yapmıştır.

1879 yılından itibaren tutulmaya başlanan Dahiliye Sicill-i Ahval defterleri Hariciye Nezareti'nde çalışan memurları tespit etmemize yardımcı olur[40]. Defterlerdeki memurlara dair bilgiler önemli konulara kaynaklık edebilecek niteliktedir[41]. Bununla birlikte bu kayıt işlemleri 1909 yılında sona erer. Ayrıcı kataloglardaki düzensizlik ya da memurun yetersiz bilgi vermesinden dolayı Hariciye çalışanlarını tespit etmek oldukça zor olmuştur[42]. Dahiliye sicil kayıtlarından yaptığımız taramada Hariciye nezaretinde görev almış 36 memur tespit edilebilmiştir. Bu memurların görev aldıkları kalemler ve görevli Yahudi memur sayısı şu şekildedir;

Babıâli Tercüme Odası	8
Tahrîrât-ı Hariciye Odası	11
Tahrîrât-ı Hariciye Evrâk Odası	2

40 Aynı tarihlerde Hariciye'de çalışan memurların sicil kayıtları da tutulmaya başlanmıştır. Fakat farklı bir kuruma geçiş yapan memurların kayıtları bu kayıtlarda bulunmadığı için hepsinin sicil dosyasının işlendiği Dahiliye Sicill-i Ahval defterleri tercih edildi.

41 Yunus Özger, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 4, S. 16, Kış 2011, s. 383.

42 Kataloglarda Yahudi olduğuna dair açık bilgi verilen isimlerleri tespit etmek kolaydı. Ancak milliyeti hakkında herhangi bilgi bulunmayan memurların sayısı da oldukça fazla idi. Bu yüzden öncelikle babası yada kendisi Yahudilerin kullanabileceği ismi taşıyanların tek tek belirlendi. İsak, Bünyamin gibi Müslümanların da kullabildiği yada David gibi Hıristiyanların kullandıkları isimlerde listeye eklenerek doğrudan belgelerine bakılarak Yahudi olanlar tespit edildi. Buna ilaveten Avrupa kökenli olduğu tahmin edilen memurlarında belgeleri kontrol edildi. Bu sayede gözden kaçabilecek Yahudi memur sayısını minimuma indirmeğe çabaladık.

Umûr-ı Şehbenderi Odası	8
Umûr-ı Şehbenderi Evrâk Odası	2
Deavi ve Umûr-ı Hukukiye-i Muhtelit	2
İstişâre Odası	3
Umûr-ı Ticariye Odası	1
Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi	2
Tabiyet Kalemi	1
Dış Temsilcilikler	13[43]

43

Tablomuzda ortaya çıktığı gibi, merkez kalemleri içerisinde en fazla Yahudi memuru Tahrîrât-ı Hariciye Odası barındırır. 19. yüzyılın ortalarında kurulan bu odanın asli vazifesi hem yurt dışındaki Osmanlı elçilikleri hem de yabancı devletler ile yazışmaları yürütmekti[44]. Vazifesinin kritik olmasından dolayı Hariciye'nin en önemli birimlerinden biri haline gelen Tahrîrât-ı Hariciye Odası daha fazla memura istihdam alanı açmış ve pek çok genç memur için bir okul vazifesi görmüştür. Emil Rozenfeld[45], Marko Kohen[46], Vitalis Efendi[47], Kemal Avigador[48], Bünyamin Efendi[49], Şamya Ancel[50], İlyas Efendi[51], Bünyamin Ev-

43 Toplam sayının 36'dan fazla gözükmesinin nedeni bir memurun kariyeri boyunca farklı kalemlerde çalışabilmesidir.

44 Kılıç, a.g.e., s. 82-82.

45 Kısa bir süre Duyûn-ı Umumiye Vâridat kaleminde görev aldıktan sonra 1886 yılında Tahrîrât-ı Hariciye'de mülazemetle göreve başlamış ve iki yıl sonra Matbû'ât-ı Ecnebiyye kalemine geçiş yapmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 37/285.

46 1893 yılında mülazemetle göreve başlamış ve beş yıl sonra Tahrîrât-ı Hariciye'den ayrılarak kariyerine çeşitli şehbenderliklerde görev alarak sürdürmüştür. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 60/91.

47 1893 yılından itibaren iki yıl kadar Tahrîrât-ı Hariciye'de mülazemetle görev yaptıktan sonra şehbenderliklerde vazife almıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 75/93.

48 Rusûmât Emâneti'nde başladığı memuriyetine 1892'de Tahrîrât-ı Hariciye'ye geçerek devam etmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 75/129.

49 1896 yılında mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye'de göreve başlamıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 78/21.

50 1896'da mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye'de göreve başlamış ve 1900 yılında sâlise rütbesini kazanmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 78/51.

51 1896 yılında mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye'de göreve başlamıştır. BOA., **DH.SAİDd.**, 88/149.

zebel[52], Jak Yako[53], Nesim İziron[54], Tevfik Efendi[55] bürokratik kariyerinin bir kısmını Tahrîrât-ı Hariciye kalemlerinde geçiren Yahudi kökenli memurlardır. Fakat bu isimlerden hiçbiri Tahrîrât-ı Hariciye odasında önemli bir kariyere sahip olmamıştır. Tahrîrât-ı Hariciye'nin arşivi olarak iş görev Tahrîrât-ı Hariciye Evrâk Odası'nda yalnızca Yakob Kohen[56] ve Vitalis Franko[57] adlı iki Yahudi kökenli memurun görev aldığını tespit edebildik.

Babıâli Tercüme Odası 1821 yılında faaliyete geçmiş olmasına rağmen yaklaşık 40 yıl boyunca Yahudi milletine mensup hiçbir memur burada görev almamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarı ile Yahudi milletinden Tercüme Odası'na ilk girenler Davud Molho Efendi ve Bohur Efendi olmuşlardır. Davud Efendi, 1861 yılında mülazemetle Babıâli Tercüme Odası'nda göreve başlamıştı. 1876'da sâniye sınıf-ı mütemâyizi rütbesi ile Tercüme Odası'nın mümeyyiz-i sânîsi ve iki yıl sonra mühimme müdürlüğü görevlerine tayin edilmiştir. 1880'de ûlâ sınıf-ı sânîsi rütbesi ile Divan-ı Hümayun mütercimi evveli olarak atanmıştır. Bir yıl sonra kendisine ûlâ sınıf-ı evveli rütbesi verildi.

52 1897'da mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye'de göreve başlamış ve 1904 yılında Tiflis başşehbenderliği kançılarlığına tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 88/419.

53 Uzun yıllar Alliance okullarında muallimlik yaptıktan sonra 1896'da Tahrîrât-ı Hariciye'de üç ay kadar mülazemetle istihdam edilmiş ve ardından Mühendishâne-i Berriye'ye Fransızca hocası olarak tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 89/107.

54 Bir süre Adliye Nezareti tercümanlığından bulunduktan sonra 1897'de Tahrîrât-ı Hariciye'ye geçiş yapmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 109/445.

55 1902 yılında mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye'de göreve başlamıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 111/213.

56 Yakob Kohen, 1874 yılında mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye Evrâk Odası'na girmiş ve sâniye sınıf-ı sânîsi rütbesine kadar yükselmiştir. Yaklaşık 23 yıl bu odada görev yaptıktan sonra çeşitli şehbenderliklerde memuriyetine devam etmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 37/311.

57 1898'de Tahrîrât-ı Hariciye Evrâk Odası'nda mülazemetle göreve başlamış ve râbia rütbesini kazanmıştır. 1901 yılında Roma sefareti maiyetine tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 87/115.

Divan-ı Hümayun tercümanlığının yanı sıra 1885'de teşkil edilen Encümen-i Hariciye'nin daimi üyeliğine ve 1890'da İntihâb-ı Me'mûrîn-i Hariciye komisyonu azalığına seçildi. 1893 yılında ise bâlâ rütbesi verildi. 1907'de emekliye sevk edilen Davud Molho 31 Ekim 1912'de kanserden vefat ederek Şişli Musevi kabristanına defnedildi[58]. Osmanlı Hariciyesi çatısı altında hiçbir Yahudi Davud Molho kadar üst makamlara ulaşamamıştır. Fakat onunla aynı yılda Babıâli Tercüme Odası'na giren Bohur Efendi'nin bir süre sonra Hariciye Nezareti dışında devam eden bürokratik kariyeri de oldukça parlak sayılır. Bohur Efendi, Hazîne-i Celîle-i Mâliyye mütercimliği ve Şûrâ-yı Devlet muavinliği görevlerinde bulunduktan sonra 1873'de ûlâ sınıf-ı sanisi rütbesi ile Şûrâ-yı Devlet azalığına seçilmiştir. İki yıl sonra yeniden Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilmiş ve 1879 yılında ile Şehremâneti muavinliğine tayin edilmiştir[59].

Davud Molho ve Bohur Efendi dışında Salamon Efendi[60], Avram Fahri[61], İlyas Şaki[62], İsak Hayim[63], Selim Gürci[64] ve Rafael

58 *Davud Molho için ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., DH.SAİDd., 2/366.*

59 BOA., **DH.SAİDd.**, 3/116.

60 1873'de girdiği Babıâli Tercüme Odası'nda üç yıl kadar görev aldıktan sonra Şûrâ-yı Devlet Nafia dairesine geçiş yapmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 28/457.

61 1874 yılında mülazemetle girdiği Babıâli Tercüme Odası'nda yaklaşık beş yıl görev aldıktan sonra Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat-ı Ecnebiye kalemine geçmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 42/49.

62 Hariciye Nezareti Umûr-ı Hukukiye-i Muhtelite kaleminde başladığı memuriyetine 1889'dan itibaren Babıâli Tercüme Odası'nda devam etmiş ve 1896 yılında eski kalemine geri dönmüştür. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 43/297.

63 Memuriyet hayatını 1890 yılında mülazemetle girdiği Babıâli Tercüme Odası'nda devam ettirmiş ve Rabia rütbesini kazanmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 43/345.

64 1886'da Hariciye Nezareti Tabiyet kaleminde mülazemetle göreve başlamışsa da bir yıl sonra yine mülazemetle Babıâli Tercüme Odası'na geçiş yapmış ve 1896'dan itibaren çeşitli şehbenderliklerde vazife almıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 78/81.

Efendi[65] Babıâli Tercüme Odası'nda görev yaptığını tespit edebildiğimiz Yahudi memurlardır.

Adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı şehbenderlikleri ile ilgili konularla meşgul olan Umûr-ı Şehbenderî kaleminde[66] çalıştığını belirlediğimiz sekiz Yahudi memur bulunmaktadır. Rober Yasef Menahi[67], Yuşa Bey[68], İsak Yuşa[69], Nesim Roditi[70], Nesim Suriçon[71], Alberto Samuel[72], Avram Badi[73] ve Lui Efendi[74] Umûr-ı Şehbenderî'de istihdam edilen isimlerdir. Umûr-ı Şehbenderî Evrâk Odası'nda ise yalnız İlyazar Karimi[75] ve Yusuf Mankobi[76] adında iki Yahudi memurun adı tespit edilebilmiştir.

---

65 Memuriyetini 1889 yılında mülazemetle girdiği Babıâli Tercüme Odası'nda devam ettirmiş ve sâlise rütbesine kadar yükselmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 90/433.

66 Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul 2003, s. 211.

67 1887'de mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi kalemine dahil olmuş ve iki sene sonra Babıâli İstişâre Odası'na geçiş yapmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 41/391.

68 1891'de mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi kalemine girmiş ve 1900 yılında konrol muavinliğine terfi etmiştir. BOA., **DH.SAİDd.**, 51/303.

69 1894'de mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi'de göreve başlamış ve 1900 yılında Hariciye Nezareti deavi vekilliğine atanmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 75/131.

70 1896 yılının başında mülazemetle girdiği Umûr-ı Şehbenderi'de iki yıl görev yaptıktan sonra çeşitli şehbenderliklerde istihdam edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 78/9.

71 1896 yılının başında mülazemetle girdiği Umûr-ı Şehbenderi'de iki yıl görev yaptıktan sonra Narda şehbenderhanesi kançılarlığına tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 85/173.

72 1899'da mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi'de göreve başlamıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 88/421.

73 1895'de mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi Kalemi'nde göreve başlamış ve sâlise rütbesi verilerek 1905'de Babıâli İstişâre Odası'na nakledilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 101/371.

74 1899'da mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi'de göreve başlamıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 102/209.

75 1896'da mülazemetle işe başladığı Umûr-ı Şehbenderi Evrâk Odası'ndan bir yıl sonra ayrılarak Varna Tüccar vekaleti Fransızca katipliğine tayin edilmiştir. 1899'da mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi'de göreve başlamıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 87/147.

76 1898 yılında mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi Evrâk Odası'nda göreve başlamıştır. BOA., **DHSAİDd.**, 106/479.

Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki hukuki meseleleri tedkik ederek görüş bildirmekle yükümlü olan Babıâli İstişâre Odası'nda Rober Yasef Menahi[77], İsak Yuşa[78] ve Avram Badi[79] istihdam edilmişlerdir. Osmanlı tebaası ile yabancı ülke vatandaşları arasındaki hukuki konularda yetkili olan Umûr-ı Hukûkiyye-i Muhtelite kaleminde İlyas Şaki[80], Matbûât-ı Ecnebiye kaleminde Emil Rozenfeld[81] ile Avram Fahri[82], Tâbi'iyet Odası'nda Selim Gürci[83] ve Umûr-ı Ticariyye'de Yako Menaşe'den[84] başka Yahudi kökenli memura rastlanmamıştır.

Tıpkı Osmanlı Hariciye Nezareti merkez teşkilatında olduğu gibi dış temsilciliklerde görev yapan Yahudi memurların diğer gayrimüslim unsurlara, özellikle Ermeni ve Rumlara göre, oranı oldukça düşüktür. Örneğin 1293 Devlet salnamesine göre ikamet elçiliklerinde çalışan 43 diplomattan 25'i gayrimüslim[85] olmasına rağmen hiçbir Yahudi kökenli memur bulunmamaktaydı. Aynı şekilde 1832-1922 yılları arasında 22 farklı başkentte 136 büyü-

77 Umûr-ı Şehbenderi kaleminde göreve başladıktan sonra 1889'da Babıâli İstişâre Odası'na geçiş yapmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 41/391.

78 Umûr-ı Şehbenderi'den 1901 yılında Babıâli İstişâre Odası'na geçiş yapan İsak Yuşa aynı zamanda Hariciye Nezareti dava vekili idi. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 75/131.

79 Umûr-ı Şehbenderi'de göreve başlamış ve 1905 yılında Babıâli İstişâre Odası'na muavin olarak tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 101/371.

80 1887 yılında Umûr-ı Hukukiye-i Muhtelite kaleminde göreve başlamışsa da üç ay sonra Maliye nezaretine geçiş yapmış ancak 1896'da mümeyyiz-i sâni olarak yeniden bu kaleme tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 43/297.

81 Tahrîrât-ı Hariciye kaleminden 1888 yılında Matbûât-ı Ecnebiye'ye geçiş yapmış ancak bu kalemin 1893 yılında Dahiliye Nezareti'ne bağlanması sonucu Hariciye Nezareti ile ilişkisi kesilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 37/285.

82 1879'da Matbûât-ı Ecnebiye kaleminin mütercimliğine ve 1890 yılında mümeyyizliğine tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 42/49.

83 1886'da Hariciye Nezareti Tabiyet kaleminde mülazemetle göreve başlamışsa da bir yıl sonra yine mülazemetle Babıâli Tercüme Odası'na geçiş yapmıştır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 78/81.

84 Çeşitli memuriyetlerde istihdam edildikten sonra 1896 yılında Umûr-ı Ticariye kalemine tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 85/167.

85 Kılıç, a.g.t., s. 206.

kelçi, elçi ve mukim maslahatgüzar görev almıştı[86]. Bunlardan 31 tanesi gayrimüslim olmakla birlikte yalnızca biri Yahudi idi. Osmanlı tebaasından olmayan Avusturyalı Sigmund Spitzer, 1857-1860 yılları arasında Napoli maslahatgüzarlığı yapmıştı.

Asıl mesleği hekimlik olan Sigmund Spitzer, 1839 yılında Osmanlı hizmetine girerek Mekteb-i Tıbbiyye'nin başmuallimi Dr. Bernard'ın yardımcılığını yapmıştı. 1845'de başmuallim ve iki yıl sonra Mekteb-i Tıbbiyye müdürlüğüne tayin edildi[87]. Sultan Abdülmecid'i tehlikeli bir hastalıktan kurtarmayı başarmasından dolayı özel hekimliğine getirilmiş ve bu görevi 1850 yılına kadar sürdürmüştür[88].

Sigmund Spitzer, Sultan'a yapılması düşünülen bir suikastı ihbar ederek engelledikten sonra kendi hayatından endişe etmesinden dolayı İstanbul'dan ayrılmaya karar vermişti[89]. Ancak Sultan Abdülmecid, hekimi ayrılma fikrinden caydıramasa da gönlünü almak için Viyana Sefareti Müsteşarlığı'na tayin edilir. 1857'de Abdülmecid'in tekrar rahatsızlanması üzerine yeniden İstanbul'a dönen Dr. Spitzer, Sultanı iyileştirmesinin mükafatı olarak Napoli Maslahatgüzarlığı'na atanmıştır[90]. 1860 yılında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı gidermek için alınan önlemler kapsamında Napoli Maslahatgüzarlığı kapatılmış

86 Sinan Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu**, 15-17 Ekim 1997, Ankara 1999, s. 114-115.

87 A. Süheyl Ünver, **"Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar"**, Tanzimat 2, İstanbul 1999, s.941-942.

88 Sigmund Spitzer'in osmanlı sarayı hakkındaki gözlemleri, Sultan Abdülmecit'le yaptığı sohbetler ve dönemin bazı olayları hakkında hakkında yazdığı mektupları vefatından sonra ailesi tarafından bir Alman mecmuasında neşredilmiş ve ardından bir kısmı Ahmed Refik tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecit Han'ın Sarayında Doktor Spitzer'in Hatıratı", **TOEM, Sene: 6, S. 34,** 1915, s. 599-622.

89 Doktor Spitzer'in görevden alınmasında Fransa hayranı olan Mustafa Reşit Paşa'nın rol oynadığı ve bu yüzden Alman doktorların yerlerini Fransızlara bıraktığına dair bir iddia daha bulunmaktadır. Bkz. BOA., **HR.SYS., 6/29,** 8 Şubat 1851.

90 Ahmed Refik, **a.g.m.**, s. 601; BOA., **İ.HR., 143/7509,** (24 N 1273/18 Mayıs 1857).

ve Sigmund Spitzer görevinden alındı. Aynı zamanda bir an önce Viyana'ya dönmesi istenen Spitzer'e 3000 kuruş emekli aylığı bağlandı[91]. Bir dahab Osmanlı hizmetinde görev almayan Sigmund Spitzer ömrünün son yıllarını Paris ve Londra'da geçirmiş ve 1895'te hayatını kaybetmiştir[92].

Dahiliye Sicil-i Ahval kayıtlarından yaptığımız taramada dış temsilciliklerde görev almış 13 Yahudi kökenli isim tespit edebildik. Ancak bu isimlerin hepside alt düzeyde sayılabilecek görevlerde istihdam edilmişlerdir. İçlerinden yalnız Vitalis Franko[93] daimi elçiliklerde görevlendirilmişti. Geri kalan isimlerin şehbenderliklerde istihdam edildiklerini görüyoruz.

1884 yılında yayınlanan nizamnameye göre şehbenderlik çalışanları Osmanlı vatandaşı olması şart olan ve devletten maaş alan "Muvazzaf" ve yerli tebaa veya başka ülke vatandaşı olan fakat maaş almayan "Fahri" olmak üzere ikiye ayrılmıştı[94]. Fahri olarak görevlendirilenlerin sicil kayıtları olmadığı için milliyetleri hakkında bir bilgiye sahibi değiliz. Bununla birlikte Moiz Hanail[95], Emil Rozenfeld[96], Yakob Kohen[97], Marko Kohen[98], Vi-

---

91 BOA., **HR.MTV., 132/11,** 13 Eylül 1860.

92 Ahmed Refik, **a.g.m.,** s. 301-302.

93 Tahrîrât-ı Hariciye Evrâk Odası'nda göreve başlayan Vitalis Franko, 1901'de Roma sefareti üçüncü katipliğine ve aradan bir yıl geçmeden Bükreş sefareti ikinci katipliğine tayin edilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİD.,** 87/115.

94 Osmanlı Şehbenderleri Nizamnamesi'ne dair bkz. **Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1318, C. III,** s. 282-326.

95 1883'de Golos şehbenderliğinde mukayyid olarak göreve başlamış ve bir yıl sonra kançılarlığına tayin edilmiştir. Sırası ile Trieste, İbrail, Tiflis ve Malta başşehbenderliklerinde kançılar olarak vazife gördükten sonra 1899 yılında azledilmiştir. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.,** 18/233.

96 Çeşitli memurluklarda bulunduktan sonra 1902'de Cenova başşehnderliği ve 1905'de Malta başşehbenderliği kançılarlıklarında bulunmuştur. BOA., **DH.SAİDd.,** 37/285.

97 Mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye Evrâk Odası'nda göreve başladıktan sonra 1896'da Cenova, 1898'de Peşte ve aynı yıl Venedik, 1903'de Karebeva? şehberderlikleri vazifelerinde bulunmuştur. BOA., **DH.SAİDd.,** 37/311.

98 Tahrîrât-ı Hariciye'de bir müddet istihdam edilen Marko Kohen 1898'de Cenova ve 1904'de Niş başşehbenderlikleri kançılar ve şehbender vekili olarak görev yapmıştır. BOA., **DH.SAİDd.,** 60/91.

talis Efendi[99], Nesim Roditi[100], Selim Gürci[101], Nesim Soriçon[102], Bünyamin Evzebel[103], Kemal Efendi[104], Vulef Lorenzo[105] ve Nesim Alahim[106] muvazzaf olarak şehbenderliklerde görev alan Yahudi memurlardır.

Osmanlı Hariciyesinde vazifelendirilen gayrimüslim unsurlar arasında Yahudilerin özellikle Ermeni ve Rumlara göre daha az yer bulabildiklerini daha önce zikretmiştik. Nitekim Findley'in Hariciye Nezareti'ne ait Sicil-i ahval kayıtlarından yaptığı tespite göre burada görev yapan 366 memurdan 107'si gayrimüslim olmakla birlikte bunlardan 30'u Rum ve 52'si Ermeni kökenli iken yalnızca 12'si Yahudi idi[107]. Dahiliye sicil kayıtlarına göre 1877 öncesinde Hariciye'de istihdam edilen 128 gayrimüslim memur arasında 69 Ermeni, 29 Rum, 10 Avrupa, sekiz Arap Hıristiyan

99 Mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye'de göreve başladıktan sonra 1896'da İbrail, 1897'de Trieste, 1898'de Malta ve Tiflis, 1899'da Korfu, 1902'de Şire ve Trieste, 1903'de Öziçe şehbenderliklerinde kançılar ve şehbender vekili olarak görev almış ve 1905'de Napoli'ye şehbender olarak tayin edilmiştir. BOA., **DH.SAİDd.**, 75/93.

100 Mülazemetle Umûr-ı Şehbenderi'de göreve başlayan Nesim Roditi 1898'de Marsilya, 1899'da Napoli, 1901'de Marsilya, 1904'te Batum, 1905'de Atina ve Şire şehbenderliklerinde kançılar ve şehbender vekili olarak görev yapmıştır. BOA., **DH.SAİDd.**, 78/9.

101 Tabiyet ve Tercüme odalarında bir müddet çalıştıktan sonra 1896'da Napoli şehbender kançıları, 1899'da Brindizi ve Kalfat şehbenderi ve 1904'de Kars başşehbenderi tayin edilmiştir. BOA., **DH.SAİDd.**, 78/81.

102 1898'de Narda şehbenderliği kançılarlığına tayin edilmiştir. BOA., **DH.SAİDd.**, 85/173.

103 Mülazemetle Tahrîrât-ı Hariciye kaleminde çalıştıktan sonra 1904'de Tiflis şehbenderliği şehbender vekili ve kançıları atanmıştır. BOA., **DH.SAİDd.**, 88/419.

104 1888'de Gözleve şehbenderliğine fahri olarak katip ve tercüman atanmış, iki yıl sonra muvazzaf olmuş ve 1904 yılında şehbenderliğin kapatılması ile azledilmiştir. BOA., **DH.SAİDd.**, 146/265.

105 1899'da Köstence şehbenderliğine katip ve tercüman, 1906'da kançılar tayin edilmiştir. BOA., **DH.SAİDd.**, 160/327.

106 1897'de Turen Severin şehbenderliğine tercüman tayin edilmişse de altı ay sonra kançılarlığına getirilmiştir. BOA., **DH.SAİDd.**, 164/35.

107 Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996, s. 95.

ve beş Yahudi kökenli memur bulunmaktaydı[108]. Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudi nüfusun az olması bir etken olarak düşünülse de aradaki farkın büyüklüğü istihdam meselesinde başka unsurların da etkili olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti, uzun bir süre için memur seçimi konusunda belli rasyonel kural ve şartlara sahip değildi. Âlî Paşa, İngiliz elçisi Henry Bulwer'e yazdığı bir mektupta diplomat olmak için gerekli şartları sadakat, liyakat ve Osmanlı vatandaşı olmak şeklinde sıralaması Hariciye Nezareti gibi önemli bir kurum dahi bunun dışında tutulmamıştır[109]. Buradaki tek reel şart Osmanlı vatandaşlığıdır. Ancak Osmanlı Devleti'nde vatandaşlığa dair ilk kanun 1867 yılında çıkarılmıştı. Bu kanunla yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı tabiiyetine geçmesi belli şartlara bağlanmışsa da Sultan'ın iradesi doğrultusunda istisnaların olabileceği de belirtilmiştir[110]. Kısaca Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilerin önünde yasal bir engel bulunmamaktaydı[111]. Daha önce belirtildiği gibi Islahat Fermanı da bu durumu teyit etmekteydi.

Uygulamada ise bazı çekinceleri olmakla birlikte reformcu devlet adamları gayrimüslimlerden devlet hizmetinde yararlanmanın yararlı olacağı kanısındaydılar. Bu yüzden eleştirilere de maruz kalmışlardır[112]. Fakat bu konudaki süreç bazı aksaklıklara rağmen gayrimüslimlerin lehine işlemiştir. Yahudiler için de aynı şey söz konusudur. Avrupa'nın tersine Osmanlı Devleti'nde ciddi bir antisemitik tutum ve davranış görülmemiştir. O halde

108 Kılıç, **a.g.t.**, s. 291.

109 1890 yılında İntihâb-ı Me'mûrîn-i Hariciye komisyonunun kurulmasıyladır ki rasyonelleşme adına ciddi bir adım atılmış oldu.

110 Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, İstanbul 2004, s. 208.

111 Yalnızca Emil Rozenfeld Efendi'nin sicil kaydında babası Rus vatandaşı olmasına rağmen ailesi 33 yıl önce göç ettiği ve kendisi de İstanbul'da doğduğu için Osmanlı vatandaşlığına geçmiş sayılacağı ifadesi yer almaktadır. Bkz. BOA., **DH.SAİDd.**, 37/285.

112 Kılıç, **a.g.t.**, s. 246-250.

Osmanlı Hariciyesi'nde diğer gayrimüslimlere göre Yahudilerin azınlıkta kalmasının temel nedenlerini cemaatin kendi iç dinamiklerinde aramak doğru olur.

Osmanlı Hariciye Nezareti'nde gayrimüslimlere yer verilmesinin temelinde Osmanlıcılık ideolojisinin bir parçası olarak ortak vatandaşlık ülküsünü temel alan bir fikrin ortaya çıkmasının yanında nitelikli özellikle Avrupa dillerine aşina personele duyulan ihtiyacın etkisi de bulunmaktaydı. Ermeni ve Rumlar toplumlarındaki gençlerinin iyi bir eğitim almalarına olanak sağlamakta Yahudi milletine göre daha erken faaliyete geçmişler ve özellikle zengin aileler buna önderlik etmişlerdir. Fenerli aileler daha XVII. yüzyıldan itibaren çocuklarını yurt dışındaki üniversitelere göndermeyi gelenek haline getirmişlerdi[113]. Ermeni Katolikler 1834 yılında Padova'da Muradyan Koleji'ni kurmuşlar ve bu okulu 1846'da Paris'e taşımışlardı. Varlıklı ailelerin çocukları ve amiraların finansmanıyla yurtdışında öğrenim görme fırsatı bulan Ermeni gençlerden Muradyan Koleji'nde eğitim görenlerin sayısı hiç de az değildir[114]. Ayrıca yüzyıllardır Osmanlı topraklarında faaliyet yürüten ve yalnızca Hıristiyan milletlere hitap eden yabancı okullar iyi bir eğitim olanağı sunmaktaydı[115]. Hem Ermeniler hem de Rumlar XIX. yüzyılın başlarından itibaren yalnız dini eğitim veren millet mekteplerini modernleştirmeye başlamışlardı[116].

Yahudi toplumunda eğitim alanında modernleşmenin geç kalmasında bu dönüşümü gerçekleştirecek zengin bir sınıfın

113 Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 2002, s. 10.

114 Vartan Artinian, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2004, s. 72-76.

115 Yabancı okullar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlknur Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara 1993.

116 Kılıç, **a.g.t.**, s. 305-306.

olmamasını ve ruhban sınıfının direnç göstermesini öncelikli sebepler olarak zikredebiliriz. Osmanlı Yahudilerinin XVII. yüzyıldan itibaren kültürel ve ekonomik bir gerilemenin içine düştüğüne daha önce değinmiştik. Yine de sayıları az da olsa göze çarpan zenginliğe sahip tüccar ve devletle iş yapan sarraf sınıfın varlığından söz edebiliriz. Bununla birlikte Rusya'nın açık bir şekilde Ortodoks milletleri desteklemesi[117], kapitülasyonların yerel Hıristiyan lehine kullanımı ve Avrupa devletlerinin Yahudi tüccarlara karşı yaptırımlarını şiddetlendirmeleri[118] ticaretle uğraşan Yahudilerin gücünü zayıflatmıştır. Ayrıca devletle iş yapan özellikle yeniçeri ocağı ile bağlantılı Yahudi sarraflar, bu ocağın kaldırılması ve Ermeni meslektaşları ile giriştikleri mücadeleyi kaybetmeleriyle konumlarını yitirmişlerdir[119]. Dolayısıyla Yahudi toplumunun içine düştüğü kaostan kurtulmasına öncülük edecek zengin bir sınıfın varlığından söz edilemezdi.

Nitekim Osmanlı Yahudileri için modern okullar açma konusundaki ilk teşebbüsün Tanzimat döneminde öne çıkan banker aileler arasında tek Yahudi aile olan Kamondolardan gelmesi şaşırtıcı değildir. 1856 yılında Kamondo ailesinin katkılarıyla ve bu ailenin adını taşıyan Batılı tarzda eğitim veren yeni bir okul açıldığında çocuğunu burada okutmak isteyen ailelerin akınına uğradı. Fakat cemaat üzerindeki otoritelerinin zayıflayacağından korkan Yahudi din adamları, okulda Fransızca dersleri verilmesini bahane göstererek kurucusu Abraham Salomon Kamondo'yu aforoz etmişlerdi[120].

117 Salâhi R. Sonyel, **Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire,** Ankara 1993, s. 221.

118 Lewis, **a.g.e.,** s. 165-168.

119 Güleryüz, **a.g.e.,** s. 183-186.

120 Okulun kuruluş hikayesi için bkz. Nora Şeni, Sophie Le Tarnec, **Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü,** Çev. Yaman Aksu, İstanbul 2000, s. 53-67.

Kamando okulunun Yahudi çocuklarının batı tarzında eğitim almalarında öncülük etmesi önemli olmakla birlikte ruhban sınıfının direnişi ve faaliyet alanının İstanbul ile sınırlı olması toplum üzerindeki etkisini azaltmıştır. Ancak, Yahudilerin laik bir yaşamı benimsemeleri ile dünya vatandaşı olabileceklerini düşünen ve bu yönde faaliyet yürüten Alliance İsraélite örgütünün 1860'lardan itibaren Osmanlı topraklarında açtıkları eğitim kurumları Yahudi toplumunu büyük ölçüde etkileyecekti. Kamondo ailesinin teşebbüsüne karşılık Alliance okullarının Osmanlı topraklarında Yahudilerin yaşadığı hemen her yerde kurulmuş ve Fransa menşeli evrensel bir girişim olmasından dolayı muhalefet cılız kalmıştır[121].

Osmanlıcılık ideolojisinin bir parçası olarak kurulan modern eğitim veren karma okullar kapılarını Yahudi gençlere de açmıştı. Ancak 1827'de kurulan bir meslek okulu sayabileceğimiz Mekteb-i Tıbbiye[122] istisna tutulursa karma okulların ilki olan Mekteb-i Sultani ancak 1868'de faaliyete geçmişti[123]. Kısaca Yahudi cemaatinin batılılaşmasının gecikmesi ve bu nedenle Hariciye'nin nitelikli personel ihtiyacını karşılayacak eğitim olanaklarından yoksun olmaları Yahudilerin uzun bir dönem bu nezarette görev almalarına imkan vermemiştir.

121 Alliance okullarına dair bkz. Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları (1860-1925)**, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997.

122 Mekteb-i Tıbbiye'den ilk Yahudi öğrenci 1831 yılında mezun olmasına rağmen muhtemelen cemaatin taassubundan dolayı bu okula çok fazla ilgi gösterilmemiştir. Cemaati bu okula teşvik etmek isteyen Sultan Abdülmecid'in emri ile okulda Yahudi öğrencilerin ibadetlerine eşlik etmesi için bir haham görevlendirilmiş, özel olarak yemeklerinin pişirilmesi için bir mutfak tahsis edilmiş ve Şabat gününü evlerinde geçirmelerine izin verilmiştir. Bkz. Avigdor Levy, **The Jews of The Ottoman Empire**, Princeton-New Jersey, 1992, s. 110.

123 Bu okula ilk kaydedilen 341 öğrenciden 34'ü Yahudi idi. Bkz. Davison, **a.g.e.**, s. 257.

Dahiliye sicil kayıtlarındaki Yahudi memurların eğitim durumları hakkındaki bilgiler daha sağlıklı değerlendirme yapmamızı sağlayabilir;

Eğitim Durumları	
Karma Okullar	26
Alliance İsrailet	19
Millet Mektebi	12
Muallim-i Mahsusa	8
Kamando	3
Yabancı	3
Yurt Dışı	1
Sıbyan	2
Azınlık	1

Yukarıdaki tabloda açıkça görüldüğü gibi Yahudi memurların pek çoğu eğitim hayatlarına birden fazla kurumda devam ettirmiştir. Karma okullardan mezun olanların sayıca fazlalılığın nedeni bir kural olarak yer almasa da Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Mülkiye çıkışlı olmanın[124] Hariciye Nezareti'ne girmek isteyenlere avantaj sağladığı kesindir[125]. Toplamda 22 Yahudi memurun Alliance İsrailet ve Kamando okullarında öğrenim görmüş olmaları bu okulların modern eğitim vermekte ne derece önemli katkıda bulunduğunu açık şekilde göstermektedir. Millet mektebinde eğitim almış olanlar sayıca fazla gibi gözükse de öğrenimlerini başka şekilde devam ettirmeleri buralarda verilen eğitimin Hariciye'ye girmek için yetersiz olduğunu göstermektedir. Eğitiminde hususi hocalardan aldıkları derslerin katkısı olanlar hiç şüphesiz ekonomik durumu iyi olan ailelerin çocuklarıydı. Yabancı okullarda sadece üç ve diğer gayrimüs-

124 Karma okullarda eğitim alanların 16'sı Mekteb-i Sultani ve yedisi Mekteb-i Mülkiye'de eğitim almıştır.

125 Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, (1856-1876), Çev. Osman Akınhay, İstanbul 2005,s. 166-167.

lim milletlere ait okullarda yalnız bir kişinin öğrenim görmüş olması bu okulların Hristiyanlara hitap eden yapısından kaynaklandığı kesindir. Sıbyan mektebinde eğitim aldığını ifade eden iki memurun bu okullara gitmelerinin muhtemel iki nedeni vardır. Ya kendi cemaatlerine ait millet mektebini sıbyan olarak ifade etmişler ya da bulundukları yerlerde cemaatlerine has ilkokul bulunmamaktaydı.

Yahudiler batı tarzında eğitim veren kurumlara geç kavuşmaları gibi yüksek düzeyde öğrenim görenlerin sayısı da diğer gayrimüslimlere göre oldukça kötüdür. Findley'in verdiği bilgilere göre Rum memurlardan %20'si ve Ermenilerden %12'si üniversite mezunuydu[126]. 1877 öncesinde Hariciye'de istihdam edilen gayrimüslim memurlar memurlardan 12 memur yurtdışında üniversite eğitimi almışken bunlardan hiçbiri Yahudi değildi[127]. Burada incelemesini yaptığımız 36 memur arasında yurt dışındaki bir okula devam eden tek Yahudi memur olan Alberto Samuel önce Fransa'da okumuş ardından Cenova ve Hamburg'daki üniversitelere devam etmişti[128].

Osmanlı bürokrasisinde himayecilik ve hami-mahmi ilişkisi Tanzimat döneminde yapılan kurumsal düzenlemelerle bu durum ortadan kaldırılmaya çalışılsa da etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Hariciye Nezareti'nin Yahudi memurların az sayıda istihdamının bir nedeni de Yahudilerin bu tür ilişkileri çok fazla geliştirmeye imkan bulamamalarından kaynaklanmaktır. Ancak Yahudilerin tersine Rum ve Ermeniler Tanzimat'ın değişim rüzgarından en iyi şekilde yararlanarak yenilenen bürokratik yapılanmadan da faydalandılar.

Fenerliler 1821 yılında patlak veren Rum isyanında diplomatik alanda işgal ettikleri makamları kaybetmiş olmalarına rağmen

126 Findley, a.g.e., s. 170.
127 Kılıç, a.g.t., s. 299.
128 BOA., DH.SAİDd., 88/421.

isyanın sona ermesinin hemen ardından yeniden eski makamlarını kazanmasını bilmişlerdir. Bunda Osmanlı Devleti'nin Fenerlilerin yüzyıllardır süregelen diplomasideki tecrübelerinden yararlanmak istemesinin etkisi olduğu şüphesizdir. Fakat bu ailelerin Osmanlı'nın üst düzey bürokratlarıyla özellikle Tanzimat'ın mimarı sayılan Mustafa Reşit Paşa ile kurdukları yakın ilişkinin rolü de büyüktü. Mustafa Reşit Paşa himayesinde ikamet elçiliklerinin yeniden kurulmasından sonra Avrupa başkentlerinde görevlendirilen Fenerli elçiler millettaşlarını, özellikle yakın akrabalarını, yanlarına alarak dış temsilciliklerde diğer gayrimüslim unsurlara karşı bariz bir üstünlük elde ettiler[129].

Ermeniler her ne kadar daha önceki yıllarda Osmanlı Hariciyesinde istihdam edilmeye başlamışlarsa da 1850'li yıllara kadar ciddi bir etkinlik gösterememişlerdi. Fakat Mustafa Reşit'in halefleri Fuad ve Âlî Paşa'nın iktidarı döneminde daha fazla sayıda Ermeni Hariciye Nezareti'nde görev almıştır[130]. Merkez teşkilatında ve özellikle Tahrîrât-ı Hariciye odasında Ermeni memurların sayısının fazlalılığı dikkat çeker[131]. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında Tahrîrât-ı Hariciye'nin uzun bir süre Ermeni şefler tarafından yönetilmesinin rolü büyüktür[132].

Dış temsilciliklerde Rum sefirlerin ve merkez teşkilatında Ermeni şefleri kendi millettaşlarını kayırmalarının[133] yanında

129 Kılıç, a.g.t., s. 272-276.

130 Fuad ve Âlî Paşaların Ermenileri himayesi dönemin ünlü devlet adamı ve tarihçisi Ahmed Cevdet'in ağır eleştirilerine sebep olur. Bkz. Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, (Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu), İstanbul 1980, s. 1.

131 1877 öncesinde Tahrîrât-ı Hariciye'de görev aldığı tespit edilen 58 gayrimüslim memurdan 42'si Ermeni iken hiçbir Yahudi memur bulunmamaktaydı. Kılıç, a.g.t., s. 90.

132 Kılıç, a.g.t., s. 91.

133 Bu tür kayırmalar en çok akrabalar arasında olmakta idi ve Hariciye Nezareti'nde bunun boyutu daha büyüktü. Fakat Yahudiler arasında tek baba oğul görev alan isimlere örnek olarak sadece Davud Molho ve oğlu Tevfik Bey'i verebiliriz. Hariciye'deki akraba ilişkilerine dair bkz. Kılıç, a.g.t., s. 281-290.

Yahudi memurlara karşı da bir tavır içinde olabiliyorlardı[134]. Oysa Yahudilerin hem devlet hizmetinde istihdamın önünü açabilecek üst düzey devlet adamlarıyla ilişkilerini geliştirememeleri hem de bunun doğal sonucu olarak Osmanlı Hariciyesinde kendi millettaşlarını himaye edebilecek kadar önemli bir konuma gelen Yahudi bürokrat bulunmaması bu türden kayırmacılıktan mahrum bırakmıştır[135]. Sigmund Spitzer'in sırf Sultan Abdülmecit'in özel hekimi olmasından dolayı işiyle hiçbir ilgisi olmayan diplomatik bir misyonun başına getirilmesi hami-mahmi ilişkisinin önemini göstermek açısından iyi bir örnektir. Nitekim Sultan'ın vefatının ardından görevden alınmasıyla Napoli maslahatgüzarlığının kapatılması bu görevin sadece Sigmund Spitzer için ihdas olunduğunu gösterir.

Devlet hizmetinde istihdam edilmek için Müslüman bürokratlarla ilişkilerinin ne düzeyde olduğunu anlayabilmek için Hariciye'de istihdam edilen Yahudi memurların baba mesleklerine bakmak bize bir fikir verebilir;

Tüccar	11
Devlet Hizmetinde Çalışan	4
Özel Kurumlarda Çalışan	3
Hekim	1
Sarraf	1
Esnaf	1
Dini Kurumlarda Çalışan	1
Yabancı Devlet Hizmetinde Çalışan	1

134 Londra'da görev yapmış Rum elçilerden Kostaki Antopulo, elçilik fahri katibi İsak Molho'nun oğlu Henry'nin Yahudi olduğu için sefarete gelmesini istemiyordu. Bkz. Abdülhak Hâmid Tarhan, **Abdülhâk Hâmid'in Hatıraları**, Haz. İnci Enginün, Dergah Yay., İstanbul 1994.

135 Davud Molho, 1880 yılında Divan Tercümanı olarak Babıâli Tercüme Odası'nın başına geçmiş ve uzun süre bu görevde kalmışsa da ya tepki çekeceğinden korktuğu yada göreve gelmesinden sonra Osmanlı Hariciye Nezareti'nde görev alacak memurları seçmek için İntihab-ı Memurin komisyonu kurulması bu tür bir kayırmacılığa gitmesini engellemiş olabilecek sebeplerdir.

Sicil kaydı bulunan 36 memurdan yalnız 23'ü baba mesleğine dair bilgi vermiştir[136]. En fazla dikkat çeken husus baba mesleği tüccar olanların sayısındaki fazlalıktır. Tüccar ailelerin en azından bürokraside istihdam edilmek için gerekli donanımı sağlayabilecek eğitimi çocuklarına verebilecek kadar zenginlikte olduklarını söyleyebiliriz. Ancak terfileri için gerekli ilişkilerinin olduğu şüphelidir. Bu tür ilişkileri geliştirmeye en müsait olan baba mesleği devletle ilintili olanların sayısı yalnız dörttür. Oysa 1877 öncesinde Hariciye'de istihdam edilen gayrimüslim memurlar arasında baba mesleği belli olan 20 Rum memurdan 11'inin ve 46 Ermeni'den 13'ünün babası devlet hizmetinde çalışmaktaydı[137]. Yahudiler arasında meslekleri gereği Osmanlı bürokratlarıyla yakın ilişki kurma şansına sahip sarraf[138] ve hekim[139] grubundan sadece birer memur bulunmaktaydı.

Eğitim düzeylerinin daha iyi olması ve rasyonel kurallardan ziyade hami-mahmi ilişkilerine dayanan istihdam politikasından gereğince yararlanmaları sayesinde hem Osmanlı Hariciyesinde hem de bürokrasinin diğer kurumlarında kendini hissettiren bir ağırlığa sahip Ermeni ve Rumların durumu milliyetçi hareketlerin yoğunlaşması sonucunda değişmeye başlamıştır. Özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra bu gruplar yavaş yavaş devlet memuriyetinden uzaklaştırılmaya başlandı. Ortaya çıkan boşluğun bir bölümü Siyonizm hareketinden fazla etkilenmemiş ve İttihatçılarla yakın ilişki içinde olan Yahudiler tarafından doldurulmuştur[140]. Fakat 1909 sonrasındaki memur

136 Finley, bu bilgiyi bazı memurların vermemesini ya tecrübesiz olmalarından yada baba mesleklerinin övünülecek bir yanı olmamasından kaynaklanmış olabileceğini ifade eder.Bkz. Findley, a.g.e., s. 110-111.

137 Kılıç, a.g.t., s. 277.

138 Sarraflar gerekli durumlarda devlet hazinesine borç vermenin yanında üst düzey bürokratların vekilharcı görevini üstlenmekteydiler.

139 Hekimlik mesleğinin saray ve devlet adamlarına yakınlaşmanın iyi bir araç olduğuna daha önce değinmiştik.

140 Özellikle ekonomiye dair bakanlıklarda müsteşar ve teknokrat olarak önemli

sicil kayıtlarının tutulmasında yaşanan aksaklıktan dolayı Osmanlı Hariciyesinde nasıl bir tablo oluştuğu konusunda bir bilgi sahibi değiliz. Bununla beraber çok uluslu Osmanlı'nın yıkılması ve yerine ulus-devlet temelli Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gayrimüslim unsurlar devlet hizmetinden tamamen tasfiye edilmiştir[141].

Sonuç

Osmanlı Devleti, güçlü olduğu dönemlerde bile gerekli gördüğü durumlarda gayrimüslimlerden devlet hizmetinde yararlanma konusunda çekince göstermemiştir. Diplomasi gibi kritik bir alanda dahi gayrimüslimlerden istifade edilmesi fayda söz konusu olduğunda önyargı yerine pragmatik düşüncenin hakim olduğunu görürüz. Fakat bu dönemde gayrimüslimlerin istihdamında bir keyfilik söz konusudur.

Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler de bundan müstağni kalmamış ve çeşitli hizmetlerde kullanılmışlardır. Özellikle İspanya ve Portekiz'den göç eden Yahudiler Batı'da edindikleri bilgi ve tecrübelerini Osmanlı hizmetine sunarak maddi getirinin yanında hem yeni yurtlarına kolayca entegre olmuşlar hem de toplumları ile devlet arasında aracılık görevini üstlenmişlerdir. Osmanlılar, Batı'daki siyasi duruma aşinalıkları, aristokrat sınıfı ile ilişkileri, ticari bağlantıları sayesinde oluşturdukları haber ağı ve dil bilmelerinden dolayı diplomasi alanında da bu yeni göçmen kitlesinden yararlanmışlardır. Fakat Yahudiler bu avantajlı konumlarından gereği gibi yararlanamadıkları gibi

görevler aldılar. Bkz. Feroz Ahmad, "Unionist Reations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", **Christians And Jews In The Ottoman Empire,** Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol. I, New York 1982, s. 428.

141 Rodrigue, a.g.e., s. 248.

makalemizde ortaya koyduğumuz ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmeler sonucunda daha kapalı bir toplum haline dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin devlet hizmetinde istihdam politikasında önemli değişikliklere gitmiştir. Artık klasik dönemdeki keyfilik yerine zaruret söz konusuydu. Öncelikle devletin bekasını tehdit eden ve giderek gayrimüslimler arasında yayılan milliyetçi hareketlere karşı geliştirilen Osmanlılık ideolojisi vatandaş ayrımını ortadan kaldırmak istediği için devlet kapılarını gayrimüslimlere açmak zorundaydı. İkinci olarak bürokrasinin yeniden yapılanması batıdaki meslektaşlarına benzeyen yeni bir memur tipine ihtiyaç duymaktaydı. Ancak bu tip memuru yetiştirecek kurumların henüz gelişmemiş olmasından dolayı ihtiyacın bir bölümünün gayrimüslimlerden karşılanması yoluna gidilmiştir. Özellikle kalifiye elemana duyulan ihtiyacın ziyadesiyle hissedildiği Hariciye Nezareti'nde gayrimüslimlere daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Fakat makalemizde ortaya koyduğumuz gibi Yahudi toplumunun diğer cemaatlere göre hem ekonomik hem de kültürel açıdan geri kalmış olması ve memur seçimi rasyonel kurallara dayanmadığı için istihdamın intisaba bağlı olması Yahudilerin bürokrasiye girişlerini geciktirdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarından itibaren Osmanlı Yahudilerinin Batılılaşma sürecinin başlaması ve milliyetçi fikirlerin zararlı etkileri gayrimüslim milletler arasında Yahudileri en güven duyulan unsurlarda biri haline getirdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılması Yahudilerin bu süreçten yeterince yararlanmalarının önüne geçmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Dahiliye Sicil-i Ahval Defterleri (**DH.SAİDd.**) ***2/366,*** 3/116, 18/233, 28/457, 37/285, 37/311, 41/391, 42/49, 43/297, 43/345, 51/303, 60/91, 75/93, 75/129, 75/131, 78/9, 78/21, 78/51, 78/81, 85/167, 85/173, 87/115,

87/147, 88/149, 88/419, 88/421, 89/107, 90/433, 101/371, 102/209, 106/479, 109/445, 111/213, 146/265, 160/327, 164/35.

İrade Hariciye (**İ.HR.**) 143/7509.

Hariciye Mütenevvi (**HR.MTV.**) 132/11.

Hariciye Siyasi (**HR.SYS.**) 6/29.

Abraham Galante, **Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri**, Çev. Erdoğan Ağca, İstanbul 2000.

Feroz Ahmad, "Unionist Reations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", **Christians And Jews In The Ottoman Empire**, Ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, Vol. I, New York 1982.

Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, (Yay. Haz. Yusuf Hallaçoğlu), İstanbul 1980.

Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecit Han'ın Sarayında Doktor Spitzer'in Hatıratı", **TOEM, Sene: 6, S. 34**, 1915, s. 599-622.

Artinian, Vartan, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul 2004.

Balcı, Sezai, **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, (1856-1876)**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 2005.

Devlet-i Aliyye-i Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi Sâlnâmesi 1301, C. I, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul 2003.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devletinde Yahudiler**, Ankara 2003.

Fairey, Jack, **The Great Game of Improvements: European Diplomacy and the Reform of the Orthodox Church**, Ph. D., University of Toronto, Toronto 2004.

Faroqhi Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev. Elif Kılıç, İstanbul 2002.

Findley, Carter V., **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1996.

Gövsa, İbrahim Alaeddin, **Sabatay Sevi**, İstanbul 2000.

Güleryüz Naim, **Türk Yahudileri Tarihi (20. Yüzyılın Başına Kadar)**, İstanbul 1993.

Haydaroğlu, İlknur, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar,** Ankara 1993.

Kılıç, Musa, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler 1836-1876,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Kitsikis, Dimitri, **Türk-Yunan İmparatorluğu,** Çev. Volkan Aytar, İstanbul 1996.

Kuneralp,Sinan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu,** 15-17 Ekim 1997, Ankara 1999, s. 113-126.

Kunt, Metin İbrahim, "Etnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establisment", **İJMES,** 5 (1974), 233-239.

Levy, Avigdor, **The Jews of The Ottoman Empire,** Princeton-New Jersey, 1992.

Lewis, Bernard, **İslam Dünyasında Yahudiler,** Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara 1996.

_________________, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi,** Çev. Nimet Yıldırım, İstanbul 1997.

Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat,** Sad. Neşet Çağatay, C.I-II, Ankara 1979.

Osmanağaoğlu, Cihan, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi,** İstanbul 2004.

Yunus Özger, "Sicil-i Ahval Defterlerine Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** C. 4, S. 16, Kış 2011, s. 382-401.

Purgstall, Baron Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi,** C. 4, İstanbul 1993.

Rodrigue, Aron, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları (1860-1925),** Çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997.

Sharon, Moshe Sevilla, **Türkiye Yahudileri,** İstanbul 1993.

Shaw, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler,** Çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008.

Sonyel, Salâhi R., **Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire,** Ankara 1993.

Şeni, Nora, Sophie Le Tarnec, **Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü,** Çev. Yaman Aksu, İstanbul 2000.

Tarhan, Abdülhak Hâmid, **Abdülhâk Hâmid'in Hatıraları,** Haz. İnci Enginün, Dergah Yay., İstanbul 1994.

Ünver, A. Süheyl, **"Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar",** Tanzimat 2, İstanbul 1999, s.

Vatin, Nicolas, "II. Bayezid'in Diplomasi Araçları", **Harp ve Sulh, Avrupa ve Osmanlılar**, Ed. Dejanirah Couto, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul 2010.

Veinstein, Gilles, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu", **Osmanlı,** C. 6, Ed. Güler Eren, s. 256-263

Yetkin, Çetin, **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, İstanbul 1996.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SEFARDİLER

*Aron Rodrigue**

*Arş. Gör. Doğa Filiz SUBAŞI***

Osmanlı Sefardilerinin Yükselme ve Gerileme Dönemleri (XV. yy- XVIII. yy)

Yahudilerin 1492'de İspanya'dan tehciri ve 1497'de Portekiz'de zorunlu ve toplu halde Hıristiyanlaştırılmaları İber Yarımadası'ndaki varlıklarının sonu olmuştur. Yahudi tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden bu olay Orta Çağın en önemli ve en parlak Yahudi toplumunun yok oluşuna işaret eder. Aynı zamanda Batı Avrupa'daki en büyük zorunlu göç vakasıdır. Daha önceki zamanlarda 1290'da İngiltere'de, 1394'de Fransa'da ve XIV. yüzyılda da Almanya'da Yahudi tehcirleri olmuş, XV. yüzyıl sonları XVI. yüzyıl başlarında Almanya ve İtalya'nın bazı bölgeleri hariç, Batı Avrupa Yahudilerden tamamen arınmıştır. Bu zorunlu göçlerle Yahudi dünyasının ağırlık merkezi doğuya Polonya, Litvanya ve Osmanlı İmparatorluğu'na kaymıştır. Eşkenazlar Polonya ve Litvanya çevresine yerleşirken güvenli Osmanlı toprakları Sefardi sürgünlerinin büyük bir kısmı için cazip bir yerleşim sahası olmuştur.

---

* Aron Rodrigue, "Los sefardíes en el imperio otomano", Los judíos de España: la diáspora sefardí desde 1492 / coord. por Elie Kedourie, 1992, págs. 173-194.

** Çev. Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yabancı Diller Bölümü, İspanyol Dili ve Edebiyatı ABD

Giderek büyüyen Osmanlılar, Bizans sınırında küçük bir Anadolu beyliği iken XIV. yüzyılda Balkanların büyük bir kısmını ve nihayet 1453'te Bizans'ı da fethederek büyük bir imparatorluğa dönüşmüşlerdi. 1516 ve 1517 yıllarında Kutsal Topraklarda ve Mısır'daki Memluk hâkimiyetine son vermişler, XVI. yüzyıl ortalarında Orta Doğu'nun ve Kuzey Afrika'nın çok büyük bir kısmını hâkimiyetleri altına almışlardı. Tüm dünya onları muazzam ve mağlup edilemez bir güç olarak görüyordu.[1]

Yahudiler Osmanlı hâkimiyeti altındaki çok sayıda dini ve etnik gruptan birini teşkil ediyordu. Eski Bizans topraklarında yaşayan ve Yunanca konuşan Yahudiler, yani Romanyotlar, Balkanlar'a ve Anadolu'nun (Küçük Asya'nın) güney ve doğu kesimlerine dağılmışken; Arapça konuşan Yahudiler Anadolu'nun verimli bölgelerinde; Karaylar ise Mısır ve İstanbul'da yaşıyordu. 15.yüzyıl boyunca Orta Avrupa'dan Osmanlı'ya küçük çaplı bir Eşkenazi göçü olmuş, bu göçmenlerin çoğu Osmanlı hâkimiyetindeki balkan şehirlerine yerleşmişti. Bazı İspanyol Yahudileri de İspanya'daki 1391 katliamı ve ardından toplu halde din değiştirmeye zorlanmaları sebebiyle bu olayları takip eden on sene içinde Osmanlı'ya sığınmışlardı.[2]

Osmanlı'nın Yahudilere karşı izlediği politika İslami zimmî hukuka dayanıyordu. Bu, toplumsal ve hukuksal alanlarda Müslümanlara göre Hristiyan ve Yahudi tebaaya sınırlı haklar tanımakla beraber, haklarını koruma altına alarak onlara hoşgörüyle muamele etmeyi esas kılıyor, Müslüman halkla ilişkilerini de

1 Genel Osmanlı Tarihi için bkz. Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cilt:2, Cambridge, 1976-1977,.

2 Bizans Yahudileri ile ilgili son çalışma için bkz. Stephen Bowman, **The Jews of Byzantium, 1204-1453**, Tuscaloosa, 1985. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyılındaki Yahudilerin genel tarihi için bkz. Moise Franco, **Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman: depuis les origines jusqu'à nos jours**, Paris, 1897, s. 27-35. Ayrıca bkz. Mark A. Epstein, **The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries**, Freiburg, 1980, s. 19-52.

düzenliyordu. Buna göre, *cizye* (kafa vergisi), *haraç* gibi azınlık vergileri ve diğer küçük vergiler karşılığında, Müslüman olmayanlara ibadet özgürlüğünün yanı sıra iç meselelerini düzenleme hakkı tanınmıştı. Bunun dışında, gayrimüslimler kılık kıyafette bazı düzenlemelere, ibadet alanlarının inşası ve onarımında kısıtlamalara tabi olmakla birlikte, Osmanlı mahkemelerinde Müslümanlar kadar ayrıcalığa sahip değillerdi. Bu ayrımcı hususların temel amacı Müslümanlarla gayrimüslimler arasında toplumsal bir sınır oluşturmak, bu şekilde sınıf farklılığını muhafaza etmekti. Fakat diğer birçok İslam devletinde olduğu gibi bu sınırlar Osmanlı İmparatorluğu'nda da oldukça esnekti, dönemin şartlarına ve baştakilerin tutumlarına göre farklılık gösteriyordu. Zimmî politikasının en önemli kısmını ise Osmanlı için büyük bir gelir kaynağı teşkil eden vergiler oluşturuyordu.[3]

Osmanlı'nın gayrimüslimlere yönelik iki politikası daha vardı: Devşirme ve sürgün. İlki, Osmanlı topraklarında, bilhassa Balkanlarda yaşayan Hristiyan gençlerinin İslamiyet'e geçirildikten sonra askere alınmaları esasına dayanıyordu. Sonrasında bu gençler Osmanlı'nın seçkin birliği olan Yeniçerileri oluşturacaktı. Sürgün ise ekonomik sebeplerden dolayı azınlıklara uygulanan zorunlu iskân politikasıydı. Devşirme hiçbir zaman Yahudilere uygulanmazken XV. ve XVI. yüzyıllarda pek çok Yahudi topluluğu iskân politikasına maruz kalmıştı. Edirne'deki birçok Yahudi ailesi ve sonraları Selanik'teki Yahudi nüfusunun tamamı İstanbul'un fethinin ardından, şehrin yeniden iskân edilmesi amacıyla, buraya yerleştirilmişti. 1492'de Sefardiler Selanik'e geldiğinde şehirde hiç Yahudi nüfus yoktu. İskân politikasının cezai amacı olmamasına rağmen, buna maruz kalan topluluklarda büyük acılar ve rahatsızlıklar yarattığı aşikârdır.

3 Zimmî politika ve İslam dininin diğer dinlerle olan ilişkisi hakkında bkz. Bernard Lewis, **The Jews of Islam**, Princeton, New Jersey, 1984, s. 3-66.

İskân politikası XVI. yüzyılda önemini kaybederken, devşirme XVII. yüzyıldan sonra ortadan kalkmıştır.[4]

Osmanlı Yahudileri kendilerine ait hukuksal ve toplumsal bir düzene sahiplerdi. Bu düzen 1492'de Sefardilerin gelmesinden önce de mevcuttu ve XIX. yüzyıla kadar etkinliğini korudu. Ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır ki, Osmanlı'da azınlıklara pek çok konuda kısıtlama getirilmesine rağmen, bu kısıtlamalar Yahudilerin yakın zamanda İspanya'da ve Avrupa'da yaşadıkları kadar ağır değildi. Osmanlı toprakları Sefardiler için güvenli bir sığınaktı. Bunun yanı sıra, bir kısım seçkin din adamına göre doğudan gelecek kurtuluşlarının habercisi sayılan Osmanlı İmparatorluğu, ihtişamı ve zaferleriyle de birçok Sefardi'yi topraklarına çekiyordu.[5]

İspanya Yahudilerinin ülkelerinden sürgün edileceğini duyan II. Beyazıt'ın (1481-1512) siyasi sebeplerden dolayı Yahudileri kendi topraklarına çekmek istediği söylenmektedir:

> *"İspanya Kralının yaptığı zulmü duyan Osmanlı Padişahı II. Beyazıt, sığınacak bir yurt arayan Yahudilere merhamet gösterdi, İmparatorluğunun dört bir bucağına haber salarak tüm Osmanlı beylerine Yahudileri kovmamalarını aksine onlara kucak açmalarını emir buyurdu..."* [6]

4 Sürgün politikasının Yahudiler üzerindeki etkileri hakkında yapılan en iyi ve en titiz çalışmalar için bkz. Joseph Hacker, "The *Sürgün* System and Jewish Society in the Ottoman Empire during the 15th-17th centuries"; Aron Rodrigue, **Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership**, Bloomington, yayım aşamasında.

5 Bkz. Aryeh Shmuelevitz, **The Jews of the Ottoman Empire in the late Fifteenth and the Sixteenth Centuries**, Leiden, 1984, s. 31.

6 . Eliyahu Capsali, **Seder Eliyahu Zuta**, ed. Aryeh Shmuelevitz, Kudüs, 1975-1977, 2 cilt, II. cilt, s. 218. Bu vakayiname 1523 yılında Girit'te derlenmiştir. İngilizce çevirisi için bkz. Jacop Barnai, "On the History of the Jews in the Ottoman Empire", ed. Esther Juhasz, **Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of Material Culture**, Kudüs, 1990, s. 19.

Ayrıca, II. Beyazıt'ın Fernando için *"Böyle bir kral zeki ve kurnaz kabul edilebilir mi? Kendi ülkesini fakirleştirip benimkini zenginleştiren..."*[7] dediği rivayet edilmektedir. Yahudi kaynaklarında Beyazıt'a atfedilen bu sözler Osmanlı kaynaklarında yer almamaktadır. Osmanlılar gerçekten Sefardileri kendilerine faydalı bir tebaa olarak kabul ettiler, fakat Beyazıt'ın söylediği varsayılan bu sözler o dönemin hâkim Osmanlı politikasından ziyade tehcir şokunu üstünden atamamışken, yalancı Mesih vakası (Şabetaycılık) ile sarsılan Yahudi toplumunun bakış açısını, ümit ve beklentilerini yansıtmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'na iki ayrı Sefardi göçü olmuştur. İlkini 1492'de İspanya'dan tehcir edilenlerle, 1497'de Portekiz'deki din değiştirme baskılarından kaçmayı başaranlar oluşturuyordu. Aslında tehcir edilenlerin çoğu doğrudan Osmanlı topraklarına gelmemişti, doğuya yönelmeden, yani Adriyatik'ten Balkanlara ya da Anadolu'ya geçmeden önce bir müddet İtalya'nın bazı bölgelerinde yaşamıştı. İkinci göçü ise, 1547 yılında Engizisyon Mahkemelerinin Portekiz'de de kurulmasıyla ülkeyi terk eden dönmeler (conversolar) oluşturuyordu. Daha az sayıdaki bu ikinci Yahudi göçü tek bir seferde olmamış XVII. yüzyılın başlarına kadar aralıklarla devam etmişti. Çoğunlukla Akdeniz üzerinden Osmanlı'ya göç etmiş olsalar da daha zorlu olmasına rağmen kuzeye, o dönemde İspanya hâkimiyeti altındaki Hollanda ve çevresine de göçler olmuştu.

Osmanlı arşivlerine göre, XVI. yüzyılın başlarında bu göçlerin sonucu olarak büyük şehirlerde yaşayan Yahudi nüfusunda artış gözlenmektedir. 1477 yılında yapılan nüfus sayımına göre İstanbul'da 1.647 Yahudi aile varken bu sayı 1535'te 8.070'e ulaşmıştır. Selanik'te ise 1477'de hiç Yahudi nüfusa rastlanmazken 1520 ile 1530 yılları arasında 2.645 ailenin yaşadığı

7 Immanuel Aboab'dan alınmıştır. **Nomologia o discursos legales,** Amsterdam, 1629, **Encyclopedia Judaica,** s.v. "The Ottoman Empire".

kaydedilmiştir.[8] Yahudi nüfusundaki bu artış birçok Anadolu ve Balkan şehirlerinde de görülmektedir.

Bu dış göçlerin yanı sıra, XVI. yüzyılın sonlarında Selanik Yahudilerinin çok büyük bir kısmı da İzmir'e yerleşmişti. O dönemde Anadolu'nun önemli bir liman kenti haline gelen bu şehir, Osmanlı Yahudileri için de cazip bir yerleşim sahası olmuştu. Dört büyük şehrin, İstanbul, İzmir, Selanik ve Edirne'nin etrafında bölgenin önemli ticaret yolları üzerinde kurulmuş küçük Yahudi yerleşimleri bulunuyordu. Saraybosna (Sarayova), Manastır ve Üsküp Yahudileri, Selanik cemaatiyle Adriyatik ve Venedik cemaatlerini birbirine bağlıyordu. Filibe (Plovdiv), Sofya, Niğbolu ve Vidin Yahudileri ise, İstanbul'dan başlayıp Edirne üzerinden Tuna Havzası'na, oradan batıya, Orta Avrupa'ya ve Polonya da dâhil olmak üzere kuzeye kadar ulaşan ticaret yoluna hâkimlerdi. Asya'dan İzmir'e uzanan başlıca ticaret yolları ise Aydın, Tire, Manisa ve Bergama Yahudilerinin asıl geçim kaynağını teşkil ediyordu. Her ne kadar İber Yahudileri Safed, Kudüs, Halep, Şam, Kahire ve İskenderiye gibi şehirlere yerleşmiş olsa da, Doğu Akdeniz'deki Sefardi nüfusunun çok büyük bir kısmı yukarıda bahsi geçen dört şehirde ve çevresinde yoğunlaşmıştı.

Sefardilerin bölgenin yerlisi olan Romanyotlar ile ilişkileri uzunca bir süre gergin devam etti, aralarındaki dinsel, geleneksel, kültürel konulardaki anlaşmazlıklar, genel olarak hayat tarzına ilişkin fikir ayrılıkları bu iki cemaati karşı karşıya getiriyordu. Romanyot Yahudilerinin nüfusça en yoğun olduğu İstanbul, bu uzlaşmazlığın en kuvvetli hissedildiği yerdi. Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra tüm Yahudi cemaatini temsilen Moşe Kapsali'yi hahambaşı olarak atamış, 1498 yılında yerine önde gelen din adamlarından Eliyahu

8 Lewis, **The Jews of Islam**, s. 118-123.

Mizrahi geçmişti. Her iki din adamı da Romanyot Yahudisiydi. Mizrahi'nin 1526'da ölümünün ardından Romanyotlar ile Sefardiler arasındaki rekabet yüzünden yerine kimse atanamamış, hahambaşının yapmakla yükümlü olduğu vergi toplama görevini din adamı olmamasına rağmen, Sefardi bir cemaat lideri üstlenmişti. Hahambaşının yetkisi hiçbir zaman İstanbul hudutları dışına çıkmamış ve bu makam XIX. yüzyılda yeniden faaliyet gösterene kadar boş kalmıştı.[9]

Sefardiler nihayet, XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında Romanyotlar üzerinde hâkimiyet kurmayı başardılar. Romanyotlar Yunanistan'daki Yanya şehri gibi bir kaç yer dışında zamanla İspanyol Yahudiliğinin etkisi altına girdiler ve sayıca kendilerinden üstün olan Sefardilere tam anlamıyla uyum sağladılar.[10]

Sefardiler ve Romanyotlar arasındaki çatışmalar ve Hahambaşılık makamının fiilen sona ermesi, her ne kadar Anadolu'da ve Balkanlar'da artık bir İspanyol-Yahudi kültürü yerleşmiş olsa da Yahudiler arasında hiçbir zaman siyasi birlik oluşamadığının bir göstergesidir. Birbirinden bağımsız bu iki Yahudi toplumunun kendi liderleri ve Osmanlı idaresiyle ilişkilerini düzenleyen aracıları vardı. Yahudilikte hiyerarşi olmadığı için Osmanlı idarecileri Yahudi tebaayla ilişkilerini bu aracılar sayesinde yürütmekte herhangi bir sakınca görmüyordu. Bu aracılar, bazen din adamları olduğu gibi, çoğu kez de cemaatin ileri gelenlerinden seçiliyordu. Bu, Osmanlı yönetiminin amaçlarına da hizmet ediyordu. Fethedilen yerlerdeki tebaa büyük ölçüde iç meselelerinde bağımsız olduğu için, merkezle ilişkilerini belirledikleri bir takım özel kanunlarla yürütüyordu. Osmanlı'da

9 Bkz. Mark A. Epstein, "The Leadership of the Ottoman Jews in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", eds. Benjamin Braude, Bernard Lewis, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, New York, 1982, 2 cilt, I. cilt, s. 101-115.

10 Yanya Romanyotları hakkında bilgi için bkz. Rae Dalven, **The Jews of Ioannina**, Filadelfia, 1990..

XIX yüzyıldaki reform hareketlerine dek bu anlamda merkeziyetçi bir sistem hiç olmadı.

Aslında Sefardiler Osmanlı'ya geldiklerinde uzunca bir süre birbirlerinden ayrı gruplar halinde yaşadılar. İspanya, Portekiz gibi geldikleri yerlerin, şehirlerin ismiyle anılan *Kehalim* denilen mahalleler oluşturdular ve her yeni gelen göçmen de bu şekilde yerleşti. Her mahallenin kendi hahamı, sinagogu ve hayır kurumları vardı. Kehalim içinde yaşanan sorunlar yenilerinin kurulmasına sebep olabiliyordu. Selanikli saygın din bilginlerinden Samuel de Medina (1506-1589) gibi bazı şehirlerin önde gelen din adamları yaygın olarak kabul gören ortak kanunlar oluşturarak birleştirici bir görev üstlenmişlerdi. Bununla beraber, cemaat içindeki bu uzlaşmazlıklar XVII. yüzyıla kadar çoğu kehalimde önemli bir sorun teşkil etmeye devam etti. Kökenden kaynaklanan sorunların zamanla ortadan kalkması; yangın, salgın ve aşırı vergiler gibi nedenler Sefardiler arasında görece bir bütünlük sağlamış; her şehirde, başında Osmanlı idaresiyle ilişkileri yürütmekle, yargı ve vergilendirmeyle mükellef yöneticilerin bulunduğu *kehilla* adı verilen bir tür cemaatleşme kendini göstermişti.[11] Fakat 1909'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Yahudiler üzerinde otorite kurmak isteyen Haim Nahum'un Hahambaşı olarak atanmasına dek ne imparatorluğun

11 Bu dönemde Sefardi cemaatlerinin yönetimi ve içyapısı, özellikle de Osmanlı idarecileriyle ilişkileri hakkında çok sayıda eser mevcuttur. Bkz. Joseph Hacker, **"The Jewish Community of Salonica from the Fifteenth to the Sixteenth Century"**, doktora tezi, Kudüs Yahudi Üniversitesi, 1978, (İbranice);Leah Bornstein-Makovetsky, **"The Jewish Communal Leadership in the Near East from the End of the Fifteenth Century through the Eighteenth Century"**, doktora tezi, Bar Ilan Üniversitesi, 1978, (İbranice); Joseph Nehama, **"The Jews of Salonica in the Ottoman Period"**, ed. Richard D. Barnett, Walter M. Schwab, **The Western Sephardim**, Grendon, Northants, 1989, s. 203-242.

genelinde ne de bölgesel olarak Yahudiler tek bir otorite altında toplanamamıştı.[12]

Kahaller iç meselelerinde belli ölçüde bağımsızdı. *Bet din*, yani Yahudi mahkemeleri her türlü konuda dini kurallara göre hüküm veriyordu. Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki davalar ise Osmanlı mahkemelerinde görülüyordu. Yahudiler bu mahkemelerde Müslümanlar kadar ayrıcalığa sahip değillerdi çünkü İslam hukukuna göre Müslüman birinin tanıklığı gayrimüsliminkine kıyasla her zaman daha geçerliydi. Hatta Yahudilerin kendi aralarındaki pek çok davanın, hahambaşının onaylamamasına rağmen, Osmanlı mahkemelerinde görüldüğü de olmuştu. Bununla beraber Yahudi mahkemelerinin aldığı kararların tamamıyla Osmanlı idaresi tarafından kabul görmediği ve birçok Yahudi'nin temyize gitmemek için doğrudan Osmanlı mahkemelerine başvurduğu da bilinmektedir. Osmanlı Yahudilerinin günümüz koşullarına göre önemli hukuki imtiyazlara sahip olmasına rağmen, bu anlamda tam bağımsız oldukları söylenemez.[13]

Cemaatin ileri gelenlerinden oluşan heyet, kafa vergisi dışında, cemaati oluşturan her bireyin mal varlığına göre belirledikleri vergileri tahsil etmekle yükümlüydü. Selanik'teki *pesha* ve İstanbul'daki *kitzbe* gibi cemaat için toplanan vergilerde de aynı durum geçerliydi. Bu heyet, Talmudey Tora ve Yeşibot gibi cemaat okullarıyla esirleri kurtarma ve Kutsal Topraklardaki Yahudilere yardım etme amacıyla kurulmuş diğer vakıfların bakım

12 Haim Nahum ve politikası hakkında bkz. Esther Benbassa, "**Haim Nahum Efendi, dernier Grand Rabbin de l'Empire Ottoman (1908-1920): Son rôle politique et diplomatique**", doktora tezi, Paris Üniversitesi, 3 cilt, 1987; a.g.e. **Un Grand Rabbin Sépharade en Politique, 1892-1923**, Paris, 1990.

13 Bkz. Amnon Cohen, **Jewish Life under Islam: Jerusalem in the Sixteenth Century**, Cambridge, Mass, 1984; Joseph Hacker, "Jewish Autonomy in the Ottoman Empire: Its scope and Limits", eds. Shmuel Almog, Yisrael Bartal, Michael Graetz v.d. **Transition and Change in Modern Jewish History. Essays in Honor of Shmuel Ettinger**, Kudüs, 1987, s. 349-388 (İbranice).

ve idamesinden sorumluydu. Ayrıca, aynı amaçla, peynir, şarap ve et gibi tüketim maddelerinden de vergi toplanıyordu.

Bütün bu özerklik Yahudi toplumunun ekonomik refahına bağlıydı. XVI. yüzyılda Sefardilerin düşünsel ve toplumsal açıdan yaşadıkları altın çağ Osmanlı ekonomisinde nüfuzlarının en kuvvetli olduğu döneme tekabül eder. Yahudilerin Avrupa'dan getirdikleri şehircilik anlayışı Osmanlı ekonomisindeki boşlukları tamamlamıştı. Sefardilerin Avrupa'daki ticari çevrelerle iyi ilişkileri ve devamlı dönme göçleri sayesinde oluşmuş güçlü bağlantıları vardı. Bu akıma en iyi örnek, servetlerinin çok büyük bir kısmını Osmanlı'ya getirmeyi başaran Portekiz dönmelerinden Don Yosef Nasi (1524-1579) ve akrabası Donya Gracia'dır. (1510-1569) Yosef Nasi'nin Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim döneminde Osmanlı finans hayatına büyük katkıları olmuş; vergi tahsildarlığı, bankacılık ve ticaret işleriyle uğraşmış; Avrupa ekonomisi ve politikası ile ilgili bilgi ve tecrübelerini sadece kendi çıkarları için değil aynı zamanda sarayın yararına da kullanmıştı.[14] Avrupa hayat tarzını iyi bilen ve Avrupa dillerine hâkim diğer pek çok Sefardi de Osmanlı'nın Batı dünyasıyla ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştı.

İtalya'yla, özellikle de Venedik'le olan ticaret bu anlamda çok önemliydi. Sefardiler Osmanlı'yla Venedik arasındaki bu ticarette etkin bir rol oynuyordu. Dalmaçya kıyısında yer alan Split (Spalato) şehri XVI. yüzyılın sonlarında Venedik Sefardilerinden olan zengin iş adamı Daniel Rodriguez'in girişimleri sayesinde serbest bir liman haline gelmiş, Balkanlar ve Makedonya üzerinden gelen ticaret yollarının sona erdiği bu liman, zamanla Sefardilerin kontrolü altında bir ticaret merkezine dönüşmüştü.[15] İmparatorluğun farklı şehirlerinden Venedik'e ihraç

14 Bkz. Cecil Roth, **Dona Gracia of the House of Nasi**, Filadelfia, 1948, a.g.y. **The House of Nasi: The Duke of Naxos**, Filadelfia, 1948.

15 Daniel Rodriguez aynı zamanda Daniel Rodriga olarak da tanınıyordu. Faali-

edilen kurşun, deri, mum, karabiber, keten ve pamuk gibi sanayi ürünlerinin yanı sıra Selanik Yahudileri şehirde yün dokumacılığına dayalı gelişmiş bir dokuma sanayi kurmuştu.

Tehcir edilen bu Sefardiler ve Osmanlı himayesi altında büyük servetler edinen yeni nesil ilginç bir şekilde Batı için çok önemli bir unsur haline gelmişti. Doğu Akdeniz'deki Sefardilerin sağladığı bu ekonomik fayda, idarecileri hâkimiyetleri altındaki Yahudilere karşı daha ılımlı bir politika izlemeye yöneltmişti. Venedik ve Livorno 1589 ve 1593'te Yahudilere belirli ölçüde ayrıcalıklar tanımış ve onların bölgeye yerleşmesini kolaylaştırmıştı. XVII. yüzyılda Yahudiler sayesinde Avrupa'daki ticari politikaları sarsacak ve tehcir edildikleri sahalara tekrar kabul edilmelerini sağlayacak bu 'faydacı' tutumun temelinde Sefardilerin Doğu Akdeniz'de gösterdiği, gerçek ya da görünürdeki başarıları yer alıyordu.[16]

Osmanlı Sefardileri çevirmenlik, tüccarlık, tefecilik, vergi tahsildarlığı ve ordu levazımcılığı gibi işler yapıyor, aynı zamanda darphane için önemli bir kaynak teşkil ediyorlardı. Kuşaklar boyu sarayın özel doktorluğunu yapmış ve bu şekilde büyük bir servet edinmiş olan Amon ailesinin sultanlar üzerinde çok büyük etkileri olmuştur.

Selanik ve daha küçük çapta olan Safed'deki dokuma sanayi binlerce Sefardi istihdam ediyordu.[17] Dokumacılık yöneticiler tarafından o kadar önemli kabul ediliyordu ki Selanik

yetleri hakkında bkz. Benjamin Ravid, "An Autobiographical Memorandum by Daniel Rodriga, **inventore of the scala of Spalato**" eds. Ariel Toaff, Simon Schwarzfuchs, **The Mediterranean and the Jews: Banking, Finance and International Trade (XVI-XVIII Centuries)**, Ramat Gan, 1989, s. 189-214.

16 Avrupa Yahudileri ve ticari yaşam hakkında genel bilgi için bkz. Jonathan Israel, **European Jewry in the Age of Mercantilism, 1550-1750**, Oxford, 1989.

17 Selanik dokuma sanayi ile ilgili çok fazla eser mevcuttur. Bu konu ile ilgili en son çalışma için bkz. Simon Schwarzfuchs, "*Quand commença le déclin de l'industrie textile des Juifs de Salonique*", eds. Toaff, Schwarzfuchs, **The Mediterranean and the Jews**, s. 215-236.

Yahudilerinin ödemek zorunda olduğu cizyenin 1568'den itibaren her yıl Yeniçeri ocağı için belirlenen miktarda kumaş olarak tahsil edilmesine karar verilmişti. Yahudiler arasında şüphesiz ki zanaatkâr, bakkal, seyyar satıcı, perakendeci, vs. olarak çalışanlar da vardı.[18]

Yahudilerin çeşitli iş alanlarında varlık göstermeleri XVI. yüzyılda zengin bir düşünsel yaşamın altyapısını oluşturmuştu. Sefardiler 1494 yılında İstanbul'da İmparatorluğun ilk matbaasını kurmuşlardı. İstanbul, Selanik ve Edirne İbranice eserlerin yayımlandığı çok önemli merkezler haline gelmiş, Safed ile birlikte bu şehirler Yahudilerin başlıca düşünsel merkezlerine dönüşmüştü. Buralarda Yeşibot ve Talmudey Tora gibi önemli Yahudi okulları kurulmuştu. Selanik'teki büyük Talmudey Tora Okulu Polonya gibi çok uzak yerlerden bile öğrenci çekiyordu. Yosef Mitrani, Jacop ben Habib ve oğlu Levi ben Habib, Samuel de Medina, Yosef Taitazak, Yosef Levi (Bet Halevi) gibi önemli din adamları bu okullarda dersler veriyor, aynı zamanda da dini kitaplar yayımlıyorlardı. Yosef Karo, İstanbul, Edirne, Niğbolu ve Selanik'te dersler vermiş, ardından Safed'e göç etmiş ve burada Avrupa ve Osmanlı'daki tüm Yahudi cemaatleri tarafından kabul gören ünlü Yahudi kanunnamesi *Şulhan Aruh*'u kaleme almıştı. Kabbala felsefesi Moşe Cordovero, Selomo Alkabeş, Isaac Luria ve Hayim Vital gibi bilginlerin çalışmalarını sürdürdükleri ve aynı zamanda dersler verdikleri Safed şehrinde zirveye ulaşmıştı.[19]

18 Bu dönemde Osmanlı Sefardilerinin ekonomik faaliyetleri hakkında genel bilgi için bkz. Eliezer Bashan, "*The Rise and Decline of the Sephardi Communities in the Levant: The Economic Aspects*" eds. Barnett, Schwap, **The Western Sephardim**, s. 349-388.

19 Bu dönemde Osmanlı Sefardilerinin entelektüel hayatını konu olan yakın zamanda yayımlanmış önemli bir çalışma için bkz. Joseph Hacker, "The Intellectual Activity of the Jews of the Ottoman Empire during the Sixteenth and Seventeenth Centuries", eds. Isadore Twersky, Bernard Septimus, **Jewish Thought in the Seventeenth Century**, Cambridge, Mass, 1987, s. 95-135. Ayrıca bkz. bu makalenin yer aldığı eserin beşinci bölümü.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren şartlar Sefardiler için kötüleşmeye başlamış, XIX. yüzyıla dek devam edecek ağır ama sürekli bir gerileme dönemine girmişlerdi. Sefardilerin kaderi birçok anlamda Osmanlınınkine benziyordu. Osmanlı XVI. yüzyılın sonlarında en geniş sınırlarına ulaşmış fakat bu ilerleme Avrupalılar tarafından karadan ve denizden durdurulmuştu. İspanyol külçe altınının piyasaya sokulmasıyla Avrupa'yı etkileyen fiyat artışı Osmanlı'yı da derinden sarsmış, kendi çıkarları doğrultusunda halktan vergi toplayan tahsildarlara boyun eğmek zorunda bırakmıştı. Osmanlının genişlemesi durunca ganimetsiz kalan Yeniçeriler İmparatorlukta gittikçe büyüyen kargaşa ortamında başa çıkılamaz bir unsur haline gelmişlerdi. Osmanlı sınır şehirlerdeki hâkimiyetini kaybetmeye başlamış, bunun sonucu olarak da buralarda merkezi idareyi çökertip kontrolü ele geçiren yerel yöneticiler ortaya çıkmıştı.

Sefardiler Osmanlı'da yaşanan bu olaylardan talihsiz bir şekilde etkilenmişti. Aslında, Yahudiler tarihleri boyunca himayesi altında yaşadıkları devletlerin kaderine hep ortak olmuştu, Osmanlı'da yaşanan da bundan farksız değildi. Yerel yöneticiler azınlıklardan aldıkları vergileri artırmış ve onların tüm varlıklarına keyfi sebeplerle el koymuşlardı, bu da sermaye birikimi sürecini olumsuz yönde etkilemişti. Yosef Nasi'nin serveti de 1579 yılında ölümünün ardından aynı akıbete uğramıştı. Aşırı vergiler, yangın, salgın gibi felaketler Yahudi cemaatlerinin çoğunda ciddi sorunlara sebep olmuştu. İmparatorlukta yaşanılan bu gelişmelerden etkilenen ve pazara yeni sürülen İngiliz kumaşıyla da mücadele edemeyen Selanik dokuma sanayi XIX. yüzyıla kadar ancak dayanabileceği ciddi bir çöküş dönemine girmişti.

Bununla birlikte, Yahudi Sefardilerinin çöküşünü tetikleyen başlıca sebepler tüm imparatorluğu etkisi altına alan yapısal ekonomik değişimlerdi. Akdeniz yerine Afrika'nın çevresinden dolanarak Doğuya uzanan yeni ticaret yollarının açılması Akdeniz

ticaretinin eski önemini yitirmesine sebep olmuştu. Venedik gibi İtalyan şehirleri bu ticaret yolundaki üstünlüğünü yitirmiş, buradan geçimini sağlayan Yahudiler de yerlerini İngiliz, Fransız ve Hollandalılara kaptırmıştı. Bu devletler ilki 1535 yılında Fransa'ya tanınan kapitülasyonlar sayesinde Akdeniz'e egemen bir güç haline gelmişlerdi. Bu da Avrupalı güçlere çok sayıda imtiyaz tanımakla beraber onlarla rekabeti neredeyse imkânsız hale getirmişti. Osmanlı'nın İtalya'yla olan ticari bağlarının zayıflaması ve bu yeni güçlerin hâkimiyeti ele almaları Yahudilerin ticaretteki etkinliğini yitirmesine sebep olmuştu. Avrupalılarla çok sıkı ilişkiler kurmaya başlayan ve çocuklarını Avrupa üniversitelerine tahsile gönderen Yunanlı ve Ermeni zenginler Osmanlı'nın Batıyla kurduğu ticaretin yeni aracıları olarak yavaş yavaş Yahudilerin yerlerini alıyorlardı. Avrupalı tüccarların Osmanlı'yla ilişkilerinde yegâne muhatapları artık onlardı.[20]

Doğu Akdeniz'deki rakiplerden, onların büyük Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinden, Avrupa ekonomisi ve politikası ile ilgili gelişmelerden her zaman haberdar olan Sefardiler artık bu avantajlarını yitirmişti. Çünkü marranoların Osmanlı'ya göçü XVII. yüzyılda önemli ölçüde azalmış, doğu Akdeniz şehirlerinden ziyade gelişmekte olan Atlantik ekonomisinin merkezi haline gelen Amsterdam, Londra ve Hamburg gibi yeni ticaret merkezleri onlar için daha cazip şehirler olmaya başlamıştı. Batı Avrupa ekonomik ve siyasi anlamda ilerlemeye, içerideki ve dışarıdaki kargaşa ortamından fazlasıyla etkilenmiş olan Sefardi toplumu da giderek daha batılı ve istikrarlı olmaya başlamıştı.

20 Osmanlı'nın gerileme dönemi üzerine farklı yorumlar için bkz. Lewis, **The Jews of Islam**, s.166-170; Traian Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", **Journal of Economic History**, Sayı:20 (1960), s. 234-313; William H. McNeill, "Hypotheses Concerning Possible Ethnic Role Changes in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century", eds. Osman Okyar, Halil İnalcık, **Social and Economic History of Turkey**, Ankara, 1980.

Bütün bunlar Yahudi tarihindeki en büyük Mesih hareketinin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştı. Yahudi tasavvufunun en önemli eseri kabul edilen *Zohar*, XVI. yüzyıl boyunca halk tarafından oldukça ilgi görmüş, Safed'de Kabalist düşüncenin gelişmesi ve Luryanik Kabbalanın ortaya çıkışı tasavvuf felsefesini güçlendirmişti. Bu durum ve tehcirden bu yana Sefardi toplumunda hâkim olan '*Mesih*' inancı Şabetay Sebi'yle hayat bulmuş, Yahudilerin çok büyük bir kısmını etkileyecek toplumsal bir vakaya yol açmıştı. İzmirli bir Yahudi olan Şabetay Sebi, 1665 yılında kendini Yahudi ırkını feraha ulaştıracak Mesih olarak ilan etmişti. Gittiği yerlerde halk kitleleri tarafından coşkuyla karşılanan bu yalancı Mesih'e sadece Osmanlı'da değil diğer ülkelerde de inanan pek çok Yahudi vardı. Birçoğu çalışmayı bırakarak Kutsal Topraklara gidip dindaşlarıyla bir araya gelmek amacıyla tüm mal varlıklarını satmıştı. Başlangıçta Osmanlı yöneticileri bu duruma duyarsız kalmışlar ama bu devrim hareketine muhalif Yahudilerin etkisiyle Şabetay Sebi'yi Müslüman olmak ya da ölüm cezası arasında seçim yapmaya zorlamışlardı. Dinini değiştirmeyi seçen Sebi, Yahudi dünyasını derinden sarsmıştı. Buna rağmen Şabetay Sebi'ye inananların sayısı artmaya devam etmiş, hatta birçoğu onun gibi Müslümanlığa geçmişti. Dinlerini değiştiren bu müritler '*dönme*' adıyla bilinen bir mezhep oluşturmuş, bu mezhep de XX. yüzyıla kadar Selanik'te varlığını sürdürmüştü.[21]

Şabetaycılık XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yahudi düşünce hayatındaki gelişmelerle ve özellikle giderek daha fazla ilgi gören Kabbala felsefesiyle doğrudan ilgiliydi. Osmanlı'nın gerileme dönemine girmesiyle toplumsal ve ekonomik sorunlardan fazlasıyla etkilenen Sefardi toplumu kökten çözüm arayışına girmişti. Her ne kadar Şabetaycılık mevcut duruma bir tepki olsa

21 Bu bölümle ilgili daha geniş bir çalışma için bkz. Gershom Scholem, **Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah**, Princeton, New Jersey, 1973.

da Sefardi toplumunun içinde bulunduğu şartları daha da kötüleştirmişti. Yarattığı korkunç düş kırıklığı olası Mesih vakalarının önüne geçilememesinden endişe duyan hahamların giderek daha katı bir tutum sergilemelerine sebep olmuştu. Osmanlı ekonomisinin çökmesi kültürel gerilemeyi de beraberinde getirmişti. Öyle ki, XVIII. yüzyıl boyunca başlıca Sefardi şehirlerinde neredeyse hiç özgün ve yenilikçi dini eser yazılmamıştı.

Bununla birlikte, Yahudi toplumunun dine olan ilgisinin azalması önemli sonuçlar doğuracak yeni kültürel bir gelişimi de beraberinde getirmişti. Din adamı Jacop Kuli Yahudi toplumunu ahlaki açıdan eğitmek amacıyla kutsal kitap yorumlarının ve dini geleneklerin yer aldığı Yahudi-İspanyol dilinde büyük bir eser kaleme almaya başlamıştı. Yaratılış'ın yorumu olan ilk cilt, Me-am Lo'ez adıyla 1732 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Kutsal kitabın diğer bölümlerinin yorumlarından oluşan bu eserin yazımına XIX. yüzyılın sonuna kadar birçok önemli din adamı tarafından devam edilmiş ve bu eser Sefardilerin düşünce yapısının ve efsanelerinin yer aldığı bir ansiklopedi haline gelmiştir. Çok büyük başarı elde eden Me-am Lo'ez'in her bir cildi Sefardi toplumunda en çok okunan ve üzerinde en çok çalışılan eser olmuştur. Ayrıca her Sefardi, evinde bu kitabı mutlaka bulundururdu.[22]

Yahudi İspanyolcası Me-am Lo'ez'in yayımlanmasına değin sadece sözlü bir dil olarak kullanılmıştı. Sefardiler sürgün öncesi kullandıkları İspanyolcayı Osmanlı'da da konuşmaya devam etmişlerdi. Sefardilerin kullandığı bu dil XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar İber yarımadasında konuşulan İspanyolcayla benzerliğini korumasına rağmen İspanya ile ilişkilerin giderek zayıflaması bu benzerliğin de zamanla azalmasına sebep olmuştu. İspanyolcanın Yahudi harfleriyle yazılması da bu durumu tetikleyen

22 Me-am Lo'ez için bkz. Michael Molho, **Le Meam Loez: Encyclopédie populaire du sépharadisme levantin,** Selanik, 1945.

sebeplerdendi. İbranice, Türkçe, İtalyanca ve Yunancadan alınan kelimeler Yahudi İspanyolcasını başkalaştırmış, Yiddiş gibi bu dil de evrimleşerek farklı bir dil haline gelmişti. Ne var ki, Yiddiş Almancadan epey uzaklaşırken, Yahudi-İspanyolcası kökendiline daha sadık kalmıştı.[23]

Sürgünden sonraki iki yılda Yahudi-İspanyol dilinde neredeyse hiçbir şey yayımlanmamıştı. Yayımlananlar ise, birkaç eser dışında, 1547'de İstanbul'da basılan Eski Ahit'in Beş Kitabı gibi kutsal metinlerin, Pesah'ta okunan *Agada* gibi dua kitaplarının çevirisinden ibaretti ve bunlar da aslına bire bir sadık kalınarak çevrilmişti. Yüzyıllar içinde dil değiştikçe bu çevirilerin dilleri de sıradan halk için gittikçe anlaşılmaz bir hal alıyordu. Dini ve akademik çalışmalar hep İbranice yapılıyor ve de Sefardi toplumunun büyük bir kısmı tarafından anlaşılmıyordu.

Bu bakımdan büyük bir önem taşıyan Me-am Lo'ez, dini ve ahlaki bir amaca hizmet ettiği için halk dilinde yazılmış ve çok sayıda basılmıştı. Bu durum Yahudi İspanyolcasının aydın çevreler tarafından kullanılmasına ve XIX. yüzyılda bu dilde din dışı bir edebiyatın ve gazetecilik anlayışının yerleşmesine önayak olmuştu.

Modernleşme sürecinin öncesine bakarsak Anadolu ve Balkan Sefardilerinin, Suriye, Filistin ve Mısır'da bulunan az sayıdaki Sefardi nüfusuyla birlikte Doğu Akdeniz halkları ve dinleri arasında farklı bir toplum oluşturduklarını söyleyebiliriz. Sefardiler Osmanlı'da kök salmalarına; Osmanlı gelenek göreneklerini, beslenme alışkanlıklarını ve giyim kuşamını büyük ölçüde benimsemiş olmalarına rağmen, İmparatorluktaki diğer azınlıklar gibi farklılıklarını hep muhafaza etmişlerdi. Yahudilik,

23 Yahudi-İspanyol diliyle ilgili çok sayıda eser mevcuttur. Bu dil aynı zamanda Ladino olarak da tanınır. Genel bilgi için bkz. David Bunis, **Sephardic Studies: A Research Bibliography incorporating Judezmo Language, Literature and Folklore, and Historical Background**, New York, 1981.

Yahudi-İspanyolcasıyla özdeşleşmiş bir din ve bir kimlik olarak kendilerini tanımladıkları asıl unsurdu. Zaten çok kuvvetli ve sürekli olmayan dış etkiler, özellikle Şabetay vakasının ardından Sefardi toplumunun içine kapanmasıyla iyice azalmıştı. Yemekten müziğe kadar dışarıdan alınan her şey süzülüp, özümseniyor ve Sefardi yaşam tarzına uyarlanıyordu. Gerek Osmanlı'nın ayırıcı azınlık politikası gerekse derinden hissettikleri Yahudi-İspanyol kökenleri, belirgin bir Sefardi kimliğinin oluşmasını sağlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileme Dönemindeki Reformlar ve Değişim Hareketleri

XIX. yüzyılın sonlarında yaklaşık 250.000 nüfusa ulaşan ve ekonomik bir çöküş içinde bulunan Sefardiler XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'nın ekonomik, kültürel ve politik yaşamının Batı hâkimiyetinde olmasından derin bir şekilde etkilenmişlerdi. Osmanlı'nın modernleşme yolunda attığı adımlar ve Osmanlı hâkimiyetinin azaldığı bölgelerde yeni devletler kurulması, İmparatorluğun batılı güçler tarafından yoğun bir istilaya uğramasına sebep olmuştu. Siyasi, kültürel ve toplumsal yaşamın temelleri artan Batı hâkimiyetiyle rekabet etmek zorunda kalmış ve köklü bir değişime uğramıştı. Halk tarafından benimsensin ya da benimsenmesin batının güçlü etkisi XIX. yüzyıl Doğu Akdeniz hayatında belirleyici bir etken haline gelmişti.

Avrupalı güçlerin en büyük özelliği benimsedikleri modern devlet anlayışı, özellikle Fransız ulus-devlet modeliydi. Bu, eski ve yeni üst düzey siyasi kesimlerin karşısında direnemediği bir unsurdu. XIX. yüzyıl boyunca sürekli ilerleyen ihtilacı Napolyon Fransa'sı, son derece merkeziyetçi, akılcı ve bürokratik devlet düzeniyle, bölgede siyasi değişiklik yanlısı ileri gelen kesim için mükemmel bir devlet modeli oluşturuyordu.

Osmanlı bürokrasisi merkezi yönetimi güçlendirmek için batılı devlet modellerini örnek almış, bu durum Yahudiler ve Müslüman olmayan diğer azınlıklar da dâhil olmak üzere tüm Osmanlı tebaasını etkilemişti. 1839'da başlayan Tanzimat hareketi din farkı gözetilmeksizin herkese can, mal ve namus güvenliği sağlıyor, 1856'da ilan edilen Tanzimat Fermanıyla da zimmî politikasından vazgeçilerek tüm Osmanlı Yahudilerine ve diğer dini azınlıklara kanunlar önünde eşitlik tanınıyordu. Bu haklar 1869'da çıkarılan ve tüm Osmanlı tebaası için vatandaşlık kavramını yeniden tanımlayan yeni vatandaşlık kanunu ile de güvence altına alınmıştı. Reformcuların Osmanlılığı yücelten bu yaklaşımı, din ve ırk üstünlüğünü ortadan kaldırarak sultana sadık, tek bir Osmanlı vatandaşlığı anlayışını getiriyor, böylelikle de gayrimüslim halklara tanına gelmiş hukuki özerklikler saf dışı bırakılıyordu.[24]

Böylece, Batıda olduğu gibi Yahudilere yeni haklar tanınması cemaatin yüzyıllardır süregelen hukuki özerkliğini de ciddi ölçüde sarsmıştı. 1850'de ve 1858'de Fransız ceza ve ticaret hukuku kabul edilmiş, ticari davalar, medeni hukuk ve ceza davaları 1856'dan itibaren bu yeni kanunlara tabi kılınmıştı. Bu kanunlar İslami kurallara dayanmadığından tüm Osmanlı tebaasını kapsıyordu. Böylelikle 1856 yılında ceza, ticaret ve medeni hukuk konularında gayrimüslim toplumlara tanınmış olan özerklik sona ermişti. Aile, veraset ve boşanma davalarını kendi mahkemelerinde görme hakkı korunmuş, kişisel davalarda da, giderek zayıflamasına rağmen, hukuki özerklik devam etmişti.[25]

1856 Fermanı, aynı zamanda gayrimüslim halkları cemaatlerinin yönetiminde reform yapmaya teşvik etmişti. Dini grupları

24 Yahudiler ve Osmanlı Reformları ile ilgili olarak bkz. Aron Rodrigue, **French Jews, Turkish Jews: The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey,** Bloomington, 1990, s. 25-35.

25 A.g.e.

nitelendirmek için kullanılan fakat zaman içinde bugünkü anlamını kazanan *millet* kavramı, her geçen gün daha çok Yunanlı, Ermeni ve Yahudi azınlıklar için kullanılır olmuştu. Gayrimüslimler tarafından hazırlanan ve *millet* oluşumunu yeniden tanımlayan yeni düzenlemeler Tanzimat Fermanından sonraki on sene içinde yürürlüğe girmişti.[26] Buna göre açıkça hiyerarşik olan bu yeni oluşumda laik kesim cemaat meselelerinin idaresinde daha fazla söz sahibiydi. Her toplumun dini önderi, Yahudi toplumunda ise hahambaşı, cemaat lideri olarak resmen kabul görüyor ve yetki sahibi olduğu konularda cemaatin temsilcisi sayılıyordu. Dini kimliğe sahip gibi görünen bu yeni oluşum din dışı konuların çoğunda yetki sahibi değildi. Fakat her *millet*in idari teşkilatının Osmanlı yetkililerce hala muhatap kabul edilmesi azınlıkların resmen tanınması anlamına geliyordu ve bu da tek bir Osmanlı vatandaşlığı uygulamasının habercisiydi.

Yenilikçi kesimin Osmanlıcılık politikası başarısız olmuştu. Buna yol açan başlıca sebeplerden biri de batılı devletlerin Osmanlıdaki hareket serbestîsini kısıtlayan bütün bu sürece muhalif müdahalelerde bulunmaları ve devletin âdem-i merkeziyetçiliğini sarsacak ölçüde Hristiyan azınlıkların ayrıcalıklarını müdafaa etmeleriydi. Gelenekçi Müslüman kesim bu yeni icat uygulamalara karşı çıkıyor, gayrimüslimlere de aynı hakların tanınmasından rahatsızlık duyuyordu. Pek çok gayrimüslim aydın yeni çıkış yolları olarak ayrılıkçı milliyetçi politikalar izlemeye başlamıştı. Ayrıca, Osmanlıcılığın kültürel sonuçlarının belirsiz olduğunu söylemek gerekir. Hedeflenenin, herkesin Türkçe konuştuğu bir Osmanlı vatandaşlığı olup olmadığı çok açık değildi. Reformcu Osmanlı bürokrasisi üniter bir eğitim sistemi oluşturmak konusunda oldukça yavaştı. 1869'a kadar Osmanlı'da laik

26 Bu terimin kullanılması ile ilgili görüşler için bkz. Benjamin Braude, "Foundation Myths of The Millet System" eds. Braude, Lewis, **Christians and Jews**, I. cilt, s. 69-88.

eğitim veren okullar yoktu, 1895'de ise bu okullara giden gayrimüslimlerin sayısı sadece seksendi.[27] Jön Türklerin Türkleşme hareketini benimsedikleri 1908'den sonrası ise artık çok geçti. Azınlıkların eğitim sistemleri üzerindeki kontrolün artırılmasına yönelik çabalara rağmen bunlar Osmanlı'nın yıkılmasına değin özerkliklerini korudular. Az sayıdaki gayrimüslim okulunda Türkçe eğitim veriliyor ve onlardan da çok azı Osmanlı'ya bağlılığını sürdürüyordu.

Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu yıkılışına kadar her biri farklı yerlere dağılmış, farklı tutum izleyen, çeşitli dini ve etnik grupların bir arada yaşadığı bir mozaikti. Sadece partikülarizmin zayıflaması değil aynı zamanda benimsenen batılı merkeziyetçi yöntemlerin etkili olamamasına bağlı olarak devletin gücünün orantısızca artması da milliyetçiliği kuvvetlendirmişti.

Bu çok uluslu ve çok dilli ortamda Osmanlıcılık faaliyetlerinin başarısız olması Sefardilerin tam anlamıyla Türkleşmesini engellediği gibi, Avrupalı Yahudiler de Alyans Örgütü vasıtasıyla Osmanlı'daki dindaşlarının meselelerine kültürel anlamda nüfuz etme imkânı bulmuşlardı.

1860 yılında Fransız Yahudileri tarafından Paris'te kurulan Alyans Örgütü Sefardi tarihinde çok önemli bir rol oynamıştı. Yahudi hakları için mücadele eden bu örgüt asıl faaliyetini eğitim alanında gösteriyordu. Alyans'ın başındaki bağımsız ve aydın Yahudiler modern batılı Yahudilik anlayışını Doğu Yahudiliğinden daha üstün tutuyorlardı. Batılılaşmış eğitim sistemi Sefardilerin karşı karşıya kaldıkları tüm zorluklar için bir çıkış yoluydu.

1862 yılında Tetuan'da kurulmasının ardından Alyans Örgütü kız ve erkek Yahudi çocuklarının eğitim görmesi amacıyla tüm Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da öncelikle ilkokullar ardından

27 Stanford J. Shaw-Ezel K. Shaw, **History of the Ottoman Empire**, II. Cilt, s. 313.

da ortaokullar açmıştı. 1913 yılına kadar batıda Fas'tan doğuda İran'a kadar uzanan bölgede 43.700 öğrencinin eğitim gördüğü 183 okul kurulmuştu.

Sonraki nesiller Fransız eğitim modelini esas alan, bunun yanı sıra Yahudi tarihi, dini ve İbranice eğitimi veren bu okullarda yetiştiler. Fransız Yahudi örgütü Alyans'ın Sefardi toplumunun batılılaşma sürecindeki rolü çok büyük olmuştu.

Belli başlı Osmanlı şehirleri içinde ilk Yahudi okulu 1870 yılında Edirne'de kuruldu ve bunu 1870'li yıllarda İstanbul ve Edirne'deki karma eğitim veren okullar takip etti. 1914'te artık Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm Sefardi mahallelerinde bir Alyans Okulu vardı. Başlarda bir takım zorluklarla karşılaşılsa da ardından bu okullar zamanla yerli halk tarafından benimsendi. Başlangıçta özel kurum olarak az sayıda öğrenciye eğitim veren bu okullar zamanla daha çok talep gördü. Kendi içinde de ciddi sorunlar yaşayan gelenekçi Yahudilerin bu yeniliklere gösterdikleri tepkiler çok çabuk bastırıldı. Sefardi tarihinde ilk kez kızlara eğitim hakkı tanındı. Belki de bu olay Sefardi toplumunda Batılı eğitim modeline geçişin ardından atılan en yenilikçi adımdı. Yahudi kadınlarına sadece iş hayatında değil, aile ve toplum hayatında da yeni ufuklar açan bu eğitim hakkı zaman içinde olağan hatta tercih edilen bir durum haline geldi.[28]

XX. yüzyılın başlarında Alyans Okulları inanılmaz bir hızla yaygınlaştı. İstanbul, İzmir ve Selanik gibi büyük şehirlerde hepsi karma eğitim veren birden fazla okul vardı. İlkokul olarak kurulan okulların çoğu zaman içinde ortaokula dönüştürüldü ve bunlara muhasebecilik dersleri konuldu. Yeni meslekler

28 Alyans Örgütü hakkında çok fazla eser mevcuttur. Bu örgütün faaliyetlerini konu alan iki eser için bkz. André Chouraqui, **Cent ans d'histoire: l'Alliance Israélite Universelle et la renaissance juive contemporaine (1860-1960)**, Paris, 1960; **Aron Rodrigue, De l'instruction à l'émancipation: Les enseignants de l'Alliance Israélite Universelle et les Juifs d'Orient 1860-1939**, Paris, 1989.

edinmeye yönelik eğitim programları oluşturuldu. Bu okulların çevresinde birçok gençlik kulüpleri, öğrenci toplulukları, yardımlaşma dernekleri ve kütüphaneler kuruldu. Eğitim dili şüphesiz Fransızcaydı, bunun yanı sıra öğrencilerin Kutsal kitabı ve duaları okuyup anlayabilmeleri için İbranice öğretimi de ihmal edilmemişti. 1914 yılında Alyans Okullarının artık diğer Yahudi okulları üzerindeki kesin etkisinden ve hâkimiyetinden bahsedebiliriz. [29]

Bu okullar aynı zamanda Osmanlı ekonomisi ve azınlıklar arasındaki siyasi ve ekonomik rekabet bakımından da ayrıca önem arz ediyordu. XIX. yüzyılda Avrupa'nın zengin ve güçlü devletleri Doğu Akdeniz'e yoğun olarak nüfuz etmişti. 1838'de İngilizlere tanınan kapitülasyonlar, sonrasında ticari vergilerin düşürülmesi ve devlet tekelinin kalkması ile Osmanlının Batıyla serbest ticareti başlamış oldu. Akdeniz'de buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasıyla beraber Avrupa ile ticarette muazzam bir artış meydana gelmişti.[30] Osmanlıdaki Yunanlı ve Ermeni tüccarlar Batıyla kurulan bu ticari ilişkinin yeni aracıları olarak bu gelişmeden büyük ölçüde istifade etmişlerdi.

Fransızca tüm iş dünyasının ve Doğu Akdeniz'in ticaret dili, aynı zamanda Osmanlı dış ticaretinin ve Avrupa devlerinin hâkim olduğu iç pazarın olmazsa olması haline gelmişti. Osmanlı'daki Alyans Okullarının başarısı bu büyük gelişmenin bir sonucudur. Sefardilerin genel olarak Avrupa yaşam tarzına, geleneklerine ve dillerine hâkimiyeti Yunanlılar ve Ermenilerle rekabet edebilmek, aynı zamanda fakir dindaşlarına imkânlar sağlamak açısından Sefardi tüccarları için çok büyük önem arz ediyordu. Yahudilerin Alyans Okullarının yanı sıra daha az tercih

29 Türkiye Sefardileri arasında Alyans Örgütünün genel faaliyetleri için bkz. Rodrigue, **French Jews, Turkish Jews.**

30 Bölgenin ekonomik tarihi için bkz. Charles Issawi, **The Economic History of Turkey, 1800-1914,** Şikago, 1980. Ayrıca bkz. Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik,** Ankara, 1970.

etmekle birlikte misyonerler tarafından kurulmuş olan Katolik ve Protestan okullarında eğitim görmeleri 1. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'ya açılmalarını sağlamıştı. Osmanlının giriştiği bu reform hareketleri, Avrupa'nın Osmanlı ekonomisi üzerindeki hâkimiyeti ve batılı eğitim modeli gibi nedenlerden dolayı Yahudiler Batıyla iki yüzyıl önce kaybettikleri ekonomik bağlarını yeniden kurmuşlar ve bu sayede Müslüman olmayan tüccar sınıfı içerisinde güçlü bir yer edinmişlerdi.

Bu durum özellikle XIX. yüzyılda Osmanlının Avrupa ile ticaretinde en önemli liman şehri haline gelen Selanik'te açıkça görülüyordu. Yahudiler Selanik nüfusunun neredeyse yarısını oluşturuyordu. XIX. yüzyılın sonunda bu batılılaşma sürecinin şehrin ekonomik istikrarına katkısı büyüktü. Gattegno, Burla ve Boton gibi şirketler Avrupa ile olan ticarette çok önemli rol oynuyorlardı. Tahıl ihracatı, şarap ve bira üretimi, dokuma ve tütün sanayi Yahudilerin sermaye ve becerileri ile kendilerini gösterdikleri sahalardı. Allatini, Modiano, Fernandez ve Morpurgo aileleri bankacılık sektörü ve sanayide büyük işler yapmışlardı.[31]

Sefardilerin eğitim dilinin Türkçe yerine Fransızca olması özellikle kültürel alanda çok önemli sonuçlar doğurmuştu. Fransızca kültür hayatının her alanına nüfuz etmişti. Pek çok zengin Sefardi ailesi evinde Yahudi-İspanyolcası yerine ana dil olarak Fransızcayı benimsemişti. Yahudi-İspanyolcası Fransızcadan giren yüzlerce kelimenin istilasıyla hazin bir değişime maruz kalmıştı. 1900'lerin başında konuşulan dil 1840'lardakine göre artık oldukça farklıydı.

Sefardi toplumunun Batıya, özellikle de Fransa'ya açılması, gazetecilik ve edebiyat sahasında da faaliyet göstermesini sağlamıştı.

31 Itshac Emmanuel, "Los Jidios de Salonique", ed. David Recanati, **Zikhron Saloniki**, Tel Aviv, 1972-1986, 2 cilt, 1. cilt, s. 19-26. Ayrıca bkz. Paul Dumont, La Structure sociale de la communauté juive de Salonique à la fin du dix- neuvième siècle", **Revue Historique**, 263 (Nisan-Haziran 1980), s. 351-393.

Sefardi halkının büyük çoğunluğunu hala Yahudi İspanyolcası konuşanlar oluşturduğundan özellikle bu dilde eserler verilmişti. İstanbul, İzmir ve Selanik gibi şehirler Yahudi-İspanyol dilinde yayın yapılan merkezler haline gelmişti. 1870'lerde İstanbul'da David Fresko'nun çıkardığı *El Tiempo* ve İsak Gabay'ın çıkardığı *El Telegrafo* gazeteleri modernleşme yanlısı güçlü bir propaganda yapıyordu. 1880'lerde günlük olarak çıkarılmaya başlanan bu gazeteler 1930'lara kadar yayımlanmaya devam etti. İzmir'de Aron Hazan'ın çıkardığı *La Buena Esperansa,* Alexander Ben Giat'ın yayımladığı *El Meseret* ve Saadi Levi'nin Selanik'te çıkardığı *La Epoca,* Yahudi-İspanyol dilinde yayımlanan önemli gazetelerdendi.[32]

Bu gazeteler Sefardi siyasi kültürünün ortaya çıkışında önemli rol oynamış, aynı zamanda Sefardi toplumunu Avrupa'daki edebi türlerle tanıştırmıştı. Fransız klasiklerinin büyük bir kısmının Yahudi-İspanyol diline çevrilerek gazetelerde tefrika olarak yayımlanması, bu dilde dini olmayan bir edebiyat türünün ortaya çıkmasını sağlamıştı. Avrupa klasiklerinin konularını kendi yaşam tarzlarına uyarladıkları Sefardi romanı en çok talep edilen edebi tür olarak XX. yüzyılda ortaya çıkmış, bilhassa Elia Karmona ve Alexander Ben Giat gibi yazarlar bu yüzyılın ilk çeyreğinde yüze yakın roman kaleme almışlardı.

Gazeteciliğin ve Yahudi-İspanyol edebiyatının ortaya çıkması batılılaşmanın doğrudan bir sonucudur. Fransızcanın eğitim dili olması ve elit kesim tarafından da tercih edilmesine rağmen halkın kullandığı dil hala Yahudi-İspanyolcasıydı. Bu gazeteleri ve yazarları takip eden asıl kesim de bunlardı. Batılı düşünceler de ancak Yahudi-İspanyol dili vasıtasıyla popülerlik

32 Yahudi-İspanyol gazetelerinin sınıflandırıldığı eser için bkz. Moshe D. Gaon, The Ladino Press: A Bibliography, Kudüs, 1965, (İbranice). Modernleşme araçları olarak Sefardi basını ve edebiyatı hakkında bkz. Esther Benbassa, "Processus de modernisation en terre sépharade", ed. Shmuel Triagno, **La société juive à travers les âgés**, Paris, yayım aşamasında.

kazanıyordu. Bununla beraber, XX. yüzyılın ilk yıllarında Fransızca bilenlerin sayısındaki artış bu dilde de yayın yapılmasına olanak sağlamıştı. Selanik'te yayımlanan *Le Journal de Salonique* ve İstanbul'daki *L'Aurore* gazeteleri bu anlamda çok büyük önem taşıyordu.

Osmanlı'da artık daha fazla orta ve yüksek öğretim kurumları açılmaya başlanmış, iyi derecede Türkçe bilen Yahudilere de devlet dairelerinde çalışma olanağı tanınmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı ulus devlet anlayışını benimsemesiyle birlikte pek çok Yahudi de Türkçeyi ana dili olarak kabul etmişti. XX. yüzyılın başlarında ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkese yeni ufuklar vaat eden 1908'deki Jön Türk hareketinden sonra Türkçenin yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli teşkilatlar kurulmuş fakat beklenilen etki sağlanamamıştı.[33] Çünkü Fransızca hala mükemmel bir medeniyet dili olarak popülerliğini koruyordu. Her ne kadar artık Türk okullarında eğitim alan Yahudilerin sayısında göreli bir artış olsa da Alyans Okullarının kurulmasından sonra Türk halkının büyük bir kısmı bu okulları tercih etmeye devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı, pek çok dini ve etnik azınlığın birbirinden farklı eğitim sistemlerinin olması, bunun yanı sıra Osmanlı eğitim sisteminin zayıflığı, Sefardiler arasında Türkçenin yaygınlaştırılmasını geciktirmişti. Böylelikle Sefardiler de kendi kimliklerini muhafaza etmişlerdi.

Aslında, Fransızcanın tercih edilmesi Sefardi kimliğini zayıflatmamış aksine çok daha ön plana çıkarmıştı. Fransızca, Yahudi ve İspanyol yaşam tarzıyla bütünleşmiş, günlük bir dil haline gelmişti. Etnik sınırlar yumuşamış, Fransız ve batı gelenekleri benimsenmiş, hatta zamanla kendi geleneklerinin de önüne geçmişti. Kuvvetli Yahudi kimliği, her ne kadar dinsel yönü eskisi

33 Bkz. Rodrigue, **French Jews, Turkish Jews**, s. 86-90.

kadar baskın olmasa da Sefardilerin kendilerini tanımladıkları vazgeçilmez bir unsur olmaya devam etmişti.

Bu durum, birçok kişinin Jön Türk hareketinin ardından Sefardi toplumunun büyük bir kısmını etkisi altına alan Siyonist harekete katılmasına sebep olmuştu. Siyonizm, I. Dünya Savaşının hemen öncesinde cemaat politikasında giderek daha da etkili olmaya başlamış, Yahudileri hala Doğu Akdeniz'in diğer toplumlarından farklı kabul eden batılılaşma yanlısı Sefardi aydınlarının ve halk kitlelerinin niyetlerini açığa çıkarmıştı.[34]

Bununla beraber, Yahudi milliyetçiliği, diğer azınlıklarınkinden farklı olarak, Osmanlı'dan ayrılmayı çok fazla desteklemiyordu. Hatta ilginç bir şekilde Sefardi Siyonistler arasında Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurulmasından söz ediliyordu. Nitekim Filistin topraklarının baskı altındaki Yahudiler için hem güvenli bir sığınak hem de Osmanlı himayesine bağlı bir Yahudi devleti olacağı düşünülüyordu.

Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çok uluslu yapısı Yahudi çıkarları için her zaman uygun olmuştu. Tıpkı Hamburg'daki dindaşları gibi Osmanlı Yahudileri de ayrılıkçı milliyetçi akımın azınlıkları etkisi altına aldığı, Osmanlı idarecilerinin dahi Osmanlılık karşısında Türk milliyetçiliğini savunmaya başladıkları bir dönemde de sultana sadık kalan nadir azınlıklardan biri olmuştu.

Sefardiler Osmanlı siyasetinde çok fazla yer almamalarına rağmen Jön Türk hareketi esnasında kısa süre de olsa etkinlik göstermişlerdi. 1908-1909 yılları arasında Jön Türk hareketi Yahudi toplumunda çok büyük destek bulmuştu. Hatta Albert Fua, Emanuel Karasu (Emmanuel Carasso) ve Nissim Mazliyah

34 Bkz. Esther Benbassa, "Zionism in the Ottoman Empire at the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century", **Studies in Zionism**, II. cilt (1990), s. 127-140; Rodrigue, **French Jews, Turkish Jews**, s. 121-144.

(Mazliach) gibi bazı Yahudiler de bu harekette bizzat yer almıştı.[35] Fakat bu gibi halk hareketlerine Yahudilerin kitlesel katılımı hiçbir zaman olmamıştı. Asırlardır siyasi sürecin hep dışında kalmaları, ülkeyi yönetenler ve yönetilenler arasındaki derin fark Orta Doğu'daki güç ilişkilerini belirlemesinin yanı sıra Sefardi toplumunu kitlesel hareketlerin dışında bırakıyordu.

Bu durum Yahudilerin Osmanlıya bağlılığını azaltmamıştı. Aralarında kültürel anlamda bir fikir birliği yoktu, siyasette hala çok etkin değillerdi. Bununla beraber, Yahudiler Osmanlının hala ayakta kalacağına inanıyordu. Azınlıklar arasında giderek yükselen Milliyetçilik akımıyla etnik mücadeleler önemli boyutlar kazanmaya başlamış ve bu durumdan daha ziyade etkilenen taraf Yahudiler olmuştu. 1840'tan itibaren Yunanlılar ve Ermenilerin Yahudilere attığı kan iftiraları Yahudi karşıtı ayaklanma ve saldırıları beraberinde getirmişti.[36] Bu Orta Çağdan kalma suçlamaların tekrar ortaya çıkması azınlıklar arasında giderek büyüyen ekonomik rekabetten kaynaklanıyordu. Aynı zamanda, Hristiyanların, Yahudi ve Türklerin kendi emelleri önünde engel teşkil ettikleri inancı da bu durumu tetikliyordu. Özellikle kan iftirası vakalarında Osmanlılar hep Yahudileri koruyan bir tutum izlemişti.

Gerçekten de Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük destekçilerindendi. Çünkü kendisini yenilemiş, batılılaşmış, hoşgörü politikası gereği Yahudilerin iç meselelerine müdahale etmeyen bu İmparatorluk asırlık rakiplerinin himayesinde kurulacak ve içinde küçük bir azınlık teşkil edecekleri bu yeni milliyetçi devletlere göre hiç kuşkusuz daha cazipti. Yahudiler

35 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Elie Kedourie, "Young Turks, Freemasons and Jews', **Middle Eastern Studies**, 7. cilt (Ocak 1971), s. 89-104.

36 Bkz. Jacop Barnai, "Blood Libels in the Ottoman Empire from the Fifteenth to the Nineteenth Centuries", ed. Shmuel Almog, **Antisemitism through the Ages**, Oxford, 1988, s. 189-194.

kendilerine imkân tanındığı müddetçe savaş bölgelerinde Osmanlı için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Bu durum özellikle 1912-1913 yıllarında Yunanlıların Selanik'i işgali sırasında açıkça görülmektedir. Nitekim Yunan istilası Selanikli Yahudiler için çok büyük tehlike arz ediyordu. Selanik Yahudileri bu istilayı önlemek ve şehrin Osmanlı himayesinde kalması için derhal Avrupa'daki nüfuz sahibi hatırı sayılır Yahudi örgütlerine başvurdular. Şayet bunu sağlayamazlarsa şehrin Yunan egemenliğine girmesindense serbest bir limana dönüştürülmesini amaçlıyorlardı. Avrupa Yahudi cemaatleri tüm çabalarına rağmen başarılı olamadı.[37] Sonuç olarak, Yunan işgalinden bir yıl sonra yaklaşık 10.000 Yahudi Türkiye'ye ve ardından birçoğu da Avrupa ve Kuzey Amerika'ya göç etti. I. Dünya Savaşı'nın ardından hız kazanan bu göçle büyük bir Sefardi nüfusu yeni yerlere dağılmıştı. Buralarda büyük ekonomik ve siyasi sorunlarla karşılaşan bu toplum ciddi bir çöküş sürecinin ardından soykırıma maruz kalmıştı.

Selanik'in 1912 yılında Yunanlılar tarafından işgal edilmesine değin Sefardiler asırlar boyunca Osmanlının sosyal dokusunun bir parçası olagelmişlerdi. Farklı bir grup oluştururken sürgün öncesi sahip olduklarını, özellikle geleneklerindeki ve dillerindeki temel öğeleri korumuşlardı. Uzunca bir çöküş sürecinin ardından son yüzyılda batılılaşmanın bir sonucu olarak şartlarında önemli ölçüde iyileşme meydana gelmişti. Bu ilerleme sürecinde Batı ile Doğu Akdeniz arasındaki ilişkilerde tekrar yer almaya başlamaları kültürel, sosyal ve ekonomik anlamda kökten değişimlerini sağlamıştı.

Bu batılı reform sürecinin iyice içine giren Osmanlı Yahudilere uyguladığı asırlık hoşgörü politikasıyla Doğu Akdeniz'deki Sefardilerin hayatlarını sürdürmeleri için en iyi alternatifti. Osmanlının

37 Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Yeni Seri, Türkiye, 138. cilt, Alyans Örgütü Merkez Komitesinin mektubu, 30 Aralık 1912.

parçalanmasıyla Balkanlarda kurulan yeni ulus devletler sorundan başka bir şey üretmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyıldaki gerilemesi ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılması, İber Yarımadası'ndan kovulmalarından bu yana Sefardilerin hayatındaki en radikal, en dramatik ve hatta en acı değişimlere sebep olacaktı.

Selanik'teki Alyans Okulunda öğretmenlik yapan Yosef Kohen 1912 Kasım'ında Paris'teki üstüne Yunan ordusunun Selanik'e girmesinin ardından şehirdeki durumu anlattığı şu mektubu göndermişti:

> *Olan oldu... Osmanlı şehri terk eder etmez ilk Yunan askerlerinin buraya adım atışı Yahudi düşmanlığını da beraberinde getirdi.*
>
> *Büyük bir üzüntü içerisinde olan Yahudilerin şehirdeki kutlamalara katılacak vaktinin olmadığını söylemeliyim. Yahudi halkı Osmanlılara hak ettikleri tavrı gösterdi, değerlerini hiçe sayan Yunanlıyı zaten coşkuyla karşılayamazlardı. İnsan elindekini yitirince anlıyor onun değerini, Osmanlı halkının eşine az rastlanır hoşgörüsüne ve iyi niyetine minnettar olan Yahudiler bugün bu korkunç felakette, en güçlü ve en güvenilir koruyucularını kaybettikleri için üzgünler. Bu durumdan fazlasıyla etkilenmiş bazı Yahudiler gözlerinde yaşlarla yanıma geldiler, Osmanlının yıkılışına göz yumamayacaklarını söylediler. Hatta eski Osmanlı idaresinin okullarımıza çıkardığı anlamsız bürokratik sorunlardan sürekli şikâyet eden ben, sokaklarda silahsız öylesine gezinen, sığınacak bir yer ve bir parça ekmek arayan zavallı askerlerimizi görünce, ben bile kendimi bir garip hissettim. Yunanlılar karargâhları işgal ettiler, bizim askerlerimizi de sokağa attılar... Bugün sokaklarda korkunç söylentiler dolanıyor. Yahudi tüccarlar Yunan askerlere zehirli içecek sattı diye suçlanıyorlar...*

Uzun ve acı dolu deneyimlerimiz bize gösterdi ki Yahudi düşmanlığı hep böyle oldu, hep katliamla son buldu.[38]

Alyans Okulunun müdürü Yosef Nehama mektubunu aynı olaylardan bahsettiği şu sözlerle bitiriyor:

Bundan sonra karşılaşacağımız durumlarda talihimiz nasıl olacak? Daha kötü olmasından korkuluyor. Birçok kişi tam bir yıkımdan, Yahudi düşmanlığı ve savaşın sebep olduğu ekonomik sorunlar sebebiyle Selanik'ten toplu şekilde göç edileceğinden söz ediyor.

Her zaman doğru karar veren ve kendinden emin olan eski yöneticilerimizin de dediği gibi, bakalım, Allah kerim.[39]

Bu sözler Sefardi toplumunun çöküş yıllarında bile Osmanlı'ya bağlılığını ortaya koymaktadır; öyle ki Sefardiler son dört asırda tanıdıkları bu imparatorluğun çökmekte olduğunu, yerini ise tehlikeli, uğursuz, onlara neler getireceği belli olmayan bir Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in alacağını anlamışlardı.

38 Alyans Örgütü Arşivi, Yunanistan, I. C. 49, 12 Kasım 1912
39 Alyans Örgütü Arşivi, Yunanistan, I. C. 51, 12 Kasım 1912

DOKTOR SİGMUND SPİTZER'İN HATIRALARI VE SULTAN ABDÜLMECİD

*Yrd. Doç. Dr. Erdoğan Keleş**

a-Doktor Sigmund Spitzer'in Osmanlı Hizmetine Girmesi

Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda Tıbbîye Mektebi ilk defa Sultan II. Mahmud zamanında kuruldu. İstanbul Vezneciler'de Acemioğlanlar Kışlası yakınında Tulumbacıbaşı Konağı'nda 14 Mart 1827'de Mekteb-i Tıbbîye ismiyle kurulan ve çağdaş tıp okulunun temelini oluşturan mektebe Hekimbaşı olarak Mustafa Behçet Efendi[1], öğrencilerin yabancı lisanda eğitim yapmaları için ise Edirneli Tabib İstefanaki Efendi[2] muallim tayin edildi. Mustafa Behçet Efendi'nin girişimleri ile başlatılan tıp eğitiminde anatomi önemli bir yer tutmaktadır. Ancak var olan köklü inanışları yıkmak zor olduğundan bu dönemde Mekteb-i Tıbbîye'de teşrih (otopsi) yapılamamaktadır. Tıp okulunun gelişmesi Avusturyalı

* Yrd. Doç. Dr. Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. (ekeles2005@hotmail.com)

1 Mustafa Behçet Efendi'nin tıp alanındaki hizmetlerine dair bkz. Rıza Tahsin, **Mirât-ı Mekteb-i Tıbbîye,** Kader Matbaası, Dersaadet 1328, s.5; A. Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", **Tanzimat 2,** İstanbul 1999, s.938-939.

2 Doktor İstefanaki Efendi ve hizmetleri için bkz. Rıza Tahsin, **a.g.e.,** s.6; Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: 1,** (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), YKY&Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s.208; Ünver, **a.g.m.,** s.939.

Doktor Karl Ambros Bernard'ın 1838 senesinde mektepte görev almasından sonra olmuştur. Sultan II. Mahmud, kurduğu tıbhane ve cerrahhaneden istediği verimi alamaması ve Avrupa'daki mekteplerin seviyesine gelememiş olmasının tesiriyle yeni bir girişimde bulunmuştur. Yayınladığı irade ile mektebi Otlakçı Kışlası'ndan Beyoğlu'nda Enderun Ağaları'na ait mektebe yani Galata Sarayı'na taşımıştır. 14 Mayıs 1839'da Mekteb-i Tıbbîye-i Adliye-i Şahane adıyla yeni tıp mektebi hizmete açılmıştır. Mektebin ıslah edilerek Avrupa'daki tıp okulları seviyesine ulaşması için Mekteb-i Tıbbîye Nazırı Abdülhak Molla[3] ile Tıbhane Muallimi ve Mabeyn-i Hümayun Etibbası'ndan İstenafaki Efendi'nin isteği ile muallim olarak Viyana'dan getirilen Doktor Bernard, Mekteb-i Tıbbîye Muallimi tayin edilmiştir. Doktor Bernard, mektebin ıslahına girişip mevcut bulunan öğrencileri Fransızca lisanında sınava tabi tutarak işe başlamıştır. O'nun bu teşebbüsleri Osmanlı Devleti'nde Tıbhanenin Avrupa'daki emsallerinin seviyesine gelmesini sağlamıştır[4]. Yine daha önceden modeller üzerinde öğretilen teşrih yani otopsi dersi Doktor Bernard'ın padişahtan aldığı 8 Mart 1838 tarihli irade ile cesetler üzerinde yapılmaya başlanmıştır. Fakat verilen iradeye göre teşrih dersleri müslümanların değil Hıristiyan ve Yahudi ölülerinin üzerinde yapılacaktı[5].

3 Doktor Abdülhak Molla Efendi'nin hizmetleri için bkz. Rıza Tahsin, **a.g.e.**, s.5-6.

4 Tıbbîye Mektebi'nin kuruluşu ve Doktor Bernard için bkz. Rıza Tahsin, **a.g.e.**, s.4, 16-17; Tıbbîye Mektebi'nin kurulmasına dair bkz. Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: 4-5**, (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), YKY&Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s.937; Doktor Bernard'ın muallim tayin edilmesine dair bkz. Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: 6-7-8**, (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), YKY&Tarih Vakfı, İstanbul 1999, s.1009; Osman Şevki Uludağ, "Tanzimat ve Hekimlik", **Tanzimat 2**, İstanbul 1999, s.967-970; Belkıs Altuniş Gürsoy, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü", **Bilig, Kış/2006, sayı: 36**, s.150-151.

5 Uludağ, **a.g.m.**, s.969.

Mekteb-i Tıbbîye-i Şahane'nin gelişmesinde bir diğer önemli şahsiyet ise Yahudi[6] asıllı Avusturyalı Doktor Sigmund Spitzer idi. Doktor Bernard'ın açtığı sınavı kazanarak gelen ve Tıbhane'de çalışmaya başlayan Doktor Spitzer, 26 yaşında iken 1839'da Mekteb-i Tıbbîye'ye teşrih yani otopsi muallimi tayin edilmiştir. Doktor Bernard'ın 1845 senesinde ölmesinden sonra Spitzer, Mekteb-i Tıbbîye muallim-i evveli tayin edildi. 1847 senesinde ise Mekteb-i Tıbbîye Müdürü oldu. Onun girişimleri ile ölüm nedenlerinin kesin teşhisi için cesetler üzerinde teşrih (otopsi) yapılmasına dair eğitimler daha da gelişmiştir[7].

Tıp mektebinin bütün öğrencileri gündüz eğitim alıyorlardı. Yani öğrencilerin geceleri hastaların başında kaldığı ve onların tedavilerini takip ettikleri serîriyat kısmı yoktu. Tıphane'de bu kısmın açılması için gerekli çalışmalar 1842 senesinde başladı. 39750 kuruş masraf edilerek 1843 senesinde Sırmakeş hanının karşısında bir muayenehane açıldı[8].

1844'de serîriyyat kısmının yani hekim olacak öğrencilerin hasta başında ders gördükleri koğuşların sorumluluğunu da üstlenmiş olan Doktor Spitzer, Sultan Abdülmecid'i tehlikeli bir hastalıktan kurtarmayı başardığından dolayı özel doktorluğuna tayin edilmişti. İki sene sonra da Mekteb-i Tıbbîye Müdürü oldu. Sultan Abdülmecid'in güvenini kazanan Doktor Spitzer 1845'den 1850 senesine kadar bu görevini sürdürdü. Padişahın haremine defalarca girip çıktığı gibi onunla uzun uzun sohbet etme imkânını, devrinin devlet ricalini, bürokrasinin işleyişini ve Padişah'ın özel hayatını yakından tanıma fırsatı buldu. Sultan Abdülmecid, kendisini, karısı Gülcemal Kadını ve annesi Bezmialem Sultanı muayene ve tedavi eden Doktor Spitzer'e Mecidi

6 Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003, s. 70.

7 Rıza Tahsin, **a.g.e.**, s.40-44; Ünver, **a.g.m.**, s.941.

8 Uludağ, **a.g.m.**, s.969.

Nişan-ı İmtiyazı'nı vermiştir. Sultan Abdülmecid, hastalığının tedavisinde bulunan diğer doktorlar Kostantin Karateodori, Artin Karateodori ve Julyos Mellingens ile Eczacıbaşı Panapot'a da aynı nişanı vermiştir. Ayrıca Doktor Spitzer'in ikameti için Beyoğlu'nda bir ev yaptırılmış, ancak karısının yabancı bir devletin vatandaşı olması nedeniyle evde ikametleri uygun görülmeyince karısı da Osmanlı vatandaşlığına geçmiştir. Dolayısıyla Beyoğlu'nda inşa edilmiş olan ev ikametlerine tahsis edilmiştir[9].

Doktor Spitzer, 1850 senesinde görevinden ayrılarak Viyana Sefareti Müsteşarlığı'na tayin edildi. Mekteb-i Tıbbîye muallim-i evveli ve Padişah'ın özel doktoru iken görevinden ayrılarak Viyana Sefareti Müsteşarlığı'na tayin edilmesini hatıralarında şöyle açıklamaktadır: 1850 senesi ilkbaharında Sultan Abdülmecid tersanede yapılacak olan merasime katılmak ister. Fakat, o gün aniden hastalanır ve merasimlere katılamaz. Halk, Padişah'ın hastalıktan değil kendisine karşı bir suikast[10] yapılmasından korktuğu için tersaneye gelmediğini düşünmektedir. O günden sonra Padişah'ta bir heyecan ve korku hissi ortaya çıkar. Doktoruyla her görüşmesinde kendisinin bir felakete maruz kalacağından korktuğunu anlatır. Bu nedenle yanından ayrılmamasını ister. Bu sırada Doktor Spitzer'e de tehdit mektupları gelmeye başlamış ancak o, bu durumdan kimseye söz etmemiştir. Kasım 1850'de saray erkanından birisinin Sultan Abdülmecid'i zehirlemek üzere görevlendirildiğini haber alınca durumu derhal Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya bildirmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın

9 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade. Dahiliye (İ. DH), dos. 166, göm. 8735, (19 Ra. 1264 / 24 Şubat 1848); BOA. İ. DH., dos. 167, göm. 8851, (15 R. 1264 / 21 Mart 1848).**

10 Sultan Abdülmecid'in, özellikle beşinci kadın (Mahitab Kadın) efendiye güvenmediği ve kendisine suikast yapmasından endişe duyduğu için yanında sürekli bir kama taşıdığı ileri sürülmektedir. Bkz. "Sultan Mecit ve Saray Kadınlarının Entrikaları -I", **Tarih Dünyası**, Cilt: 2, Sayı: 10, (1 Eylül 1950), s.405; devamı için bkz. "Sultan Mecit ve Saray Kadınlarının Entrikaları -II", **Tarih Dünyası**, Cilt: 2, Sayı: 11, (15 Eylül 1950),s.475-476.

yaptırdığı detaylı bir tahkikattan sonra olayın gerçek olduğunu ortaya çıkararak o şahsı cezalandırması üzerine Doktor Spitzer, artık Padişah'ın hizmetinde bulunamayacağını ve ayrılmak isteğini bildirir. Sultan Abdülmecid ise kendisini devlet hizmetinden ayırmak istemediğinden Viyana Sefareti Müsteşarlığı'na tayin eder. Doktor Spitzer, bu suretle İstanbul'dan ayrılmıştır[11]. Doktor Spitzer'in İstanbul'dan ayrılmasının asıl nedeni Sultan Abdülmecid'e karşı yapılacak suikastı ihbar etmesi ve bu nedenle kendi hayatından endişe duymasıdır. Gazette Universal d'Augsbourg adlı bir Avusturya gazetesinde çıkan habere göre Spitzer'in görevden alınmasında Fransa hayranı olan Mustafa Reşit Paşa etkin rol oynamış ve bu tarihten sonra Osmanlı devletinde Alman doktorların yerini Fransız doktorlar almıştır. Fakat bu yazı Journal de Francfort'a gönderilen bir mektupla yalanlanmıştır[12]. Ancak, 1850 senesinde Ziver Efendi'nin mektebin başına getirilmesinden sonra Fransız elçiliği hekimlerinden Fovel ile Valvan'ın mektepte görev almış olmaları bu iddiayı doğrular niteliktedir[13].

Viyana Sefareti Müsteşarı olan Doktor Spitzer, Sultan Abdülmecid hastalanınca geri çağrıldı. Kendisine gönderilen 23 Mart 1857 tarihli yazıda müsteşarlık görevinin uhdesinde kalmak üzere geçici olarak İstanbul'a gelmesi bildirilmiştir[14]. Ayrıca 1 Mayıs 1857 tarihli bir diğer belgede Doktor Spitzer'in İstanbul'a daveti hususunda daha ayrıntılı bir bilgi verilmiştir. Sultan Abdülmecid, son zamanlarda sağlığının iyice bozulduğunu, doktorların tavsiyesi ile daha önce de gitmiş olduğu gibi

11 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın Sarayında Doktor Spitzer'in Hatıratı", **TOEM, sene: 6, sayı: 34, (1915), s.601.**

12 **BOA., Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım Belgeleri (HR. SYS), 6/29,** (08.02.1851); Ayrıca bkz. Musa Kılıç, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876),** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s.169.

13 Uludağ, **a.g.m.,** s.970.

14 **BOA., İrade. Hariciye (İ. HR), no: 141/7411,** (27 B 1273 / 23 Mart 1857).

Ağustos ayında tekrar kaplıcalara gideceğini, ayrıca karısının öldüğünü ve bu sebeple son derece karmaşık duygular içinde bulunduğunu belirterek Doktor Spitzer'i İstanbul'a davet etmiştir[15]. Bunun üzerine Doktor Spitzer İstanbul'a gelmiştir. Gerekli tedavileri yapıp Sultan'ı iyileştirince Abdülmecid tekrar yanında kalmasını istemiş, fakat Doktor Spitzer kabul etmeyince 18 Mayıs 1857 tarihli yazı ile erbab-ı malumattan olması ve Napoli devleti nezdinde henüz Osmanlı Devleti'nin sefareti kurulmamış olduğundan 7500 kuruş maaşla Napoli Maslahatgüzarlığı'na tayin etmiştir[16]. Spitzer, Napoli Maslahatgüzarı olarak göreve başladıktan sonra akçenin azalmakta olduğu ve fiyatının düştüğü gerekçesi ile maaşına zam yapılmasını istemiştir. Bu isteği uygun görülerek maaşına 2500 kuruş zam yapılarak 10000 kuruş olan maaşının da Frank olarak ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca kendisine saniye sınıf-ı evvel mütemayizi rütbesi verilmiştir[17]. Yine Avusturya İmparatoru tarafından Doktor Spitzer'e Fransuva Jozef Nişanı verilmiştir[18]. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı alınan önlemlerden birisi olarak Napoli Maslahatgüzarlığı kapatılınca Viyana'ya dönmesi bildirilerek kendisine 3000 kuruş maaş bağlanmıştır[19].

15 BOA., İ. HR. no: 143/7509, (7 N 1273 /1 Mayıs 1857).

16 BOA., İ. HR. no: 143/7509, lef: 3, (24 N 1273 /18 Mayıs 1857); Mekteb-i Tıbbîye muallimi evveli ve Sultan'ın özel doktoru olan Doktor Spitzer'in Napoli'ye tayin edildiğine dair bkz. Rıza Tahsin, a.g.e., s.48; Doktor Spitzer, bu göreve atandıktan sonra bir süreliğine Paris ve Londra'ya bazı özel işler nedeniyle gönderilirken, hariciye memurlarına gönderilen bir yazı ile gerekli yardımların yapılması emredilmiştir. Ayrıca 3. rütbe nişan-ı alisi verilmiştir. BOA., İ. HR. no: 144/7587, (7 Za 1273 / 29 Haziran 1857).

17 BOA., Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD.), 76/71, (1273 / 1857).

18 BOA., İ. HR. no: 149/7825, (1 Ra 1274 / 20 Ekim 1857).

19 BOA. Hariciye Nezareti, Mütenevvia Kısmı Belgeleri, dos. 132, göm.11, (13 Eylül 1860); Dr. Sigmund'un maslahatgüzarlıkla ilgili görevlendirmeleri için bkz. Kılıç, a.g.t., s.168-169, 185.

Sultan Abdülmecid, 1860 senesinde hastalandığında Doktor Spitzer'i tekrar İstanbul'a getirtmek istemiş[20], ancak gönderilen telgrafların hiç biri doktora ulaşmamıştır. Sultan Abdülmecid'in 1861'de ölümünden sonra Doktor Spitzer de Osmanlı hizmetinden ayrılarak[21] hayatının son günlerini Paris ve Viyana'da geçirmiş, 1895'de 82 yaşında ölmüştür. Doktor Spitzer'in Sultan Abdülmecid'in özel doktoru iken yazdığı mektuplarının bir kısmı ölümünden sonra ailesi tarafından bir Alman dergisinde yayınlanmıştır[22].

Doktor Spitzer'in Osmanlı hizmetine girişi, Sultan Abdülmecid'in özel doktorluğunda ve tıp alanındaki hizmetlerinin kısaca özetledikten sonra hatıralarında yer verdiği meseleleri irdelediğimizde hem onun hem de Sultan Abdülmecid'in özel hayatını yakından tanıma imkânı bulacağız.

20 Sultan Abdülmecid, Doktoru Spitzer'in görevinden ayrılmasından sonraki süreçte hasta olduğu zaman Karateodori Kostantini'den başka bir doktora muayene olmazdı. Cevdet Paşa, **Tezâkir (13-20)**, (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991, s.131; Yine bkz. "Sultan Mecit ve Saray Kadınlarının Entrikaları -I", s.404; Doktor Karateodori Kostantin, Kostantin Karateodori'nin oğludur. 1251/1835 senesinde doğmuş ve Mekteb-i Tıbbîye-i Şahane'yi bitirmiştir. Başta, Babıali Tercüme Odası olmak üzere pek çok memuriyette bulunmuştur. Bkz. **BOA. Dahiliye Nezareti, Sicil Ahval Komisyonu Defteri (DH. SAİD), 1/930.**

21 Doktor Spitzer'in Osmanlı hizmetinden ayrılmasından sonra maaşının hazineye aktarılmasına dair bkz. **BOA., İ. DH., dos. 475, göm. 31931,** (4 S 1278 / 11 Ağustos 1861); **BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. NZD.), no:** 393 / 78, (19 B 1278 / 20 Ocak 1862); Doktorun 1895 senesinde ölmesinden sonra 1899 senesinde karısı maaşının kendisine bağlanmasını istemiştir. **BOA. Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (Y. PRK. TKM), no: 42 / 34,** (17 S 1317 / 27 Haziran 1899); Doktorun karısının ölümünden sonra da maaşı kızına ödenmiştir. **BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 137 / 118,** (1 Ra 1328 / 13 Mart 1910).

22 Doktor Spitzer'in özel hayatına ve Osmanlı hizmetindeki faaliyetlerine dair verilen bilgiler için bkz. Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.600-602; Doktor Spitzer'in hatıralarının özetleri için bkz. Süleyman Kâni İrtem, **Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü, Muzıka-i Hümâyün ve Saray Tiyatrosu,** (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1999, s.33-39, 42-44, 269-272.

b-Doktor Sigmund Spitzer'in Sultan Abdülmecid Dönemine Dair Hatıraları

Doktor Spitzer'in Sultan Abdülmecid ile görüşmesine dair ilk hatıratın tarihi 10 Ağustos 1845'dir. Spitzer, tam altı saat bekledikten sonra Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkmıştır. Sultan, kendisinin önemli bir mücadele de bulunduğunu ifade ederek doktoru karşılamıştır. Doktor Spitzer'de bunu bildiğini ve başarılı olduğunu işittiğini söylediğinde Sultan Abdülmecid ise bunun Avrupa'da nasıl yankı bulduğunu sormuştur. Doktor Spitzer, aldığı habere göre Papa'nın vekilinin bunu *"...zat-ı şahanelerinin ikinci ve hakiki cülusları olmak üzere..."* değerlendirdiğini ifade ettiğinde bunun Sultan'ın çok hoşuna gittiğini söylemektedir. Sultan Abdülmecid'in Avrupa'da nasıl yankı bulduğunu merak ettiği hadise ise 1844'de Rıza Paşa'nın Seraskerlikten ve mabeyn-i hümayun müşirliğinden azledilmesinden sonra yerine Tophane Nazırı Tevfik Bey'in bu makama tayin edilmesidir. Bu değişikliklerden sonra ıslahat taraftarı olan Mustafa Reşit Paşa da Sadrazamlığa getirilmiştir. Zira, Sadrazam Rauf Paşa üzerine hiçbir sorumluluk almaz ve o sırada devlet ricalinde kim etkin ise onun ardı sıra giderdi. Dolayısıyla Rauf Paşa bu sırada tamamen Rıza Paşa'nın etkisi altında kalmıştı. Rıza Paşa'nın azline sebep olan gelişme ise şöyledir: Şehzade Abdülaziz Efendi'nin tahsisatının artırılmasına dair Sultan Abdülmecid'e sunduğu niyazname uygun bulunarak iradenin Rıza Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir. Niyaznameyi Sultan'a takdim eden memurun kendi memuriyetinin bu evrakı Sultan'a takdimden ibaret olduğunu söyleyerek verilen kağıdı Rıza Paşa'ya götürmemesi ve bunun Şehzade Abdülaziz tarafından şikayet edilmesidir. Rıza Paşa'nın devlet idaresinde bu kadar etkin bir duruma gelmiş olmasına hayli içerleyen Sultan Abdülmecid artık devlet idaresini eline almak vaktinin geldiğine karar vererek Rıza Paşa'nın azledilerek Konya'ya sürülmesini emretmiştir. Bu değişiklik bazı

Avrupa gazetelerinde Rusya politikasının terkiyle Avrupa politikasına dönüş olarak algılanmıştır. Sultan Abdülmecid, altı-yedi ay önce devletin durumunun çok kötü olduğunu anladığını, ancak çok hasta[23] olduğu için harekete geçemediğini, tekrar sağlığına kavuşuncaya kadar da uzunca bir süre geçtiğini belirttikten sonra Rıza Paşa'yı görevden almak için epeyce bir mücadele verdiğini, kimsenin halini bilmediğini ve Rıza Paşa'nın sadece kendi menfaatini düşündüğü için sağlığıyla hiçbir zaman yakından ilgilenmediğini ifade etmiştir. Bu izahat üzerine Doktor Spitzer, Rıza Paşa'nın bir kere bile Sultan'ın sağlığıyla ilgili soru sormadığını söyleyince Abdülmecid, *"beni bu güne kadar daima çocuk yerine koydular, bundan sonra devleti kendim yöneteceğim, tebaamın iyiliğini istiyorum ve bunu da başaracağım"* demiştir[24]. Sultan Abdülmecid, Rıza Paşa'yı tasfiye ederek idareyi eline almıştır. Artık kendisini saltanat sürecek kadar güçlü hissetmektedir ve Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa ise Sadrazamlık makamında onun en büyük destekçisidir.

Doktor Spitzer'in hatıralarında bahsettiği bir diğer konu ise Sultan Abdülmecid'in halkın durumunu yakından görmek, sorunlarını öğrenmek ve 1839 Tanzimat Fermanı'nın ne kadar uygulanabilir olduğunu yerinde tetkik etmek üzere çıktığı ve

23 Sultan Abdülmecid, çocukluğunda çiçek hastalığı geçirmiştir. Daha sonra ise verem (tüberküloz) hastalığına yakalanmıştır. Zaten bu hastalıktan dolayı vefat etmiştir. Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Padişahlarının Hastalıkları ve Ölümleri", **Hayat Tarih Mecmuası, sayı: 12,** Ankara 1977, s.36-39.

24 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.602-603; Rıza Paşa'nın azli meselesine dair bkz. Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e., cilt: 6-7-8,** s.1198-1199; Rıza Paşa'nın azli ve Mustafa Reşit Paşa'nın sadarete tayini hususuna dair bkz. Cevdet Paşa, **Tezâkir (1-12),** (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991, s.9-10; Mustafa Reşit Paşa'nın sadarete tayin edilmesine dair bkz. Hayreddin Bey, **"Vesâik-i Tarihiyye ve Siyasiyye" Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa,** (Sadeleştiren: İshak Keskin-Ali Ahmetbeyoğlu), Selis kitapları, İstanbul 2008, s.34-35; Ali Fuat Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye,** İstanbul 1928, s.10; Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri,** (Sadeleştiren: Enver Koray), Ankara 1985, 61.

İstanbul'dan Varna'ya kadar uzanan Rumeli seyahatidir[25]. Sultan Abdülmecid, seyahati nedeniyle Sadrazama gönderdiği ve 27 Nisan 1846 tarihinde Meclis-i Umumi'de okunarak herkese ilan edilen 22 Nisan 1846 tarihli Hatt-ı Hümayunu'nda seyahatin sebebini, *"...memâlik-i Devlet-i Âliyyemizden ba'zılarını görüp ahvâl-i hakîkiyelerini bi'z-zât anlamak ve ba'dehû sâir mahallerin halini dâhi anlardan oldukça istidlâl ile ona göre cümlenin refâh ve âsâyişini bî-'avnihî teâlâ etmek niyet-i hayriyesiyle bu defâ bi't-tevfîk Allahu teâlâ Rumeli cânibine seyâhat-i seniyyemiz tasmim kılınmışdır.*[26]" şeklinde açıklamıştır.

Sultan Abdülmecid'in halkın refah ve asayişlerini teftiş ile eyaletin durumuna dair halktan bilgi almak niyetiyle çıkmaya karar verdiği Rumeli seyahatinin, havanın müsait ve deniz yolculuğuna elverişli olması durumunda 1 Mayıs 1846 tarihinde başlayacağı ilan edilmişti. Ancak havanın deniz yolculuğuna müsait olmaması nedeniyle seyahat birkaç gün ertelenmiş ise

25 Sultan Abülmecid'in ilkbaharda Silistre, Rusçuk ve Varna taraflarına seyahate çıkacağı ve kara yoluyla Edirne üzerinden İstanbul'a döneceği ve güzergah üzerindeki bozuk yolların tamir edilmesi hakkında bkz. **BOA., İ. DH., dos. 117, göm. 5908,** (5 S 62 / 2 Şubat 1846); Padişah'ın İslimye çuka fabrikasını ziyaret edebileceğine dair. Bkz. **BOA., İ. DH., dos. 120, göm. 6102,** (11 R 62 / 8 Nisan 1846).

26 **BOA., HAT., 1644/17,** (25 R 1262 / 22 Nisan 1846); Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e., cilt: 6-7-8,** s.1218-1219; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Cilt: VI (Islahat Fermanı Devri 1856-1861),** TTK, Ankara 1976, s.102-103; Hatt-ı Hümayun'un gazetede ilanı için bkz. **Takvim-i Vekayi (TV), def'a: 301,** (8 Ca 1262 / 4 Mayıs 1846); Hatt-ı Hümayun için bkz. **Muharrerat-ı Nadire, Cilt: 1,** İstanbul 1289, s.4-5; Yine Hatt-ı Hümayun için bkz. **Seyâhatnâme-i Hümâyûn,** (y.y / t.y), s.2-3. Bu eser 32 sayfa olup, Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahatine dair tüm ayrıntıları içeren bir günlük şeklinde kaleme alınmıştır. Eserin ilk sayfalarında seyahatin amacına dair (s.2-3) ve sonlarında ise dönüşte yayınlanmış olan hatt-ı hümayun (s.26-28) vardır. Eserin sonunda ise Sultan Abdülmecid için yazılmış kasideler yer almaktadır (s.28-32). Bu eserin özeti ve iradenin 29 Nisan 1846 tarihli olduğuna dair bkz. Necdet Sakaoğlu, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati", **Toplumsal Tarih,** sayı: **145,** (Ocak 2006), s.30-33; Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahatine çıkacağına dair açıklanan irade ve tarihin 28 Nisan 1846 olduğuna dair bkz. Hayreddin Bey, **a.g.e.,** s.32-34.

de, ilerleyen günlerde havanın nasıl olacağının bilinmemesi ve Sultan Abdülmecid'in seyahate çıkışını izlemek için toplanan halkın uzun müddet bekletilemeyeceği düşünülerek Varna'ya kadar gidilecek seyahatin deniz yolu yerine kara yolu ile yapılmasına karar verildi[27].

Sultan Abdülmecid, 6 Mayıs 1846 [10 Cemaziye'l-evvel 1262] Çarşamba günü Sadrazam, serasker, şeyhülislam ve vükelanın hazır bulunduğu uğurlama töreniyle[28] Çırağan Sarayı'ndan saltanat kayığına binerek Topkapı Sarayı'na geçmiş, buradan da yine törenler eşliğinde Yedikule'de kurulmuş olan "şemsiye-i hümayuna" intikal etmiştir. Sultan, buradan Ayastefanos'a (Yeşilköy) giderek iki gece kaldıktan sonra Ayastefanos'da bulunan Kasr-ı Hümayun'a teşrif etmiş, Cuma günü Davutpaşa Kışlası camiinde Cuma namazını kılıp yine orada yapılan "rikâb-ı hümayun-ı resm-i vâlâ"dan sonra Ayastefanos'a dönmüştür. Burada bir gece daha kalındıktan sonra yola çıkan kafile 9 Mayıs'ta Büyükçekmece'ye varmıştır[29]. Doktor Spitzer anılarında *"...kafilemiz bir ilkbahar sabahı yola çıktı..."* şeklinde seyahate ilişkin bilgi vermeye başlamıştır.

Spitzer'in ifadesine göre kafilenin önünde ve arkasındaki iki mızaka alayı ve Padişah'ın yaklaşık 500 kişiden oluşan saray halkı Harbiye Nazırı'nın (Fethi Paşa) önünden resmigeçit yapmıştır. Harbiye Nazırı kafileyi dizilere ayırmış ve önemli kişilerin her birine askeri muhafızlar vermiştir. Bu arada Doktor Spitzer'e de altı hayvan tahsis etmiş ve maiyetine ise bir mülazım ile iki mızraklı asker vermiştir. Kafile büyük debdebe ve

27 **Ceride-i Havadis (CH), no: 279,** (7 Ca 1262 / 3 Mayıs 1846).

28 Rumeli seyahati öncesi Seraskerlikte yapılacak olan törene davet edilenlerin listesi için bkz. **BOA., Sadaret, Teşrifat Kalemi Belgeleri, dos. 1, ves. 79,** (2 Ca 62 / 28 Nisan 1846)

29 Bkz. **Seyâhatnâme-i Hümâyûn,** s.4-5; **TV., def'a: 302,** (14 C 1262 / 9 Haziran 1846); **CH., no: 280,** (13 Ca 1262 / 9 Mayıs 1846); Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e., cilt: 6-7-8,** s.1219; Sakaoğlu, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati", s.31.

şenlikler eşliğinde yola çıkmış Reşit Paşa Çiftliği boyunca üç saat gidildikten sonra öğle yemeği için Padişah çadırının kurulduğu zarif bir korunun içinde konaklanılmıştır. Bu sırada toplanan köylüler kafileyi meraklı gözlerle izlerken, ilk defa olarak çocuklara toplu çiçek aşısı[30] yapılmış, çocuklara Padişah tarafından hediyeler verilmiştir. Doktor Spitzer, o gün ve daha sonraki günlerde yol boyunca verilen molalarda çocuklara ve hatta 40-50 yaşlarında bulunan yetişkinlere çiçek aşısı yapıldığını, Padişah'ın kendisinde de var olan çiçek hastalığına[31] karşı halkının böyle basit bir tedaviyle korunacak olmasından dolayı son derece mutlu olduğunu belirtmektedir. Yine, Sultan Abdülmecid'in seyahat boyunca tebaasının refah ve mutluluğunu teminde başarılı olduğunu düşündükçe mutlu olduğunu *"Pek çok şey yapılması icab eden bir memlekette hükümdarın hüsn-i niyeti her işte lazımdır. Bilirsin ki bende bu hassa mevcuttur. Cenab-ı hakkın inayeti ile hüsn-i niyetimin semerelerini iktitaf edeceğimi ümid ediyorum..."* sözleriyle izah etmiştir. Kafile buradan hareket ettikten sonra akşam konaklanılacak yere varılmıştır. Burası Büyükçekmece Kasabası civarında deniz ile göl arasında bir yerdir. Kafile burada çalgılarla karşılanmış, bir kısmı askerlere ve bir kısmı da Padişah ile maiyetine mahsus olmak üzere iki küme halinde hazırlanmış çadırlara yerleşilmiştir. Sultan Abdülmecid'in kalacağı iki adet çadır muhtelif

30 Çiçek hastalığının aşı ile tedavisi uzun zamandır uygulanan bir tedavi yöntemi idi. Mesela 1811 senesinde Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, İngiltere ve Amerika'dan getirilen çiçek aşısının az ve pahalı hatta kolayca bozulduğunu söyleyerek yaptığı çalışmalar neticesinde çiçek aşısının üretilebileceğini, her memlekette olduğu gibi İstanbul'da da bir çiçek aşısı evi açılarak bütün ahalinin aşılanması gerektiğini Sultan II. Mahmud'a arz etmiştir. Fakat onun bu düşüncesi ancak 1892 senesinde gerçekleşmiştir. Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, **Şâni-zâde Târîhi (1223-1237 / 1808-1821)**, (Hazırlayan: Ziya Yılmazer), İstanbul 2008, s.CI.

31 Sakaoğlu, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati", s.31; CH. **no: 282**, (27 Ca 1262 / 23 Mayıs 1846); **Seyâhatnâme-i Hümâyûn**, s.6-7.

biçimde ve gayet zarif halılarla süslenmiştir. Bunların birisi gündüz oturması için diğeri ise gece yatması içindir. Etrafında ise muhafızların kaldığı başka bir çadır kurulmuştur. Yine Sultan'ın çadırının etrafında muhafızların dışında Mabeyn Müşiri ile mabeyncilerin çadırları vardır. Bu çadırların tepeleri hilal ile süslenmiş, içleri dokuma ipeklerle döşelidir. Saray erkanına mahsus yaklaşık 30 süslü çadır mevcuttur. Biraz daha uzakta ise saray erkanından olmayan maiyete mahsus olmak üzere hilal şeklinde 200 kadar çadır kurulmuştur. Doktor Spitzer deniz ile göl arasında kurulmuş olan konak yerini "*...batı aleminde ancak bir tiyatro sahnesinde görülebilecek cazib bir şark seyahat manzarası...*" olarak izah etmektedir. Akşam yemeğinden sonra kahve ve çubuklar içilmiştir. Sultan Abdülmecid'in çadırından yankılanan opera ve şarkı nameleri ile dışarıda toplanmış olan kalabalıktan gelen silah seslerini de garbın zevk sanatının bir yansıması olarak ifade etmiştir[32].

Doktor Spitzer'in bizzat katıldığı ve hatıralarında yer verdiği Sultan Abülmecid'in Rumeli seyahati 41 gün sürmüş, 16 Haziran 1846 günü Varna'dan Eser-i Cedid vapuruna binilmiş ve seyahatin 42. günü 15 saat süren bir deniz yolculuğundan sonra 17 Haziran 1846'da kafile İstanbul'a dönmüştür[33].

Sultan Abdülmecid, sol bacağının mafsalındaki şiddetli ağrılar nedeniyle Doktor Spitzer'i çağırarak tedavi etmesini istemiştir. Doktor Spitzer, hazırladığı merhemi sürerken Sultan Abdülmecid duvara asılı olan bir resmi kendisine izah etmesini istemiştir. Doktorun ifadesine göre resmin altında İngilizce olarak Liverpol-Manchester demiryolu yazmaktadır ve muhtelif tren resimleri vardır. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid, kendi memleketinde

32 Doktor Spitzer'in Rumeli seyahatine ilişkin gözlemleri için bkz. Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.604-606.

33 Bkz. **Seyâhatnâme-i Hümâyûn**, s.23; CH. no: 285 (Mükerrer), (21 C 1262 / 16 Haziran 1846); Bkz. Sakaoğlu, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati", s.33; Seyahate ilişkin bkz. **TV.**, def'a: 303, (27 B 1262 / 21 Temmuz 1846).

de böyle demiryolu hatlarını görmek istediğini, böyle büyük işler için gerekli olan paranın hazine tarafından karşılanmasının mümkün olmadığını ancak Avrupa'da olduğu gibi burada da bu gibi işler için özel şirketler kurulmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Doktor Spitzer'in özel teşebbüs için kişilerin mal, can ve servet güvencelerinin sağlanması gerektiğini belirterek emvalin korunması hususunda çıkarılan fermanlarla son yıllarda kişilerin servetlerinde bir artışın meydana geldiğini, Sultan'a duyulan güven sayesinde özel teşebbüse yönelik faaliyetlerin kısa zamanda artabileceğini ifade etmesi üzerine Sultan Abdülmecid de halka bu güvenceyi vermek için her şeyi yapacağını söylemiştir. Sultan Abdülmecid, *"bizim bankerlerimizde umumun menfaatine yönelik bir birleşme, müslüman ahalide ise çalışmaya heves yoktur"* diyerek bu konudaki ümitsizliğini ifade etmiştir. Bankerlerin eskiden beri paşalara faizle para vermeye alıştıklarını söyleyerek özel teşebbüsün gelişmesine yönelik önünde duran en önemli engeli izah etmiştir[34].

Sultan Abdülmecid, özel teşebbüse dair sohbetlerinin ardından Doktor Spitzer'i akşam saraya davet ederek, oyun gösterisi yapılacağını ve canlı heykeller sergileneceğini söyledikten sonra asılları Roma'da olan bu putperest heykellerin nasıl olup da Hıristiyanlığın merkezinde sergilendiğini merak ettiğini sormuştur. Doktor Spitzer buna dair bilgiler verdikten sonra söz dini konulara intikal etmiştir. Sultan Abdülmecid, *"Biliyoruz ki, cenab-ı hak her yerde hazır ve nazırdır. En basit alem heyet-i kavaidi de bize gösteriyor ki, dünya güneş etrafında dönüyor. Şu halde, yeryüzünde yaşayanlar için yukarı ile aşağı yoktur. Bununla beraber halk cenab-ı hakkı yine semada arıyor, biz de bunu tasvib ediyoruz... Bana bundan evvel ibadet ile mukaddes resimlere hürmet beynindeki farka dair söyledikleriniz birçok nukat-ı*

34 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.606-607; Sultan'ın özel şirketler kurulmasına dair görüşleri için bkz Karal, a.g.e., s.100.

nazardan doğru geliyor. Binaenaleyh muhtelif kavimlerin dini telakkilerinde hissolunacak derecede terakki göremiyorum. Vahşiler anasıra, ateşe ve güneşe tapıyor; medeni Mısırlılar ibadet için kendilerine nafi hayvanlar, zeki Yunaniler de ibadet ve hürmet için zarif ve kuvve-i insan heykelleri yapıyorlar. Hazret-i Musa kabailini İsraili bir hâlike ibadet ettiriyor, fakat Hazreti Musa'nın zeki dimağı zamanını pek ziyade takaddüm etmiş görünüyor, kavmi tekrar Mısırlıların hayvana ibadetlerine rücu' ediyor, altın buzağıya tapınıyor. Hazret-i İsa Cenab-ı Hakka ibadeti, uluhiyeti kendi şahsı şeklinde teşhis ederek teslis ile temin ediyor. Nihayet Peygamberimiz Hazret-i Muhammed meydana çıkıyor, kavmini yalnız bir hâlike ibadete teşvik ediyor. Sonra biz Müslümanlar hayat-ı içtimaiyemizde ve diniyyede tevkif halinde bulunduğumuz sırada, Volter muvahhidliğe ve bazıların tabiri vech ile mülhidliğe rücu' edinceye kadar da teslis nazariyesi ve bu nazariyenin muhtelif suretlerle tefsiri birçok cemaatleri Hıristiyan zümresine dahil ediyor. Biraz sonra da Fransızlar Allahtan bit-tabi Kraldan da uzaklaşıyorlar, işitiyorum. Yakın zamanlara iştirakiyyunin-i mühlik nazariyeleri gittikçe tevsi' ediyormuş. Bana öyle geliyor ki, bir gün gelecek Fransa Avrupa'nın sönük bir putperest ocağı olarak kalacak. Cenab-ı Hak herkesi cismen ve fikren aynı evsafta yaratmamıştır ve hiçbir kanun-ı beşerde hayat-ı içtimaiyemizin şerait-i esasiyesinden birini teşkil eden bu farkı ortadan kaldıramaz." şeklindeki sözleriyle dine bakış açısını izah ederken diğer milletlerin dini inanışlarına ve iştirakiyyun yani sosyalist fikir akımlarına kadar pek çok farklı konularda fikir sahibi olduğunu ortaya koymuştur[35].

Doktor Spitzer'in bir diğer hatırası ise Ramazan ayına ait olanıdır. Sultan Abdülmecid'in hastalığı ile ilgili yaptığı bir ilacın tesirini görmek üzere saraya gittiğinde Sultan'ın iftarı bahçede yapmak istediği ve kendisini de oraya beklediği söylenmiştir.

35 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.607-609.

Doktor Spitzer, Sultan'ın gayet güzel olarak yapılmış çiçek bir cemakan içinde ufak bir masada tek başına yemek yediğini bildirmektedir. Yemekten sonra nargilesini içtiğini ve kendisini de yanına oturtmak istediğini ancak kendisinin yere oturamadığını görünce Mehmet Bey adındaki bir saray görevlisini çağırarak doktora alaturka yere oturma usulünü öğretmesini istemiştir. Sultan Abdülmecid daha sonra manyatizmanın (hipnotizma) ne olduğunu sorarak bir manyatizma ameliyatı görmek istediğini belirtmiştir. Doktor Spitzer'in açıklamalarını dikkatle dinleyen Sultan Abdülmecid, Arif isminde bir Enderunluyu çağırarak doktorun manyatizma yapmasını istemiştir. Doktorun tüm vazgeçirme çabalarına rağmen Sultan Abdülmecid'in ısrarcı olması üzerine Doktor Spitzer manyatizma yapmıştır. Büyük bir merakla doktoru izleyen Sultan, Mehmet Bey ismindeki bir şahsı da çağırarak doktoru dikkatle izlemesini istemiştir. Doktorun işinin bitmesinden sonra Sultan, Mehmet Bey'den gördüklerinin aynısını uygulamasını ve bu sanatı öğrenmesini istemiştir. Mehmet Bey'in gördüklerini uygulaması sırasında ise Sultan kahkahalarla yapılanları izlemiştir[36].

Sultan Abdülmecid'in üçüncü eşi (Gülcemal Kadın) ve oğlu Reşad Efendi çok hastadırlar. Sultan Abdülmecid, özellikle oğlunun kurtulamayacak derecede hasta olduğunu, başka bir doktorun tedavisine rağmen durumunda bir düzelme olmadığından hem oğlunun hem de eşinin tedavisini Doktor Spitzer'in üstlenmesini istemiştir. Gençliğinden itibaren ömrünü birlikte geçirdiği için bütün kalbiyle sevdiğini söylediği eşinin kurtulması için ne gerekiyorsa yapmasını isteyerek, muayeneden sonra tüm gerçeği kendisine söylemesini, eğer hastanın iyileşeceğine dair bir ümidi yok ise tedaviyi bırakabileceğini de ekler. Bu sözlerden sonra Sultan Abdülmecid'in gözlerinden yaş geldiğini gören Doktor Spitzer, hastayı muayene ettikten sonra gerçeği söylememeye karar

36 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.609-611.

verir. Sultan Abdülmecid'in eşi Gülcemal Kadın, harem dairesinde olup yabancıların kesinlikle girmeleri yasak olan bu kısma (harem dairesine giren ilk yabancı Doktor Spitzer'dir) ilk defa gireceği için çok heyecanlı olduğunu söyleyen doktor harem dairesini tasvir etmiştir. Sultan, Harem Ağası'na haremin kapısını açmasını söyleyerek doktorla salonda bir süre bekler. Sultan'ın ve doktorun haremin kapısından girmesinden sonra haremin kapısı tekrar kapatılır. Önden iki Harem Ağası, arkalarından Sultan Abdülmecid ve en arkadan ise Doktor Spitzer yürümektedir. Bu şekilde yaklaşık on dakika yürümüşler, her dönemeçte Sultan'ın Fransızca olarak "durunuz" diye doktoru uyarmasından sonra doktor, telaş içinde başları açık kadınların kaçıştıklarını görmüştür. Koridorun sonunda ikinci kapının önüne geldiklerinde doktor, Kızlar Ağası'nın kendisine gözlerini açarak sert bir şekilde baktığını ifade etmektedir. Doktorun geldiği haberinin bütün harem dairesine yayılıncaya kadar burada da bir süre beklemişler ve sonra doktorun ifadesine göre Padişah önde olmak üzere yanında Kızlar Ağası olduğu halde yürümeye devam etmişlerdir. Doktor geçtiği yerlerin gayet gösterişli, tepesinden ışık alan, tavanı iki sıra büyük mermer sütunlarla desteklenmiş bir yerden geçtikten sonra salona girdiklerini söylemektedir. Salonun iki duvarı boyunca sıra şeklinde kapılar vardır. Bu kapılar ağır ve kırmızı perdeleriyle odaya başka bir güzellik katmaktadır. Kapıların her biri ise bir daireye açılmaktadır. Soldan birinci kapı Valide Sultan'ın (Bezmialem Sultan), ondan sonra ki kapılar ise kadın efendilerin ve cariyelerin (ikbal) dairelerine açılmaktadır. Padişah bu kapılardan dördüncüsüne yönelmiş, perdeyi kaldırıp içeriye girdiğinde içeride yine perde ile ayrılmış ikinci bir odaya girmiştir. Sultan'ın odaya girmesi üzerine doktorda girmek istemiş ancak Kızlar Ağası kolundan sert şekilde tutarak bırakmak istememiş, bu sırada odadan geçen bir kızı gören Kızlar Ağası kıza da hiddetle bakmıştır. Sultan'ın işareti ile duvarları

süslü odaya giren doktor gayet güzel bir lahor şal ile örtülü yatakta, cibinlik altında, yüzü şal ile örtülü hasta kadın efendinin yattığını görmüştür. Sultan Abdülmecid yatağa yanaşarak kadın efendinin durumunu sormuş, doktorunu getirdiğini ve kendisini muayene edeceğini söylemiştir. Doktor, hasta kadın efendinin yüzü açıldığında böyle bir güzelliği dünyada görmediğini söylemektedir. Kadın efendi ile ilgilenen Meryem Hatun durumu hakkında doktora bilgi verirken Valide Sultan doktorun kendi yanına gelmesini söylemiştir. Sultan Abdülmecid, doktoru validesinin odasına götürmüş ancak kendi girmemiştir. Arada bir perde olduğu halde Valide Sultan ile görüşen doktor hasta kadın efendi hakkında bilgi almıştır. Hem Meryem Hatun hem de Valide Sultan diğer doktorun tedavisinin olumlu bir netice vermediğinde hemfikirdirler. Sultan, muayeneden sonra doktoru odaya götürmüş ve muayenenin sonucunu sormuştur. Doktor ise tedaviyi üstlenmeyeceğini ancak kesin bir netice söyleyebilmek için de şimdiye kadar tedaviyi yürüten doktor ile bir görüşme yapması gerektiğini ifade etmiştir[37]. Verem hastası olan Gülcemal Kadın 16 Aralık 1851 (21 Safer 1268)'de ölmüştür. Onun ölümü Sultan Abdülmecid'i çok üzmüştür[38].

Sultan Abdülmecid, eşi Gülcemal Kadın'ı muayene eden Doktor Spitzer'den bu seferde validesini muayene etmesini istemek amacıyla saraya davet etmiştir. Beylerbeyi Sarayı'na giden Spitzer'i, Başmabeynci Hamdi Bey karşılamış ve tekrar hareme gideceğini söyleyerek vazifeyi kabul etmemek hususunda ısrarcı olmamasını tavsiye etmiştir. Doktor Spitzer, Sultan'ın huzuruna çıktığında *"Biliyorum, bu gibi vazifeleri memnuniyetle deruhde etmiyorsun. Adeta mugayir bir harekette bulunurum diye korkuyorsun. Kadınlarla çok iş görülemeyeceğini zannediyor, tedaviden*

37 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.612-615.

38 Bu tarih 16 Kasım 1851 olarak verilmektedir. M. Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, TTK, Ankara 2001, s.144.

matlub netice hasıl olmazsa güceneceğimden çekiniyorsun. Bu hususta tamamen müsterih olabilirsin. Sana ben bir kere son derece itimat ettim..." sözleriyle karşılayarak ona ne kadar çok güvendiğini ifade etmiştir. Ayrıca tedavi edeceği kimsenin validesi olduğunu, genç bir kadın olmadığını bu nedenle ondan çekinmemesini tembih etmiştir. Son zamanlarda rahatsızlandığını ve çok acı çektiğini bu nedenle hem kendisinin hem de validesinin acı acı ağladıklarını ifade eden Sultan Abdülmecid, doktorun bu görevi kabul etmesini istemiştir. Doktorun görevi kabul etmesi üzerine validesinin Çırağan Sarayı'na gittiğini söyleyen Sultan Abdülmecid oraya gitmesini istemiştir. Doktor Spitzer, Çırağan Sarayı'na gittiği vakit Valide Sultan'ı bir sandalye üzerinde oturur vaziyette iken Harem Ağası'nın eşliğinde huzuruna çıkmıştır. Sultan'ın sağlık durumdan endişelendiği için kendisini gönderdiğini söyleyen Doktor Spitzer, Valide Sultan'ı muayene etmiştir. Doktor, 36 yaşındaki Valide Sultan'ı *"...vücudunu gayet iyi muhafaza etmiş olan bu Gürcü kızının göz kamaştıracak derecede beyaz ve nazik ellerinin harikulade güzelliği, hutut-ı vechiyenin intizam ve metaneti nazar-ı dikkatimi celb etti."* diye tarif etmiştir. Valide Sultan, Doktor Spitzer'e kendisine gerekli olan ilaçları bizzat yapmasını emrederek bir kese altını Harem Ağası ile ona göndermiştir. Muayenenin sonucunu bildirmek üzere Beylerbeyi Sarayı'na giden Doktor Spitzer'i, Sultan Abdülmecid; *"Bu kadar sıkılmaya lüzum var mı imiş? Avrupalılar bizim aile hayatımızı daima yanlış bir nokta-i nazardan muhakeme ediyorlar. Bizde hep senin gibi insanlar değil miyiz? Benden ve adamlarımdan hoşa gitmeyecek hiçbir muamele gördün mü? Artık müsterih ol, birbirimizi tanımaya iyi bir fırsat bulduk, dost olduk"*[39] sözleriyle karşılamıştır. Sultan Abdülmecid, aslında burada yabancı seyyahların ve devlet adamlarının hiçbir zaman görmeyi başaramadıkları harem dairesi hakkındaki

39 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.615-617.

yazdıklarına işaret ederek gerçeğin hiçte öyle yazıldığı gibi olmadığını anlatmaya çalışmıştır.

Doktor Spitzer, Sultan Abdülmecid'in özel doktoru olduğu gibi aynı zamanda eşini ve annesi Bezmialem Valide Sultanı da muayene etmişti. Doktorun ilaçları ile bir süre iyileşen Valide Sultan'ın hastalığı tekrar ortaya çıkınca kaplıca tedavisi önermiştir. Valide Sultan da Nisan 1849'da Yalova kaplıcalarına gitmiştir. Ancak hastalığının tekrar nüksetmesi üzerine genç yaşta 2 Mayıs 1853 (23 Recep 1269)'de ölmüştür[40].

Doktor Spitzer, Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıktığı bir gün onu resimlere bakarken görmüştür. Doktora İspanya Kraliçesi'ne ait bir resmi uzatan Sultan Abdülmecid; *"Bu resimler içinde beni en ziyade alakadar eden, Avrupalı kadınların kıyafetleri. Bunları pek cazibdar buluyorum, bizim kadınlarınkine pek ziyade tercih ediyorum. Eğer bu kadınlarla muaşerette zahiri görünüşleri gibi ise, siz Frenklerin cins-i nisvan ile serbest muaşerette bulunmanızı adeta kıskanıyorum. Vakıa sizin ictimaî malumatınız bizde kadınların diniyyan ve örfen kapatılmasına külliyen mugayir ise de şunu da anlıyorum ki terbiyeli kadınlarla görüşmek erkeği had-i meşruuna irca edeceği gibi onun kaba tabiatına da bir necabet ve nezahet bahşedilecek. Biz, çocuk tabiatlı kadınlarımıza nezaketten başka suretle muamele etmemeyi şeref ve haysiyet-i muktezası biliriz...."* diyerek Avrupalıların kadına verdikleri önemi takdir ettiği gibi kendilerinin de kadınlara nazik davrandıklarını bunun dışındaki davranışları kendi şeref ve haysiyetlerine yakıştıramadıklarını söylemiştir. Sözlerine devam eden Sultan Abdülmecid, *"...Hayatımda yalnız bir kadın sevdim, musahabesinin cazibesiyle beni teshir etti. Fakat biliyorsun, o da maat-teessüf irtihal etti.... cenab-ı Hak onu bana bağışlasa idi, yalnız bu kadına malikiyetle kanaat ederdim. Fakat*

40 Bezmialem Valide Sultan'ın ölüm tarihinin 30 Haziran 1853 şeklinde verilmesine dair bkz. Uluçay, a.g.e, s.121.

ekseriya derlerya cenab-ı Hak iki mesuddan daima birini kendisine celb edermiş..." diyerek 16 Aralık 1851'de ölen eşi Gülcemal Kadın'ı ne kadar çok sevdiğini ifade etmiştir[41].

Sultan Abdülmecid, zamanının Avrupa hükümetlerindeki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Fransa'da iktidarı ele geçiren Louis Philippe'in kendi hanedanının menfaatlerini korumak için çaba sarf ettiğini fakat tehlikeli bir siyaset izlediğini, özellikle İngiltere tarafından desteklenmezse akibetinin kötü olacağını ifade ederek zaten Fransız muhaliflerinde aynı düşüncede olduklarını işittiğini ifade etmiştir. Doktor Spitzer'den meşruti idare hakkında bilgi alan Sultan, Kralın yetkilerinin sınırlandırılmasına, meclis-i mebusanda çoğunluğu kazanmak için vaatlerde bulunulmasına karşı olan şaşkınlığını ifade ederek, Louis Philippe'in ne kadar önemli bir iş başardığına dair hakkını teslim etmiştir. Ancak kendisinin Fransa'nın meşruti krallık rejiminin yerine Avusturya'nın kanun-ı esasiyeye dayalı mutlakiyet idaresini daha çok beğendiğini de ifade etmiştir. Ayrıca Sultan Abdülmecid, kendi devletindeki ıslahatları yapmak için gerekli olan Avrupa genel barışının sürmesinin ancak Fransa Kralı Louis Philippe ile Avusturya hükümdarı Metternich'in iktidarlarının devam etmesine bağlı olduğunu söylemiştir[42].

Sultan Abdülmecid, babasından iyi bir terbiye almış, mükemmel bir müslümana gerekli olan şeyleri öğrenmiş, gayet zarifane söyler ve yazardı. Mükemmel şekilde ata binerdi. Buna karşın ahalinin karşısına çıktığında doğal yaşantısını gizleyişi, bakışlarının bitkin ve yorgun oluşu pek çok defa Doktor Spitzer'in dikkatini çekmiştir. Aynı şekilde kendi harem yaşantısında gayet idareli ve hayır sahibi olan Sultan, kimseye zulüm etmezdi. Oğullarının terbiye ve eğitimlerine son derece önem verirdi.

41 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.618-619; Uluçay, a.g.e., s.144.
42 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.619-620.

Ölümünden sonra kardeşi Abdülaziz Efendi tahta çıkarsa oğullarının akıbetlerinin kötü olacağını düşünür ve üzülürdü[43].

Doktor Spitzer'in hatıralarında sözünü ettiği bir diğer seyahat ise Girit adasına gerçekleştirilmiştir. Sultan Abdülmecid, yanında Doktor Spitzer de olduğu halde 1 Haziran 1850'de Girit seyahatine çıktı. Bu seyahate çıkmasının nedeni de yine Rumeli seyahati gibi ıslahatların uygulanmasını yerinde görmektir. Zira o sırada Girit'te vali bulunan para ve servet düşkünü Mustafa Naili Paşa'dan halk memnun olmadığından saraya sık sık şikayetler gelmeye başlamıştı. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın da tesiriyle Girit'teki hoşnutsuzluk Sultan'ın hafızasında yer etmişti. Sırf bu hal ve sebepler yüzünden devletin geleceğine etki edecek bir buhran meydana gelmemesi için Sultan Abdülmecid, Girit seyahatine çıkmaya karar verdi. Sultan Abdülmecid, yanında seyahate kardeşi Abdülaziz Efendi'yi, büyük oğlu Murad Efendi'yi, Doktor Spitzer'i, Serasker Rıza Paşa'yı, Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa'yı ve Ticaret Nazırı İsmail Paşa'yı da götürmüştür. 1 Haziran 1850 günü Çırağan Sarayı'ndan Taif vapuruyla yola çıkılmış ve 4 Haziran'da Girit'e varılmıştır. İlk önce Hanya şehrine gidilmiş, yol boyunca halk ve mektep çocuklarının sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Bu şehirde birkaç gün kalındıktan sonra 8 Haziran Cumartesi günü Kandiye şehrine geçilmiş ve burada Vali Mustafa Naili Paşa'nın konağında kalınmıştır. Pazar ve Pazartesi günleri şehir gezilerek gerekli teftişler yapıldıktan sonra halk ve meclis azaları huzura davet edilerek şikayetleri dinlenilmiş, Sultan tarafından ileri gelen kişilere nişanlar verilmiştir. 11 Haziran günü Kandiye'den hareket edilerek 12 Haziran günü Rodos adasına çıkılmıştır. Rodos adasında birkaç gün kalan Sultan Abdülmecid, buraya gelmiş olan Mısır Valisi Abbas Paşa'ya nişan verdikten sonra yine halk ve meclis azaları huzura davetle arzuhalleri alınmıştır. 15 Haziran'da

43 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.620.

Rodos'tan yola çıkan kafile sırasıyla Marmaris, Sönbeki, Bodrum, İstanköy, Sisam, Kuşadası, Sakız, Çeşme, Urla gibi şehir ve adaları ziyaretten sonra 22 Haziran günü İzmir şehrine çıkılmıştır. Burada kışla ve kağıt fabrikası ziyaret edilmiş, Bornova gezildikten sonra o akşam tekrar yola çıkılarak sırasıyla Bozcaada ve Gelibolu Kasabası ziyaret edildikten sonra seyahatin 24. günü olan 24 Haziran 1850'de İstanbul'a girilmiştir[44].

Sultan Abdülmecid, Girit'i ziyaret ettiği sırada halkın şikayetlerini dinlemiş olmasına rağmen Vali Mustafa Naili Paşa'nın çeşitli gerekçelerle halkın Padişah ile görüşmesine müsaade etmediği ileri sürülmüştür. Hatta, *"memlekette çiçek humması var"* deyince daha önce bu hastalığı geçirmiş olan Padişah'ın korkarak hemen ertesi günü kimseyle görüşmeden ve şehri dolaşmadan İstanbul'a geri döndüğü de ifade edilmektedir[45]. Fakat seyahate dair zamanın gazetelerinde yer alan bilgilere göre Padişah'ın Girit'te 8 gün kaldığı ve halkın şikayetlerini dinleyip, meclis azaları ile memleketin ileri gelir muteber kişilerine nişanlar verdiği ifadeleri bu iddiayı çürütmektedir.

Sultan Abdülmecid'in şehzadeleri yanında Girit seyahatine götürmesi pek çok dedikoduya neden olmuştur. Denize açıldıktan sonra Doktor Spitzer'i yanına çağıran Sultan, herkesin korkusundan ve halkın kendisine olan temayüllerinden dolayı kardeşini yanında bu seyahate götürdüğünü düşündüklerini, fakat

44 Sultan Abdülmecid'in Girit seyahatinin günlüğü sayılabilecek yazı için bkz. **TV., def'a: 427,** (29 Ş 1266 / 10 Temmuz 1850); Seyahate dair bkz. **TV., def'a: 426,** (8 Ş 1266 / 19 Haziran 1866); **CH. no: 486, 487, 488, 489**; Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.621-622; Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: IX,** (Yayınlayan: M. Münir Aktepe), İstanbul 1984, s.30-32; Hayreddin Bey, a.g.e., s.29-30; Karal, a.g.e., s.103; Sultan Abdülmecid'in Girit seyahati sonrası vilayetlerden gelen teşekkür yazıları vardır. Bkz. **BOA., İ. DH., dos. 217, göm. 12778,** (15 Ş 66 / 26 Haziran 1850); **BOA., İ. DH., dos. 217, göm. 12782; BOA., İ. DH., dos. 217, göm. 12790.**

45 Ferit Ağazade, "Abdülmecid'in Giridi Ziyareti", **Tarih Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 19,** (15 Ocak 1951), s.831-832.

gerçeğin böyle olmadığını söylemiştir. Bunu da şöyle izah etmiştir: *"Bu çocuk ele avuca sığmaz, onu göz önünde bulundurmayı daha uygun buluyorum. Seyahate çıkacağımı işitince hiddetinden titreyerek yanıma geldi. Kendisini ebediyen hapis mi tutacağımı sordu. Kendisinin de dünya yüzünü görmek, tebaasını tanımak ve onlara görünmek istediğini söyledi. Bu cüretli sözler başka bir devirde söylenmiş olsaydı, tehlikeli olurdu. Fakat ben kendisine acıdım, mümkün olduğu kadar onun güvenini kazanmak, yaptığım veya yapmaya çalıştığım ıslahatları mahvetmemesi ve onu zamanının efkarını tanıması maksadıyla yanıma aldım. Ancak zannediyorum ki hiçbir şey onu memnun etmiyor, her gün başka bir fikre kapılıyor. Mesela bir gün benimle Cuma selamlığına gitmek, ertesi sabah sadrazam olmak daha sonra ise bir vilayete vali olmak istiyor."* diyen Sultan Abdülmecid, Abdülaziz Efendi'nin ileride oğullarına karşı şiddet uygulayacağına ve her türlü isyanlara sebep olacağına dair kanaatini ifade etmiştir. Ayrıca şehzade Abdülaziz'in kendisini istiklal ve saltanatının tek engeli olarak gördüğünü de eklemiştir. Yine seyahat sırasında Sultan Abdülmecid, kardeşi Abdülaziz Efendi'nin konsolos ziyaretlerini *"Gavurlar size ne kadar dost görünürlerse görünsünler, yine hepsi bizim müttefik düşmanlarımızdır. Elimde olsa, hepsini birden kayığa bindikleri zaman topları üzerlerine çevirtir, geberdiklerini kemal-i zevk ile temaşe ederdim"* şeklinde telakki ettiğini ifade etmiştir[46].

Sultan Abdülmecid, kendisinden sonra tahta kardeşi Abdülaziz Efendi geçecek olursa onun hiddetinden korunması için Doktor Spitzer'in müslüman olmasını ister. Kendisinin her dine müsamahakar olduğunu ve yanından ayırmak istemediğini söyler. Bu sözler üzerine doktor ise vazifesini dikkatlice yerine getirmek istediğini, himayelerine mazhar oldukça hizmetlerinde

46 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.621-622.

kalacağını fakat ileri sürdüğü bu fikre rağmen dinini değiştirmeyeceği cevabını vermiştir[47].

Sonuç olarak, Doktor Spitzer'in hatıraları, bir Padişah'ın özel hayatına, onun ilgi duyduğu bilimsel konulara, yenilik merakına, Avrupa'daki idari rejimleri yakından takip etmesine dair verdiği bilgilerle bize farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Yine Sultan Abdülmecid'in, Tanzimat reformlarının uygulanıp uygulanmadığını bizzat görmek, halkın şikayetlerini dinlemek üzere çıkmış olduğu Rumeli ve Girit seyahatleri de farklı bir padişah portresi çizmesi açısından önemlidir.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Dahiliye Nezareti, Sicil Ahval Komisyonu Defteri (DH. SAİD): 1/930.

Hariciye Nezareti, Mütenevvia Kısmı Belgeleri: dos. 132, göm.11.

Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım Belgeleri (HR. SYS): 6/29.

Hatt-ı Hümayun, (HAT.), 1644/17.

İrade. Dahiliye (İ. DH.): dos.117, göm. 5908; dos. 120, göm. 6102; dos.166, göm. 8735;

dos. 167, göm. 8851; dos. 475, göm. 31931; dos. 217, göm. 12778; dos. 217, göm. 12782; dos. 217, göm. 12790.

İrade. Hariciye (İ. HR), no: 141/7411; no: 143/7509; no: 149/7325; no: 144/7587

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), no: 137 / 118.

Sadaret, Amedi Kalemi (A. AMD.), no: 76/71.

Sadaret, Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (A. MKT. NZD.), no: 393 / 78.

Sadaret, Teşrifat Kalemi Belgeleri: dos. 1, ves. 79.

Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, (Y. PRK. TKM), no: 42 / 34.

2-Seyahatname

Seyâhatnâme-i Hümâyûn, (y.y / t.y). (Sultan Abdülmecid'in Rumeli seyahatine dair, 32 sayfa).

47 Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın...", s.622

3-Gazeteler

Ceride-i Havadis (CH), no: 279, 280, 282, 285, 486, 487, 488, 489.

Takvim-i Vekâyi (TV), defa: 301, 302, 303, 426, 427.

4-Kitap ve Makaleler

"Sultan Mecit ve Saray Kadınlarının Entrikaları -I", **Tarih Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 10,** (1 Eylül 1950), s.404-405.

"Sultan Mecit ve Saray Kadınlarının Entrikaları -II", **Tarih Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 11,** (15 Eylül 1950),s.475-476.

Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri,** (Sadeleştiren: Enver Koray), Ankara 1985.

Ağazade, Ferit, "Abdülmecid'in Giridi Ziyareti", **Tarih Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 19,** (15 Ocak 1951), s.831-832.

Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: 1,** (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), YKY&Tarih Vakfı, İstanbul 1999.

________, **Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: 4-5,** (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), YKY&Tarih Vakfı, İstanbul 1999.

________, **Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: 6-7-8,** (Yeni yazıya aktaran: Yücel Demirel), YKY&Tarih Vakfı, İstanbul 1999.

________, **Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Cilt: IX,** (Yayınlayan: M. Münir Aktepe), İstanbul 1984.

Ahmed Refik, "Sultan Abdülmecid Han'ın Sarayında Doktor Spitzer'in Hatıratı", **TOEM, sene: 6, sayı: 34,** (1915), s.599-622.

Cevdet Paşa, **Tezâkir (1-12) ve (13-20),** (Yayınlayan: Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991.

Gürsoy, Belkıs Altuniş, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü", **Bilig, Kış/2006, sayı: 36,** s.139-165.

Hayreddin Bey, **"Vesâik-i Tarihiyye ve Siyasiyye" Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa,** (Sadeleştiren: İshak Keskin-Ali Ahmetbeyoğlu), Selis kitapları, İstanbul 2008.

İrtem, Süleyman Kâni, **Osmanlı Sarayı ve Haremin İçyüzü, Muzıka-i Hümâyün ve Saray Tiyatrosu,** (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1999.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Cilt: VI (Islahat Fermanı Devri 1856-1861),** TTK, Ankara 1976.

Kılıç, Musa, **Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876),** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Kuneralp, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 2003.

Muharrerat-ı Nadire, Cilt: 1, İstanbul 1289.

Sakaoğlu, Necdet, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Seyahati", **Toplumsal Tarih, sayı: 145,** (Ocak 2006), s.30-33.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, **Şâni-zâde Târîhi (1223-1237 / 1808-1821),** (Hazırlayan: Ziya Yılmazer), İstanbul 2008.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., "Osmanlı Padişahlarının Hastalıkları ve Ölümleri", **Hayat Tarih Mecmuası, sayı: 12,** Ankara 1977, s.36-39.

Rıza Tahsin, **Mirât-ı Mekteb-i Tıbbîye,** Kader Matbaası, Dersaadet 1328.

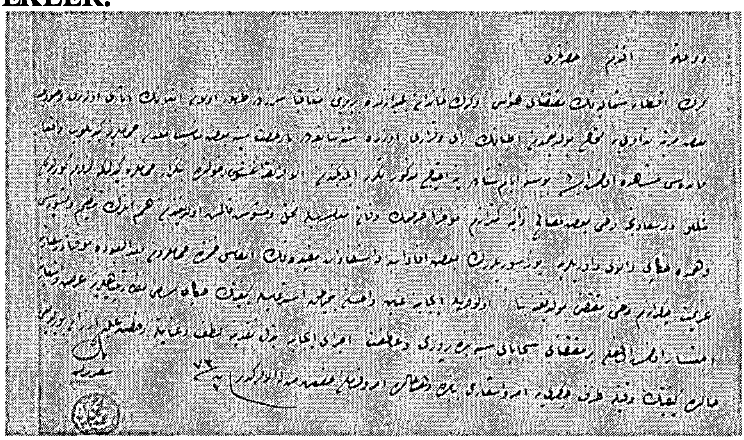
Türkgeldi, Ali Fuat, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye,** İstanbul 1928.

Uluçay, M. Çağatay, **Padişahların Kadınları ve Kızları,** TTK, Ankara 2001.

Uludağ, Osman Şevki, "Tanzimat ve Hekimlik", **Tanzimat 2,** İstanbul 1999, s.967-977.

Ünver, A. Süheyl, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", **Tanzimat 2,** İstanbul 1999, s.933-967.

EKLER:

Ek 1: Sultan Abdülmecid'in hastalanması üzerine Viyana Sefareti Müsteşarı Doktor Spitzer'in İstanbul'a çağrılması. **(BOA. İ. HR. 143/7509)**

II. ABDÜLHAMİT DEVRİNDE BÜROKRASİDE GÖREV ALAN YAHUDİ MEMURLAR

*Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER**

Giriş

İbrahim peygamberi, büyük ataları olarak kabul eden Yahudilerin, M.Ö. 1800 yıllarında Lut peygamberin kabileleriyle beraber Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan Ur-Kaadim şehrinden Harran'a doğru göç ettikleri ve sonra da Güney Filistin'e yerleştikleri söylenir. Ancak baş gösteren büyük kıtlık nedeniyle daha sonra Mısır'a gitmek zorunda kaldıkları ve orada da fazla duramayarak, Hebron bölgesine yerleştikleri ifade edilir.[1]Bundan başka Yahudilerin adlarını aldıkları atalarının, İbrahim peygamberin torunu olan ve İsrail lakabıyla bilinen Yakup peygamber olduğu da kabul edilir. İsrail oğullarının bir dönem Mısır'da yaşadıkları, hanedan değişikliği nedeniyle M.Ö 1260'da Mısır'dan ayrılmak (huruc) zorunda kaldıklarına inanılır.[2]

* Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Yozgat. Eposta: yunusozger@yahoo.com

1 Bu makale daha önce tarafımızdan yayımlanan "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ne Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları" adlı çalışmanın kaynaklarından yararlanılarak yazılmıştır. Söz konusu makalede, çeşitli başlıklar altında değerlendirmeler yapılmışken; bu çalışmada sicil-i ahvâl defterlerinde kayıtlı 85 Yahudi devlet adamının biyografilerine yer verildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Özger, "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ne Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research**, cilt 4, sayı 16, Kış 2011, ss.381-401.

2 Yahudi tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen hurûc

Yahudilik ve Yahudiliğin tarihi gelişimi ile ilgili birçok görüş vardır. "Yahudi" kelimesinin İshak oğlu Yakup peygamberin oğullarından birinin adı olan "Yuda" veya "Yehuda" dan geldiği iddia edilir ve Hz. Yakup'un on iki oğlunun soyunu ifade etmek için "Yahudi" denildiği ileri sürülür.[3] Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta ise M.Ö. IX. Yüzyılda Şeria Nehri'nin batısında kurulmuş olan Yuda Devleti'ne mensup kişi anlamında kullanıldığı, "Yahudi" kelimesinin "Yahuda" nın Arapçalaştırılmış şekli olduğu da kabul edilir.[4]

Söz konusu Yahuda Devleti, M.Ö 599 yıllarında II. Nebukadnezar/Buhtunnasır'ın Kudüs'ü almasıyla dağıldı ve Yahudiler bu dönemde Babil'e sürgün edildi. Buhtunnasır, Yahuda tahtına Sedekiya'yı oturttuysa da Babil aleyhine o'nun da isyan etmesi üzerine, Buhtunnasır yeniden gelerek Kudüs'ü zapt etti. Her tarafı yakıp yıktı ve şehrin bütün halkını Babil'e esir olarak götürdü.[5] Bununla beraber bazı Yahudiler Filistin bölgesinde kaldı. Sürgün, daha çok ileri gelenleri, kuşatma ve savaş alanında bulunanları kapsadı. Yahudiler daha sonra M.Ö. 581'de Yuda'dan üçüncü defa sürgün edildi.[6] Babil sürgünüyle birlikte Yahudilikte, Tanrı anlayışında olduğu gibi eski İsrail'in siyasi, dini ve kültürel kurumlarında da büyük değişim yaşandı.[7]

---

hadisesinin, Fravun Mernepta tarafından dikilen bir sütunda anlatıldığı ileri sürülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Will Durant, Roger Lambelin, **Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri**, çev. Sami Sabit Karaman, İstanbul 1992, s.23.

3 Yahudilerin en ulu ataları saydıkları Avraham, Müslümanlar tarafından da benimsenen İbrahim Peygamberdir. Dinler tarihinde M.Ö. 2100 veya M.Ö.2000 yıllarında yaşadığı ileri sürülen Avraham, Yahudi tarihlerinde M.Ö. 1900 yılında gösterilmektedir. Yahudi tarihi kronolojisi ve ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, I, Ankara 2005, s.14-21.

4 "Yahudiler", (Tertip Heyeti), **İslam Ansiklopedisi** *(İA)*, XIII, İstanbul 1986, s.339.

5 Durant, Lambelin, **Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri**, s.49.

6 Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, 57.

7 Ali Osman Kurt, " İkinci Mabed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt X, sayı 2, Sivas 2006, s.447-448.

Kurus/Kuroş'un Pers imparatorluğunda tahta çıkması ve Babil'i hâkimiyeti altına alması sonucu, buradaki Yahudilerin bir bölümü kendi yurtlarına geri döndü. Bir kısmı ise yakın bölgelere yerleşti. Büyük İskender, Filistin bölgesini ele geçirip, Mısır'da İskenderiye şehrini kurduktan sonra Filistin'deki Yahudilerin birçoğunu buraya yerleştirdi. Böylece İskenderiye, Helen devri Yahudiliğinin merkezi oldu. Ayrıca bu dönemde Yahudilerin Avrupa kıtasına göçlerine de imkân tanındı. Filistin'de kalan Yahudiler, M.Ö.63'te Kudüs'ü tahrip eden Roma İmparatoru Pompeius'un kendilerini sürmesi üzerine Avrupa ve Asya ülkelerine dağıldı.[8]

Müslümanlığın ortaya çıktığı dönemlerde Yahudiler, kabileler halinde Arabistan'ın Fedek, Makna, Vadi'l-Kurâ, Tayına ve Taif gibi şehirlerinde yaşamlarını sürdürmekteydi. Medine'ye göç sonrasında Hz. Muhammed, buradaki üç Yahudi kabilesini itaat altına aldı. Bir süre sonra Yahudilerin yaşadığı Hayber kalesi ele geçirildi.[9] Bu siyasi ilişkiler sonrasında Yahudilerin, ürettiklerinin bir kısmını vergi olarak ödemeleri karşılığında, Müslüman yönetimi altında barış içinde yaşamalarına imkân verildi.[10] Böylece Yahudiler, İslam hukukunun Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında ayrım yapılmasını engelleyici tavrı nedeniyle, daha önce olduğu gibi kilise tarafından zulmedilen ve dışlanan bir topluluk statüsünden, özel statüye sahip tebaa konumuna geçti. Hatta bu yüzden Filistin, Suriye ve İspanya'da Yahudiler, Müslüman fatihlere destek verdi.[11]

8 "Yahudiler", *İA*, s.340; Durant, Lambelin, **Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri**, s.80.

9 Bernard Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul 1996, s.20.

10 Stanford J.Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, çev. Meriç Sobutay, İstanbul 2008, s.16.

11 S.D.Goitein, **Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkiler**, çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İstanbul 2004, s.92.

Yahudilerin Türklerle ilişkileri Osmanlı'dan önceye kadar gitmektedir. Osmanlı Beyliği daha kurulmadan evvel Bizans zulmünden kaçan binlerce Yahudi, Selçukluların himayesi altına girdi. Osmanlı Beyliğinin kısa sürede Balkanlar'da gerçekleştirdiği fetihler, İstanbul'un fethi ve sonraki dönemde Kanuni'nin elde ettiği geniş topraklar, Ortadoğu ve Avrupa'daki Yahudiler için büyük bir değişime yol açtı. S.Shaw'ın dediği gibi bu fetihler, sadece boyun eğmekten, zulümden, aşağılanmadan değil, Yahudiler için aynı zamanda Hıristiyanların kölesi olmaktan derhal kurtulmak anlamına geliyordu. Bu nedenle Yahudiler, Osmanlı fetihlerine önemli katkılarda bulundu.[12]

Osmanlıların ilk evresinde de bazı şehirlerde Yahudi cemaatlerine rastlanmıştı. Hıristiyanların Yahudilere İsa peygamberin katili gözüyle bakmaları, ortaçağ boyunca aralarında ortaya çıkan husumetin en temel nedeniydi. Bu nedenle çeşitli baskılara uğrayan Yahudiler, yerleştikleri bazı ülkeleri terk etmek zorunda kaldı. XI. ve XVI. yüzyıllarda İspanya ve Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde kiliselerin Yahudi toplumuyla münasebeti kesmesi nedeniyle Yahudiler, Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarına göç etti. Daha II. Murat zamanından itibaren, Fransa ve Almanya'dan çıkarılan bir kısım Yahudiler, Osmanlı coğrafyasına gelerek güvenli bir şekilde yaşamaya başladı.[13]

Kral Ferdinand ile eşi İzabelle'nin emri doğrultusunda İspanya'dan çıkartılan Yahudilere de Osmanlı kucak açtı. İspanya ve Portekiz'den gelen çok sayıda Yahudi'ye, II. Bayezid zamanında Osmanlı topraklarına yerleşme ve anavatanlarından sürgün edildikten sonra yaşamlarını yeniden kurma izni verildi.[14] Bu yeni göçmenler içinde yer alan ilim adamları

12 Shaw, **Yahudiler**, s.41.

13 "Yahudiler", *İA*, s.341.

14 Lewis, **İslam Dünyasında Yahudiler**, s.63.

da Osmanlı bilimine önemli katkı sağladı.[15] İmparatorlukta ilk matbaa, İspanya'dan gelen Yahudiler tarafından tesis edildi.[16] Osmanlı İmparatorluğu hizmetindeki en etkili hekimler, soyları 1450'lerde İstanbul'a göç eden ve II. Bayezid ve I.Selim' e hekimlik yapmış olan Joseph Hamon'a dayanan Hamon (Amon) ailesine mensuptu.[17]

Sığınma meselesi, sadece bu döneme mahsus kalmadı ve sonraki tarihlerde Budapeşte, Estergon ve Mohaç kaleleri alındığında, buradaki Yahudilerin de bir bölümü Osmanlı topraklarında iskân ettirildi. IV. Mehmet döneminde ve 1782'de Lehistan topraklarının taksimi sırasında da buradaki Yahudilerin bir kısmı, Edirne, İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlere getirildi.[18]

Osmanlı Yahudileri açısından XV. ve XVI. yüzyılları altın bir çağ olarak nitelendiren Shaw, bu dönemde Yahudilerin sosyo-iktisadi açıdan büyük bir refah içinde olduklarını ancak sonraki dönemde bunu kaybettiğini iddia eder. Shaw, bu değişimi imparatorluğun eş zamanlı dağılmasının bir sonucu olarak karşılar.[19]

Osmanlı coğrafyasında meskûn Yahudiler, yaşadıkları şehirlere göre farklı iş kollarında hayatlarını sürdürmüşlerdir. Örneğin İzmir, Halep, Kahire ve Selanik Yahudileri, XVII. Yüzyılda bankacılık ve sarraflık gibi ticari aracılık mesleklerini tekellerinde tuttular. XIX. Yüzyılda ise durum biraz daha değişti ve perakendecilik ve gezici satıcılık daha yaygınlaştı.[20]

15 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Endülüs Menşeli Bazı Bilim Adamlarının Osmanlı Bilimine Katkıları", **Belleten**, cilt LVIII, sayı 223, Ankara 1995, s.566.

16 Roderic H.Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876**, çev. Osman Akınbay, İstanbul 2005, s.22.

17 Shaw, **Yahudiler**, s.135.

18 "Yahudiler", *İA*, s.342; Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, 99.

19 Shaw, **Yahudiler**, s.170.

20 Sabri Sürgevil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", **Türkler**, X, Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s.254.

Osmanlı'nın diğer azınlık toplulukları gibi Yahudiler açısından da Tanzimat ve sonrası gerçekleştirilen reform hareketleri büyük önem arz etti. Tanzimat'la beraber bütün uyrukların kanun önünde eşitliği, can ve mal güvenliği garanti altına alındı. Din ayrımı gözetilmeden eşitlik sağlanması yönündeki ifadeler, sonraki dönemdeki hemen hemen tüm belgelerde aynı şekilde yer aldı. 1856 Islahat Fermanı ile eşitlik vurgusu daha da belirginleşti ve Osmanlılığın kapsamı, daha ayrıntılı izah edildi. Askerlik hizmeti başta olmak üzere, adalet idaresi, vergiler, sivil ve askeri okullara alınma, kamu görevine girme ve toplum içinde saygı görmede herkesin eşitliği söz konusuydu. Aynı dönemde Ermeniler için yapıldığı gibi Yahudi topluluğu için de anayasa niteliği taşıyacak yasal düzenlemelere gidildi. Hahambaşı seçilen Yakir Gueron'dan bir komisyon toplaması talep edilerek hazırlıklara başlandı ve hazırlanan metin Bâb-ı âli tarafından 1865'te onayladı. Hahambaşı İstanbul bölgesinin ruhanî başkanı olmasının yanı sıra, yeni belge gereği milletin sivil başkanı da oldu.[21]

Böylece Osmanlı Devleti, Tanzimat ve Islahat reformlarıyla memuriyet kadrolarını, hiçbir ayrım gözetmeksizin bütün tebaasına açmış oldu.[22]

II. Abdülhamit döneminde Yahudiler, eskiye oranla kıyas yapılamayacak kadar yüksek oranda bürokraside istihdam edildiler. 1892 yılında, Osmanlı Yahudilerinin İspanya'dan göçlerinin 400. yıldönümü coşkuyla kutlandı. Önemli ölçüde Yahudi nüfusu bulunan her yerde devlet, yeni teşkil edilen komisyonlara Yahudi temsilci tayin etmeye özen gösterdi.[23]

21 Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s.41,42,57,136.

22 Abdülhamit Kırmızı, "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler", **ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı 8, Kış 2003, Ankara 2003, s.138.

23 Abdülhamit Kırmızı, **I. Abdülhamit Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s.92-93.

II. Abdülhamit yönetim anlayışının bir gereği olarak, 1879 yılında kamuda istihdam edilen memurların sicil kayıtlarının tutulması amacıyla Sicill-i Ahval Komisyonunu kurdurdu.[24] Memurların sicil kayıtları, yeni oluşturulan Sicill-i Ahval Defterleri'ne kaydedildi. Söz konusu defterler taranarak, imparatorlukta devlet hizmetinde görev almış Yahudi, Ermeni ve Rum kökenli memurları tespit etmek mümkündür.

SİCİL-İ AHVÂL DEFTERİNDE KAYITLI YAHUDİLERİN HÂL TERCEMELERİ

Sicill-i Ahvâl Defterlerindeki 92.000 memurun kaydı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (BOA. DH.SAİD.d) adlı kataloglarda kayıtlıdır. Katalogların tümü dijital ortama aktarıldığından, istenilen sicil kayıtlarına artık eskisi gibi defterlerden tarayarak ulaşmak yerine, bilgisayar ortamından çok pratik bir şekilde ulaşmak mümkündür. Kataloglama çalışmasında sicil kayıtlarının ilk satırında yer alan memurun adı, baba adı ve doğum yeri bilgisi girildiğinden, memurları doğum yerlerine göre tespit etmek de çok kolaydır. Gayrimüslim memurların sicil kaydı tutulurken, memuru ifade etmek için genellikle ilk satırda "Tebaa-ı Devlet-i Âliyyenin Ermeni/ Rum/ Yahudi/ Musevi milletinden ..." ifadeleri kullanılmış ve söz konusu şahsın Osmanlı uyruklarından hangisine mensup olduğu belirtilmiştir. Belirtilen bu usule göre yapılan taramada, "Yahudi milletinden" denildiğinde kayıtlı 9 memur, "Musevi milletinden" yazıldığında kayıtlı 51 memur ve toplamda 60 Yahudi memur tespit edilebilmektedir.

Ancak bürokrasideki Yahudi memur sayısının bu kadarla sınırlı olması, yukarıda bahsedilen II. Abdülhamit zamanında istihdam edilen Yahudilerin fazlalığı bilgisiyle örtüşmediği aşikârdır.

24 Sarıyıldız, **Sicill-i Ahvâl Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi**, s.8.

O halde sicil defterlerinde kayıtlı Yahudi memur sayısı gerçekten bu kadar mıdır? Varsa nasıl tespit edilebilir? Bu soruların cevaplandırılması gerekir. Kanaatimize göre Yahudi memur sayısının yaklaşık 60 civarında gösterilmesinin en önemli iki sebebi vardır. Bunlardan biri, bazı gayrimüslim memurların sicil kayıtlarında hangi uyruktan olup olmadıklarının yazılmamış olmasıdır. Mesela Yahudi memurların en şöhretlilerinden biri olan Avram Galanti'nin sicil kaydında "...Avram Galanti Efendi, Bodrum kazası mahkeme-i bidâyet baş kâtib-i esbakı müteveffa Mişon Efendi'nin mahdûmudur..." bilgisi bulunup, o'nun hangi millete mensup olduğu yazılmamıştır.[25] Yine meşhur bir Yahudi memur Jak Namyas Efendi'nin sicil kaydında ise "Jak Namyas Efendi, Selanikli Menahim Namyas nâm kimsenin oğludur. 1275 sene-i hicriyesinde Selanik'de tevellüd etmiştir..." şeklinde adı, baba adı, doğum yeri ve tarihi belirtilmişken, uyruğu hakkında bilgi verilmemiştir.[26] Diğer sebep ise, bazı memurların sicil kaydında normalde ilk satırda ifade edilme geleneğinin dışına çıkılarak, milliyeti bilgisinin sonraki satırlarda belirtilmesi ve kataloglama esnasında ilk satır bilgileriyle yetinilerek, milliyeti hususunun göz ardı edilmiş olmasına bağlıdır.

İşte bu gibi eksiklikler nedeniyle katalog özetinde Yahudi ve ya Musevi milletinden olup olmadığı yazılmadığından, sadece dijital ortama "Yahudi" veya "Musevi" yazarak, bürokrasideki tüm Yahudi memurları bulmanın imkânı yoktur. Sayıyı kesin olarak belirleyebilmek, mevcut defterlerin tümünün taranıp, her sayfada kayıtlı memurların tek tek incelenerek ortaya çıkarılmasıyla mümkündür.

İşte bu yolla yapılan kısa bir tarama sonrasında, özetlerde kayıtlı olanlardan çok daha fazla Yahudi memura ulaşılmıştır. Ancak bu çalışmada rastgele bir seçimle kaydı alınan 85 Yahudi

25 BOA. DH.SAİD.d, nr.00195/00155.
26 BOA. DH.SAİD.d, nr.0001/00242.

memurun resm-i hâl tercemesi alfabetik olarak aşağıya çıkarılmıştır. [27]

1-Abdünnebi Yaver Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan tüccar Hoca Mir'in oğlu olarak 13 Ağustos 1877'de Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Basra rüştiye mektebini bitirmiştir. Arapça ve Türkçeyi konuşup yazabilmekte, İbranice, Fransızca ve İngilizceye aşina durumdadır.

13 Nisan 1893'de 16 yaşında aylık 5 kuruş maaşla Basra vilayeti mektubi kalemine tayin olarak memuriyet hayatına başlamış, 26 Ağustos 1894'de maaşı 90 kuruşa çıkarılmıştır. Basra vilayeti, Abdünnebi Yaver Efendi'nin tercüme-i hâl evrakının kayıtlara uygun olduğunu ve kendisinin ehliyet ve liyakat sahibi bulunduğunu ifade etmiştir.

Osmanlı nüfus tezkeresi ile okul diplomaları ve diğer evraklar tercüme-i hâl evrakının aslıyla beraber Basra sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.

22 Temmuz 1896'da 100 kuruş maaşla memuriyetine ilave olarak vilayet matbaa kâtipliğine atanmıştır. Daha sonra maaşı 110 kuruşa çıkmıştır. 13 Ocak 1897'de 130 kuruş maaşla vilayet idare meclisi kalemi refakatine nakledilmiş, 13 Temmuz 1896'da matbaadan aldığı maaşı 200 kuruşa yükseltilmiş, 13 Ekim 1897'de ise 300 kuruşa çıkarılmıştır. 24 Şubat 1899'da ayrıca 200 kuruş ek maaşla Basra Musevi mektebi Osmanlı lisanı (lisan-ı Osmanî) öğretmenliği, memuriyetine ilave olarak

27 Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, adlı eseri kaleme alan Carter Findley, bu çalışmasında çoğunlukla Hariciye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterlerinden istifade etmiştir. Yazar, bu verilerden yola çıkarak Hariciye Nezaretinde görev yapan tüm gayri Müslimleri dolayısıyla Yahudileri tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Findley, **Osmanlı Memurlarının Toplumsal Yapısı**, s.98 vd.

uhdesine verilmiştir. 13 Mart 1899'da 330 kuruş maaşla Basra vilayeti mektubi kalemi müsevvitliğine nakledilmiştir.

Abdünnenbi Yaver Efendi, 5 Ocak 1900'de terfian dördüncü rütbeye (rütbe-i rabia) yükseltilmiştir. 4 Ağustos 1902'de maaşı 400 kuruşa çıkarılan Abdünnebi Yaver Efendi'nin vilayet matbaası muharrirliğinden aldığı maaşı 28 Ağustos 1902'de matbaanın çeşitli sıkıntıları dolayısıyla kesilmiştir. 3 Ekim 1904'de 250 kuruş maaşla yine aynı matbaa ikinci yazıcılığında (muharrirliğinde) istihdam edilmiştir. 14 Şubat 1905'de maaşı 500 kuruş olmuştur. 5 Kasım 1905'de terfian üçüncü rütbeye (rütbe-i salis) yükseltilmiştir. 4 Aralık 1905'den 2 Şubat 1906'ya kadar 180 kuruş maaş zammı ile tercüme kaleminde görev almıştır.

24 Nisan 1906'da dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı (nişan-ı âl-ı Osmanî) ile taltif edilen Abdünnenbi Yaver Efendi'nin matbaadaki maaşı, 24 Ağustos 1907'de 250 kuruşa indirilmiştir. 1 Aralık 1907'de Basra Musevi mektebi Osmanlı lisanı öğretmenliğinden ve 13 Şubat 1907'de mektubi kalemi müsevvitliğinden istifa ederek ayrılmıştır.

Abdünnenbi Yaver Efendi, 14 Şubat 1905'de 500 kuruş maaşla Hamidiye vapurları idaresi yevmiye muhasebesi mukayyitliği ve masarifat refik-i evvelliğine atanmıştır. Daha sonra 400 kuruş maaşla belediye baş kitabetine nakledildiğinden, 18 Ocak 1909'da söz konusu mukayyitlik refik-i evvelliği görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Daha sonra 600 kuruş maaşla vilayet muhasebesi varidat kitabeti refakatine nakledilmiştir. Ardından bu defa 900 kuruş maaşla vilayet tercümanlığına terfian atanmıştır. Ancak Abdünnenbi Yaver Efendi, tercümanlık görevi için daha uygun birinin atanması üzerine bu görevden alınmış ve 10 Temmuz 1909'da eski görev yeri olan varidat kitabeti refakatine iade edilmiştir. Daha sonra 11 Aralık 1909'da aylık 1.000 kuruş maaşla vilayet evrak müdürlüğüne getirilmiştir. 20 Aralık 1909'dan 7 Mart 1910'a kadar fahri olarak vilayet

matbaası müdürlülüğünü de uhdesine almış, ayrıca vilayet gazetesi yazarlığını da yine aynı şekilde icra etmiştir. Kısa süre sonra aynı miktar maaşla vilayet yazı işleri (tahrirat kalemi) mümeyyizliğine nakledildiğinden 14 Nisan 1912'de müdürlük görevinden ayrılmıştır.

Abdünnenbi Yaver Efendi'nin bahsedilen memuriyetlerdeki görev süresi zarfında herhangi bir zimmet ve ilişiği olmadığı ve işlerini hüsnü hizmet anlayışıyla yürüttüğü ifade edilmiştir.[28]

2-Abraham Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletinden manifaturacı Hayim'in oğlu olarak R.1264'te (1848-1849) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Musevi mektebinde müfredat dersleri okuyarak eğitimini tamamlamış olup, Fransızca ve İbraniceyi okuryazar, Türkçe ve Rumcayı ise konuşur durumdadır.

1875 yılı ortasında 20 yaşında iken maaşsız olarak Haydarpaşa hastanesi eczanesinde işe başlamış ve burada bir yıl çalışmıştır. Ardından 400 kuruş maaş ve iki nefer tayinat ile Üsküdar'da atik Bâb-ı Müşîri Hastanesi eczacılığına tayin edilmiştir. Ancak hastanenin 1879 Nisanında kapatılması nedeniyle Avram Efendi açıkta kalmıştır. Daha sonra 14 Temmuz 1884'te 300 kuruş maaşla Bimarhanenin ikinci eczacılığına alınmıştır.

Abraham Avram Efendi'nin memuriyet işlerinden dolayı hakkında herhangi bir şikâyet olmadığı gibi mahkemeye de sevk edilmemiştir. [29]

3-Abraham Efendi

Osmanlı Devleti tebaasının Yahudi milletindendir. Bağdatlı Mihail Ani Efendi'nin oğlu olarak H.1280'de (1863-1864)

28 BOA. DH. SAİD. d, nr.00078/00118, s.233-234.

29 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00028/ 0091, s.179.

Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Millet mektebinde müfredat dersleri tahsil ederek eğitimini tamamlamıştır. Arapça, Türkçe ve Fransızca okuryazardır.

Eğitiminin ardından 27 yaşında, 18 Kasım 1891 tarihinden 11 Haziran 1893'e kadar 40 kuruş maaşla Bağdat vilayeti mektubi kaleminde istihdam edilmiştir. Buradan istifa ederek ayrılmış ve akabinde 13 Ağustos 1893'de 400 kuruş maaşla Basra vilayeti Telgraf ve Posta Nezareti muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna tayin olmuştur. Gerek Bağdat vilayeti posta ve telgraf şubesi gerekse Telgraf ve Posta Nezareti, gönderdiği yazılarda Abraham Efendi'nin görevini layıkıyla yaptığını ifade etmişlerdir.

Basra telgraf merkezi müdür ve memurlarının bir takım olumsuzluklarının bulunduğu, vazife bilgilerinin yetersiz olduğu, müdürün lisana aşina olmadığı, devlet işleri yerine kendi şahsi işleriyle vakit geçirdiği, bundan dolayı merkeze ait işlemlerin muhabere memurlarının elinde kaldığı iddiaları ileri sürülmüştür. Memurların kendileri için gerekli olan ve Fav kazası merkezinden başka merkezlere çekilen telgraf metinlerini önceden alıp verdikleri; Fav kazası merkezi tarafından ikaz edildiklerinde, onları azarladıkları veyahut bekle diyerek, iletişimin aksamasına sebep oldukları da söylenmiştir. Ayrıca memurların bazen vazifelerini bırakıp, "yarın sabaha kadar bizi çağırmayınız" şeklinde garip cevaplar verdikleri de görülmüştür. Yapılan bu tür davranışların, özellikle büyük öneme sahip Hindistan muhaberatının gecikmesine neden olduğu belirtilerek, "...müdür mûmâileyh ile me'mûrîn-i mevcudanın tebdilleri suretiyle Hindistan muhaberâtının sür'at-ı cereyânını te'mîn etmek üzere ..." müdür Abraham Efendi 10 Temmuz 1897'de açığa alınmıştır.

Abraham Efendi, daha sonra 1.100 kuruş maaşla Bağdat vilayetine bağlı Fav kazası telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna nakledilmiştir.

Abraham Efendi, kötü ahlakı sebebiyle merkezdeki memurlar arasına nifak sokmak suçlamasıyla karşılaşmış ve derhal Basra'da mahkemeye sevk edilmiştir. Bu bağlamda 17 Eylül 1904'de işten el çektirilmiştir. Bütün bu gelişmeler akabinde Abraham Efendi, uygun olmadığı değerlendirilen davranışlarından ötürü, 1 Temmuz 1905'de idare tarafından azledilmiştir.[30]

4-Abraham Efendi

Yahudi milletine mensup tüccar Yahuda Daver'in oğlu olarak 1843'te Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Yahudi mektebinde okuyarak eğitimini tamamlayan Abraham Efendi, Arapça, Türkçe ve İbranice okuryazardır.

1874 yılında otuz bir yaşında 285 kuruş maaşla Bağdat sancağına bağlı Hindiye kazası sandık sarraflığına girmiştir. Burada nizami süresini tamamladıktan sonra 200 kuruş maaşla aynı kazanın belediye dairesinin sandık sarraflığına nakledilmiştir. Ancak daha sonra kaza sandık sarraflığı görevine geri dönmüştür.[31]

5-Alber Ferid Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi cemaatine mensup olup, babası tüccardan Sabatay Asbo Efendi'dir. H.1296'da (1878-1879) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye'nin idadiye ve âliye sınıflarındaki müfredat dersleri okuyarak iyi dereceden 11 Temmuz 1898 tarihli idadi, 13 Temmuz 1901 tarihli âlî diplomalar almıştır. Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Bulgarcayı konuşup yazabilmektedir. Ayrıca Rumcaya aşina olduğu sicil kaydından anlaşılmaktadır. Türkçe yazabilmektedir.

---

30 BOA. DH. SAİD. d, nr.087/243, s.243.

31 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00035/ 0105, s.207.

4 Ağustos 1901'de 300 kuruş maaşla Bahriye Nezareti tercüme kalemine tayin olarak memuriyet hayatına başlamıştır. Ancak Alber Ferid Efendi, daha bu ilk görev yerinde bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştır. "...bazı kimselerle birlikte muğâyir-i sadakat ve 'ubûdiyet hâl ve harekette bulunduğu ihbâr olunmakdan nâşi..." denilerek, onun bazı arkadaşlarıyla birlikte sadakat dışı davranışlar sergilediği ileri sürülmüştür. Bunun üzerine mahkemeye sevk edilen Alber Ferid Efendi'nin eski hükümet aleyhinde faaliyet göstermek için kurulmuş olan gizli cemiyete üye olduğu ve Avrupa'daki gençlerle iletişimde olanlara katıldığı tespit edilmiştir. Bu tespit sonrasında ceza kanunun 58. maddesinin ikinci fıkrasına istinaden 3 Nisan 1902'de tutuklanarak üç sene kalebentlik cezasına çarptırılmıştır.

Cezasını tamamladıktan sonra tekrar memuriyete döndüğü anlaşılan Alber Ferid Efendi, 11 Ocak 1909'da deneyim kazanması amacıyla 1.980 kuruş maaşla tahsil görmek için Paris'e gitmiştir. 28 Aralık 1909'da çıkarılan padişah iradesi ile 3.000 kuruş maaşla dördüncü sınıf maliye müfettişliğine atanmıştır.

Alber Ferid Efendi'nin tercüme kalemine tayin ediliş tarihi, aldığı maaş miktarı gibi hususlar Bahriye Nezareti tarafından gönderilen 2 Mayıs 1911 tarihli cevabi tezkerede ifade edilmiştir. Mahkemenin 25 Mart 1902 tarihli onaylı ilâm sureti ve Paris'e gidişi ile ilgili evraklar, Osmanlı nüfus tezkeresi ile birlikte terceme-i hâl evrakına iliştirilerek sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.

Alber Ferid Efendi'nin kendisinin düzenlediği tercüme-i hâl evrakında, Mart 1905 ile Haziran 1907 tarihleri arasında Osmanlı bankasının (Bank-ı Osmanî) Manastır şubesi kâtipliğinde görev yaptığı; bu tarihten 1908'e kadar ise aynı bankanın Selanik şubesinde mali işler (muamelat-ı maliye) dairesi başkâtipliğinde çalıştığı belirtilmiştir. Ancak sicil idaresi tarafından her iki

durumu teyit edecek vesikanın bulunamadığı belirtilmiştir. (31 Ağustos 1911).[32]

6- Albert Kadrail Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensuptur. Haham Hayim Kadrail Efendi'nin oğlu olarak H.1300'de (1882-1883) Milas kazasında dünyaya gelmiştir. Eğitimine özel öğretmenlerden dersler alarak başlayan Albert Kadrail Efendi, daha sonra Milas Hamidiye Musevi mektebinde okuyarak diplomasını almıştır. Türkçe, Fransızca ve Musevice okuryazar ve konuşabilir olduğu terceme-i halinde kayıtlıdır.

Eğitimi sonrası bir süre Milas kazası mal ve tahrirat kalemlerine mülazemetle giren Albert Kadrail Efendi, 14 Haziran 1904'te 250 kuruş maaşla Milas tahrir-i nüfus komisyonu kitabetine tayin edilmiştir. 1 Eylül 1904'te 150 kuruş maaşla Milas kazasının turuk-ı maabir kitabetine atanmış ve ardından 13 Temmuz 1905'te 200 kuruş maaşla mal müdürlüğü refakatliği görevine getirilmiştir.

Albert Kadrail Efendi, 13 Mayıs 1909'da 500 kuruş maaşla Köyceğiz kazası mal müdür muavinliğine nakledilmiş ve ayrıca 31 Ağustos 1909'dan 19 Kasım 1909'a kadar memuriyetine ek olarak aylık 100 kuruşla kazanın mal müdürlüğü görevini vekâleten icra etmiştir. 1 Eylül 1910'da 600 kuruş maaşla Aydın vilayeti muhasebe kalemi tahsisât ve havalât kitabeti muavinliğinde istihdam edilmiştir. [33]

7-Alberto Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Alberto Efendi, Savul Bezirgan'ın oğlu olarak H.1281'de (1864-1865)

32 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00179/ 00163, s.322.

33 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0163/ 0030, s.57.

Selanik'te doğmuştur. Sıbyan mektebinde Musevilere mahsus dersleri okuyarak eğitim hayatına başlamıştır. Fransızca, İtalyanca, Rumca ve Bulgarcayı konuşabilir derecede bilmektedir.

Alberto Efendi, eğitimi sonrasında 1884 yılı ortalarında Selanik telgrafhanesine mülazemet suretiyle devam etmiş ve 27 Temmuz 1885'de 285 kuruş maaşla Manastır merkezi muhaberât-ı ecnebiye memuriyetine tayin olmuştur. Selanik ve Manastır telgraf idareleri tarafından görevine gayretli bir şekilde devam ettiği belirtilmiş ve bu durum ilgili bakanlık tarafından da onaylanmıştır.

Alberto Efendi, daha sonraki dönemlerde yukarıdakinin aksi davranış sergilemeye başlamış ve kendisine verilen izin süresinin sonunda görevine gelmemiş ve bu nedenle 6 Kasım 1895'te idare tarafından azledilmiştir. [34]

8-Alberto Samuel Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden olup, babası Varna'da ticaretle geçimini sağlayan David Samuel Efendi'dir. H.1290 tarihinde (1873-1874) Rusçuk'ta dünyaya gelmiştir. Varna'da Alyans İzrailiyyet Mektebi'nde eğitimine başlamış, ardından Fransa'nın başkenti Paris'te yaklaşık beş yıl Fransızca tahsil görmüştür. Akabinde Cenevre ve Almanya Daru'l-fünûnlarında (üniversiteler) okuyarak diplomasını almıştır. Fransızca, Almanca ve İspanyolcayı konuşup yazabilir seviyede iken; Türkçe, Rumca ve İngilizceyi sadece konuşabilir düzeydedir.

24 Aralık 1898'de 26 yaşında mülazemet suretiyle konsolosluk işleri kalemine (umur-ı şehbenderî) girmiştir. Terceme-i hâl evrakı, bu kalem tarafından onaylanmıştır. Nüfus tezkeresi ile diplomalarının konsolosluktan onaylı suretleri, terceme-i hâl evrakıyla birlikte muhafaza edilmiştir.[35]

---

34 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00062/ 0101, s.199.

35 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0088/213, s.421.

9-Aron Kazez Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi tebaasından Hakim Bahur İzak Efendi'nin oğlu olarak H.1283'te (1866-1867) Edirne Vilayeti'ne bağlı Gümülcine Sancağı'nda dünyaya gelmiştir. Eğitimine buradaki Musevi mektebinde başlamış ve Türkçe, İbranice ve Rumca okumuştur. Ardından Edirne ve Selanik vilayetlerinde yer alan Alyans İzrailiyyet Mekteplerinde bir süre tahsil görmüştür. Buradaki eğitimi akabinde Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydolarak müfredat dersleri başarıyla tamamlamış ve 11 Nisan 1909 tarih ve 310 numaralı diplomasını alarak doktor (tabip) olmaya hak kazanmıştır. Türkçe, Fransızca, İspanyolca, İbranice ve Rumca konuşabilir ve yazabilir durumdadır.

27 Ağustos 1889'dan 13 Eylül 1892'ye kadar 150 kuruş maaşla Gümülcine Sancağı Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesinin fenn-i tabakatu'l-arz dersi öğretmenliğine atanmıştır. 29 Ağustos 1895'te 180 kuruş ek maaşla aynı mektebin Fransızca öğretmenliğini de vekâleten üzerine almıştır. 10 Kasım 1895'te 360 kuruş maaşla Gümülcine bidayet mahkemesi hukuk dairesi üyeliğine seçilmiştir. Bundan dolayı öğretmenlikten ayrılmıştır. Daha sonra tekrar Fransızca öğretmenliğine getirilerek bir süre görev yapmıştır. 30 Mayıs 1899'da istifa ederek hukuk dairesi üyeliğinden ayrılmıştır.

Aron Kazez Efendi, 28 Eylül 1899'da bu defa 600 kuruş maaşla Selanik vilayetine bağlı Karefarye kazasının belediye doktorluğuna atanmıştır. Ardından aynı maaşla Kavala kazası belediye doktorluğuna nakledilmiştir. 18 Kasım 1903'te memuriyeti onaylanan Aron Efendi, bu tarihlerde ortaya çıkan Yunan meselesinde, gönüllü olarak Gümülcine redif taburu doktorluğu görevini üstlenmiş ve yaklaşık iki yıl bu görevi icra etmiştir. İlgili yerlerden gönderilen evrak içeriğinden Aron Kazez Efendi'nin,

üstlendiği vazifeleri layıkıyla yerine getirdiği ve herhangi bir zimmet ve ilişiğinin olmadığı belirtilmiştir.[36]

10-Aron Leon Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensuptur. Yeniköy Musevi Mektebi hahamı Şamuel Kemâl Efendi'nin oğlu olarak, H.1281'de (1864-1865) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimini özel öğretmenlerden alan Aron Leon Efendi, Türkçe okuryazardır. Ayrıca Rumca, İtalyanca ve Ermeniceyi konuşabilir seviyededir.

14 Ekim 1884'de 300 kuruş maaşla İstanbul'da polis dördüncü bölüğü neferliğine tayin edilerek memuriyet hayatına atılmıştır. 13 Mart 1895'de 350 kuruş maaşla üçüncü bölük çavuşluğuna nakledilmiş, 27 Haziran 1897'de açıktan ve 1 Mart 1898'de 500 kuruş maaşla asaleten dördüncü bölük üçüncü sınıf komiserliğine terfi etmiştir. 27 Ekim 1898'de yine açıktan ikinci sınıf komiserliğine, 4 Haziran 1899'da 600 kuruş maaşla sivil polis memurluğuna ve 24 Ağustos 1899'da açıktan baş komiserliğe atanmıştır. 28 Eylül 1899'da 1.000 kuruş maaşla sivil baş komiserliğe terfi etmiştir.

Aron Leon Efendi, gösterdiği gayretli hizmetler dolayısıyla çeşitli rütbe ve nişanlar almıştır. 10 Kasım 1887'de tahlisiye madalyası ile ödüllendirilmiş, üç yıl sonra 25 Kasım 1890'da beşinci rütbeden mecidiye nişanı takdim edilmiştir. 17 Nisan 1893'de iftihar madalyası ve 1 Ağustos 1898'de ise Yunan muharebe madalyası ve 28 Kasım 1898'de dördüncü rütbeden nişan-ı âl-ı Osmanî ile ödüllendirilmiştir.

Aron Leon Efendi'nin polis neferliğinden sivil baş komiserliğe kadar gerçekleşen bütün atama buyrulduları, aldığı madalya ve nişanların beratları ile Osmanlı nüfus tezkeresinin aslı

36 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0165/0128, s.253

komisyon tarafından görüldükten sonra kendisine iade edilmiştir. (1 Ekim 1903).[37]

11-Avram Badi Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Yakop Badi Efendi'nin oğlu olarak H.1293'te (1876-1877) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Hasköy'deki Alyans İzrailiyet Mektebinde ibtidaî ilimleri okuduktan sonra, İstanbul Mülkiye İdadi Mektebini bitirmiş ve akabinde Hukuk Mektebine kaydolarak burayı başarıyla tamamlamıştır. İdadiden diploma, hukuk mektebinden mezuniyet belgesi almıştır. Türkçe, Musevice ve Fransızca konuşup yazabilmektedir. Rumca ve Almancaya ise aşinalığı vardır.

Eylül 1895'de mülazemet suretiyle Hariciye Nezaretinde konsolosluk işleri kalemine girmiştir. 22 Mayıs 1896'da kendisine 30 kuruş maaş tahsis edilmiştir. 12 Aralık 1896'da maaşı 80 kuruşa yükseltilmiştir. 16 Mart 1899'da ise 180 kuruşa çıkmıştır.

Konsolosluk işleri müdürlüğünden yazılan mülahazada terceme-i hâlinin içeriğinin kayıtlara uygun olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi ile idadi mektebi diploması ve hukuk mektebi mezuniyet belgesinin onaylı suretlerinin terceme-i hâl evrakıyla beraber muhafaza edildiği beyan edilmiştir.

Avram Badi Efendi, 3 Şubat 1901'de üçüncü rütbe ile ödüllendirilmiştir. Maaşı 12 Şubat 1901'de 230 kuruşa, 9 Ocak 1905'de 330 kuruşa yükseltilmiştir. 20 Mart 1901'de aynı maaşıyla istişare odası muavinliğine nakledilmiştir. 16 Haziran 1906'da maaşı 420 kuruşa çıkarılmıştır. 1 Eylül 1907'de ise 400 kuruş olmuştur. Bu durum, hariciye sicil şubesinden gönderilen yazıdan anlaşılmıştır.[38]

---

37 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00113/00084, s.165.

38 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00101/00186, s.371.

12-Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletine mensup olan Avram Efendi, H.1288'de (1871-1872) İstanbul'da doğmuştur. Doktor Maper Efendi'nin oğludur.

Eğitimini millet mektebinde gören Avram Efendi, Türkçe, Fransızca ve İtalyanca okuryazar ve Rumca konuşabilmektedir. 14 Şubat 1903'de 150 kuruş maaşla İstanbul postanesi müvezziliğinde (posta dağıtılıcı) işe başlamıştır. 14 Haziran 1902'de 250 kuruş aylıkla ve terfi suretiyle aynı postahanenin mektuplar birliği memurluğuna nakledilmiştir. Telgraf ve Posta Nezareti tarafından memuriyeti onaylanmıştır. Avram Efendi'nin memuriyetinin, nezaret kayıtlarına uygun olduğu ve 10 Ağustos 1903'de istifa ederek görevinde ayrıldığı belirtilmiştir.[39]

13-Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup Bora Efendi'nin oğlu olarak, H.1302'de (1884-1885) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Maarif-i Rüşdi ve Vefa idadi mekteplerinde üç yıl eğitim gördükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydolmuş ve 13 Mayıs 1911 tarih ve 1328 numaralı doktorluk diplomasını almıştır. Türkçe ve Fransızca konuşup yazabildiği, Museviceyi anlayabildiği terceme-i ahvalinde kayıtlıdır.

Eğitimin akabinde 10 Haziran 1911'de kolera tahsisatından verilmek üzere 1.500 kuruş maaşla Haydarpaşa istasyonu kolera doktorluğuna atanmıştır. Buradaki görevinin ardından 19 Ekim 1911'de 600 kuruş maaşla Alaşehir kazası belediye tabipliğine nakledilmiştir.

Avram Efendi'nin buraya tayin tarihi, aldığı maaş miktarı umur-ı tıbbiye-i mülkiye ve sıhhıye-i umumiye sicil müdürlüğünün kayıtlarında ifade edilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi

39 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0114/088, s.171.

ile doktorluk diplomasının tasdikli suretinin terceme-i hal evrakının aslıyla beraber sicil idaresinde muhafaza edildiği ifade edilmiştir.[40]

14- Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Avram Efendi, sarraf Barsah Salamon Efendi'nin oğludur. H.1302 senesinde (1884-1885) Yanya'da doğmuştur. Eğitimine Yanya'da mahalli Musevi ibtidaî mektebinde başlamış, ardından rüştiye ve idadiyi bitirmiştir. İdadi sonrasında ise Dâru'l-fünûn-ı Osmanî'nin yani üniversitenin hukuk şubesine kaydolarak, müfredat dersleri başarıyla bitirmiştir. 11 Temmuz 1904 tarihinde iyi dereceli idadi diploması ve 7 Eylül 1909 tarihli pekiyi dereceli mezuniyet belgesi almıştır. Fransızca, Rumca ve Musevice konuşur yazar durumdadır. Sicil kaydında ayrıca Türkçe yazabildiği de kaydedilmiştir.

Avram Efendi, 24 Ekim 1909'da Encümen-i İntihâb-ı Memurîn-i Adliye (adliye memurlarını atama encümeni) kararıyla, 1.000 kuruş maaşla Aydın sancağı bidayet mahkemesi üyeliğine tayin olmuştur.

Diplomaları ve Osmanlı nüfus tezkeresi, terceme-i hâl evrakının aslıyla beraber sicil dairesi genel müdürlüğünde muhafaza edilmiştir.[41]

15-Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden olup esnaftan İsak Cebron Efendi'nin oğludur. H.1300'de (1882-1883) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimine Adapazarı Rehber-i Terakki Mektebinde başlamış ve ilk ve orta dereceye kadar burada okumuştur.

40 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0187/240, s.238.
41 BOA. DH. SAİD. d, nr, 0179/0109, s.215.

Ardından İstanbul Balat'ta Alyans İzrailiyyet Mektebi'nde iki yıl daha eğitim görmüştür. Fransızca ve İspanyolcayı konuşup yazabilmektedir. 22 Ekim 1904'de Dersaadet idadisinden iyi dereceyle mezun olmuştur. 7 Ağustos 1909'da ise hukuk mektebinden pekiyi derecede diploma almıştır.

8 Ekim 1909'da 1.000 kuruş maaşla ve Encümen-i İntihab-ı Memurîn-i Adliye kararıyla Selanik vilayeti ticaret mahkemesi üyeliğine tayin olmuştur.

Bu göreve tayin tarihi, aldığı maaş miktarı ve diğer durumları gösterir evrak, diplomaları ve Osmanlı nüfus tezkeresi ile birlikte sicil idaresinde muhafaza edilmiştir.[42]

16-Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Avram Efendi, Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) ahalisinden tüccar Yako Arditi'nin oğludur. H.1293'te (1876-1877) Çanakkale'de dünyaya gelmiştir. Biga sancağı mülkiye idadi mektebinde müfredat dersleri başarıyla bitirerek diplomasını almıştır. Türkçe, Yahudice ve Fransızca okuryazar ve konuşabilir durumdadır.

İlk olarak mülazemet suretiyle 30 Ağustos 1896'da İzmir düyûn-ı umûmiye nezareti muhasebe ve müfettiş kalemlerine girmiştir. 2 Ocak 1897'de 300 kuruş maaşla ve geçici şekilde Saruhan zeytin fabrikası memur muavinliğine atanmıştır. Ancak 12 Nisan 1897'de tekrar mülazemetle önceki görevine dönmüştür. 11 Mayıs 1897'de 250 kuruş maaşla Salihli düyûn-ı umûmiye idaresi aşar kitabetine tayin olmuştur.

İzmir düyûn-ı umûmiye nezaretiyle, düyûn-ı umûmiye genel idaresi Avram Efendi'nin hüsnühal ve liyakatini tasdik etmiştir. Avram Efendi'nin Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı bir

42 BOA. DH. SAİD. d, nr, 0178/0145, s.286.

sureti, diplomaları ve diğer evrakları terceme-i hâl evrakıyla birlikte sicil idaresinde muhafaza edilmiştir.

Avram Efendi, 10 Mart 1898 tarihinde 350 kuruş maaşla Midilli düyûn-ı umûmiye nezaretine bağlı olan Çanakkale müdürlüğünün tahrirat kitabetine atanmıştır. 13 Kasım 1899'da 400 kuruş maaşla ve becayiş suretiyle Sarımsak tuzlası kâtipliğine nakledilmiştir

8 Haziran 1901'den 18 Temmuz 1901'e kadar maaşının 1/3 oranında ilave zamla Beylik tuzlası kitabetini de uhdesine almıştır. Burada bir süre görev yaptıktan sonra asıl görev yerine döndüğü, ilgili şubenin 20 Temmuz 1902 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir.[43]

17-Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olup, tüccardan Bode Efendi'nin oğlu olarak H.1282'de (1865-1866) Selanik'te dünyaya gelmiştir. Selanik'de Alyans İzrailiyet mektebi ve Mısır'da Fransız mektebinde muhtelif dilleri öğrenmiştir. Türkçe, Fransızca, İtalyanca, Rumca ve Musevice konuşabildiği ve yazabildiği, Arapçaya ise aşina olduğu terceme-i hâl evrakında kayıtlıdır.

19 Ekim 1882'den 23 Mart 1885'e kadar 75 kuruş maaşla Selanik vilayeti merkezi ticaret mahkemesi ilâmat mukayyitliği görevini icra etmiştir. 27 Ekim 1886'da 300 kuruş maaşla aynı mahkeme mütercimliğiyle zabıt kitabetine tayin olmuştur. 28 Nisan 1890'da maaşı 400 kuruşa yükseltilmiştir. 30 Mayıs 1896'da encümen-i intihâb-ı memurîn-i adliye kararıyla ve 900 kuruş maaşla bidayet mahkemesi başkanlığına nakledilmiştir. 3 Haziran 1901'de 1.200 kuruş maaşla Canik sancağı ticaret

43 BOA. **DH. SAİD. d, nr,** 00135/00167, s.331.

mahkemesi başkanlığına geçmiştir. Aynı tarihte uhdesine dördüncü rütbe verilmiştir.

Avram Efendi, hakkındaki kötü düşünceler üzerine memuriyetinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştür.[44] Trabzon istinaf müdde-i umumiliği, Avram Efendi hakkında gerekli yasal işlemin ve araştırma ve soruşturmanın yapılarak neticesinin bildirileceğini beyan etmiştir. Bu sonuca göre gereği daha sonra icra edilmek üzere 28 Eylül 1908'de azledilmiştir.

Soruşturma sonucunu bildiren evrak, encümen-i intihab tarafından tetkik edilmiş ve Avram Efendi'nin "sui isti'mâlâtı hakkındaki rivâyâtın kıyl u kâlden" yani dedikodudan ibaret olduğu, imza altına alınmayan evrakın bulunmadığı, kaybolan herhangi bir evrakın da olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle "şu halde bir günâ ilişiği bulunmadığı" anlaşılmış ve meşrutiyet devrinin başında halkın galeyana gelmesi üzerine, zaruri olarak memuriyet mahallinden firar ederek, devir teslim işlemini gerçekleştiremediği anlaşılmıştır. Bundan sonra 31 Mayıs 1909'da istihdamına izin verilmiş ve 13 Eylül 1909'da encümen kararıyla 1.200 kuruş maaşla Kavala kazası ticaret mahkemesi başkanlığına tayin olmuştur.

Avram Efendi'nin, Canik ticaret mahkemesi başkanlığı yaptığı sırada düzenlediği terceme-i hâl evrakı, Trabzon vilayeti istinaf müdde-i umumîliği tarafından tasdik edilmiştir. Görev yaptığı yerlerde aldığı maaş miktarı, dördüncü rütbe ruusu ve Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti, terceme-i hâl evrakının aslıyla beraber sicil genel idaresinde muhafaza edilmiştir.

Avram Efendi, 15 Nisan 1910'da 1.500 kuruş maaşla Kudüs sancağı istinaf mahkemesi azalığına terfian atanmıştır.[45]

---

44 Bu durum sicil kaydında, "*...hakkındaki sui efkâr üzerine me'mûriyetinden bi'l-infisâl Dersa 'adet'e azimet ettiği ...*" şeklinde kaydedilmiştir.

45 Avram Efendi'nin sicil kaydının bir kısmı okunamayacak kadar silik olduğundan, memuriyet hayatının diğer aşamaları hakkında bilgi elde edilememiştir. Bkz. BOA. **DH. SAİD. d,** nr.00176/0025, s.47-48.

18-Avram Farhi Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi tebaasından olup, babası tüccar Leon Hayim Farhi Efendi'dir. H.1272'de (1855-1856) Sofya'ya dünyaya gelmiştir.

Kuzguncuk'taki Musevi Cemaati Mektebi'nde eğitim hayatına başlamış, ardından Mahrec-i Aklâm-ı Şahâne'de verilen dersleri tahsil ederek, diplomasını almış ve eğitimini bu şekilde tamamlamıştır. Türkçe, İbranice, Fransızca ve İspanyolca konuşup yazabilmektedir.

H.1291'de (1874-1875) 20 yaşında mülazemetle Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'na girerek memuriyete ilk adımını atmış ve Nisan 1878'de aylık 40 kuruş maaş bağlanmıştır. Bu arada görevine ek olarak Avram Farhi Efendi, Temmuz 1878'de 750 kuruş maaşla Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskerî içerisinde oluşturulmuş olan Rumeli divan-ı harbî stenograf kâtipliğine getirilmiş ve 13 Nisan 1879'a kadar burada görev yapmıştır. 13 Nisan 1879'da maaşı 140 kuruşa, 28 Temmuz 1879'da 305 kuruşa ve Mart 1880 sonlarında 565 kuruşa yükseltilmiştir. Maaşındaki yükseliş daha sonra yine devam etmiş ve 13 Eylül 1880'de 600 kuruş olmuştur.

Avram Farhi Efendi, 3 Eylül 1898 tarihinde 950 kuruş maaşla bahsi geçen kalemin birinci sınıfına, 23 Kasım 1898'de 1.950 kuruş maaşla Hariciye Nezareti Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi mütercimliğine atanmıştır. 24 Mart 1899'da maaşsız olarak kütüb-i museviye teftiş ve muayenesine atanmıştır. Muhtelif tarihlerde verilen zamlarla maaşı 2.350 kuruşa çıkarılmıştır. Haziran 1890'da aynı kalemin birinci mümeyyizliğine nakledilmiştir.

Avram Farhi Efendi'nin rütbesi, 26 Şubat 1882'de rütbe-i saniye sınıf-ı saniliğine yükseltilmiştir. 25 Eylül 1887'de ise rütbe-i saniye sınıf-ı mütemayizine terfi etmiştir. 8 Aralık 1887'de ise dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı ile 10 Eylül 1889'da ise üçüncü rütbeden mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir.

Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi ve Divan-ı Hümayun tercümanlığı tarafından Avram Farhi Efendi'nin, terceme-i hâl evrakının içeriğinin kayıtlara uygun olduğuna işaret edilmiştir. Matbuat-ı Ecnebiye müdürlüğünden gönderilen mütalaada ise Avram Farhi Efendi'nin, Fransızcadan Türkçeye, Türkçeden Fransızcaya tercümede oldukça maharet sahibi olduğu ifade edilmiştir.[46]

19- Avram Galanti Efendi

Bodrum kazası Bidayet Mahkemesi eski başkatiplerinden Mişon Efendi'nin oğlu olarak H.1291'de (1874-1875) Bodrum kasabasında dünyaya gelmiştir. Rodos Musevi Rüştiye Mektebinde başladığı eğitimini Bodrum ve İzmir idadi mekteplerinde tamamlayarak diplomasını almıştır. Türkçe, İbranice, Fransızca, İngilizce, Almanca, Rumca, İspanyolca ve İtalyanca gibi sekiz dil bilmektedir. Ayrıca Farsçaya da aşina durumdadır.

Avram Galanti Efendi, Mısır'da yaklaşık altı yıl ikamet etmiş ve bu süre zarfında "Ladar" adlı İspanyolca bir gazete çıkarmıştır. Bundan başka "Doğru Söz Osmanlı", "Şûrâ-yı Osmanî" ve "Şûrâ-yı Ümmet" gibi gazetelerde de görev almıştır. Gazeteciliği yanı sıra yazarlık yönü de bulunan Galanti Efendi'nin sicil kaydında yer alan üç önemli kitabı bulunmaktadır. Bunlar;

-Memâlik-i İslâmiye'nin Coğrafya Esâmisinin Elsine-i Ecnebiyeye Hin-i Nakillerinde Hataları

-Arabî Lisanının...[47] Lisanın İntibahına Olan Hidmeti

-İspanyol Lisanının Şarkta Düçar Olduğu Tebeddülât

Avram Galanti Efendi, aylık 180 kuruş nısf maaşla 27 Ağustos 1896'dan 12 Mart 1897'ye kadar vekâleten Rodos idadisi hesap muallimi olarak görev yapmıştır. Bu tarihten 24 Kasım 1897'ye kadar aynı okulda 200 kuruş maaşla vekâleten Fransızca

46 BOA. DH. SAİD. d, nr.042/026, s.49.

47 Bu kısım silik olduğu için okunamadı.

muallimliği yapmıştır. 24 Kasım 1897 ile 7 Eylül 1902 tarihleri arasında yarım maaşla asaleten ve 17 Ağustos 1902 ile 21 Ağustos 1902 arasında ise aylık 90 kuruş maaşla cebir muallimliği yapmıştır. Ayrıca 70 kuruş aylıkla usul-i defteri muallimliğini de üstlenmiştir. Ancak 14 Kasım 1902'de istifa ederek ayrılmıştır.

Bodrumlu Galanti Efendi, 5 Temmuz 1906'da aylık 1000 kuruş maaşla Bahriye Nezareti tercüme kalemine girmiştir.[48]

20-Avram Haran Efendi

Musevi milletinden ve tüccar sınıfından Mişon Efendi'nin oğludur. H.1276'da (1859-1860) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul Alyans İzrailiyyet mektebinde tahsil görerek diplomasını almıştır. Türkçe, Fransızca ve İspanyolca konuşup yazabilmektedir. Ayrıca Rumca ve İtalyanca konuştuğu da tercüme-i ahvâlinde kayıtlıdır.

Avram Haran Efendi, 14 şubat 1890 tarihinde mülazemet suretiyle Düyûn-ı umûmiye-i Osmaniye idaresinin mülga pul satış nezaretine girmiştir. 13 Haziran 1891'de taharri (araştırma-inceleme) memurluğuna atanarak aylık 150 kuruş maaşa hak kazanmıştır. 27 Nisan 1892'de maaşı 400 kuruşa yükseltilmiştir. 13 Mart 1893'de 800 kuruş maaşla baş taharri memuru olmuştur. 13 Ağustos 1895'de aynı miktar maaşla Balıkhane ve Tuna nezareti pul memurluğuna tayin olmuştur. 15 Eylül 1898'de 1.000 kuruş maaşla nezaretin pul kısmı müdürlüğüne atanmıştır. 19 Ekim 1898'den 19 Kasım 1898'e kadar ayrıca 120 kuruş maaş zammıyla ilaveten pul satış memurluğunu da vekâleten üstlenmiştir.

İstanbul, Balıkhane ve Tuna nezaretlerinin gönderdiği yazılarda Avram Haran Efendi'nin işini iyi biçimde yaptığı ve işini yapabilecek yeterlilikte olduğu vurgulanmıştır.[49]

48 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00195/ 0309, s.309.

49 BOA. DH. SAİD. d, nr.092/425, s.425.

21-Avram Molho Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olup, babası sarraf Davi Efendi'dir. H.1301'de (1883-1884) Gümülcine'de dünyaya gelmiştir. Eğitimine Gümülcine Musevi Alyans Mektebi'nde başlamış ve ardından önce Gümülcine sonra Selanik mülkiye idadi mekteplerinde tahsil görmüştür. İdadi sonrası ise Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye devam etmiştir. İdadilerden 19 Temmuz 1900 ve 15 Temmuz 1902 tarihli pekiyi ve orta dereceli diplomalar almış olan Avram Efendi, 27 Temmuz 1908 tarih ve 84 numaralı tabiplik diploması alarak doktor olmuştur. Türkçe, Fransızca, Musevice konuşup yazabilmektedir.

Eğitiminden sonra 12 Eylül 1908'de 600 kuruş maaşla Edirne vilayetine bağlı Ortaköy kazası belediye tabipliğine atanarak, memuriyete ilk adımını atmış, 18 Eylül 1908'de görevine başlamıştır. Ortaköy kaymakamlığı tarafından yazılan mülahazada, evrakının içeriğinin gerçek olduğu ve iyi hâl sahibi biri olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi ile diplomalarının onaylı suretleri terceme-i hal evrakının aslıyla beraber sicill-i ahvâl genel müdürlüğü tarafından muhafaza edilmiştir. [50]

22-Avram İşfinârî Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletine mensuptur. Drama sancağı sandık emini Davas Elpazrın oğludur. Nisan 1873'de Selanik vilayetine bağlı Siroz kasabasında dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına Siroz'daki iptidâi mektepte başlayan Avram Efendi, daha sonra Alyans İzrailiyet mektebinde okumuştur. Türkçe, Fransızca, Rumca ve Yahudice okuryazardır.

20 Ağustos 1896'da 300 kuruş maaşla Selanik vilayetine bağlı Siroz sancağı umur-ı nafia (bayındırlık işleri) komisyonu kitabetine tayin olmuştur. Turuk-ı maâbir idaresi tarafından yazılan

50 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0168/ 00123, s.243.

mülahazada Avram Efendi'nin, terceme-i hâl evrakının usulüne uygun olarak düzenlendiği ifade edilmiştir. Bu husus, Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından da onaylanmıştır. Osmanlı nüfus tezkeresi ile Selanik vilayetinin gönderdiği cevabî yazı tercüme-i hâl evrakıyla birlikte muhafaza edilmiştir.[51]

23-Avram Maya Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensuptur. Babası keresteci Hacı Garşan Efendi'dir. H.1298'de (1880-1881) Silivri'de dünyaya gelmiştir. Eğitimine Silivri'de başlayan Avram Maya Efendi, daha sonra İstanbul'da Hasköy ve Kuzguncuk Musevi mekteplerinde İbranice ve Fransızca okumuştur. Türkçe, İbranice ve Fransızca okuryazardır.

4 Eylül 1902'den itibaren aylık 250 kuruşu geçmemek üzere aidatla Silivri kazası piyade tahsildarlığına tayin olmuş ve hazine tarafından 1874 numaraya kaydolmuştur.

Silivri malmüdürlüğü ile kaymakam vekilliği, Çatalca sancağı muhasebeciliği ile mutasarrıflığı ve tahsilât idaresi birinci mümeyyizliği ile birlikte yazılan mülahazaya atfen Maliye Nezareti adına müsteşarlık Avram Maya Efendi'nin ehliyetini tasdik etmiştir.

Osmanlı nüfus tezkeresinin tasdikli sureti, tercüme-i hâl evrakının aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[52]

24-Azra Efendi

Gale adıyla bilinen Azra Efendi, Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Yakob adlı şahsın oğludur. H.1282'de(1865-1866) Bağdat'da dünyaya gelmiştir. Bağdat Musevi mektebinde Türkçe, Arapça, İbranice, İngilizce ve Fransızca

51 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0094/ 0026, s.49.

52 BOA. DH. SAİD. d, nr.00126/00175, s.347.

tahsil etmiştir. Sicil kaydında Azra Efendi'nin bu dilleri konuşup yazabildiği yazılıdır.

17 Ekim 1893'den 17 Mayıs 1898'e ve 19 Mayıs 1900'dan 7 Mayıs 1904'e kadar iki ayrı dönemde Bağdat vilayeti istinaf mahkemesi fahri azalığı görevini icra etmiştir. 14 Mart 1909'de vilayet tarafından yine aynı azalığa getirilmiş ve Encümen-i intihâb-ı memurîn-i adliye kararıyla 22 Aralık 1909'da aylık 1.500 kuruş maaşla memuriyeti tasdik edilmiştir

Azra Efendi'nin işinde yeterliliği ve liyakati hususu, gerek istinaf mahkemesi başkanlığı gerekse Bağdat vilayetinin ilgili makamları tarafından onaylanmıştır. Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti sicil idaresinde muhafaza edilmiştir.[53]

25-Baruh Velensi Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletine mensup Baruh Velensi Efendi, sarraf Salamon Velensi Efendi'nin oğlu olarak, H.1293'te (1876-1877) İzmir'e bağlı Urla kasabasında dünyaya gelmiştir. Millet mektebinde müfredat dersleri okuyarak eğitimini tamamlamıştır. Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve Yahudice okuryazardır.

H.1311'de (1893-1894) 18 yaşında Beyoğlu telgraf merkezi muhaberât-ı ecnebiye memuriyeti kalemine mülazemetle girmiş ve 13 Mart 1896'da kendisine 50 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Telgraf ve posta nezareti tarafından vazifesine usulüyle devam ettiği bildirilmiştir.

20 Temmuz 1896'da 400 kuruş maaşla Diyarbekir vilayeti telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna nakledilen Baruh Valensi Efendi, 2 Mayıs 1897'de 500 kuruş geçici maaşla Sakız telgraf merkezinde telgrafların teftişinde görevlendirilmiştir. 17 Ocak 1898'de memuriyetinin lağvedilmesi üzerine açığa alınmıştır. 6 Haziran 1898'de 400 kuruş geçici

53 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00174/ 0243, s.483.

maaşla Tarabya telgraf ve posta merkezi muhabere memurluğuna tayin edilmiştir. 28 Kasım 1898'de memuriyetinin lağvedilişine kadar burada görev yapmıştır. Birkaç ay açıkta kaldıktan sonra 5 Aralık 1898'de 300 kuruş maaşla Hereke ve 6 Ocak 1899'de 200 kuruş maaş ve becayiş suretiyle İstanbul telgraf merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluklarına nakledilmiştir. Maaşı 14 Mayıs 1900'de 250 kuruşa çıkarılmıştır. 6 Ağustos 1900'de bu defa 500 kuruş maaşla Şam'a bağlı Bika' kazası telgraf ve posta merkez müdürlüğüne getirilmiştir. Ancak Baruh Valensi Efendi, henüz görevine başlamadan 14 Ekim 1900'de 400 kuruş maaşla Beyoğlu telgraf merkezi muhabere memurluğuna, 19 Kasım 1902'de 765 kuruş maaşla ve tefi suretiyle Beyrut vilayetine bağlı Lazkiye sancağı telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye baş memurluğuna nakledilmiştir.

Baruh Valensi Efendi, 30 Mayıs 1905'te 475 kuruş maaşla ve becayiş suretiyle Halep vilayeti telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna atanmıştır.[54]

26- Bohur Badur Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Bohur Badur Efendi, Ocak 1854'de İstanbul'da doğmuştur. Babası esnaf Hayim Efendi'dir. Kamanto mektebinde Fransızca ve İtalyanca okumuş olup her iki dili okuryazardır.

H.1286'da (1869-1870) 16 yaşında telgraf hanesine mülazemetle girmiş ve 13 Ocak 1871'da 600 kuruş maaşla Niş telgraf merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna tayin olmuştur. 27 Aralık 1871'de maaşı 570 kuruşa düşürülmüş, 13 Mart 1876'da Sofya, 13 Aralık 1876'da 600 kuruş maaşla tekrar Niş ve 7 Kasım 1878'de 400 kuruş aylıkla Selanik merkezleri muhaberât-ı ecnebiye memuriyetlerine nakledilmiştir. Mart 1880'de yapılan

54 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0070/ 0100, s.197.

düzenleme esnasında maaşı 380 kuruşa indirilen Bohur Badur Efendi, 19 Mayıs 1880'de istifa ederek görevden ayrılmıştır. Daha sonra 24 Eylül 1880'de 300 kuruş maaşla Selanik merkezi muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna tayin olmuştur.

Bohur Badur Efendi, 7 Şubat 1883'de görevine devam etmediği hususunun tespit edilmesi üzerine açığa alınmıştır.[55] Açıkta kaldığı sürenin alacağı ceza için yeterli görülmesi üzerine 15 Mayıs 1884'de 380 kuruş aylıkla yeniden istihdam edilmiştir. 18 Ekim 1901'de 480 kuruş maaşla Burgaz ve 15 Aralık 1901'de 500 kuruş maaşla Kudüs-i şerif sancağına bağlı Beytü'l-lahim merkezleri lisan-ı ecnebi muhabere memurluklarına nakledilmiştir.

Selanik telgraf ve posta başmüdürlüğü Bohur Badur Efendi'nin görevini layıkıyla yaptığını bildirmiştir.[56]

27- Bohur Elnekavi Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup Hayim Efendi'nin oğlu olarak, H.1278'de (1861-1862) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'da Has köydeki Kamanto Mektebinde tahsilini tamamlamıştır. Türkçe, Fransızca okuryazardır. 17 Ekim 1889'da 600 kuruş maaşla Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn (Osmanlı Kara Mühendishanesi) lisan muallimliğine tayin olmuştur. 20 Ekim 1898'de istifa ederek ayrılana kadar burada görev yapmıştır.

1898'den 1910'a kadar geçen on iki sene içinde özel öğretmenlik ve tüccar kâtipliği yapmıştır. Daha sonra kendisi kullanmak şartıyla 7 Ocak 1911'de 900 kuruş maaşla Sinop vilayeti başmühendis muavinliği ve daktilograf kitabeti görevine getirilmiştir. Sinop vilayeti başmühendisliği tarafından Bohur Elnekavi Efendi'nin hüsnühâli ve işinde yeterliliği hususu onaylanmıştır.

55 Bu durum sicil kaydında, "*...vazifesine devamsızlığından nâşi açığa çıkarılub...*" şeklinde ifade edilmiştir.

56 BOA. **DH. SAİD. d, nr.** 0098/0024, s.45.

Osmanlı nüfus tezkeresiyle ilgili yerlere atanma ve aldığı maaş durumlarını gösteren evrak, terceme-i hâl evrakının aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[57]

28-Bohur Efendi

Yahudi milletinden David'in oğlu olarak 1843'te İstanbul'da doğmuştur. Eğitimine ilk olarak Hasköy'deki Yahudi milleti mektebinde başlamış ve burada İbranice ve biraz da Türkçe, Fransızca, hesap, coğrafya ve tarih dersleri okumuştur. Daha sonra Soğukçeşme'de bulunan telgraf mektebine kaydolarak burada telgrafla ilgili nazariyat (teorik) ve ameliyat (pratik) bilgilerini öğrenmiştir. Bundan sonra da özel hocalardan bir süre Arapça, Farsça, İngilizce, cebir, hendese ve hikmet-i tabiye, ekonomi, politika ve hukuk tahsil etmiştir. Türkçe ve Fransızca yazabilmekte olan Bohur Efendi, İngilizceyi yazıp konuşabilir, İspanyolca ve İtalyancayı ise anlayabilir derecededir.

1860'da 17 yaşında telgraf idaresi hukuk odasında işe başlamış ise de daha sonra istifa ederek buradan ayrılmıştır. Ardından telgraf mektebine tekrar geri dönerek tahsilini tamamlamıştır. Tahsilinin ardından birkaç ay telgrafhanenin muhabere odasında çalışmıştır. Kasım 1861'den itibaren yaklaşık iki yıl Bâb-ı âli tercüme odasında mülazemet suretiyle görev yapmıştır. Ekim 1866'da 500 kuruş maaş ve üçüncü rütbeye hak kazanmıştır. Mart 1868'de maaşının bir kısmı üzerinde kalmak üzere 2.000 kuruş maaşla hazine-i celile-i maliye mütercimliğine atanmıştır. Mayıs 1868'de 3.000 kuruş aylıkla Şurâ-yı Devlet muavinliğine tayin edilmiştir. Bir süre sonra yapılan zamla maaşı 3.500 kuruşa çıkarılmıştır. Haziran 1869'da ikinci rütbeye yükseltilen Bohur Efendi, Ağustos 1873'te 3.000 kuruş maaşla

57 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00185/ 00037, s.36.

Şurâ-yı Devlet üyeliğine getirilmiştir. Aynı yılın Kasım ayında kendisine rütbe-i evveli sınıf-ı sanisi tevcih edilmiştir.

Aralık 1874'te yabancılarla ortaklaşa olarak tertip edilen ticaret istinaf mahkemesi memurluğunda görevlendirilmiştir. Daha sonra 4.000 kuruş aylıkla bu mahkemenin üyeleri arasında yer almıştır. Kasım 1875'te 5.000 kuruş maaşla ikinci defa olarak Şurâ-yı Devlet üyeliğine getirilmiştir. Maaşı iki defa yapılan zamlarla 6.000 kuruşa çıkarılmıştır. Ekim 1879'da 7.000 kuruş maaşla bu defa şehremaneti yani İstanbul belediyesi muavinliğine atanmıştır.

Bohur Efendi, görev yaptığı yerlerde kendisiyle ilgili şikâyete bağlı herhangi bir mahkeme görmemiştir. 13 Haziran 1880'de maaşı 6.000 kuruşa düşürülmüştür. Ağustos 1881'de rütbesi, rütbe-i evvel-i sınıf-ı evveline yükseltilmiştir. Gösterdiği başarılardan dolayı, 9 Mayıs 1884'te ikinci rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ödülleri bununla sınırlı kalmamış ve bu defa 16 Eylül 1886'da ikinci rütbeden Osmanlı nişanı ile taltif edilmiştir. Bohur Efendi'nin maaşı, 2 Eylül 1890'da yapılan ilave ile 7.500 kuruş olmuştur.

Bohur Efendi, o dönemde toplumu derinden etkileyen büyük kolera salgınının önlenmesi için gösterdiği başarılı hizmetlerden ötürü 8 Şubat 1904'te gümüş imtiyaz madalyası almaya hak kazanmıştır.[58]

29- Bohur İsak Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden olan Bohur İsak Efendi, esnaftan Avram Efendi'nin oğludur. H.1293'te (1876-1877) Gelibolu kazasında dünyaya gelmiş, millet mektebinde müfredat dersleri okuyarak eğitimini tamamlamıştır. Türkçe, Fransızca, Yahudice ve Rumca okuryazardır.

---

58 BOA. DH. SAİD. d, nr.003/116, s.116.

H.1318'de (1900-1901) Çanakkale sancağı telgrafhanesine mülazemetle girmiştir. Ardından 12 Eylül 1901'de 200 kuruş maaşla İstanbul postanesi ittihat ve 14 Mart 1902'de aynı maaşla, gönderilen emanet eşyalar (emanet-i mersule) kısmı ikinci daire memurluğunda istihdam edilmiştir. Daha sonra 29 Ocak 1903'de 800 kuruş maaşla Basra vilayeti telgraf ve posta merkezi muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna terfi etmiştir.

Aydın vilayeti telgraf ve posta başmüdürlüğü ile Telgraf ve Posta Nezareti tarafından Bohur İsak Efendi'nin vazifesine usulüyle devam ettiği bildirilmiştir.

Bohur İsak Efendi, izinli olarak bir ara İstanbul'a gitmiş ise de izninin bitiminde görev yerine dönmediği tespit edilince 17 Eylül 1905'de idare tarafından açığa alınmıştır.[59]

30-Bohur İshak Nesim Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletine mensup olan Bohur İshak Nesim Efendi, esnaftan Nesim Ağa'nın oğludur. 1878'de İzmir'de dünyaya gelmiştir. Eğitimini millet mektebinde okuyarak tamamlayan Bohur İshak Efendi, Türkçe ve Fransızca okuryazardır.

H.1316'da (1898-1899) mülazemet suretiyle İzmir telgrafhanesine girmiş, 4 Haziran 1901'de 400 kuruş geçici maaşla İstanbul Tarabya ve 27 Ağustos 1901'de 300 kuruş maaşla İzmir telgraf ve posta merkezleri muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna tayin olmuştur. Aydın vilayeti telgraf ve posta başmüdürlüğüyle telgraf ve posta nezareti tarafından vazifesini usulüyle yaptığı hususu tasdik edilmiştir. Memuriyeti, ilgili bakanlığın kayıtlarına uygun olup, Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti, tercüme-i hâl evrakının aslıyla beraber Sicill-i ahvâl şubesinde muhafaza edilmiştir.

59 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00116/ 00106, s.209.

Bohur İshak Nesim Efendi'nin maaşı 14 Aralık 1903'te 400 kuruşa çıkarılmıştır. 2 Ağustos 1904'de 450 kuruş maaşla Beyoğlu telgraf merkezi muhabere memurluğuna becayiş suretiyle geçmiştir. Ancak daha sonra vazifesine devamsızlığı ve itaatsizliği gerekçesiyle21 Eylül 1905'de idare tarafından açığa alınmıştır. [60]

31-Bohur Dato Efendi Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup Yako Ağa'nın oğludur. H.1277'de (1860-1861) İzmir'de dünyaya gelmiştir. İzmir Fransız ve Musevi mekteplerinde lisan ve riyaziyye dersleri (hesap ilmi, matematik bilgisi) okumuştur. Ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahâne'ye kaydolarak burayı başarıyla bitirmiştir. Türkçe, Fransızca, Rumca, İtalyanca, İspanyolca ve Almancayı konuşup yazabilecek düzeyde bilmektedir. 14 Mart 1889 tarih ve 1208 numaralı doktorluk diplomasını almıştır.

13 Mart 1892'den Şubat sonu 1895'a kadar 190 kuruş maaşla Aydın vilayetine bağlı Birunabad nahiyesi belediye doktorluğu görevini yürütmüştür. Daha sonra 28 Mart 1895'de 600 kuruş maaşla yine Aydın'a bağlı Tire kazası belediye doktorluğunda görevlendirilmiştir.

Birunabad nahiye müdürlüğünden yazılan mülahazada Bohur Efendi'nin görevini layıkıyla yerine getirdiği ifade edilmiştir. Buraya tayin tarihi, aldığı maaş miktarı ve diğer hususlar, ilgili pusulada gösterilmiştir. Okul diplomaları ile Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti, terceme-i hâl evrakıyla birlikte sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[61]

60 Bu durum, sicil kaydında şu ifadelerle yer almıştır: "... *ahiren vazifesine adem-i devamla beraber itaatsizlikde bulunduğundan dolayı ...idareten açığa çıkarıldığı...*". Bkz. BOA. DH. SAİD. d, nr. 00116/ 00144, s.285.

61 BOA. DH. SAİD. d, nr.0081/ 0225, s.447.

32-Bohur Mois Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Mişon Ağa'nın oğludur. H.1293'te (1876-1877) İstanbul'da dünyaya gelmiş olan Bohur Efendi, millet mektebinde müfredat dersleri okuyarak tahsilini tamamlamıştır. Türkçe ve Fransızcayı okur-yazar durumdadır.

H.1312'de (1894-1895) Beyoğlu telgrafhanesine mülazemetle giren Bohur Efendi, 20 Mayıs 1899'da 400 kuruş geçici maaşla Büyükada telgraf merkezi muhabere memurluğuna tayin edilmiştir. 13 Ekim 1899'da maaşı 200 kuruşa indirilmiştir. 25 Ağustos 1900'de 450 kuruş aylıkla Sinop ve 5 Şubat 1901'de 300 kuruş maaşla İstanbul yakınlarında Erenköy telgraf ve posta merkezleri muhaberât-ı ecnebiye memurluklarına nakledilmiştir. Ancak yaklaşık üç aydır devam eden hastalığı sebebiyle görev yerine gidip vazifesine başlayamadığından, iyileştiğinde boş bir kadroya tayin edilmek üzere idare tarafından açığa alınmıştır.

Bohur Efendi, 24 Mayıs 1904'e kadar herhangi bir yerde görev yapamadığına göre bu zaman aralığında hastalığının iyileşmediği anlaşılıyor. Söz konusu tarihte ise 100 kuruş maaşla Beyoğlu telgraf merkezi muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna tayin olarak yeniden memuriyete geri dönmüştür. 14 Kasım 1904'te aylık 300 kuruş maaşla terfi ederek Yeniköy telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memuriyetine nakledilmiştir. 17 Aralık 1905'te maaşı 330 kuruşa çıkarılmıştır.

Sinop telgraf merkezi müdürlüğüyle, telgraf ve posta nezareti tarafından vazifesini hakkıyla icra ettiği hususu tasdik edilmiştir.

Bohur Efendi'nin görev yaptığı memuriyetler, Posta Telgraf Nezaretinin sicil ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti, tercüme-i hâlinin aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[62]

62 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0164/ 0074, s.145.

33- Bohur Misitrano Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden olup, Sahar Avram'ın oğlu olarak Eylül 1870'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Alyans İzrailiyet ve Kont Kamanto mekteplerinde müfredat dersleri okuyarak diplomasını almıştır. Ardından Mekteb-i Fünûn-ı Şahâne'ye kaydolan Bohur Misitrano Efendi, burada üç yıl okumuş ise de bazı mazeretleri nedeniyle okulu terk etmek zorunda kalmıştır. Türkçe, Fransızca ve Yahudice konuşup yazabilmektedir.

Eğitimin ardından 13 Mayıs 1892'de 22 yaşında 200 kuruş maaşla Bolayır nahiyesi reji memuru olarak işe başlamıştır. 26 Ocak 1893'de istifa ederek ayrılmıştır. Daha sonra 13 Mart 1893'de aynı maaşla Gelibolu sancağı nüfus idaresinin Fransızca pasaport kitabetine tayin edilmiştir. Çalıştığı yerin nüfus memurluğu ve mutasarrıflık tarafında yazılan mütalaada, Bohur Misitrano Efendi'nin görevini yapmaya yeterli durumda olduğu belirtilmiştir. Diplomaları ve Osmanlı nüfus tezkeresinin tasdikli sureti, terceme-i haliyle birlikte sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[63]

34-Bohur Rami Efendi

İsak Cekorel Efendi'nin oğludur. H.1270'de (1853-1854) İzmir'de dünyaya gelmiştir. Sıbyan mektebinde başlangıç ilimlerini tahsilden sonra İzmir Alyans İzrailiyet mektebinde okuyarak eğitimini tamamlamıştır. Yahudice, Fransızca, Rumca ve Türkçe okuryazardır.

Bohur Rami Efendi, 1879 yılı ortalarında İzmir rüsûm-ı senet nezareti muhasebeciliği kalemine girmiştir. Ardından İzmir müdde-i umum muavinliği kalemine mülazemet yoluyla devam etmiş ve Temmuz 1882 sonlarında 270 kuruş maaşla İzmir bidayet mahkemesi hukuk kısmı aza mülazımlığına tayin olmuştur.

63 BOA. DH. SAİD. d, nr.045/0144, s.285.

İzmir bidayet mahkemesi reisi, Bohur Rami Efendi'nin ehliyet ve liyakatli biri olduğunu belirtmiştir. 24 Mayıs 1886'da 400 kuruş maaşla Urla kazası bidayet mahkemesi baş kitabetine tayin olmuştur. [64]

35-Bohur Salamon Efendi

Musevi milletinden Yasef Efendi'nin oğlu olarak 1873 Mart'ında Edirne'de dünyaya gelmiştir. Eğitimine Musevi mektebinde başlamış, akabinde mekteb-i idadi-i mülkiyede verilen dersleri tahsil ederek tamamlamıştır. Türkçe, Fransızca ve Yahudice okuryazar ve konuşabilir durumdadır.

3 Nisan 1892'de 19 yaşında 200 kuruş maaşla Gümülcine'ye bağlı Eğridere kazası Fransızca mürûr tezkeresi kâtipliğinde işe başlamıştır. Eğridere kaymakamlığı ile Gümülcine mutasarrıf vekilliği, Salamon Efendi'nin memuriyetini ifaya yeterli olduğunu ifade etmiş ve bu durumu Dâhiliye Umum Nüfus Müdürlüğü de aynen onaylamıştır.[65]

36-Bünyamin Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden olup, tüccar İstefenazi Efendi'nin oğlu olarak 1878'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimine Hasköy'deki Alyans İsrailiyyet adlı Musevi mektebinde başlayarak iptidai ilimleri tahsil etmiş, ardından rüştiyeye kaydolmuş, rüştiyeden sonra da mekteb-i idadi-i mülkiye-i şahâneye devam etmiş ve okutulan dersleri başarıyla vererek âlâ dereceden diplomasını almıştır. Türkçe, Fransızca, Yahudice ve İbranice okuryazardır.

20 Aralık 1896'da 18 yaşında mülazemetle tahrirat-ı hariciye kalemine girmiştir. Bu kitabetten yazılan mülahazada Bünyamin

64 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0008/ 0209, s.413.

65 BOA. DH. SAİD. d, nr.045/0143, s.283.

Efendi'nin kaleme ait ifadeleri aynen tasdik edilmiştir. İdadi mektebi diploması ile Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı suretleri terceme-i hâl evrakıyla birlikte muhafaza edilmiştir. [66]

37-Bünyamin Efendi

Musevi milletinden ve Konsolid dellallarından Ansandari İsak Efendi'nin oğludur. H.1287'de (1870-1871) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına Musevi iptidai mektebinde başlamış ve akabinde beş yıl Kamanto mektebinde okuduktan sonra, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahâne'de müfredat dersleri tahsil ederek tamamlamış ve 23 Mayıs 1893 tarih ve 407 numaralı tabip diplomasını almaya hak kazanmıştır. Türkçe, Fransızca ve İspanyolcayı konuşup yazabilir durumdadır.

26 Temmuz 1893'de 700 kuruş maaşla Kosova vilayetine bağlı Mitrovice kazası belediye tabipliğine tayin olmuş, 14 Haziran 1896'de istifa suretiyle ayrılana kadar burada görev yapmıştır.13 Ocak 1897'de 300 kuruş maaşla Yozgat sancağı ikinci tabipliğine atanmıştır. Ancak izin isteyerek 2 Mayıs 1899'da Yozgat'tan ayrılmıştır. 17 Eylül 1899'da 800 kuruş maaşla Lazkıye sancağı tabipliğine nakledilmiştir. Bünyamin Efendi, bu defa da Beyrut vilayetine takdim ettiği dilekçeler üzerine aynı maaşla Akka sancağı belediye tabipliğine aktarılmıştır. 4 Eylül 1900'de İstanbul'a geri dönmüştür.

Bünyamin Efendi, o dönemde ortaya çıkan kolera salgına karşı alınan tedbirler doğrultusunda da bir takım görevlere getirilmiştir. 28 Temmuz 1903'da 500 kuruş maaşla Suriye vilayeti kolera tabipliğine gönderilmiş ve görevinin sona ermesi üzerine 3 Şubat 1904'de geri dönmüştür. Daha sonra sıhhiye müdürlüğü tarafında görülen lüzum üzerine, sıhhıye meclisi kararıyla 15

66 BOA. DH. SAİD. d, nr.078/012, s.21.

Eylül 1910 tarihinde 1.000 kuruş maaşla şehremaneti tabipliğine atanarak, altıncı belediye dairesinde görev yapmıştır.

Bünyamin Efendi, daha önce ortaya çıkmış olan kolera salgını sırasında, hastalığın yayılmaması için alınan tedbirler doğrultusunda Doktor İbrahim Bey başkanlığında oluşturulan sıhhıye heyetinde görev almıştır. 21 Ağustos 1911'den 18 Eylül 1911'e kadar Hasköy ve Karaağaç'taki kolera hastanelerinde geçici olarak müdür ve baştabip olarak görev yapmıştır. 19 Eylül 1911'den 14 Ocak 1913'e kadar da mülga yedinci belediye dairesi sıhhiye heyeti başkanlığı görevini icra etmiştir. 18 Ocak 1912'de maaşı 1.250 kuruş olmuştur. 14 Ocak 1913'de teşkilat-ı ahirede Beyoğlu dairesi sıhhiye heyeti tabipliğine nakledilmiştir. Bu durum şehremaneti sicil şubesinin 15 Haziran 1913 tarihi pusulasında ifade edilmiştir.[67]

38-Çalbun Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Avram adlı şahsın oğludur. H.1288'de (1871-1872) Silivri kasabasında dünyaya gelmiştir. Eğitimini buradaki Musevi mektebinde Türkçe ve Arapça okuyarak tamamlayan Çalbun Efendi, Türkçe ve Arapça ile birlikte Rumca okuryazardır.

Eğitimini tamamladıktan sonra ilk olarak mülazemet suretiyle, Silivri kazası mülga aşar idaresiyle mal kalemine girmiştir. Daha sonra 4 Ağustos 1902'den itibaren aylık 250 kuruş aidatla aynı kazanın piyade tahsildarlığına tayin olmuş, hazine tarafından 1872 numara ile kaydı yapılmıştır.

Silivri kazası mal müdürlüğü ve kaymakam vekilliği ile Çatalca sancağı muhasebeciliği ve mutasarrıflığı tarafından yazılan mülahazalara atfen Maliye Nezareti, Çalbun Efendi'nin ehliyet ve liyakatli oluşu hususunu tasdik etmiştir.

67 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00667/0146, s.289.

Çalbun Efendi, 14 Ağustos 1908 tarihinden 3 Aralık 1908'e kadar ikinci daire tahsildarlığını vekâleten üstlenmiş ve bu zaman zarfında 315 kuruş aidat almıştır. 31 Ekim 1909'da Çatalca sancağı tensik komisyonu kararı ile 400 kuruş maaşla Silivri kazası sandık eminliği vazifesine getirilmiştir. Bu atama, 1 Şubat 1910 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir.[68]

39-Danyal Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden Bağdatlı bezzaz Hoca Şalom'un oğlu olarak 8 Kasım 1877'de Hille kazasında doğmuştur. Mahalli mekteplerde Arapça, Türkçe ve İbranice dilleri ile bir takım dersleri okumuştur. Arapça ve Türkçe okuryazar ve konuşabilir durumdadır.

15 Mart 1889'da mülga Hille kazası düyûn-ı umûmiye müdürlüğü kalemine mülazemet suretiyle girmiştir. 25 Nisan 1892'de eski puldan % 5 ve müşterek puldan %5 aidat ile Hille müdürlüğü pul bayiliğine atanmıştır. 18 Ekim 1894'te 250 kuruş maaşla Hille kazası düyûn-ı umûmiye müdürlüğü ikinci kâtipliğine getirilmiştir. 13 Temmuz 1895'de müdürlüğün Kerbela şehrine nakledilmesi hasebiyle aynı görev ve maaşıyla Kerbela'ya nakledilmiştir. Ancak genel müdürlük tarafından asaleti tasdik edilmediğinden, 30 Kasım 1895'de açığa alınmıştır. 2 Ocak 1896'da yine aidatla söz konusu pul bayiliğinde istihdam edilmiştir. 1 Haziran 1896'de 300 kuruş maaşla Hille düyû-ı umûmiye merkez memuriyeti baş kitabetine tayin olmuştur. 13 Mayıs 1897'de aynı maaşla maaşı 350 kuruşa yükseltilmiştir.

Bağdat düyûn-ı umûmiye nezareti vekâletiyle, genel idare merkezi tarafından Danyal Efendi'nin ehliyeti ve liyakati tasdik edilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi ile görev yaptığı yerlerle

68 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0132/ 0077, s.458.

ilgili evraklar, tercüme-i hâl evrakının aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[69]

40-Davey Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletine mensup olan Davey Efendi'nin babası, sarraf Yako Ağa'dır. H.1293'te (1876-1877) Üsküp sancağında dünyaya gelmiştir. Millet mektebinde müfredat derslerini tahsil etmiştir. Türkçe, Fransızca, Yahudice ve Bulgarca okuryazar ve konuşur durumdadır. Eğitiminin ardından ilk olarak H.1311'de (1893-1894) 18 yaşında mülazemetle Kosova vilayeti telgraf ve posta baş müdürlüğü kalemine mülazemetle girmiştir. 13 Haziran 1894'ten 18 Eylül 1894'e kadar 200 kuruş maaşla Üsküp ecnebi muhabere memurluğunu vekâleten ifa etmiştir. 8 Ocak 1896'da 400 kuruş maaşla Kosova vilayetine bağlı Üsküp sancağı telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna atanmıştır.

Kosova vilayeti telgraf ve posta başmüdürlüğü ile Telgraf ve Posta Nezareti tarafından görevini usulüyle yaptığı ve Davey Efendi'nin memuriyetinin nezaretin sicil ve muhasebe kalemleri kayıtlarına uygun olduğu bildirilmiştir. Okul diplomaları ve nüfus tezkeresinin onaylı sureti, tercüme-i ahvâl evrakının aslıyla beraber nezaretin sicill-i ahvâl şubesinde muhafaza edilmiştir.

Davey Efendi, Şubat 1902 tarihinde üçüncü rütbe ile taltif edilmiş ve ayrıca gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir. Davey Efendi, ilgili kurumlar tarafından yaptığı hizmetler cihetiyle büyük takdir görmüş ve "... ifâ-yı vazife hususunda görülen cansiperâne hizmetinden dolayı" maaşının iki katı kadar para verilmesi hususunda Osmanlı padişahı II. Abdülhamit'in iradesi alınmış ve bu irade doğrultusunda söz konusu para Davey

69 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00122/ 0045, s.89.

Efendi'ye tevdi edilmiştir. Bu durum, Dâhiliye Nezareti'nin 51 numaralı ve 6 Nisan 1902 tarihli tezkeresiyle bildirilmiştir.

Davey Efendi, 30 Temmuz 1902'de 550 kuruş maaşla terfian Prizren telgraf merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna nakledilmiş ise de oranın havasının kendisine yaramadığını ileri sürmesi neticesinde 9 Aralık 1902'de aynı maaş ve becayiş suretiyle Kosova vilayetinin Üsküp sancağına bağlı Priştine kazası muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna tayin olmuştur. 15 Temmuz 1903'te ise 600 kuruş maaşla Üsküp telgraf ve posta merkezleri muhaberât-ı ecnebiye baş memurluğuna nakledilmiştir.

Davey Efendi, 3 Mart 1905'ten 2 Mayıs 1905'e kadar ayrıca 160 kuruş maaş zammıyla merkez müdürlüğünü vekâleten icra etmiştir.[70]

41- Daviçon Efendi

Yahudi milletinden Yanyalı sarraf Mataşyan'ın oğludur. H.1250'de (1834-1835) Yanya'da dünyaya gelmiştir. Özel öğretmenden Türkçe öğrenerek başladığı eğitimi akabinde Yanya'da Musevi ve Rum mekteplerinde İbranice İspanyolca ve Rumca okumuştur. Türkçe İbranice, İspanyolca ve Rumca okuryazar olup İtalyanca ve Arnavutça konuşabilmektedir.

H.1264'te (1847-1848) 14 yaşında 100 kuruş maaşla Yanya mal kalemine girerek memuriyete ilk adımını atmıştır. H.1268'de (1851-1852) 335 kuruş maaşla Yanya sandık sarraflığında görevlendirilmiştir. Bir sene sonra Yanya eyaleti bakaya komisyonu üyeliğine seçilmiştir. H.1273'te (1856-1857) 375 kuruş maaşla yine sandık sarraflığına atanmış ise de H.1277'de (1860-1861) istifa ederek ayrılmıştır. Bir yıl sonra aynı maaşla yine sandık sarraflığına geri dönmüştür. H.1283'te (1866-1867) 500 kuruş maaşla vilayet idare meclisi azalığına seçilmiş ve her iki yılda

70 BOA. **DH. SAİD. d, nr.** 0067/ 0160, s.317.

bir defa yenilenen seçimlerle H.1291 yılına kadar (1874-1875) bu görevi icra etmiştir. Bu tarihten itibaren ayrıca görevine ek olarak vekâleten ve birkaç gün sonra 1.900 kuruş maaşla asaleten Yanya ticaret mahkemesi başkanlığına tayin edilmiştir. 1876 sonlarında 4.000 kuruş maaşla İstanbul istinaf ticaret mahkemesi azalığına tayin olmuştur. 1877 sonlarında izinli olarak Yanya'ya gitmiştir.

Davicon Efendi için 1877 yılı son derece önemli bir yıl olmuştur. Çünkü o bu dönemde Yanya mebusu olarak Osmanlı mebuslar meclisine katılmış ve aylık 5.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Mebus seçilmesi nedeniyle mahkeme üyeliğinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Milletvekilliği döneminde Padişah II. Abdülhamit'in başkanlığında oluşturulan muhacirîn komisyonunda üye olarak görev almıştır. 1878 yılı başında padişahın iradesi ile meclisin kapatılması üzerine Yanya'ya geri dönmüştür.

Davicon Efendi, Ağustos 1879'da ikinci defa olarak 2.400 kuruş maaşla Yanya ticaret mahkemesi başkanlığına tayin edilmiştir. Ocak 1880'de maaşı 3.000 kuruşa yükseltilmiştir. 25 Eylül 1866'da beşinci, 24 Ağustos 1876'da ikinci, 4 Haziran 1877'de saniye sınıf-ı mütemayizi rütbeleriyle taltif edilmiştir. Davicon Efendi bunlardan başka 27 Mayıs 1880'de üçüncü rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir.

Davicon Efendi, görev yaptığı alanların hiçbirinde herhangi bir suçlamayla karşılaşmamış, mahkemeye de sevk edilmemiştir.

Bağdat valisi Mustafa Asım Paşa, Yanya valiliği esnasında Davicon Efendi'nin görevini iyi surette yaptığı ve liyakatli biri olduğunu bildirmiştir. Dönemin Adliye Nazırı Cevdet Paşa da aynı mütalaayı onaylamıştır.

Davicon Efendi, 10 Mayıs 1888'de Yunan devleti tarafından nişanla ödüllendirilmiştir. 26 Nisan 1888'de becayiş suretiyle Edirne vilayeti ticaret mahkemesi başkanlığına nakledilmiş ise

de oraya gitmek istememiş ve yerine başkası tayin olmuştur. 12 Mart 1890'da uhdesine rütbe-i evvel-i sınıf-ı sanisi verilmiştir.[71]

42-Davi Davud Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensuptur. Gazete matbaacısı Savi Efendi'nin oğlu olarak H.1274'te (1858-1859) Selanik'te doğmuştur. Selanik'te Alyans İsrailiyet Mektebinde müfredat dersleri okuyarak eğitimini tamamlamıştır. Türkçe, İspanyolca, İtalyanca ve Fransızcayı konuşup yazabilir durumdadır. İbranice, Rumca ve Almancaya ise aşinadır.

Davi Davud Efendi resmî izinle De journal de Selanik adlı Fransızca bir gazete çıkarmıştır.

H.1291'de (1875-1876) 300 kuruş maaşla yaklaşık üç yıl kadar zahire tüccarlarından Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Fransızca hususi kâtipliği görevini icra etmiştir. Davi Efendi, daha sonra yine gazeteciliğe geri dönmüş ve 11 Mayıs 1879'de 400 kuruş aylıkla Selanik'te Musevi dilinde yayımlanan La Aprika gazetesinin başyazarlığına getirilmiştir. 18 Kasım 1883'de istifa suretiyle ayrılana kadar burada çalışmıştır. Bu tarihte mülazemet suretiyle Selanik vilayeti nüfus kalemine girmiştir. 19 Mayıs 1888'de 500 kuruş maaşla yine Selanik vilayetinde pasaport memurluğuna nakledilmiştir. 20 Haziran 1893'de beşinci dereceden mecidiye nişanı tevcih edilmiş, 21 Aralık 1893'de Sırp hükümeti tarafından verilen "sen sava" nişanının alınan Padişah izni sonrası Davi Davud Efendi tarafından kabul edilmiştir. Selanik nüfus nezareti ile valilik tarafından terceme-i hâlinin içeriğinin ehliyet ve liyakati ile uygun olduğunu tasdik etmiştir.

Osmanlı nüfus tezkeresinin Selanik vilayeti nüfus idaresi tarafından tasdikli sureti ve aldığı nişanlarla ilgili beratlar, görev yaptığı yerlere atanma ve aldığı maaşlara dair bilgilerle ilgili

71 BOA. DH. SAİD. d, nr.010/0038, s.671.

evraklar, tercüme-i hâlinin aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.

Davi Davud Efendi'nin kendisinin tanzim ettiği tercüme-i hâl evrakında, 13 Ekim 1900'de Yunan hükümeti tarafından beşinci rütbeden "sudur nişanı" tevdi edildiği yazılı ise de böyle bir nişanın verildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmadığı söylenmiştir.

Davi Davud Efendi, vilayet tarafından yapılan düzenleme ile 2 Aralık 1909'da maluliyetinden dolayı kadro dışına çıkarılmıştır. Herhangi bir zimmet ve ilişiği olmamıştır.[72]

43-Davi Fransuva Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden Davi Fransuva Efendi, Selanik rüsûmat (gümrük) memurlarından Kemal Efendi'nin oğludur. H.1280'de (1863-1864) Selanik'te doğmuştur. Eğitimini hususi mektepte okutulan dersleri görerek tamamlamıştır. Davi Fransuva Efendi, oldukça kültürlü birisi olup, Türkçe, Fransızca, İtalyanca, Nemçece (Avusturya dili), İspanyolca ve Rumca okuryazardır.

13 Nisan 1884'te 21 yaşında 300 kuruş maaşla Selanik merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğunda iş hayatına başlamıştır. 13 Haziran 1886'da aynı maaşla bu defa aynı dairenin posta mukayyitliğine nakledilmiştir. 13 Mayıs 1888'de maaşı 500 kuruşa yükseltilmiştir.

Selanik telgraf ve posta başmüdürlüğüyle, Telgraf ve Posta Nezareti tarafından 27 Temmuz 1895'te terceme-i hâl evrakının içeriği usule uygun olarak görülmüş ve onaylanmıştır.

13 Nisan 1899'da maaşı 580 kuruşa çıkarılan Davi Fransuva Efendi, 23 Ağustos 1901'de 450 kuruş maaşla Edirne vilayeti telgraf ve posta merkezi posta memuriyetinde görevlendirilmiştir.

72 BOA. DH. SAİD. d, nr.00110/00197, s.391.

14 Kasım 1901'de 600 kuruş maaşla İzmir postahanesi pul satış memurluğuna nakledilmiştir.

Davi Fransuva Efendi, daha önce Edirne'de görev yaptığı sırada önemli bir mektubun kaybolmasından dolayı, nezaretin sicil idaresi kararıyla 15 Mart 1905'te cezalandırılmıştır.[73]

44-Davi Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olup, tüccar Merkadon'un oğlu olarak H.1292'de (1875-1876) İzmir'de dünyaya gelmiştir. Eğitimine İzmir Musevi mektebinde başlayarak başlangıç ilmilerini burada beş yıl tahsil etmiştir. Ardından Alyans İsrailiyet Mektebine kaydolarak iptidai kısmının derece-i âliye derslerini okumuş, ayrıca özel öğretmenden bir süre Arapça tahsil ettikten sonra, İzmir mülkiye idadi mektebine girmiştir. Buradaki dersleri de başarıyla geçerek 28 Eylül 1895'de diplomasını alıp mezun olmuştur. Türkçe, Fransızca ve Rumca okur-yazar olup, Almancaya da aşinadır.

Davi Efendi, eğitiminin ardından ilk olarak senelik 800 frank maaşla Efrenci mektebinde ve akabinde 20 Şubat 1896'dan 8 Temmuz 1896'ya kadar Kasaba kazası Alyans İsrailiyet Mektebinde müdürlük yaptıktan sonra 9 Temmuz 1896'da 22 yaşında 500 kuruş maaşla Ziraat Bankası İzmir şubesi turuk-ı maabir mukayyitliğinde istihdam edilmiştir.

Davi Efendi'nin hüsnühâl sahibi olduğu, memuriyet işlerini yapmaya muktedir bulunduğu ilgili banka şube memurluğu tarafından bir yazı ile bildirilmiştir. Okul diplomaları ile mülazemet ruusu ve Osmanlı nüfus tezkeresi, İzmir Alyans İsrailiyet Mektebine ait iki adet tasdikname sureti, terceme-i hâl evrakına ilişik olduğu ifade edilmiştir.

73 BOA. **DH. SAİD. d, nr.**062/113, s.221.

28 Mayıs 1902'de 900 kuruş maaşla Ziraat Bankası İzmir şubesi baş kitabetine terfi olan Davi Efendi, 14 Eylül 1903'den 28 Ekim 1903'e kadar 1.900 kuruş ücretle bu defa Ziraat Bankası Akka şubesi memur vekilliği görevini icra etmiştir. 27 Nisan 1906'dan 28 Eylül 1906'ya kadar 350 kuruş maaş zammı ile yine Ziraat Bankası İzmir şube memur vekilliğini yürütmüştür. 14 Temmuz 1907'de 1.750 kuruş maaşla Üsküp ziraat Bankası şubesi müdürlüğüne terfi etmiştir. İzmir'de görev yaptığı süre içinde herhangi bir şekilde zimmet ve ilişiği olmamıştır.

Davi Efendi, 27 Aralık 1909'da 1.500 kuruş maaşla Ziraat Bankası merkezi idaresi muhasebe kaleminde ikinci mümeyyiz olarak görev almış, ardından 2.000 kuruş maaşla İstanbul'a nakledilmiştir. Görev yaptığı diğer yerlerde de herhangi bir zimmet ve ilişiği olmadığı bildirilmiştir.[74]

45-David Bahar Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olup, esnaftan Yako Ağa'nın oğludur. 1878'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk olarak millet mektebinde eğitime başlamış, ardından idadi mektebine kaydolmuş ve buradaki müfredat dersleri tahsil ederek diplomasını almıştır. Türkçe, Fransızca ve Rumca okuryazardır.

H.1319 (1901-1902) senesinde İstanbul postanesi ittihat dairesine mülazemetle girmiştir. 10 Ağustos 1903'de kendisine 100 kuruş maaş bağlanmıştır. Telgraf ve Posta Nezareti tarafından vazifesine usulüyle devam ettiği bildirilmiştir. Memuriyeti, nezaret kayıtlarına uygun olup, Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti ile diplomaları, sicil şubesi tarafından kontrol edilerek kendisine iade edilmiştir.

74 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00099/ 00065, s.127.

David Efendi'nin maaşı 31 Ocak 1905'de 150 kuruşa yükseltilmiştir.[75]

46-David Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensuptur. İzmirli şişeci esnafından Bohur Musa'nın oğludur. H.1308'de (1890-1891) İzmir'de dünyaya gelmiştir. İzmir'de iptidai mektepte başladığı eğitimini, sıbyan mektebinde sürdürmüştür. Ancak babasıyla beraber Hayfa'ya gittiklerinden tahsiline orada devam etmiş ve Hayfa Alyans İsrailiyet mektebini bitirerek diplomasını almıştır. Türkçe ve Arapçaya aşina ve Rumca ile İtalyancayı konuşabilir seviyededir. Ayrıca İngilizce, Fransızca ve İspanyolcayı da hem konuşabilir hem de yazabilir durumdadır.

David Efendi, 24 Kasım 1909'da 300 kuruş maaşla Hayfa telgraf merkezi muadene memurluğuna tayin olmuştur. Vazifesine sürekli devam ettiği hususu, ilgili birim tarafından ifade edilmiştir. Memuriyeti, Telgraf ve Posta ve Telefon Nezareti memurîn kalemi sicil şubesi kayıtlarına uygun olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi ile sıbyan mektebi tasdiknamesi, tercüme-i hâl evrakıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[76]

47-David Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Avram adlı şahsın oğludur. H.1297'de (1879-1880) Edirne vilayetine bağlı Kırkkilise kazasında dünyaya gelmiştir. Kırkkilise Musevi mektebinde başlangıç ilimlerini tahsil ettikten sonra, idadiyi Kırkkilise ve Edirne'de okumuştur. Türkçe, Fransızca ve Musevice konuşup yazabilmektedir.

75 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00120/ 00101, s.199.
76 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00183/ 00221, s.221.

H.1313'te (1895-1896) mülazemetle Kırkkilise sancağı muhasebe kalemine girmiş ve 1 Haziran 1895'te 200 kuruş maaşla yine Kırkkilise sancağında Fransızca muharrirliğine tayin olmuştur.

Mutasarrıflık tarafından vazifesini icra etmeye yeterli olduğu bildirilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi ile ilgili evrakların tercüme-i hâliyle beraber sicil şubesinde muhafaza edildiği bildirilmiştir.[77]

48- Davidas Avram Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden dellal Yasef Efendi'nin oğlu olarak H.1290'da (1873-1874) İzmir'de dünyaya gelmiştir. Milleti mektebinde müfredat dersleri okumuştur. Türkçe ve Fransızca okuryazardır.

H.1316'da (1898-1899) mülazemet yoluyla İstanbul telgraf merkezi muhaberat-ı ecnebiye memuriyeti refakatine girmiştir. 24 Eylül 1900'de aylık 400 kuruş maaşla Beyrut vilayeti telgraf ve posta merkezi muhaberat-ı ecnebiye memurluğunda istihdam edilmiştir.

Davidas Avram Efendi 14 Kasım 1902'de 540 kuruş maaşla terfian Erzurum vilayeti telgraf ve posta merkezi muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna nakledilmiştir. Daha sonra 17 Mayıs 1905'te yine 500 kuruş maaşla İzmir telgraf ve posta merkezi muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna atanmıştır. Bundan sonra da 31 Temmuz 1906'da 800 kuruş maaşla Aydın vilayetinde ve 7 Mart 1907'de 540 kuruş maaşla Şam'da aynı görevleri icra etmiştir.

Davidas Avram Efendi 14 Kasım 1909'da yapılan düzenleme sonucu 900 kuruş maaşla İskele-i Trablus-şam merkezi ikinci sınıf müdüriyetine terfian nakledilmiştir. Ancak oraya varışından itibaren posta işlemlerinde dikkatsiz davranışlar sergilemesi, posta havalename icmal ve muhasebe cetvellerini kayıtsız

77 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00105/ 00217, s.431.

ve kuralsız olarak düzenleyerek göndermesi nedeniyle 21 Eylül 1910'da tenzil-i sınıfla ve 700 kuruş maaşla işi daha az ve basit olan Cisr-i Mustafa Paşa merkezi üçüncü sınıf müdürlüğüne nakledilmiştir. Ancak Davidas Avram Efendi'nin merkez müdürlüğü vazifesini ifa için yeterli bilgiye sahip olmadığı gerekçesiyle, maiyette bulunmak şartıyla 27 Ocak 1911'de 600 kuruş maaşla Beyoğlu merkezi muhaberât-ı ecnebiye memuriyetine atanmıştır. Ardından 14 Şubat 1911'de Galata merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna nakledilmiştir. 14 Mayıs 1912'de 600 kuruş maaşla Tarabya merkezi ikinci sınıf muhaberât-ı ecnebiye memuriyetine tayin olmuştur.[78]

49-Davud Azra Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup Münadi Sakıl Semre'nin oğlu olarak 1878'te Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Bağdat Alyans İsrailiyet mekteplerinden sonra idadi mektebine devam ederek diplomasını almıştır. Daha sonra da hukuk tahsili görmüş ve hukuk mektebinden 4 Ocak 1905 tarihli iyi dereceli diploma almıştır. Arapça, Türkçe ve Fransızca konuşup yazabilmektedir. İngilizce, Almanca ve İbraniceye ise aşinadır.

23 Ekim 1909'da encümen-i intihâb-ı adliye kararıyla ve 1.500 kuruş maaşla Musul vilayeti istinaf mahkemesi azalığında memuriyet hayatına başlamıştır. 22 Aralık 1909'da aynı maaşla Bağdat vilayeti istinaf mahkemesi azalığına nakledilmiştir. Bu mahkemenin ceza dairesi başkanlığı ile müdde-i umumîliği ve Bağdat vali vekilliği tarafından Davud Azra Efendi'nin terceme-i hâl evrak içeriği tasdik edilerek, işinde yeterliliği ve hüsnühâl sahibi biri olduğu bildirilmiştir.

78 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00114/ 0161, s.217.

Okul diplomaları ile Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı suretleri, tercüme-i hâl evrakıyla beraber sicil idaresi tarafından muhafaza edilmiştir. [79]

50- Elyas Şaval Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden olup, Abdullah adlı bir esnafın oğludur. 1874'de Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Millet mektebinde gerekli dersleri okuyarak eğitimini tamamlamıştır. Arapça, Türkçe, Fransızca ve İngilizce okuryazardır.

1892'de 18 yaşında Bağdat merkezi telgrafhanesinde mülazemet suretiyle işe başlamıştır. 20 Nisan 1894'de 150 kuruş maaşla aynı yerde muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna atanmıştır. Bağdat vilayeti posta ve telgraf başmüdürlüğüyle, Telgraf ve posta Nezareti Elyas Şaval Efendi'nin vazifesini iyi biçimde icra ettiğini belirtmiştir. Memuriyetinin sicil ve muhasebe kayıtlarına uygun olduğu dile getirilmiş, Osmanlı nüfus tezkeresinin tasdikli suretinin tercüme-i hâl evrakıyla birlikte şubede muhafaza edildiği ifade edilmiştir.

13 Temmuz 1898'de 500 kuruş maaşla ve terfi ederek Bağdat vilayeti telgraf ve posta merkezi seyyar posta memurluğunda görevlendirilmiştir. 13 Ocak 1899'da aynı maaşla ittihad-ı posta memurluğuna nakledilmiştir. 28 Kasım 1900'de üçüncü rütbeyle ödüllendirilmiştir.[80]

51-Gürcü Cemil Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensuptur. Bağdatlı Gürcü Bünyamin Efendi'nin oğludur. H.1288'de (1871-1872) İstanbul'da doğmuştur. Hasköy'deki Alyans İsrailiyet mektebinde tahsilini tamamlayarak diplomasını almıştır. Ardından

79 BOA. DH. SAİD. d, nr. 167/ 0389, s 389.
80 BOA. DH. SAİD. d, nr. 085/0213, s.213.

Eyüp semtindeki Askerî rüştiyeye devam etmiş, ondan sonra da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane idadisinin birinci sınıfına kadar eğitim görmüştür. Mektebin ikinci sınıfında iken yakalandığı hastalık nedeniyle okulu terk etmek zorunda kalmıştır. Türkçe, Fransızca ve İspanyolca okuryazardır. Rumca ve İtalyancaya da aşina olduğu ve İngilizceyi de o tarihte tahsil etmeye devam ettiği belirtilmiştir.

Gürcü Cemil Efendi, Yahudi kökenli bürokratlar arasında yazarlık yönüyle öne çıkan bir isimdir. Medhalü'l-lisan adlı risalesini Maarif Nezaretinin izniyle basmış ve yayımlatmıştır.

27 Haziran 1888'de 17 yaşında şehremanetinin mülga muvazene kalemine mülazemetle girmiş, 13 Eylül 1890'da 100 kuruş maaşla aynı yerin muhasebe kalemine geçmiş ve 14 Mart 1892'ye kadar burada istihdam edilmiştir. Muhtelif dönemlerde yapılan çeşitli miktar zamlarla maaşı 300 kuruşa yükselmiştir. Daha sonra aylık 300 kuruş maaşla tercüme kalemine atanmıştır. Osmanlı nüfus tezkeresi ile diploma suretleri, tercüme-i hâlinin aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[81]

52-Harun Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup Liyahu Efendi'nin oğludur. H.1293'te (1876-1877) Selanik'te dünyaya gelmiştir. Selanik vilayeti rüştiye mektebinde başlangıç ilimlerini okuyarak diploma almaya hak kazanmıştır. Türkçe ve Fransızca konuşup yazabilmektedir.

Harun Efendi, 19 yaşında 28 Şubat 1895'de 400 kuruş maaşla Drama sancağı pasaport memurluğuna tayin edilmiştir. Drama mutasarrıflığıyla, Selanik valiliği, Harun Efendi'nin görevini yapabilecek yeterlilikte olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı şekilde Dâhiliye Nezareti Nüfus-ı Umumiye Müdürlüğü de Harun

81 BOA. DH. SAİD. d, nr.00125/00148, s.293.

Efendi'nin memuriyetini tasdik etmiştir. Diplomas ve nüfus tezkeresi, tercüme-i hâl evrakının aslıyla beraber Sicill-i ahvâl şubesinde muhafaza edilmiştir.[82]

53- Haskiyel Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan İlyas'ın oğludur. H.1285'te(1868-1869) Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Bağdat'ta Alyans İsrailiyyet Mektebinde okumuştur. Arapça, Türkçe, İngilizce ve İbranice yazabilmekte, Fransızcayı ise anlayabilecek seviyede bilmektedir.

13 Eylül 1884'de 16 yaşında iken 50 kuruş maaşla Bağdat arazi-i seniyye komisyonu yazı işleri kalemine girmiştir. Maaşı 1 Ağustos 1887'de 75 kuruş, 1 Haziran 1890'da 90 kuruş, 13 Eylül 1890'da 100 kuruş, 28 Mart 1891'de 105 kuruş, 13 Ocak 1894'de 110 kuruş yükseltilmiştir.

Bağdat arazi-i seniyye komisyonunda vazifesini usulüne göre yaptığı hususu, hazine-i hassa-ı şahâne tarafından onaylanmıştır. Görev yaptığı yerlerde aldığı maaş miktarı ve diğer hususları içeren emlâk-ı hümayun tarafından gönderilen evrak, Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti, tercüme-i hâl evrakıyla beraber sicill-i ahvâl şubesinde muhafaza edilmiştir.

Haskiyel Efendi'nin maaşına belirli aralıklarla zam yapılmış ve 250 kuruşa çıkmıştır. Son olarak maaşı 2 Aralık 1906'da 300 kuruş olmuştur.[83]

54-Haskiyel Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Sasun Efendi'nin oğlu olarak, H.1281'de (1864-1865) Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Bağdat Musevi mektebinde Arapça, Türkçe ve

82 BOA. DH. SAİD. d, nr, 099/0028, s.54.
83 BOA. DH. SAİD. d, nr, 0067/00198, s.393.

İbranice okumuştur. Arapça ve Türkçe okuryazardır. 27 Aralık 1887'de 360 kuruş maaşla Bağdat vilayetinde yer alan Necef kazası sandık eminliğine atanmıştır. 12 Şubat 1890'da nizami süresini doldurarak buradan ayrılmış ve 13 Ekim 1891'de yine 360 kuruş maaşla Hindiye kazası sandık eminliğine tayin edilmiştir. 23 Kasım 1892'de kefâlet senedinde çıkan problem edeniyle işten el çektirilmiştir. Ancak daha sonra yapılan araştırma sonucunda kefalet senedindeki tahrifatın meclis kâtibi tarafından sehven yapıldığı anlaşılmış ve bu nedenle Haskiyel Efendi'nin bu işte bir dahli olmadığı görülerek 1 Mart 1893'de memuriyetine iade edilmiştir. 21 Mart 1894'de bu görevinden de hizmet süresinin dolması nedeniyle ayrılmıştır. 27 Ekim 1895'de 400 kuruş maaşla Kerbelâ sancağı sandık eminliğine tayin edilmiş ve 12 Ocak 1898'e kadar burada görev yapmıştır.

Kerbela sancağı mutasarrıf vekilliği ile Bağdat vilayeti defterdar vekilliğinden yazılan mülahazalara atfen Maliye Nezareti tarafından Haskiyel Efendi'nin işinde yeterli olduğu hususu tasdik edilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi ile ilgili memuriyetlerdeki görevlerine ait evraklar, tercüme-i hâl kâğıdının aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.

Haskiyel Efendi, 18 Temmuz 1899'da 900 kuruş maaşla Bağdat vilayeti sandık eminliğine tayin olmuştur.

Haskiyel Efendi'nin, 7 Mart 1904'de vefat ettiği Bağdat vilayeti vali vekilliğinin 4 Nisan 1904 tarih ve 4 numaralı yazısına atfen Maliye sicil şubesinin Mayıs 1904 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir.

Haskiyel Efendi'nin 26 Şubat 1904 tarihine kadar görev yaptığı sandık eminliğinden dolayı devlete ait mallardan (emvâl-i emiriye) ve tapu hâsılatından ve de diğer kalemlerden herhangi bir zimmet ve ilişiği olmadığı hususu, maliye muhasebe genel

idaresinin 29 Nisan 1905 tarihli ilmühaberine atfen, şubenin 24 Mayıs 1905 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir.[84]

55-Hayım Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletinden olup babasının adı Danyal'dır. 28 Aralık 1857'de Selanik'te dünyaya gelmiştir. Eğitimine Selanik'teki İtalya Kadriko mektebinde başlamış ve burada Türkçe, Fransızca, İtalyanca ve Yahudice okumuştur. Rumca ve Bulgarcayı konuşabilir seviyededir.

Mayıs 1872'de 15 yaşında mülazemet suretiyle tahrir-i emlak kalemine girerek memuriyet hayatına başlamıştır. Bir yıl sonra 150 kuruş maaşla vukuat kitabeti ve 14 Mart 1876'da 200 kuruş maaşla aynı kalemin yevmiye kitabetinde istihdam edilmiştir. Haziran 1878'den Haziran 1881'e kadar 380 kuruş maaşla cemaat-i museviye başkâtipliği görevini icra etmiştir.

Hayım Efendi 20 Aralık 1880 tarihinde 360 kuruş maaşla Selanik vilayetine bağlı Ustrumca kazası sandık sarraflığı görevine getirilmiştir. Buradaki görev süresinin tamamlanması üzerine bu defa Doyran kazası sandık sarraflığına atanmıştır. Ancak Hayım Efendi, buradaki görevinden istifa ederek ayrılmış ve 360 kuruş maaşla yine Ustrumca kazası sandık sarraflığına girmiştir. 29 Ocak 1888'de 540 kuruş maaşla Siroz sancağı sandık sarraflığına nakledilmiştir. [85]

56-İliya Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan İliya Efendi, Selanikli Mayar Efendi'nin oğludur. H.1322'de (1906-1907) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul Alyans mektebinde müfredat dersleri tahsil ettikten sonra, diplomasını almış

84 BOA. DH. SAİD. d, nr.0098/0072, s.142.
85 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00040/ 0008, s.101.

ise de kaybetmiştir. Türkçe, Fransızca ve Bulgarca konuşup yazabilmektedir. Rusça ve Rumcayı ise sadece konuşabilecek seviyede bilmektedir.

11 Nisan 1909'da 400 kuruş maaşla Kavala posta kâtipliğine tayin edilerek memuriyete başlayan İliya Efendi, 12 Ekim 1909'da yapılan düzenlemede aynı maaşla aynı dairede muavin memurluğuna atanmıştır. 17 Eylül 1910'da 600 kuruş maaşla Selanik postanesi ikinci sınıf memurluğuna terfi etmiştir.

İliya Efendi'nin vazifesine müdavim olduğu hususu, ilgili birim tarafından beyan edilmiştir. Memuriyeti, telgraf ve posta ve telefon nezareti memurîn kalemi sicil şubesi kayıtlarına mutabık olup, Osmanlı nüfus tezkeresinin tasdikli sureti tercüme-i hâl evrakıyla beraber sicil şubesinde saklanmıştır. (17 Haziran 1911).[86]

57-İlyaher Romano Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi tebaasından olup, esnaftan Hayim Ağa'nın oğludur. H. 1294'te (1877-1878) Şam'da dünyaya gelmiştir. Millet mektebinde okumuştur. Arapça, Türkçe ve Fransızca okuryazardır.

H.1312'de (1894-1895) on sekiz yaşında mülazemet usulüyle Beyoğlu telgrafhanesi muhaberat-ı ecnebiye memuriyeti refakatliğine girmiştir.8 Mart 1897'de aylık 200 kuruş maaşla Galata postanesi memuriyetine tayin olmuştur. 11 Haziran 1898'de maaşı 240 kuruşa yükseltilmiştir. Daha sonra aylık 260 kuruş maaşla aynı postanenin mekâtib-i mevrûde memuriyetine naklolmuştur.

Daha sonra maaşı 500 kuruşa yükseltilerek 14 Mart 1902'de Rodos iskelesi posta memuriyetine terfi etmiştir. Bir müddet burada çalıştıktan sonra 16 Aralık 1904'te 500 kuruş muvakkat

86 BOA. DH. SAİD. d, nr.00189/0046, s.46.

maaş ve becayiş usulüyle Beyrut vilayeti posta memurluğuna nakledilmiştir. [87]

58-İsak Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletinden olan İsak Efendi, esnaf Avram Efendi'nin oğlu olarak H.1289'da (1872-1873) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimini millet mektebinde tamamlamış olup Türkçe ve Fransızca okuryazardır. H.1312'de (1894-1895) 23 yaşında iken Beyoğlu telgraf merkezi muhaberât-ı ecnebiye memuriyet refakatine mülazemetle girmiş ve 13 Aralık 1895'te kendisine 50 kuruş maaş tahsis edilmiştir.

13 Kasım 1896'da maaşı 75 kuruş olmuştur, daha sonra 100 kuruşa ve 125 kuruşa yükseltilmiştir. Ardından 250 kuruş maaşla aynı kalemde muhabere memuriyetine naklolmuştur. Bir süre sonra maaşı 300 kuruşa çıkarılan İsak Efendi, 10 Mart 1904'te bu defa 540 kuruş maaşla ve becayiş suretiyle Gelibolu telgraf ve posta merkezi muhaberat-ı ecnebiye memurluğuna nakledilmiştir. Daha sonra da 500 kuruş maaşla Beyoğlu telgraf merkezi muhabere memurluğuna atanmıştır. [88]

59-İsak Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan İsak Efendi, tüccar Avram Efendi'nin oğlu olarak H.1286'da (1869-1870) İzmir'de doğmuştur. Alyans İsrailiyet adlı Musevi mektebinde Türkçe, Yahudice ve Fransızca tahsil etmiştir. Eğitimi sonrasında İstanbul'a gelerek mekteb-i tıbbiye-i mülkiye-i şahânede tahsilini tamamlayarak 24 Temmuz 1893 tarihli doktorluk diplomasını almıştır. Türkçe, Fransızca, Yahudiceyi okuryazar, Rumca ve İtalyancayı ise konuşabilir seviyededir.

87 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00090/ 00103, s.203.

88 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00070/ 0058, s.113.

14 Ekim 1893'ten 4 Aralık 1893'e kadar ve 6 Aralık 1893'ten 25 Aralık 1893'e kadar aylık 1500 kuruş maaşla Hüdavendigar vilayetine (Kütahya) bağlı Gedüs ve Simav'da doktorluk görevini icra etmiştir. 20 Temmuz 1894'te 600 kuruş maaşla Aydın'a bağlı Kuşadası kazası belediye tabipliğine tayin olmuştur. Daha sonra aynı maaşla Kula kazası belediye tabipliğinde görev yapmıştır. Dönemin Kuşadası kaymakamı Tahir Efendi tarafından yazılan bir tahriratta İsak Efendi'nin hüsnü ahlak sahibi biri olduğu ve görevine dikkat ettiği hususu vurgulanmıştır. [89]

60-İsak İlyağlı Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi tebaasından İzmirli tüccar Avram İlyağlı'nın oğludur. H.1288'de (1871-1872) İzmir'de dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına İzmir Musevi mektebinde başlayan İsak Efendi, daha sonra mekteb-i idadi-i mülkiyeye devam etmiş ve ardından mekteb-i tıbbiye-i mülkiye-i şahâneye kaydolmuştur. 31 Ağustos 1899 tarihinde 587 numaralı tabiblik diplomasını alarak doktor olmuştur. Türkçe, Fransızca ve İbraniceyi konuşup yazabilir durumdadır.

Rumcayı da konuşabilecek derecede bilen İsak Efendi 24 Eylül 1889'da 600 kuruş maaşla Konya'ya bağlı Beyşehri kazası belediye tabipliğinde ilk görevine başlamıştır. 4 Mart 1900'de bu defa aynı maaşla Aydın'a bağlı Bozdoğan kazası belediye tabipliğine nakledilmiştir. Bozdoğan kaymakamlığı ve Aydın mutasarrıflığı tarafından yazılan tahriratta İsak Efendi'nin görevini iyi şekilde icra ettiği belirtilmiştir. [90]

89 BOA. **DH. SAİD. d, nr.** 00092/ 0060, s.117.
90 BOA. **DH. SAİD. d, nr.** 0112/ 0093, s.183.

61-İsak Levi Efendi

Musevi milletine mensup Abraham Levi'nin oğlu olarak 5 Ağustos 1866'da İstanbul'da doğmuştur. Mekteb-i Sultanide müfredat dersleri tahsil ederek diplomasını almıştır. Daha sonra ziraatla ilgili eğitim almak üzere Osmanlı hükümeti tarafından Almanya'ya gönderilmiştir. Saksonya'daki ziraat mektebinde bir yıl kaldıktan sonra Berlin Dâru'l-fünûnunda dört yıl eğitim görerek fenn-i ziraat diploması almıştır. Türkçe, Fransızca, Almanca ve İspanyolca konuşabilmektedir.

Eğitimi sonrasında İsak Levi Efendi 23 Mayıs 1889'da yirmi üç yaşında iken aylık 100 kuruş maaşla ve senede yedi ay 500'er kuruş harcırah ile Manastır vilayeti ziraat müfettişliğine tayin olmuştur. Yaklaşık bir yıl sonra harcırahı kesilerek maaşı 1300 kuruşa yükseltilmiştir. Buradaki görevi tamamlandıktan sonra 2000 kuruş maaşla Adana vilayeti ziraat müfettişliğine tayin olmuştur. [91]

62-İsak Pardo Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi tebaasına mensuptur. Kudüs posta memuru Bohur Rafael Efendi'nin oğludur. H. 1280'de (1863-1864) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Millet mektebindeki dersleri okuyarak eğitimini tamamlamıştır. Arapça, Türkçe, Fransızca ve İspanyolca okuryazardır.

İsak Pardo Efendi H.1322'de (1904-1905) İstanbul telgrafhanesine mülazemetle devam etmiştir. 14 Nisan 1905'te 340 kuruş maaşla Beyrut vilayetine bağlı Gazze ve 26 Nisan 1905'te 300 kuruş aylıkla Yafa telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna tayin edilmiştir. [92]

91 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00042/ 0004, s.5.
92 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00146/ 0156, s.207.

63-Jak Efendi

Yahudi milletinden Avram Efendi'nin oğlu olarak 1867 ortalarında Siroz'da dünyaya gelmiştir. Eğitimine mahalli Alyans İzrailiyet mektebinde başlayan Jak Efendi, burada Türkçe, Fransızca ve Yahudice öğrenmiştir.

1884 yılında on yedi yaşında Siroz telgrafhanesine girmiş ve 13 Aralık 1886'da 300 kuruş aylıkla Kosova telgrafhanesi Fransızca muhabere memuriyeti vekâletine getirilmiştir. 8 Nisan 1887'de 400 kuruş maaşla Keşan ve 21 Haziran 1888'de 285 kuruş maaşla Selanik telgrafhaneleri Fransızca muhabere memuriyetlerinde görev yapmıştır.

Jak Efendi, 18 Ekim 1894'te istifa etmek suretiyle görevinde ayrılmış ve daha sonra tren istasyonu telgraf muhabere memurluğuna tayin olmuştur. Ancak Jak Efendi bu sırada vefat etmiştir. [93]

64-Josef Habib Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olup, Hayım Habib Efendi'nin oğludur. H.1294'te (1877-1878) Siroz kazasında dünyaya gelmiştir. Eğitimine ilk olarak Musevi mektebinde başlamış ve ardından Selanik mekteb-i idadi-i mülkiyesinde müfredat dersleri tahsil ederek 20 Temmuz 1898'de pekiyi derecede diploma almıştır. Türkçe okuryazardır.

Josef Efendi, eğitimi akabinde ilk olarak mülazemet suretiyle Selanik ziraat ve nafia şubesinde istihdam edilmiş, 14 Eylül 1898'de 400 kuruş maaşla aynı şubenin veznedarlığına getirilmiştir. Görev yaptığı yerlerin ilgili müdürlükleri tarafından Josef Efendi'nin işinde müdavim olduğu söylenmiştir. Mülkiye mektebi diploması, Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti,

93 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00058/ 0143, s.283.

tercüme-i hâl evrakıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir. (19 Haziran 1906).[94]

65-Leon Avram Malho Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup İsak Efendi'nin oğludur. H.1293'te (1876-1877) İstanbul'da doğmuştur. Hasköy Musevi mektebinde ilk eğitimini almıştır. Museviceyi yazabilmekte ve Türkçe ile Ermeniceyi ise konulabilir derecededir. 17 Ocak 1898'de aylık 300 kuruş maaşla Beyoğlu Nisa Hastanesi çavuşluğuna tayin edilmiştir. Daha sonra yapılan zamlarla maaşı 500 kuruşa yükselmiştir. [95]

66-Manoel Zeki Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi tebaasından Manoel Zeki Efendi, eczacı Harun Efendi'nin oğludur. 1878'de Üsküp'te dünyaya gelmiştir. Musevi mektebinde müfredat dersleri okuyarak diplomasını almıştır. Türkçe ve Fransızca okuryazar, Arapça ve Bulgarca dillerini konuşabilir düzeydedir.

H.1314'de (1896-1897) Üsküp telgrafhanesi muhaberat-ı ecnebiye memuriyeti refikliğine mülazemet suretiyle girmiş, 28 Temmuz 1902'de ise 250 kuruş maaşla asaleten atanmıştır. Üsküp telgraf ve posta merkez müdürlüğüyle, Telgraf ve Posta Nezareti tarafından vazifesine usulüyle devam ettiği hususu tasdik edilmiştir. Memuriyeti nezaretin sicil ve muhasebe kalemleri kayıtlarına uygun olup, Osmanlı nüfus tezkeresi ile okul diplomaları, tercüme-i hal evrakıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir. (17 Mayıs 1906).[96]

94 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00125/00222, s.241.
95 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00199/ 0071, s.137.
96 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00116/ 00139, s.275.

67-Mayer Festo Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi tebaasından Avram Festo Ağa'nın oğludur. H.1291 (1874-1875) Kala-yı Sultaniye'de (Çanakkale) dünyaya gelmiştir. Millet mektebinde tahsil görmüştür. Türkçe, Fransızca ve İtalyanca okuryazardır.

H.1309'da (1891-1892) Kala-yı sultaniye telgrafhanesine mülazemetle dahil olmuştur. 3 Kasım 1894'te 1000 kuruş muvakkat maaşla Kudüs-i şerif telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memuriyetine tayin olmuştur. 26 Aralık 1894'te memuriyetinin lağvedilmesi nedeniyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Daha sonra aylık 500 kuruş maaşla Çanakkale telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memuriyetine nakledilmiştir.[97]

68-Mayer Şıvatman Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan esnaf Moşe Efendi'nin oğludur. H.1293'de (1876-1877) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimine Alman ve Fransız mekteplerinde çeşitli ilimleri okuyarak başlayan Mayer Şıvatman Efendi, daha sonra İstanbul mülkiye idadi mektebinde okumuş ve ardından Tıp mektebini bitirmiştir. 27 Ağustos 1898 tarih ve 578 numaralı tabiplik diploması alarak doktor olmuştur. Türkçe, Fransızca, Almanca, Musevice konuşup yazabilmekte ve Rumcayı ise sadece konuşabilecek seviyededir.

24 Eylül 1898'de 600 kuruş maaşla Bor kazası belediye tabipliğine tayin olmuştur. Burada bir müddet çalıştıktan sonra 18 Ocak 1900'de aynı maaşla Uşak kazası belediye doktorluğuna tayin olmuştur. 27 Şubat 1901'de 800 kuruş maaşla Isparta sancağı belediye tabipliğine atanan Mayer Şıvatman Efendi burada da bir süre görev yaptıktan sonra Serfice sancağı belediye

97 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00119/ 0116, s.229.

doktorluğuna tayin olmuştur. 18 Temmuz 1900'de istifa ederek ayrılana kadar burada çalışmıştır.

12 Aralık 1903'de 600 kuruş maaşla Aydın Sancağına bağlı Bozdoğan kazası belediye doktorluğuna tayin olmuş ve 22 Şubat 1904'de işe başlamıştır. Daha sonra aynı maaşla Kavala Gureba Hastanesi tabipliğine atanmıştır. 3 Eylül 1904'de Bozdoğan'dan ayrılmış ise de Kavala'ya gitmeden 3 Aralık 1904'de aynı miktar maaşla Zonguldak kazası belediye doktorluğunda işe başlamış ve 15 Nisan 1906'ya kadar burada kalmıştır.

Mayer Şıvatman Efendi, 30 Aralık 1906'da 1.200 kuruş maaşla bu defa Bitlis vilayeti merkez belediye tabipliğine atanmıştır. 18 Haziran 1907'de kadar burada kalmıştır. 14 Ağustos 1907 tarihinden 14 Aralık 1907'ye kadar 800 kuruş maaşla mülga sekizinci belediye dairesi tabipliğinde görevlendirilmiştir. Daha sonra 20 Aralık 1908'e kadar 1.000 kuruş maaşla altıncı daire-i nisa hastanesi tabipliği yapmıştır. 8 Aralık 1909'da 800 kuruş maaşla Yozgat sancağı belediye doktorluğuna atanmıştır. 23 Şubat 1910'da istifa ederek buradan da ayrılan Mayer Şıvatman Efendi İstanbul'a gitmiştir. 9 Kasım 1910'da 1.000 kuruş maaşla Emniyet-i umumiye-i zabıta tabipliğine atanmış ancak 29 Aralık 1910'da istifa etmiştir. 23 Kasım 1911'de 600 kuruş maaş ve 400 kuruş tahsisatla Tirebolu belediye tabipliğine tayin olmuştur. Ancak Mayer Şıvatman Efendi, İskenderiye'de bulunan kardeşinin hastalığı dolayısıyla oraya gitmek zorunda kaldığı için bu atama hususunda affını talep etmiştir.

Bunun üzerine 29 Mayıs 1911'de istifası kabul edilmiştir. Mayer Şıvatman Efendi'nin görev yaptığı sancak veya kazalarda vazifesini iyi şekilde icra ettiği, herhangi bir zimmet ve ilişiğinin olmadığı bildirilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi, tercüme-i hâl evrakının aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.

Mayer Şıvatman Efendi son olarak 15 Ocak 1913'de 1.500 kuruş maaşla sıhhıye müdürlüğü baş kitabetinde istihdam edilmiştir.[98]

69-Mordahay Avram Efendi

Asıl ismi Mordahay Avram Efendi olup, daha sonra polisliğe girdiğinden beri halk arasında Mişen ismiyle bilinir. Osmanlı tebaasından ve Selanik Musevi seyyar hastanesi cerrahı Avram Mişon Efendi'nin oğludur. 12 Ocak 1861'de Selanik'te dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatına Selanik'teki Musevi mektebinde başlangıç ilimlerini okuyarak başlamış, ardından bir süre İtalyan mektebinde tahsil ederek eğitimini tamamlamış, ancak diploması yoktur. Türkçe, Fransızca ve İtalyanca, İspanyolca okuryazardır. Rumcayı ise konuşabilecek seviyede bilmektedir.

14 Ekim 1888'te 29 yaşında 300 kuruş maaşla Selanik vilayetinde polislik mesleğine girmiş ve ecnebi pasaport işlemlerinde olağanüstü hizmetlerde bulunmuştur. Ancak Mordahay Avram Efendi, bu görevini icra ettiği dönemde; Kosova vilayeti tarafından yakalanmış olan barut kaçakçılarının yaklaşık dört yıllık işlemlerini göstermek; muhtelif lisanlarda yazılmış olan bazı mektupların tercüme edilişinde harcırah adıyla toptan 580 kuruş, zaruri masraflar adıyla 620 kuruş para almak gibi birtakım usulsüzlükler yaptığı gerekçesiyle altmış iki gün sonra buradan alınarak eski vazifesine iade edilmiştir.

Avram Efendi, insanî yönü kuvvetli olan bir kişi olarak görülmektedir. Nitekim denize düşen bir adamın kurtulması noktasında gösterdiği gayretten dolayı 26 Kasım 1891'da aldığı tahlisiye madalyası buna işarettir. 13 Mayıs 1893'da istifa eden Avram Efendi, 21 Mayıs 1893'da 400 kuruş maaşla Kavala rüsumat müdüriyetinde istihdam edilmiştir. Selanik rüsumat nezareti ve Osmanlı rüsumat emanetliği tarafından işinde yeterliliği

98 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00196/00189, s.375.

ve görevine yapmaya muktedir olduğu hususu beyan edilmiştir. Avram Efendi'nin Selanik vilayet polisliğine atanma tarihi, aldığı maaş miktarı, oradan ayrılış şekli ve tarihi ve de herhangi bir zimmet ve ilişiğinin olmadığı hususu, Selanik vilayeti polis meclisi mazbatasında gösterilmiştir. Tahlisiye madalyası ile Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı suretleri, terceme-i hâl evrakıyla birlikte muhafaza edilmiştir. (15 Mart 1899).[99]

70-Muis Zeki Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Muis Zeki Efendi, Edirne Musevi ruhani meclisi üyelerinden Yuşa Efendi'nin oğlu olarak H.1286'da (1869-1870) Edirne'de doğmuştur. Edirne Musevi mektebiyle Mülkiye idadi mektebinde müfredat dersleri tahsil ederek pekiyi derecede diploma almıştır. Daha sonra Mekteb-i Hukuk-ı Şahanede tahsil görerek, iyi derecede 15 Ağustos 1896 tarihli mezuniyet belgesi almıştır. Türkçe ve Fransızca konuşup yazabildiği, İbranice, Almanca, İtalyanca ve İspanyolcaya aşina olduğu terceme-i hâl evrakında yazılıdır.

Muis Zeki Efendi, Edirne'de tercüme kalemine mülazemetle girmiş ve yaklaşık iki yıl burada kalmıştır. Ardından 4 Mayıs 1899'da 600 kuruş maaşla mühendishane-i berr-i hümayun (Osmanlı kara mühendishane okulu) Fransızca öğretmenliğine tayin olmuştur.16 Haziran 1899'de 1.200 kuruş maaşla ve Encümen-i İntihâb-ı Memurîn kararıyla Canik Sancağı ticaret mahkemesi başkanlığına getirilmiştir. 27 Haziran 1899'de istifa etmek suretiyle ayrılmıştır.15 Mayıs 1901'de 1.265 kuruş maaşla ve yine ilgili encümen kararıyla Siroz sancağı bidayet mahkemesi müdde-i umûmî muavinliğine nakledilmiştir. Canik ticaret mahkemesi başkanlığı sırasında hasbi olarak yani karşılıksız mülkiye idadi mektebinde tarih öğretmeni olarak da görev yapmıştır.

99 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0085/0104, s.202.

Mekâtib-i Askeriye-i Şahâne tarafından gönderilen evrakta, Muis Zeki Efendi'nin mühendishanede Fransızca öğretmenliğine atanması, aldığı maaş miktarı ve görevini layıkıyla yaptığı hususları açıklanmıştır. Diğer yerlerde yaptığı görevlere dair ilgili evraklar da Osmanlı nüfus tezkeresinin tasdikli sureti ve tercüme-i hâl kâğıdının aslıyla beraber sicil şubesinde muhafaza edilmiştir.[100]

71-Musa Avram Efendi

Komisyoncu Avram Tebador Efendi'nin oğlu olarak H.1299'da (1881-1882) Edirne'de dünyaya gelmiştir. Osmanlı devletinin Yahudi milletine mensup olana Musa Avram Efendi, eğitimine Kırkkilise (Kırklareli) iptidai mektebinde başlamış ve ardından mekteb-idadi-i mülkiyedeki dersleri tamamlamıştır. Daha sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahâneye devam eden Musa Avram Efendi, burayı da bitirerek tabiplik diploması almıştır. Türkçe, Fransızca ve İspanyolca konuşup yazabildiği terceme kaydından anlaşılmaktadır.

Musa Avram Efendi, eğitimi sonrasında 24 Eylül 1906'da 600 kuruş maaşla belediye tabipliğine atanmıştır. 9 Haziran 1907'de hava değişimi için bir ay izne çıkmış ve süre sonunda vazifesine tekrar geri dönmüştür. [101]

72-Nesim Festo Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletinden olan Nesim Festo'nun babası esnaf Avram Festo Ağa'dır. H.1297'de (1879-1880) Kala-yı Sultaniye'de dünyaya gelmiştir. Millet mektebinde müfredat dersleri okuyarak başladığı eğitimini Biga sancağı mekteb-i idadi-yi mülkiyede okuyarak tamamlamış ve iyi derece diploma alarak

100 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00112/00218, s.33.
101 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00145/ 0038, s.73.

mezun olmuştur. Türkçe, Fransızca ve Museviceyi okuryazar derecede Rumcayı ise konuşabilecek derecede bildiği terceme-i halinde kayıtlıdır.

Nesim Festo Efendi, eğitiminin ardından ilk olarak H.1306'da (1888-1889) mülazemet suretiyle Aydın vilayeti telgraf ve posta baş müdüriyeti kalemine girmiştir. 27 Eylül 1903'te 285 kuruş maaşla İzmir postanesi mühür ve dâhili taahhüt memuriyetine tayin olmuştur. 13 Ekim 1906'da 440 kuruş aylıkla İzmir telgraf ve posta merkezi muhaberât-ı ecnebiye memurluğuna terfi etmiştir. Gerek Aydın telgraf ve spota başmüdürüyle telgraf ve posta nezareti tarafından vazifesine usulüne göre devam ettiği ifade edilmiştir. [102]

73-Nesim Menahim Amon Efendi

Osmanlı devletinin Musevi milletine mensup Aron Amon Efendi'nin oğludur. H.1287'de (1870-1871) İstanbul'da doğmuştur. Alyans İsrailiyet mektebinde gördüğü tahsil sonrası Topdağı Askeri Rüştiyesine devam ederek müfredat dersleri tahsil edip 16 Nisan 1890'da iyi dereceden şahadetname almıştır. Ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye girerek buradaki dersleri de başarıyla bitirip 21 Haziran 1898 tarihli diplomayı almıştır. Türkçe, Fransızca ve İbranice yazabildiği tercüme-i halinde kayıtlıdır.

Eğitimi akabinde 600 kuruş aylıkla ilk olarak Halep vilayetine bağlı Cisr-i şuğur kazası belediye tabipliğine atanmıştır. Ancak Amon Efendi, bu zorunlu hizmeti kabul etmemiştir. Bundan dolayı da zorunlu hizmet bedeli olarak 100 lirayı emaneten umur-ı tıbbiye-i mülkiye nezareti veznesine teslim etmiştir. 6 Aralık 1898'de 1.000 kuruş maaşla şehremaneti heyet-i sıhhıye tabipliğine tayin edilmiştir. Kısa süre sonra maaşı 1.250 kuruşa yükselmiştir.

102 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00148/ 0429, s.439.

Heyet-i sıhhıye müfettiş-i umumiliği tarafından Amon Efendi'nin görevinde gayretli olduğu hususu tasdik edilmiştir.

23 Nisan 1912 tarihinde yapılan düzenlemede Nesim Menahim Amon Efendi, dördüncü sınıf tabip olarak değerlendirilmiştir. Ardından da Üsküdar belediye dairesi şube tabipliğine nakledilmiştir. [103]

74-Nesim İzidor Efendi

Alyans İsrailiyet mektebi muallimlerinden Avram Salah Efendi'nin oğludur. Osmanlı devletinin Musevi milletinden olan İzidor Efendi, H.1286'da (1869-1870) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimine Musevi iptidai mekteplerinde başlamış ve ardından Alyans İsrailiyet mektebine devam ederek şahadetname almıştır. Daha sonra mekteb-i tıbbiye-i mülkiyenin idadi kısmına bir yıl devam etmiş ve bir üst sınıfa terfi ederek tasdikname almıştır. Türkçe, Fransızca, İspanyolca ve İbraniceyi okuyup yazabilir durumdadır.

Nesim İzidor Efendi, 1888 senesinde bir süre Paris'te bir ticarethane kitabetinde istihdam edilmiş ve ardından İstanbul'a dönmüştür. 1889'dan itibaren yaklaşık bir yıl kadar Haydarpaşa'daki Musevi mektebinde görev yapmıştır. Daha sonra 1892'de 23 yaşında Adliye Nezareti terceme kalemine mülazemet suretiyle dâhil olmuştur. Bir süre sonra 389,5 kuruş maaşla numune-i terakki adlı özel mektebin Fransızca muallimliğine getirilmiştir. Haziran 1897'de söz konusu muallimlik uhdesinde kalmak şartıyla yine mülazemetle Hariciye Nezareti tahrirat-ı hariciye kalemine nakledilmiştir.

103 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00179/ 0030, s.88.

Nesim İzidor Efendi'ye 4 Mart 1900'de 350 kuruş maaş tahsis edilmiş ve yaptığı hizmetlerden dolayı dördüncü rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. [104]

75- Rafael Levi Efendi

Musevi milletinden kahveci Yasef Levi'nin oğludur. H.1297'de (1879-1880) İstanbul'da doğmuştur. İzmir Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesinden iyi derecede diploma aşlmıştır. Ardından Dâru'l-fünûn-ı Osmanî ulûm-ı tıbbiye şubesine girmiş ve tabiplik diploması alarak doktor olmuştur. Türkçe, Fransızca ve Musevice okuryazar ve Rumcayı konuşabilir derecededir.

Rafael Levi Efendi, eğitimi sonrasında ilk olarak 6 Ekim 1910'da 600 kuruş maaşla Aydın vilayeti Sarayköy kazası belediye doktorluğuna atanmıştır. Ancak memuriyetinin diğer aşamaları hakkında sicil kaydında bilgi bulunmamaktadır. [105]

76-Salamon Efendi

Osmanlı Devleti'nin Yahudi milletine mensup Avram Ḥayim'in oğludur. 7 Ekim 1844'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Özel muallimden Türkçe ve Fransızca tahsil etmiştir. Türkçe ve Fransızcayı yazabilecek seviyede bilmektedir.

Salamon Efendi 24 Mayıs 1873'te otuz yaşında mülazemet suretiyle Bâb-ı âli tercüme kalemine girmiş ve 14 Mayıs 1876'da kendisine 40 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Daha sonra 100 kuruş maaşla Şurâ-yı devlet nafia dairesine girmiştir. Daha sonra maaşında astronomik bir artış sağlanmış ve 25 Eylül 1880'de 2700 kuruş aylıkla yedinci daire-i belediye üçüncü sınıf müfettişliğine tayin olmuştur. Sonradan yapılan düzenleme ile maaşı 2.160 kuruşa düşürülmüş ve bir süre sonra da memuriyeti

104 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00109/ 0445, s.445.
105 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00174/ 0212, s.421.

lağvedilmiştir. 12 Ocak 1887'de maaşsız olarak düyûn-ı Osmaniye mektupçu kalemine dâhil olmuştur. Ardından kendisine 300 kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Salamon Efendi, dördüncü rütbe ile taltif edilmiş ve ayrıca dördüncü rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir.[106]

77-Selim Farhi Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletindendir. Suriye vilayetine bağlı Havran sancağı dâhilindeki Kuneytira kazası sandık emini Menahim Efendi'nin oğludur. H.1273'te (1856-1857) Şam'da dünyaya gelmiştir. Humus kasabası sıbyan mektebinde başladığı eğitimini, rüştiyede sürdürmüş ve diplomasını alarak tamamlamıştır. Türkçe okuryazardır.

19 Ağustos 1885'de 29 yaşında 400 kuruş maaşla yine Suriye vilayetinde yer alan Busru'l-harir kazası sandık eminliğine tayin olmuştur. 13 Haziran 1886'da 500 kuruş aylıkla aynı kazanın mal müdürlüğüne ve daha sonra da Raşeya kazası mal müdürlüğüne nakledilmiştir. 13 Mart 1892'de maaşı 500 kuruşa düşürülmüş ve bu maaşla Hama sancağına bağlı Hamidiye kazası mal müdürlüğüne nakledilmiştir. 22 Şubat 1896'da Selim Farhi Efendi'nin memuriyet durumu tasdik edilmiştir. İlgili kaymakamlık ve Hama sancağı muhasebeciliği ve mutasarrıflık tarafından gönderilen evraklarda Selim Farhi Efendi'nin, görevini iyi şekilde ifa ettiği ve liyakat sahibi biri olduğu bildirilmiştir.[107]

78-Şemiya Ancel Efendi

Şam yöresinin Yahudi ileri gelenlerinden Azra Ancel Efendi'nin oğlu olarak H.1293'te (1876-1877) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Başlangıç ilimlerini özel mektepte okuduktan sonra Galata'daki

106 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0028/ 0230, s.457.
107 BOA. DH. SAİD. d, nr.086/045, s.87.

Alyans İsrailiyyet mektebine devam etmiş, ardından Türkçeden birinci, Fransızcadan üçüncü sınıfa kadar Mekteb-i Sultani'de tahsil ederek tasdikname almıştır. Türkçe, Fransızca, İbranice ve İspanyolca okuryazardır.

27 Mayıs 1896'de 20 yaşında mülazemetle tahrirat-ı hariciye kalemine girerek memuriyete ilk adımını atmıştır. Mekteb-i Sultanî tasdiknamesi ile Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı sureti, tercüme-i hâl evrakıyla birlikte muhafaza edilmiştir.

24 Ağustos 1898'de kendisine 65 kuruş maaş tahsis edilmiş ve 22 Ekim 1898'te İstanbul Hahamhanesi Arapça mütercimliği mevcut görevine ek olarak uhdesine verilmiştir. Şemiya Ancel Efendi, 28 Mayıs 1900'de üçüncü rütbeye yükseltilmiştir. Görevini iyi şekilde icra ettiğinden dolayı bu defa 26 Mayıs 1901'de dördüncü rütbeden Osmanlı nişanı ile taltif edilmiştir. [108]

79-Samuel Barzilay Efendi

Tüccar Yako Barzilay Efendi'nin oğludur. Musevi milletine mensup olan Samuel Barzilay Efendi, Ağustos 1865'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimini Selanik ve Galata Alyans İsrailiyet mekteplerinde sürdürdükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahânede okuyarak 6 Aralık 1886 tarihli doktorluk diplomasını almıştır.

5 Ekim 1893'te 1500 kuruş aylıkla Dahiliye Nezareti Heyet-i Sıhhıye doktorları arasında dahil olmuştur. Ardından 14 Ocak 1886'da 1000 kuruş maaşla altıncı daire-i belediye tabipliğine tayin olmuştur.

Samuel Barzilay Efendi, gördüğü hizmetler dolayısıyla 24 Ocak 1895'te beşinci rütbeden ve Temmuz 1899'da ise dördüncü rütbeden mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir. 4 Ağustos 1900'de ise gümüş imtiyaz madalyası ile ödüllendirilmiştir.

108 BOA. **DH. SAİD. d, nr.** 0078/ 0027, s.51.

Samuel Barzilay Efendi'nin hüsnü ahlak sahibi biri olduğu hususu, ilgili daireler tarafından yazılan mülahazalarda gösterilmiştir. Ağustos 1901'de yapılan genel düzenleme ile maaşı 900 kuruşa indirilmiş ve daha sonra Haziran 1909'da 1.500 kuruşa çıkarılmıştır. Akabinde maaşındaki artış yine devam etmiş ve 14 Ocak 1913'te 2.000 kuruş maaşla Beyoğlu belediye dairesi baştabipliğine atanmıştır. [109]

80-Samuel Efendi

Osmanlı Devletinin Musevi milletine mensup olan Samuel Efendi, zahire tüccarı İsak Kohen Efendi'nin oğludur. H.1290'da (1880-1881) İstanbul'da doğmuştur. İlk eğitimini Beyoğlu'nda Alyans adlı Fransız iptidai mektebinde almış, ardından Üsküdar mekteb-i idadi-i mülkiyesine devam etmiştir. Üç yıl eğitim aldıktan sonra diplomasını almaksızın okulu terk ederek, mekteb-i tıbbiye-i mülkiyenin doktor sınıfına kaydı kabul edilmiştir. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra 1 Eylül 1902 tarihli ve 666 numaralı tabiplik diploması almıştır. Mezuniyeti sonrasında Avrupa'ya gitmiş ve Paris, Berlin, Viyana hastanelerinde bir süre kalmıştır. Viyana'da "Ekmân-ı Politik" adlı müessesede tahsilini tamamlayarak tasdikname almıştır.

Samuel Efendi, Türkçe, Fransızca, Almanca ve Musevice konuşup yazabilir durumdadır.

18 Ağustos 1902'de Manastır vilayetine bağlı Grebne kazası belediye tabipliğine tayin olmuştur ancak 2 Kasım 1902'de mecburi hizmetinin bedelini tamamen ödeyerek oraya gitmemiştir. 7 Mayıs 1907'de dilekçeyle yaptığı başvuru üzerine meclis-i maarif-i tıbbiye kararıyla 600 kuruş maaşla Kosova vilayetine bağlı İştib kazası belediye tabipliğine atanmıştır. Ancak daha oraya gitmeden istifa etmiştir. 19 Mart 1908'de tekrar yaptığı

109 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00139/ 0155, s.307.

müracaat üzerine yine 600 kuruş maaşla Kosova vilayetine bağlı Köprülü kazası belediye tabipliğine tayin edilmiş ve görevine başlamıştır. Ancak burada da çok fazla duramamış ve 14 Ağustos 1908'de istifa ederek ayrılmıştır. [110]

81-Yasef Yakar Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup olan Yasef Yakar Efendi, Avram Efendi'nin oğlu olarak H.1302'de (1884-1885) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Orta köy Alyans İzrailiyet mektebinde eğitim hayatına başlamış ve ardından mekteb-i sultaniden iyi dereceli diploma almıştır. Daha sonra Daru'l-Fünûn-ı Osmani Ulûm-ı Tıbbiye şubesinde tahsilini tamamlayarak 21 Haziran 1919 tarih ve 965 numaralı tıp fakültesi icazetnamesini almıştır. Türkçe, İspanyolca ve Fransızcayı konuşup yazabilecek derecede bilmektedir. Rumcaya ise aşina durumdadır.

Yasef Yakar Efendi, eğitimi sonrasında ilk olarak 6 Temmuz 1909'da 600 kuruş maaşla Edirne vilayetine bağlı Havsa kazası belediye tabipliğine tayin olmuştur. [111]

82-Yakob Efendi

Girit Adası Musevi cemaati hahambaşısı olan Avram Olkon Efendi'nin oğlu olarak 7 Ekim 1867'de Hanya'da dünyaya gelmiştir. Eğitimine Hanya İslam mektebinde iptidai ve rüştiye derslerini okuyarak başlamış ve şahadetname almıştır. Türkçe, Rumca ve Fransızca konuşup yazabilmektedir. 3 Temmuz 1897'de 540 kuruş maaşla Usturumça kazası kaymakam muavinliğine getirilmiş ve 16 Ocak 1901'e kadar burada görev yapmıştır.

Yakob Efendi'nin kendi kaydettiği terceme-i haline göre 13 Ocak 1890'dan 13 Ekim 1891'e kadar 210 kuruş maaşla Girit

110 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00156/ 0048, s.93.

111 BOA. DH. SAİD. d, nr. 00175/ 0021, s.39.

Adası muhaberat-ı Rumiye kitabetinde görev yapmıştır. 25 Ekim 1891'den 8 Eylül 1894'e kadar ise 400 kuruş maaşla Hanya polis merkezi idaresi Rumca muhabere memuriyetinde görev yapmıştır.

Yakob Efendi yaptığı hizmetlerden ötürü beşinci rütbeden mecidiye nişanı ve Girit madalyası ile ödüllendirilmiştir. Daha sonra 15 Temmuz 1897'den 16 Ocak 1901'e kadar Ustrumça kazası kaymakam muavinliği görevini icra etmiştir.[112]

83-Yasef Selami Efendi

Yahudi milletine mensup, divan-ı cinayet azası Yamazkil Efendi'nin oğludur. H.1272'de (1855-1856) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Bir yıl rüştiye mektebinde okuduktan sonra ertesi yıl Kuzguncuk'taki ittihad-ı israiliyet mektebinde tahsil görmüştür. Bundan başka üç yıl da özel öğretmenden Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, İspanyolca, coğrafya, kozmoğrafya ve fenn-i hesap dersleri almıştır. Rumca ve İtalyancaya aşinadır.

H.1288'de (1871-1872) on sekiz yaşında mülazemet usulüyle Üsküdar Bidayet mahkemesi hukuk dairesi kaleminde işe başlamıştır. Bir sene buraya devam ettikten sonra kendisine 75 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Maaşı iki yıl sonra 250 kuruşa çıkarılmıştır. Daha sonra aynı mahkemenin zabıt kitabeti ve mukavelat muharrirliği muavinliğinde çalışmıştır. Aralık 1885'te 1400 kuruş maaşla müdde-i umum muavinliğine naklolmuştur.

Yasef Selami Efendi'nin kariyerindeki yükseliş devam etmiş ve 24 Kasım 1886'da 2000 kuruş maaşla Biga sancağı ticaret mahkemesi reisliğine atanmış ve mahkeme lağvedilene kadar burada görev yapmış ve 9 Nisan 1888'de ayrılmıştır. Ardından 3 Eylül 1889'da 900 kuruş maaşla Mersin sancağı ticaret mahkemesi başkanlığına tayin edilmiştir. Oradan da padişah

112 BOA. **DH. SAİD. d, nr.** 0169/ 0121, s.239.

iradesiyle aylık 2500 kuruş maaşla Adana ticaret mahkemesi başkanlığına getirilmiştir.

Yasef Selami Efendi, 6 Temmuz 1899'da aylık 2250 kuruş maaşla Ankara ve Konya vilayetleri adliye müfettiş muavinliğine nakledilmiştir. Mersin ticaret mahkemesi başkanı iken gösterdiği gayretler nedeniyle rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi ile ödüllendirilmiştir.

Yasef Selami Efendi'nin yükselişi daha da devam etmiş ve 30 Ekim 1907'de Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetleri adliye müfettiş muavinliğine getirilmiştir. Sicil kaydına göre onun bu görevi kariyerindeki son nokta olmuştur. 14 Ağustos 1908'de memuriyetini lağvından dolayı açıkta kalmıştır. [113]

84-Yeşua Şami Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup Markadon'un oğlu olarak H.1287'de (1870-1871) Kudüs-i Şerif şehrinde dünyaya gelmiştir. Musevi milleti iptidai mektebinde başladığı eğitimini Alyans İsrailiyet mektebinde sürdürmüş ve ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyeye girerek, eğitimini başarıyla tamamlamıştır. 31 Ağustos 1899 tarih ve 591 numaralı tabiplik diplomasını alarak doktorluk yapmaya hak kazanmıştır. Arapçaya aşina ola Yeşua Efendi, Türkçe, Fransızca, İbranice, İspanyolca konuşup yazabilmektedir.

2 Ekim 1899 tarihinde 600 kuruş maaşla Kudüs-i şerif'e bağlı Halilü'r-rahman kazası belediye doktorluğunda ilk olarak göreve başlamış, 25 Ekim 1902'de aynı miktar maaşla Yafa kazası belediye tabipliğine nakledilmiştir. Gösterdiği hüsnü hizmet dolayısıyla 28 Haziran 1906'de maaşı 800 kuruşa çıkarılmıştır. Yafa kazası kaymakamlığı tarafından Yeşua Efendi'nin işlinde yeterli olduğu hususu tasdik edilmiştir.

113 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0018/ 0029, s.55.

Bahsedilen tabipliklerde yaptığı görev süresi, aldığı maaş miktarı, ilgili mazbatalarda gösterilmiştir. Yafa kazası idare meclisi tarafından gönderilen ilgili evrakta, Yeşua Efendi'nin Halilü'r-rahman kazasında görev yaptığı süre zarfında, halk sağlığının korunmasına gayret ettiği ve belediye adına bir muayene ve eczane açtığı, burada baş gösteren frengi hastalığı ve kolera salgınının yayılmasını önlemek ve tamamen ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri aldığı beyan edilmiştir. 25 Şubat 1903 tarihli bu mazbatada da ayrıca Yeşua Efendi'nin herhangi bir zimmet ve ilişiğinin olmadığı da ayrıca belirtilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresinin onaylı bir sureti ile diplomaları, tercüme-i hâl evrakıyla birlikte sicil idaresinde muhafaza edilmiştir.[114]

85-Zital Hayım Efendi

Osmanlı Devleti'nin Musevi milletine mensup Zital Hayım Efendi, esnaftan Mişon Ağa'nın oğlu olarak H.1305 senesinde (1887-1888) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Eğitimini Millet mektebinde tamamlayan Zital Hayım Efendi, Türkçe ve Fransızcayı okuryazar, Rumcayı ise konuşabilir seviyesinde bilmektedir.

10 Eylül 1903'de 150 kuruş maaşla İstanbul postanesine tayin olarak memuriyet hayatına başlamıştır. 22 Nisan 1908'de maaşı 200 kuruşa yükseltilmiştir. 25 Eylül 1909'da 400 kuruş maaşla İstanbul postahanesi mekâtib-i mevrûde kâtipliğine nakledilmiştir. İlgili merkez müdürlüğü tarafından vazifesini usulüne göre yaptığı belirtilmiştir. Osmanlı nüfus tezkeresi şube tarafından görüldükten sonra kendisine iade edilmiştir.[115]

Sonuç-Değerlendirme

Türklerle Yahudilerin siyasi ve kültürel temasları oldukça eskiye dayanır. Türk tarihinin özellikle Osmanlılar evresi, İspanya'dan

114 BOA. DH. SAİD. d, nr. 0156/0078, s.152.
115 BOA. DH. SAİD. d, nr. 001888/ 00105, s.105.

göç ediş gibi birçok örnek barındırır. Cemaat esasına dayalı olarak yönetim anlayışı geliştiren Osmanlı Devleti, Yahudilerin huzur içinde yaşamalarını temin edecek ortam sağladı.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak XIX. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasında da Sırp isyanı, Yunan bağımsızlığı ve Balkanlarda ortaya çıkan isyanlar gibi bir takım siyasi gelişmeler oldu. Fransız ihtilalının bir yansıması olarak meydana gelen ve güçlü devletler tarafından desteklenen milliyetçilik akımlarının önüne geçmek için devlet bir takım tedbirlere başvurdu. Tanzimat fermanı ile başlayan tebaanın eşitliği prensibini her alanda uygulamaya çalıştı. Bu tedbirler kapsamında bürokraside gayrimüslimlerin istihdamına hız verildi.

Bürokraside istihdam edilen memurların biyografik kayıtlarını tutmak için II. Abdülhamit devrinde sicil-i ahvâl idaresi tesis edildi ve kayıtlar sicill-i ahvâl defterlerine kaydedildi. Bu dönemde bürokraside memur istihdamı hususu, sözde kalmadı ve bizzat uygulamaya konuldu. Sicil kayıtlarına bakıldığında devlet kademelerinin hemen her biriminde Yahudi kökenlilerin istihdam edildiğinin görülmesi, bunu teyit etmektedir. Gerçekten de eğitim, maliye, basın-yayın, hariciye, iletişim- ulaştırma ve daha akla gelebilecek birçok alanda Yahudi varlığına rastlanılmaktadır. Bu durum, yapılan reformların uygulamaya sokulduğunun ve Osmanlı Devleti'nin gerçekten de tebaası arasında herhangi bir ayrımcılık yapmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Hatta ayrımcılık yapılması bir yana, başta Fransızca olmak üzere birden fazla yabancı dil bilen Yahudilerin el üstünde tutuldukları görülmektedir. Posta ve Telgraf Nezaretinin muhtelif bürolarında muhaberât-ı ecnebiye memurluğu vazifesini icra eden Yahudi sayısı oldukça fazladır.

Çok uluslu bir yapıya sahip olan ve bu unsurların tümünü devlet yönetimine dâhil etmeyi planlamış olan Osmanlı Devleti, memuriyetlere tayin ve atamada etnik yapıdan ziyade liyakate

bakmıştır. İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde yaşayan Yahudiler, istenilen liyakati sağladıklarında Bohur Efendi misali, Şurâ-yı Devlet gibi çok önemli bir kurumda üyelik ve başkan yardımcılığı görevine kadar çıkmışlardır. Meşrutiyetle beraber tebaanın yönetime katılımı daha da belirginleşince, nüfus yoğunluğuna göre seçilen Yahudi milletvekilleri, Osmanlı başkentindeki mebuslar meclisinde yerlerini almıştır. Yanya mebusu Davicon Efendi gibi, oldukça aktif siyaset yapan ve II. Abdülhamit'in başkanlığında teşkil edilen muhacirler komisyonunda görev alan mebuslar görülmüştür. 1892'de İstanbul'da İspanya'dan göç edişin 400. yıldönümünü heyecanlı bir şekilde kutlayan Yahudi toplumunun bir ferdi olan İsak Levi Efendi, Osmanlı hükümeti tarafından eğitim amaçlı olarak Avrupa'ya gönderilmiş ve Berlin üniversitelerinde ziraatla ilgili tahsil görmüştür. Yine aynı şekilde İsak Kohen Efendi, İstanbul'da Tıbbiyeyi bitirince 1902'de Avrupa'ya gönderilmiş, Paris, Berlin ve Viyana hastanelerinde bir süre kalmıştır. Bütün bunlar, eğitimde fırsat eşitsizliğinin olmadığına dair örneklerdir.

II. Abdülhamid döneminde basın faaliyetlerinde bir takım sıkıntılar yaşanmış olmasına rağmen, bu alanda da aktif rol alan Yahudiler olmuştur. Örneğin Davi Davud Efendi, resmi izinle "*De journal de Selanik*" adlı Fransızca bir gazete çıkarmış, ayrıca İbranice yayımlanmış olan "*La Aprika*" gazetesinde de başyazarlık yapmıştır.

Osmanlı memur politikası gereği, alanlarında başarılı olan memurlar bazı yollarla ödüllendirilmiştir. Nişan, madalya ve rütbe verilerek yapılan bu taltiflerde, yine liyakatin esas alındığı ve birçok Yahudi memurun bu tür ödüller aldığı görülebilmektedir.

Bütün bu anlatılanlar, Osmanlı düşüncesinin kapsayıcı, yaklaştırıcı ve koruyucu bir özellik taşıdığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Netice olarak şunu söylemek mümkündür, Sicill-i Ahvâl kayıtları, pek çok yönden değerlendirilebilecek birincil ve resmi kaynakladır. Kanaatimce mevcut defterlerin tümü gözden geçirilerek, bürokrasideki bütün Yahudi memurlar gün yüzüne çıkarılmalı ve enine boyuna değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.[116]

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl İdaresi Defterleri, (BOA. DH.SAİD.d); nr.

00078/00118, 00028/ 0091, 087/243, 00035/ 0105, 00179/ 00163, 00062/ 0101, 0163/ 0030, 0088/213, 0165/0128, 00113/00084, 00101/00186, 0114/088, 0187/240, 0179/0109, 0178/0145, 00135/00167, 00176/0025, 042/026, 00195/ 0309, 092/425, 0168/ 00123,0094/ 0026, 00126/00175, 00174/ 0243, 0070/0100, 0098/ 0024,00185/ 00037, 003/116, 00116/00106, 00116/00144, 0081/0225, 0164/0074, 045/0144, 0008/0209,045/0143,078/012,00667/0146,0132/0077,00122/0045,0067/0160 , 010/0038,0110/00197,062/113, 00099/ 00065, 00120/ 00101, 00183/ 00221; 00105/ 00217, 00114/ 0161, 167/ 0389, 085/0213, 00125/00148, 099/0028, 0067/00198, 0098/0072, 00040/ 0008, 00189/0046, 00090/ 00103, 00070/ 0058, 00092/ 0060, 0112/ 0093, 00042/ 0004, 00146/ 0156, 00058/ 0143, 00125/00222, 00199/ 0071, 00116/ 00139, 00119/ 0116, 00196/00189, 0085/0104, 00112/00218, 00145/ 0038, 00148/ 0429, 00179/ 0030, 00109/ 0445, 00174/ 0212, 0028/ 0230, 086/045, 0078/ 0027, 00139/ 0155, 00156/ 0048,00175/ 0021, 0169/ 0121, 0018/ 0029, 0156/0078, 001888/ 00105.

Kitap ve Makaleler

DAVİSON, Roderic, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876**, çev. Osman Akınbay, Agora Yayınları, İstanbul 2005.

116 Özger, "Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları", s.398-399.

DURANT, Will ve LAMBELİN Roger; Yahudi Tarihi ve Siyonist Liderlerin Protokolleri, Çev. Sami Sabit Karaman, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1992.

FİNDLEY, Carter V.; **Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,** Çev. Gül Çağalı Güven, Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1996.

S.D.Goitein, **Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkiler,** çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İz Yayınları, İstanbul 2004.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Endülüs Menşeli Bazı Bilim Adamlarının Osmanlı Bilimine Katkıları", **Belleten,** cilt LVIII, sayı.223, Ankara 1995, ss.565-607.

KIRMIZI, Abdülhamit, **I. Abdülhamit Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler,** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

KIRMIZI, Abdülhamit, "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler", **ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,** sayı 8, Kış 2003, Ankara 2003, ss. s.137-152.

KURT, Ali Osman; "İkinci Mabed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** cilt X, sayı 2 ,Sivas 2006, ss. 445-463.

LEWİS, Bernard; **İslam Dünyasında Yahudiler,** çev. Bahadır Sina Şener, İmge Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZGER, Yunus; "Sicill-i Ahvâl Defterleri'ne Göre Bazı Yahudi Memurların Sosyo-Kültürel Durumları" **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research,** cilt 4, sayı 16, Kış 2011, ss.381-401

SARIYILDIZ, Gülden ; **Sicill-i Ahvâl Komisyonunun Kuruluşu ve İşlevi 1879-1909,** Der Yayınları, İstanbul 2004.

SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler,** çev. Meriç Sobutay, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

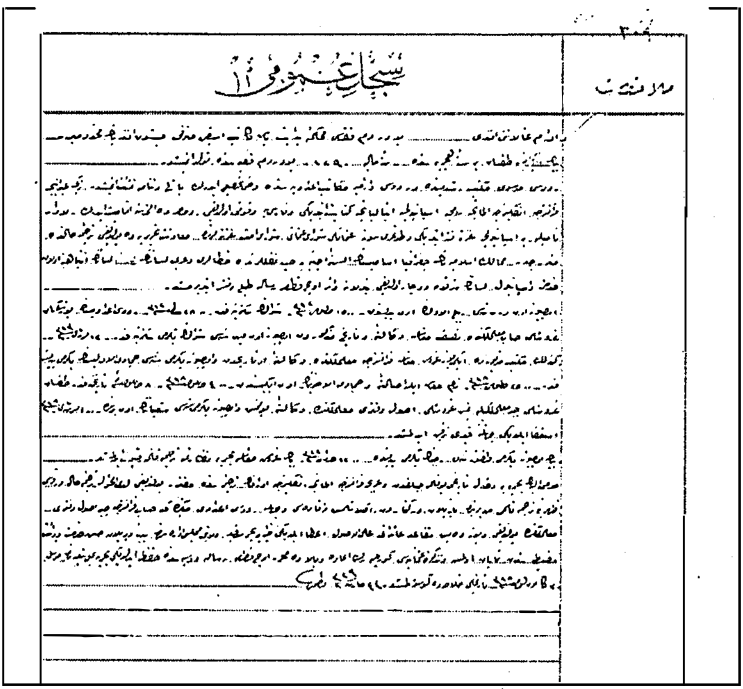
SÜRGEVİL, Sabri; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler", **Türkler,** X, Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, ss.251-260.

TANYU, Hikmet, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler** I, Elips Yayınları, Ankara 1986.

Tertip Heyeti, "Yahudiler", *İ.A.* XIII, MEB Yayınları, İstanbul 1986, ss.339-342.

Ekler:

Ek:1- Avram Galanti'nin
Sicil-i Ahvâl Defterlerindeki Terceme-i hâli
BOA.DH.SAİD.d, nr. 00195/0155.

TÜRK BASININA GÖRE 1930 YEREL VE 1935 GENEL SEÇİMLERİNDE YAHUDİLER

Yrd. Doç. Dr. İbrahim ERDAL*

Giriş

Osmanlı devleti içerisinde hem sosyal hayatta hem de idari ve ekonomik hayatta önemli bir statüde bulunan Yahudiler, Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ve yasaların düzenlenmesiyle artık tebaa statüsünden çıkmış, yasalar çerçevesinde dini kimlikleriyle değil laiklik ilkesi gereğince devletin birer eşit vatandaşı olmuşlardır. Bu değişim sürecinde Yahudiler yeni devletin kurallarına hızlı adapte olmuşlar ulusçuluk fikrinin oluşumunda Türk Yahudileri olarak yerlerini almışlardır.[1] Cumhuriyetin uyguladığı dilde, düşüncede ve fikirde Türkçülük çalışmalarına rağmen Yahudiler bu süreçte önemli yer edinmişler, Mustafa Kemal Atatürk'ü bir lider olarak benimsemişlerdir. Avram Galanti Mustafa Kemal'i ezilen halklara bir örnek olarak görmüş, dünya halklarının onu örnek alarak bağımsızlıklarına kavuşabileceklerini ifade etmiştir.[2]

* Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, YOZGAT

1 Çetin YETKİN, **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler**, Afa yayınları, İstanbul 1992, s.241; Mücahit DÜZGÜN, "Cumhuriyetin İlanından İsrail'in Kuruluşuna Kadar Türkiye'deki Yahudiler", **Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi**, C:III, S:9-10, Yıl:2000, s.65.

2 Avram GALANTİ, **Türkler ve Yahudiler**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1995, s.45.

Türkiye Yahudilerinin yeni Türk Cumhuriyetine olan bu bağlılıkları Lozan Görüşmeleri sırasında da ifade edilmiştir. Görüşmeler sırasında İsviçre Yahudileri Türk heyetini ağırladığı gibi yine İsviçre Yahudilerinden Hahambaşı Haim Nahum Türk heyetinin danışmanlığının da yapmıştır. Lozan'daki Türk heyetinin başkanı olan İsmet İnönü de yaptığı bir konuşmada Türk Yahudilerinden övgü ile bahsetmiş Türk Yahudilerinin yabancı etkisinde kalmadan vatana sadakatlerinden ayrılmadıklarını ifade etmiştir.[3]

Lozan görüşmelerinde yaşanan bu sıcak temas 1923 yılından sonra özellikle basın tarafından bozulmuştur. Yahudiler aleyhine çıkan yazılar, mizah dergilerinde yayınlanan alaycı karikatür ve yorumlar cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan bahar esintisini kısa kesmiştir. Ebuzziya Tevfik'in etkili olduğu Tasviri-i Efkâr gazetesi İzmir Hahambaşı'sı ile yaptığı mülakatta alaycı imalarda bulunmuş, İleri gazetesi de 1922 yılı sonunda daha Lozan görüşmeleri devam ederken ilk Yahudi karşıtlığına dayanan yazıyı yayımlamıştır. Gazetelerde yayınlanan olumsuz yazılar Yahudilerin beyanatlarındaki destek mesajlarının yalan olduğu ve Yahudi toplumunun ikiyüzlü olduğuna vurgu yapmıştır. Gazete yazılarındaki sert üslup Yahudi toplumunda şok etkisi yaratmış, İstanbul, Edirne ve Trakya Yahudi cemaati bir araya gelerek bu durumun HAHAMBAŞI Ribi Hayim Becerano tarafından yalanlanmasını istemiş, Hahambaşı da dönemin İstanbul Askeri Valisi Refet Paşa'dan müdahale talebinde bulunmuştur.[4]

Lozan antlaşmasının imzalanmasıyla azınlıklara verilmiş olan hakların yeni Türk Cumhuriyeti'nin hukuksal yapısı içerisinde kullanıma dair yapılan toplantıda Yahudi Hahambaşı'nın sadece dini meselelerde görev yapmasını siyaset ve politika gibi

3 Avner LEVİ, **Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler**, İletişim Yay, İstanbul 1996, s.22.

4 DÜZGÜN, a.g.m., s.68;LEVİ, a.g.e., s.25

dünyevi işlerde de cemaatin kendi yönetiminin karar alması görüşünde birleşilerek sonuç Başbakanlığa bildirilmiştir.[5] Bu toplantı ve alınan kararlar Türk basınında Milliyet gazetesine verilen mülakat ile duyurulmuştur. Yahudi cemaatlerinin toplantısının umumi kâtibi verdiği demeçte; Türkiye Yahudilerinin Türkiye'nin öz evlatları olduklarını ve vatandaşlığın getirdiği bütün görev ve hukuka sahip olduklarını, Türkiye Cumhuriyeti anayasasının öngördüğü siyasi, medeni ve cezai hukuku güvence kabul ettiklerini ve müesseselerinin cumhuriyet kanunlarına göre yönetileceğini kabul ettiklerini belirtmiştir.[6]

1930 Yerel Seçimlerinde İstanbul Yahudi Seçmeninin Eğilimi

İstanbul'da yaşayan Yahudi azınlığın yerel ve genel seçimlerde hangi partiye eğilim gösterdiğine dair ortaya atılmış olan görüşler daha ziyade dönemin gazetelerinde yayınlanmış olan yazı ve haberlere dayanmıştır. Özellikle azınlıkların nüfus yoğunluğuna sahip oldukları ilçelerde yaşanan olaylar ve seçim sonuçlarında ortaya çıkan partilerin oy dağılımı bu izlenimi vermiştir. Zira seçimlerde iki adet partinin veya fırkanın olması eğilimin daha net bir şekilde ortaya konmasına da vesile olmuştur. Çok partili hayata geçişin sancılarının da yaşandığı bu seçim sürecinde rejimin ideolojisine sahip bir parti ile yine bizatihi rejim tarafından kurulduğu söylenebilecek olan muhalefet partisi halkın oylarına talip olmuştur.

1930 yerel seçimleri Cumhuriyet Halk Fırkası ile bizzat Atatürk tarafından Fethi OKYAR'a kurdurulan Serbest Cumhuriyet

5 Rıfat N. BALİ, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, İletişim yay., İstanbul 2010, s.90-91;Moshe Sevilla-SHARON, **Türkiye Yahudileri**, İletişim yay., 1993, s.101; DÜZGÜN, a.g.m., s.67.

6 Milliyet, 2 Ağustos 1926.

Fırkası arasında geçmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası seçimlerde azınlıklardan da aday göstermiş Yahudi Makro Naum ve Avram Namum Beyoğlu'ndan aday olmuşlardır.[7] Cumhuriyet Halk Fırkasının hiç azınlık aday göstermediği bu seçimlerde Edirne'den SCF adayı olan beş Yahudi yanında bütün Trakya'da Yahudiler SCF'ye oy vermişler ve seçim harcamalarında bulunmuşlardır.[8] Yunus Nadi'nin de "Türk Vatandaşlığı" başlığı ile de değerlendirdiği, OKYAR'ın Yarın gazetesinde yayınlanan beyanatında; hem parti programı hem de anayasanın verdiği güvence ve hak ile bütün azınlıkların oylarına talip olunduğu, bu durumu eleştiri konusu yapanların bizzat anayasaya ve ilgili maddelerine karşı geldiğini ve bu kişilerin bu anayasanın maddelerine inanmadıkları ifade edilmiştir.[9]

CHP ve SCF arasında gerilime sebep olacak bu azınlık adayları konusu 6 Ekimde başlayan seçim gününde de şiddetlenmiştir. CHP tarafından seçim malzemesi olarak kullanılan bu durum propagandalar esnasında kimi mebusların SCF'ye gavur fırkası denmesine kadar varmış hatta CHP İstanbul mebusu İhsan Paşa'nın bir miting konuşmasında "*Hamparsumların, Mişonların,Yorgoların rey verdiği bu fırkaya nasıl utanmadan rey veriyorsunuz?*" sözleriyle had safhaya varmıştır.[10]

İstanbul'da seçim sürecince Yahudilerin yaşadığı semtlerde gazetelere yansımış olan çeşitli vakalar meydana gelmiştir. Cumhuriyet gazetesi Hasköy'de olayların meydana geldiğini Bohor isimli bir Yahudinin "*halkçılar Yahudileri kesecek onlara oy vermeyiniz!*" diye bağırdığını, karakola götürülen Bohor'un burada da taşkınlık yaptığını buna benzer olaylara Yahudilerin de

7 **Vakit**, 5 Ekim 1930;.

8 Mete TUNÇAY, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt yay, İstanbul 2010.,s.270-272, BALİ,a.g.e., 182.

9 **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1930.

10 **Yarın** 09 Ekim 1930, **Yarın** 10 Ekim 1930

karıştığını belirtmiştir.[11] Kadıköy'de yaşayan azınlıkların seçmen eğilimini haber yapan Milliyete göre; Ermeniler her iki partiye de oy vermezken, Yahudilerin hemen hemen tamamının SCF'ye Rumların ise çoğunluğunun CHP'ye oy verdiklerini yazmıştır.[12] Yine aynı gazete "Kumkapı'dan Seçimden Sahneler" konulu haberinde bir Yahudi'nin avazı çıktığı kadar "milletim hakkını arıyor beyler, reyimizi serbeste verelim, yaşasın serbest!" diye bağırdığını, aynı gazetenin "Üsküdar'da durum" başlıklı haberinde de azınlık gençlerinin "Fethi Bey yaşasın askerliği altı aya indirecek" diye bağırdıklarını haber konusu yapmıştır.[13]

CHP taraftarlarının azınlıkların SCF'ye oy vermesinin engelleme çabalarını haber yapan Yarın gazetesi de "Kumkapı'da Olaylar" başlıklı haberinde semtteki muhtarların azınlıkların SCF'ye oy vermesini engellemek amacıyla gayrimüslimleri çeşitli vesilelerle tehdit ettikleri ve SCF'ye oy vermenin vatan hainliği olacağını söylediklerini aktarmıştır.[14] yine aynı gazete "Balat'ta" başlıklı haberinde de azınlıkların SCF'ye oy vermelerinin engellendiğini haber yaparak bir Yahudi vatandaşın her iki partinin de oy pusulalarını göstererek sandığa ulaştıklarını ve orada SCF'ye oy verebildiklerini anlattıklarını haber yapmıştır.[15] Cumhuriyet de Balat'ta oy kullanan birçok Yahudi vatandaşın oylarını SCF'ye verdiğini ifade ederken Ortaköy'de çoğunluğu oluşturan Yahudi vatandaşların oylarını böldüklerini diğer semtlerde yoğun rağbet gören SCF'nin burada %18 oy alabildiğini haber yapmıştır.[16]

11 **Cumhuriyet** 9 Ekim 1930; Bknz. Rıfat N. BALİ, "*1930 yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları*", **Tarih ve Toplum**, Kasım 1997, s.25-29.

12 **Milliyet**, 9 Ekim 1930

13 **Milliyet** 11 Ekim 1930

14 **Yarın**, 11 Ekim 1930

15 **Yarın**, 11 Ekim 1930

16 **Cumhuriyet** 12 Ekim 1930

Seçimler süresince Yahudi azınlık vatandaşlarının 1926 yılında haklarından vazgeçerek cumhuriyetin kimliğine ve CHP ideolojisine olan bağlılık ifadelerinden sonra 1930 seçimlerinde CHP aleyhine gösterilerde yer almaları Yahudi algısı üzerinde yeni tartışmalara yol açmıştır. Tartışma yapan taraflardan biri azınlıkların güvenilir olmadığı bunu milli mücadele döneminde gösterdikleri vurgusunu yaparken diğer taraf da Ermeni ve Rumların aksine Yahudilerin bu şekilde davranmak için bir sebeplerinin olmadığı düşüncesi oluşmuştur. [17] Bunun üzerine basındaki bu yazılar ve tartışmalardan rahatsız olan ve 1922–1923 yıllarında yaşanan gelişmelerin tekrarından tedirgin olan Yahudi cemaati yöneticileri 16 Ekim 1930 tarihinde TBMM Reisi Kazım Paşa'dan randevu alarak ziyaret etmiş, aralarında Atatürk'ün diş hekimi Sami Günzberg'in de bulunduğu heyet Kazım Paşa'ya Yahudi cemaatinin cumhuriyete karşı besledikleri sadakati tekrar bildirmiştir.[18]

1935 Genel Seçimlerinde Yahudiler

1930 yerel seçimlerinde azınlıkların muhalefet partilerine gösterdiği eğilim ve seçimlerin akabinde Trakya'da yaşanan olaylar[19] CHP'nin azınlıklar üzerine bir politika üretmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk ve muhtemelen özellikle Avrupa'da azınlıklara baskı uygulandığı izleniminin ortadan kaldırılması veya cumhuriyetin yeni kimliğinin tam anlamıyla oturtulması gerekçesiyle Atatürk başkanlığında CHP'nin bütün yetkili organları seçim sürecini görüşmek üzere toplanmıştır.[20] Toplantı sonucunda alınan kararlar hükümetin resmi yayın organı gibi

17 BALİ, **Cumhuriyet Yıllarında...**, s.184

18 **Cumhuriyet** 17 Ekim 1930

19 Ayrıntılı bilgi için bknz. Rıfat N. BALİ, **1934 Trakya Olayları**, Kitabevi, İstanbul 2008.

20 **Ulus**, 3 Şubat 1935

yayın yapan Ulus gazetesinde yayınlanmış buna göre 1935 yılı genel seçimlerinde azınlıklardan bağımsız adayların da bulunmasına karar verilmiştir. Parti yetkili organlarının verdiği bu karar özellikle ulus gazetesinde azınlıkların Türkleşmesi sürecinde atılmış önemli ve ümit verici bir adım olarak yorumlanmıştır.[21]

Ulus gazetesinin yaptığı bu yorumu daha sonra seçimlere Niğde bağımsız mebusu olarak giren ve kazanan Yahudi vatandaşı Doktor Samuel Abravaya (MARMARALI)'nın sözleri doğrulamıştır. Abravaya adaylığını açıklarken bir Türk vatandaşı olarak aday olduğunu ve kazanması halinde Türk hekimlerinin savunucusu olacağını ifade etmiş olması bunun açık bir göstergesi olmuştur.[22] Abravaya'nın azınlık vatandaşı olarak aday olmasına rağmen Türklük vurgusu yapmış, gazetecilerle yaptığı bir mülakatta ev ve işinde sürekli Türkçe konuştuğunu belirtmiştir.[23] Abravaya'nın bu söylemi dönemin Türkleştirme politikalarının bir sonucu mu yoksa azınlıkların Trakya deneyiminden sonra kendi kimlikleri üzerinde bir koruma güdüsü içinde mi oldukları ayrı bir araştırma konusudur. Çünkü diğer bir Yahudi vatandaşı olan Avram Nom da kendisinin bir azınlık adayı değil hukukçu bir Türk vatandaşı olarak aday olduğunu vurgulamıştır.[24] Yahudi adaylar gibi diğer Ermeni ve Rum azınlık mensupları da bağımsız kontenjanından milletvekili olmuşlar ve hepsi de kendilerinin bir azınlık mensubu olarak değil bir Türk vatandaşı olarak aday olduklarını, seçilmeleri halinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için çalışacaklarını ifade

21 **Ulus**, 8 Şubat 1935

22 **Cumhuriyet** 4 Şubat 1935; Dr. Samuel Abravaya, 1903 yılında İstanbul Mülkiye Tıbbiyesini bitirmiş, 1904-1907 yılları arasında tabiplik yapmış 1909-1914 yılları arasında Darülfünun Tıp Fakültesinde Seririyat Dâhiliye Muallimliği ve Dâhiliye Şefliği yapmış 1918-1919 yıllarında da Tıp Fakültesi Müderris Muavinliği görevinde bulunmuştur. Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem 1935-1939**, C:II, TBMM Vakfı Yayınları, s.600.

23 **Akşam** 5 Şubat 1935

24 **Cumhuriyet** 5 Şubat 1935

etmişlerdir.[25] Seçimler sonucunda Abravaya Niğde, Nikola Taptas Ankara, Berç (Kerestecіyan) Türker Afyon ve İstemat Zihni Özdamar da Eskişehir'den mebus olmuşlardır.[26]

Abravaya'nın mebus seçildikten sonra World Jewry dergisine verdiği mülakatta Türkiye'deki azınlıkların hukuki ve sosyal durumlarından bahsetmiş, yaşanan istenmeyen olayların münferit hadiseler olduğundan bahisle Yahudilerin Osmanlıdan bu yana Türklerle hiçbir sorununun olmadığını karma okulların veya evliliklerin Yahudi kimliği yok edemeyeceğini ifade ederek "Yahudi ırkı hiçbir gün tamamen yok olmaz, ister bize Türk desinler, ister Çekoslovak veya İtalyan...." çerçevesinde yaptığı konuşma gazetelerde yayınlanmış ve büyük tartışma yaratmıştır. Anadolu gazetesinin sürdürdüğü bu polemik daha sonra azınlıkların Türkleşememesi çerçevesinde yayılmış Türk kimliği ve Türkçe konuşma üzerinden yapılan tartışmalarda Abravaya hakkında isnat edilen bütün ifadeleri reddetmiştir. Azınlık mebusları bu tartışma arasında herhangi bir meclis grubuna veya etkin bir çalışma organına katılmadan sadece siyaseten temsil olarak mecliste bulunmuşlardır.[27] Dr. Samuel Abravaya MARMARALI da beşinci dönem milletvekilliği seçimlerinde 1 Mart 1935 tarihinde katıldığı Türkiye Büyük Millet Meclisinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni üyeliğinde bulunmuştur.[28]

Sonuç olarak Azınlık mensuplarının 1930 yılındaki yerel seçimlerde nüfus yoğunluğuna sahip oldukları bölgelerdeki sonuçlara göre değişimin ve liberalizmin tarafında yer aldıkları ifade edilebilir. Bu tercihteki en önemli sebebin 1929 ekonomik buhranından sonra milli devletin ve milli ekonominin oluşmasındaki en önemli unsur olan kaynakların millileştirilmesi düşüncesinin

25 **Cumhuriyet** 4 Şubat 1935

26 **Akşam** 9 Şubat 1935; **Cumhuriyet** 9 Şubat 1935

27 BALİ, **Cumhuriyet Yıllarında...**, s.269

28 GÜNEŞ, **a.g.e.**, s.600.

olması muhtemeldir. Bütün dikkatler Osmanlının yıkılışının en önemli müsebbibi olarak görülen azınlıklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Keza Lozan görüşmelerinde de azınlıkların tavrı gazete manşetlerinde eski savaşlarda yaşanan trajedilere atıf ile değerlendirilmiştir. Bu duygusal sıkışmışlık azınlıkların, parti olarak programında özgürlüklerden bahseden ve kendilerinden aday gösteren Serbest Cumhuriyet Fırkasına yönelmesine sebep olmuştur. Serbest Fırka da azınlık adaylarına ve oylarına yönelmesinden dolayı sert eleştiriye uğramış, gazetelerde manşetten verilen seçim sonuçları sanki bir savaş sonucu verir ruh haliyle sunulmuştur.

Yerel seçimlerde yaşanan hadiseler CHP'lileri bu konuda önlem almaya zorlamış 1935 seçimlerinde bağımsız aday formülü doğmuştur. Ancak bu seçimlerde de azınlık adaylarının kendi kimlikleri yerine Türkiye Cumhuriyeti kimliğine vurgu yapmaları aslında beş yıl önce yaşananların bir devamı olmuştur. Adaylar basına verdikleri beyanatlarda sık sık mesleki kimliklerini ön plana çıkarmaya ve hizmete vurgu yapmışlardır. TBMM'nin beşinci döneminde meclise giren azınlık mebusları meclisteki çalışmalar sırasında herhangi bir meclis grubuna veya çalışma organına katılmamış, sadece siyaseten temsil olarak mecliste bulunmuşlardır.

KAYNAKLAR

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet,

Milliyet

Yarın

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet EROĞLU, **Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyıl Sonuna Kadar)** 1997 Ankara, s.20–27

Avner LEVİ, **Türkiye Cumhuriyetinde Yahudiler,** İletişim Yay, İstanbul 1996.

Avram GALANTİ, **Türkler ve Yahudiler,** Gözlem Yayınları, İstanbul 1995.

Çetin YETKİN, **Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler,** Afa yayınları, İstanbul 1992.

GÜNEŞ İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM V. Dönem 1935–1939,** C:II, TBMM Vakfı Yayınları Ankara

Mete TUNÇAY, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931),** Tarih Vakfı Yurt yay, İstanbul 2010.

Moshe Sevilla-SHARON, **Türkiye Yahudileri,** İletişim yay., 1993.

Mücahit DÜZGÜN, "Cumhuriyetin İlanından İsrail'in Kuruluşuna Kadar Türkiye'deki Yahudiler", **Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi,** C:III, S:9–10, Yıl:2000

Rıfat N. BALİ, *"1930 yılı Belediye Seçimleri ve Serbest Fırka'nın Azınlık Adayları"*, **Tarih ve Toplum,** Kasım 1997, s.25–29.

Rıfat N. BALİ, **1934 Trakya Olayları,** Kitabevi, İstanbul 2008

Rıfat N. BALİ, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),** İletişim yay., İstanbul 2010.

Stanford J. SHAW, **Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde YAHUDİLER,** Kapı yayınları, İstanbul 2008.

EKLER

Cumhuriyet, Milliyet ve Akşam gazeteleri

Cumhuriyet

YARIM AY

CEPHEDEN CEPHEYE

HAFTA' da

Turizm'e biz Ne vakit özen Vereceğiz?

Saylav namzedleri listesi yarın ilân edilecektir

Kamâl Atatürk müzakerelere devam etti ve Fırka namzedleri tesbit olundu

Azlıklardan 4 kişi Türk vatandaşı olarak müstakil saylavlıklara namzedliklerini koydular

Londra konuşmaları bitti

Almanyanın silâhlanması üç şartla kabul edildi

PAZARTESİ

Milliyet

BUGÜN

İstanbulda tek muhalif kazanmadı

Gazinin Başvekâleti rivayetlerinin içyüzü

O köşesine çekilmiş, memleket cereyanlarile alâkadar olmıyan bir devlet reisi değildir!

Gazi'ye Fırkadan ayrıl demek ona "Kendi tarihini inkâr et!" demektir beraberdir. Onun tarihi C. H. Fırkasının tarihinden ayrılmaz..

Zaferimiz tam ve kat'idir!

İstanbulda 49,254 müntahip rey verdi; C. H. F. 35,934 kazandı, S. F. da ancak 12,813 rey aldı.

Maarif Vekili Esat Beyin çok mühim beyanatı

Vekil Bey Darülfünunun ıslahatı ve Eminlik intihabatı hakkında ne diyor?

Ankarada bir darülfünun tesisi için şimdilik verilmiş bir karar yoktur

Maarif Vekili Esat Bey

AKŞAM

ARSEN LÜPEN

Fırka namzedleri her tarafta ittifakla saylav seçildiler

Açık bırakılan 13 yerde müstakil saylav seçildi

Reisicumhur Atatürk'ün ulusa beyannamesi

"Türkiye, tarih mevzuları önünde ... bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha sezmiş bulunmuş olduğu."

Kamâl ATATÜRK

Tramvay kapıları açık bırakılmıyacak

Sinema ve tiyatrolar kapatılmıyacak mektebler, günü gelince açılacak

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE YAHUDİLERİ VE YAHUDİ MÜLTECİLER

*Dr. Fahriye EMGİLİ**

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı bütün Avrupa'yı kasıp kavuran Nazi dehşeti içinde geçmesine rağmen başta Yunanistan olmak üzere Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Avusturya ülkelerinden binlerce Yahudi, Nazilerin gazabına uğramıştır. Binlercesi toplama kamplarında ve gaz odalarında hayatlarını kaybetmiştir.[1] Hayatta kalmayı başarabilenler ise, ülkelerini terk ederek Filistin'e göç etmişlerdir. Nazi işgâli altındaki yerlerde öldürülme tehlikesi ve korkusu yaşayan Yahudiler, Filistin'e hem yasal hem de kaçak yollarla göçe başlamışlardır. Filistin İngiliz mandası altındadır ve İngiltere uzun vadeli siyasetine uygun olarak Yahudi mültecilere sınırlama ve kısıtlamalar getirmiştir. Bu dönemde, Yahudilere neredeyse hiçbir ülke yardımcı olmaz. Bu süreçte, Yahudilerin Filistin'e ulaşmak için kullanmış oldukları güzergâh ve ülkelerden biri Türkiye olmuştur.

* Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

1 Savaşın şiddetlenmesiyle birlikte, bütün Avrupa'da yaklaşık 5.100.000 Yahudi hayatını kaybetmiştir. Bunun yaklaşık 3.000.000'u Polonya, 700.000'den fazlası Sovyetler Birliği, 260.000'i Çekoslovakya, 180.000'i Macaristan, 130.000'i Litvanya'da; 67.000'i Yunanistan'dadır. Bkz. Douglas Frantz-Catherina Collins, **The Untold Story of The Struma And World War II's Holocaust At Sea, Death On The Sea,** Harpers Collins Press Yayınları, New York, 2003, s.19.

Avrupa ülkelerinde yürürlüğe giren ırkçı kanunlar 1940 ve 1941 yılında daha da sertleşmiştir. Almanya, Romanya, Bulgaristan'da yaşayan Yahudiler uygulamalardan en çok etkilenenler olmuştur. Yahudilerin toplu taşıma araçlarına binmeleri, kamuya ait sinema, gece kulübü, lokanta gibi yerlerde bulunmaları, telefon etmeleri yasaklanmıştır. Gazete, dergi ve her türlü basın-yayın aracına el konulmuş ve Yahudi düşmanlığı sergileyen propaganda malzemeleri bütün sokaklara asılmıştır. Gestapo tarafından dükkan ve evlerindeki mallar, nakit para, kıymetli eşyalar, Almanya kamyonları ile bölge dışına çıkarılmıştır.[2] Bununla birlikte, Yahudiler bu ülkelerde sarı yıldız taşımak zorunda kalmışlar, belli saatlerde evden çıkmamaları şartı getirilmiştir. Ayrıca, iktisadî alanda da, Yahudilerin ev ve şirket sahibi olmalarını yasaklayan birçok karar yürürlüğe girmiştir.

Bu gelişmeler sebebiyle, Türkiye savaş yıllarında iki mesele ile karşı karşıya kalmıştır. İlki, Alman işgâli altındaki yerlerde yaşayan Türk vatandaşı Yahudileri kurtarmak, diğeri de Türkiye üzerinden Filistin'e gitme çarelerini aramaya başlayan Yahudi mülteciler sorununa çözüm bulmaktır. Türk hükümeti, bazen tek kişiye özel, bazen de toplu olarak Türkiye üzerinden Filistin'e göç etmek için başvuruda bulunan Yahudilere gerekli transit geçiş iznini vermiştir. Ancak, bu dönemde Yahudi mültecilerin yasal ve yasadışı yollarla kaçak olarak, kara veya deniz yoluyla Türkiye üzerinden Filistin'e geçme meselesi bir sıkıntı yaratmıştır. Bir diğer mesele de transit vize ile Türkiye'den Filistin'e gönderilen ancak Suriye makamlarınca Filistin'e gitmelerine izin

2 Ulvi Keser, *"İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Orta Doğu'ya Yahudi Göçü, Göçmen Yahudilere Türkiye'nin Yardım Faaliyetleri ve İngiltere'nin Kıbrıs'ta Açtığı Mülteci Kampları"*, **Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, XVII. Yüzyıldan Günümüze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri,** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.192; Çetin Yetkin, **Batılıların Kirli Yüzü Struma,** Otopsi Yayınları, İstanbul, s.25.

verilmeyerek, Türkiye'ye dönen Yahudi mülteciler sorunudur. Bununla birlikte Türkiye bir taraftan ülkedeki Yahudi nüfusun fazla sayıda artmasını engellemeye çalışırken, diğer taraftan da ülke kamuoyunda Yahudi düşmanlığına sebep olacak hareketlerin önüne geçmeye çalışmıştır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında karşılaşacağı bu sorunları çözüme ilişkin anlayışını ve tutumunu, savaş sırasında takip etmiş olduğu dış siyaset bağlamında oluşturmuştur.

1-AVRUPA'DA YAŞAYAN TÜRK VATANDAŞI YAHUDİLER

Almanya İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gücü elinde tutmuş ve Avrupa'nın büyük bir bölümünü işgâl etmiştir. İşgal edilen Hollanda, Belçika ve Fransa gibi ülkelerde yabancı devlet tebaası olan Yahudiler bulunmaktaydı ve Almanya bunları tespit etmiştir. Ayrıca, Alman hükümeti bu Yahudilerin Almanya aleyhinde çalışmakta olduklarını iddia etmiştir. Bu suçtan bahisle Alman hükümeti yabancı devlet vatandaşı Yahudileri, 1 Kasım 1943'ten itibaren tahliye edeceğini, resmî olmamakla beraber, duyurmuştur. Özellikle, Türkiye vatandaşı Yahudiler bu durumdan daha önce haberdar olmuşlardır. Bu sayede Alman işgâli altındaki yerlerde yaşayan Türk vatandaşı Yahudilere gerekli zamanda işlerini tasfiye ederek erkenden ülkelerine dönebilme imkanı tanınmıştır. Kendiliklerinden gitmeyen Yahudilere, 1 Kasım 1943 tarihinde tahliye edilecekleri duyrulmuştu. Alman hükümeti bu tedbiri, askerî sebeplerle aldığını ve sadece Türk vatandaşlarına has olmadığını bildirmiştir. Bununla birlikte Almanya, Yahudilerin muntazam pasaportla müracaatları ve memleketlerine döneceklerini beyan etmeleri üzerine,

kendilerine derhal vize verileceğini ve Alman arazisinden geçişte mümkün olan kolaylığı göstereceğini ifade etmiştir.[3]

Dolayısıyla, 1942 yılının Ekim ayında Avrupa'nın Alman işgâline uğramış bölgelerinde yaşayan Türk vatandaşı Yahudilerin durumu gündeme gelmiştir. Ardından, 21 Eylül 1942'de Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan gönderilen bir talimatla; 1 Ocak 1943 tarihinden itibaren Alman işgâli altında yaşayan bölgelerden ayrılmadıkları sürece Türk Yahudilerine o zamana kadar gösterilen istisnai muamelenin devam etmeyeceği bildirilmiştir. Sadece Fransa'da Türk vatandaşı ve Alman hükümeti kontrolündeki bölgede, durumları muntazam olanların sayısı tahminen 3.500 iken durumları muntazam olmayan ve pasaportu olmayanların sayısı 10.000 olduğu tespit edilmiştir.[4]

Almanya Büyükelçiliği, Türk Dışişleri Bakanlığına başvuruyla, işgâl altında bulunan Hollanda, Belçika ve Fransa arazisindeki yabancı Yahudilerin çeşitli şekillerde tespit edildiğini ve bunların Almanya aleyhinde çalışmakta olduklarından Reich hükümetinin bu arazide ikamet eden Yahudi ırkına mensup yabancı devletler tebaasını, tahliyeye karar verdiğini bildirmiştir. Bu karardan başka devletlere haber verilmemişti ama Türkiye Cumhuriyeti hükümetine, sözkonusu ülkelerdeki Türk Yahudi tebaanın vaktinde işlerini tasfiye ederek memleketlerine dönmelerinin sağlanması yönünde önceden haber verilmiştir. Eğer Yahudiler belirtilen tarihe kadar sözkonusu yerlerden ayrılmazlarsa 1 Kasım 1943'de mecburi tahliyeye tâbî tutulacaklardı. Reich hükümetinin bu tedbiri, askerî sebeplerden dolayı kabul ettiğini ve bu durumun yalnız Türk tebaasına münhasır olmayıp, diğer yabancı devletlerin Yahudi tebaasını da içermekteydi. Nitekim

3 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** Fon Kodu: 030.10.00, Yer no: 232.562.20/1.

4 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 232.562.20/2.

Alman hükümeti tarafından bu konuda ilgili Elçilik ve Konsolosluklara tebligat yapılmıştır.[5]

Almanya Sefareti bu tebligatına ilave olarak Musevi ırkından olan Türk vatandaşlarının düzenli pasaport başvurularıyla bulundukları ülke topraklarını terk edip memleketlerine döneceklerini beyan etmeleri şartıyla kendilerine derhal vize verileceğini ve Alman topraklarından geçişlerinde mümkün olan kolaylığın gösterileceğini ifade etmiştir.[6]

Alman Dışişleri Bakanlığı, Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla Türk hükümetinden, Türk Vatandaşı Yahudileri, 1942 yılı sonuna kadar, Türkiye'ye çağırmasını istemiştir. Bu konuda verilecek kararın ne olması gerektiği, Hariciye Vekili tarafından Başvekalet'e sorulmuş[7] ve Almanya'nın isteğinin gerçekleşmemesi durumda, artık istisnaî işlemin mümkün olamayacağı da belirtilmiştir.

Tam bu sırada Avrupa'daki Türk Yahudilerin durumunu gözler önüne seren bir mektup da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hitaben gönderilmiştir. Fransa'da oturan *Yakar* adında bir Yahudi; Almanya'nın kendilerine karşı izlediği tutum ile ilgili sıkıntılarını ileterek Türkiye'den kendilerine yardım eli uzatılmasını şu sözlerle talep etmiştir:

> Milli Şefimiz Müşfik Babamız, Seyrü sefer kanunun Türk konsoloslukları tarafından zamanında ilan edilmemesinden ileri gelen bilgisizlik ve ihmal dolayısıyla konsoloslukta muamele-i kaydiyeleri "Gayrı muntazam" olan Fransa'da sakin bir çok sadık Musevi Türk vatandaşı, konsoloslukların himayesinden mahrumiyetlerinden dolayı hüzünlü bir halde ve olağanüstü sıkıntılar içinde yaşıyorlar. Türkiye'yi savaş felaketinden kurtarmak için Cumhuriyet'in izlediği siyaset Dünya tarafından

5 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 232.562.20/3.
6 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 232.562.20/4.
7 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 232.562.20/5.

saygıyla karşılanmaktadır. Bunun yanında Cumhuriyet hükümetinin biz "Gayrı muntazamlılar" Musevi Türk vatandaşlarını, himayesiz bırakmak konusundaki kararının sebebini anlamaktan aciz kalıyoruz. Seyrü sefer kanununda biz *Gayrı muntazamlılara,* vaziyetimizi düzeltmek için beyanname ile Merkezi hükümete müracaatımıza müsaade edildiğine nazaran pek uzun sürmesi lazım gelen dosya tahkikatı ve kararların ve müdafaalarımızın neticesine itibarla himayesizliğimizin sebeplerini "Şiddet-i Kanuniyeye" atfeyliyoruz...Ecdadımızı Engizisyon mezaliminden kurtarıp beş asırdan beri bizi şefkatli sinesinde himaye etmiş ve refah ve saadet içinde yaşatmış olan ve en son büyük bir nimet olmak üzere ırk ve mezhep ayrımı yapılmaması esasına bina ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla bize haklar ve tam bir eşitlik vermiş olan Necip Türk Milletine sadakat, bağlılık ve minettarlığımızı asla unutmadık ve katiyen unutmayız. Her halükarda ve her zaman ve mekanda bu cevheri sadakati bu "Sadık Musevi Milleti" şerefli ünvanını daima beraber taşıdık ve Dünya'ya her vesile ile müftehirane ilan ettik. Şimdi himayesizliğimizin sebeplerini anlamak için bundan fazlasını muhakeme edemiyoruz... Binaenaleyh "Demokles'in Kılıcı" başımıza asılı olduğuna ve her an düşmek tehlikesine maruz bulunduğumuza nazaran bir an evvel hakkımızda affı umumi ilan ile konsolosluklarca hemen muamele-i kaydiye ve himayelerimizin icrası kullanımında lazım gelenlere acil emirlerinizi içeren telgrafın yazılmasını istirham ederiz. Cenabı hak aziz vatanımızı harp felaketinden ve bütün musibetlerden korusun. Muhterem milli şefimizi Türkiye'nin İstiklal günlerine ve Cumhuriyet bayramlarının idrakine nail buyursun. Amin. Dört gözle müjdeli haberlerinizi bekleyen binlerce zavallılar namına, İmza: Yakar.[8]

8 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0,Yer no: 110.736.12.

Durum sıcaklığını korurken Türk hükümeti, Alman işgâli altındaki bölgelerde görev yapan temsilcilerine gönderdiği talimatla, Türk Yahudilerinin Türkiye'ye dönüşünün sağlanmasını istemiş, Yahudi mültecilere transit vizesi verilmesini ve yolculuklarının sorunsuz geçmesinin sağlanmasını bildirmiştir. Öte yandan, Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'nde görevli Hans Kroll, Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 16 Ekim 1942 tarihli bir raporda, bazı Türk Yahudilerinin beş yıldan uzun bir süredir Paris'te yaşadıklarını ve bu nedenle Türk vatandaşlıklarını yitirmiş olabileceklerini de açıklamıştır.[9]

Çünkü, hukuksal açıdan olaya bakıldığında; 23 Mayıs 1927 tarihli *"Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığından Iskatı Hakkındaki Kanun"*'u ve 23 Mayıs 1928 tarihli *"Türk Vatandaşlığı Kanunu",* Naziler iktidara geldikten sonra Türk konsoloslukları tarafından yurt dışına yerleşmiş Türk vatandaşlarına da uygulanmıştır. Bu uygulama daha çok gayrimüslim vatandaşları kapsamıştır ve hukuki açıdan onların Türk vatandaşlığını düzenlemiştir.[10] Böylece, Hükümet, Vatandaşlık Kanununun 10. maddesi gereğince, yabancı bir ülkede yaşayıp beş yıldan fazla bir süre zarfında Türk konsolosluklarına kendilerini tecil ettirmemiş Türk vatandaşlarını istediği takdirde vatandaşlıktan çıkarmıştır.

Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan 21 ve 24 Ekim 1942 tarihlerinde Paris, Brüksel ve Lahey kentlerindeki Alman temsilciliklerine gönderilen bir talimatla, Türk hükümetinin taleplerinin karşılanması belirtilmiştir. Ancak, 1943 yılın Ocak ayında Fransa'daki Alman işgâl kuvvetleri ile bölgede yaşayan Türk

9 Ahmad Mahrad (Der. Cemil Koçak), *"İkinci Dünya Savaşı'nda Alman İşgal Bölgelerinde Yaşayan Türk Yahudilerinin Akıbeti"*, **Tarih ve Toplum**, C.8, S.108, Aralık 1992, s.22.

10 23 Mayıs 1927 tarih ve 1041 sayılı *"Şeraiti muayeneyi haiz olmıyan Osmanlı tebaasının Türk vatandaşlığından iskatı hakkında kanun"*, **Düstur**, 3.tertip, C.8, s.572; 23 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayılı *"Türk Vatandaşlığı Kanunu"*, **Düstur**, 3.tertip, C.9, s.994-998.

Yahudileri arasında sorunlar çıkmış, Almanya'nın tanıdığı sürenin dolmasına karşılık Türk Yahudilerinin durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Artık durum içinden çıkılmaz bir noktaya gelmiş; Papen 26 Ocak 1943'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporla; Alman güvenlik kuvvetlerinin Türk Yahudilerini eterne etmelerini ve doğuya sevklerini öngörmüştür. Fakat Berlin, Türk Yahudilerinin eterne edilmelerini bir süre daha askıya almıştır. Meselâ, Yunanistan'da yaşayan Türk Yahudilerinin Yunanistan'dan ayrılmaları için tanınan süre dolmak üzereyken Almanya tarafından bu süre, 15 Temmuz 1943'e kadar uzatılmıştır. Ne var ki, Almanya'nın Paris Büyükelçiliği'nden, 23 Eylül 1943 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazılan bir başka raporda, Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'nun Türk Yahudilerinin sevkinde faal bir rol oynamadığı bilgisi yer almıştır. Koçak'a göre, Türkiye Paris'teki 3900 Türk Yahudi'nin hayatını kurtarabilecek durumdayken ancak 30 kişi için girişimde bulunmuştur.[11] Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliği nezdindeki baskıları başarısız kalmıştı. Hatta, Türk Yahudilerinin Alman Yahudilerinin karşılaştığı muameleye maruz kalacakları ve doğuya sevk edilecekleri yönündeki tehditler de etkili olmamıştır.

Bir yandan da, Türkiye'nin Almanya'dan süre uzatımı ile ilgili istekleri devam etmiştir ve 1943 yılının Kasım ayında Türk Yahudileri konusunda Berlin'de, Alman Dışişleri Bakanlığı ile Türkiye Büyükelçiliği arasında bir kez daha süre uzatımı görüşülmüştür. Yapılan anlaşmaya göre, Türkiye'ye dönecek olan Türk Yahudilerinin listesi, 31 Aralık 1943 tarihine kadar Alman makamlarına teslim edilmeli ve dönüş yolculuğu da 31 Ocak 1944 tarihine kadar tamamlanmalıydı.

11 Koçak, *a.g.m.*, s.24-25.

Yine de bütün bu görüşmelere karşın, Brüksel'deki Alman temsilcisinin 1944 yılındaki bir yazısında, Türk Yahudilerinin bir toplama kampında eterne edildikleri bilgisi yer almıştır. Türkiye'nin Paris konsolosluğu'nun Belçika'da yaşayan Türk Yahudileri nezdindeki girişimiyle, burada yaşayan Yahudiler eterne olmaktan kurtarılsa da, işgâl bölgesinde olan Türk Yahudilerine pasaport verilmemiş, birçok Türk Yahudi temerküz kamplarına gönderilme tehlikesi yaşamıştır.[12]

Öte yandan, başta Bulgaristan, Romanya, Yunanistan olmak üzere, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Macaristan ve Almanya gibi ülklerde ve Avrupa'nın çeşitli köşelerinde Türk vatandaşı olan pek çok Yahudi, Türk diplomatlarının girişimleri ve insiyatif kullanmaları sonucunda öldürülmekten kurtarılmıştır. Avrupa ülkelerindeki Türk büyükelçilik ve konsoloslukları, Yahudileri Türk vatandaşlığına geçirmek için çaba göstermişlerdir. Ayrıca, bazı Türk konsolosluklarında Ankara tarafından düzenlenmiş olan kimlik kısımları boş bırakılmış olan belgeler de acil durumlarda kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Meselâ, Viyana Başkonsolosu İsmail Hakkı Okday, konsoloslukta bulunan boş pasaportları yardım isteyen Alman Yahudilerine vererek hayatlarını kurtarmıştır.[13]

Almanya yabancı ülke vatandaşı olan Yahudilerle birlikte Türk Yahudilerinin de Alman işgâl bölgelerinden çıkarılmasını talep etmiştir. Bu bağlamda, Türk Yahudileri için Türkiye'ye süre uzatımı girişimlerini sürekli yinelemiş ancak Türkiye'nin bu yöndeki girişimleri yeterli olmamıştır.

12 Nejat Akar, **Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein,** Ankara, 1999, s.77.

13 Çetin Yetkin, **Batılıların Kirli Yüzü Struma,** Otopsi Yayınları, İstanbul, s.36-37.

Arner Levi'ye göre, savaş boyunca Türkiye'ye yabancıların girmelerinde gittikçe artan sınırlamalar yapılmış ancak Türkiye'nin kapıları Yahudi mültecilere asla kapanmamıştır.[14]

2- YAHUDİ MÜLTECİLERİN FİLİSTİN'E GÖÇÜ

Savaş boyunca Almanya ve diğer işgâl altındaki ülkelerden Filistin'e veya kendilerini kabul edecek başka bir ülkeye gitmek için Türkiye'den transit geçiş yapan Yahudi mültecilerle dolu gemilerin Türk karasularına varışlarına rastlanmıştır.[15]

Hatta Yahudilerin Türkiye üzerinden Filistin'e geçişlerine II. Dünya Savaşı çıkmadan önce izin verilmiştir. Türkiye, bunu 9 Ağustos 1938 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanılan bir kararname ile düzenlemiştir. Ayrıca, Türk hükümeti, 3 Ekim 1940 tarih ve 6/4564 sayılı kararname ile İngiliz ve Fransız pasaportu taşıyan Yahudilerin Türkiye'de kalmamaları ve transit geçmeleri şartıyla yeni bir kararın altına imza atmış, bunu da Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Bu gelişme üzerine Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Bükreş Başkonsolosluğu ile temasa geçerek İngiliz ve Fransız pasaportu taşıyan 230 Yahudinin transit geçişini sağlamıştır.[16]

---

14 Arner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.140.

15 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 99.641.13. Meselâ, Mart 1944'den Ağustos 1944'e kadar Bülbül, Mefkure, Morina adlı Türk gemileri ile 2000'e yakın mülteci İstanbul'a taşınmıştır. Türk karasularında Struma, Mefkure gibi bazı gemi facıları da yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Fahriye Emgili, *"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'den Filistin'e Transit Geçen Yahudi Mülteci Gemileri"*, **Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, XVII. Yüzyıldan Günümüze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri,** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, ss.231-238.

16 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 99.641.7/1.

Türkiye üzerinden Filistin'e transit geçip Filistin'e gidecek olan Yahudi mülteciler için Sohnut[17] Türkiye'de bir temsilcilik açmıştır. Cenevre'de Sohnut adına görev yapmış olan Haim Barlas, 1940 yılının Ağustos ayında Sohnut'un temsilcisi olarak İstanbul'a gelerek Yahudi mültecilerin sorunları ile ilgilenmiştir. Barlas, Avrupa'dan kaçan Yahudi mültecilerin Türkiye'den transit geçerek Filistin'e gitmeleri konusunda geçiş izni almak için, 1940 Aralık ayında, Cumhurbaşkanlığı'na başvurmuştur ve Sohnut'un Türkiye'den transit olarak geçecek Yahudilerin giderlerini üstleneceğini ve gerekirse bu konuda garanti vereceğini bildirmiştir.[18] Barlas, bu başvurusunda, İstanbul'da açılmış olan ajansların tek amaçlarının Avrupa'da yaşaması mümkün olmayan Musevileri insani duygularla Filistin topraklarına yerleştirmek olduğunu, Türk milletinin asırlardan beri her hangi bir haksızlık karşısında suskun kalmadığını, Yahudilere dönük uygulamalarıyla da bunu daha önce gösterdiğini, bu defa da yapılacak olan yardımın Museviler tarafından hiçbir zaman unutulmayacağını, vize alacak olanların hiçbirisinin Türkiye'de kalmayacağını belirtmiştir.[19]

Sohnut temsilcisi Haim Barlas'tan başka İstanbul Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden olan Hanri Soriano, Edmond Goldenberg, Simon Brod, Rıfat Karako, Daniel Ancel, Marsel Franko ve diş hekimi Günzberg'den oluşan bir heyet de Türkiye'den transit geçecek olan Yahudi mültecilerin işleri ile uğraşmışlardır.[20]

Türkiye açısından Yahudilerin Filistin'e transit geçiş işlemlerinin nasıl gerçekleştirileceği konusu çözülmesi gereken önemli bir sorundu. Dâhiliye Vekâleti bu soruna çözüm aramıştır. Bu amaçla, 1938 yılının Ocak ayında Dâhiliye Vekâleti'nden

17 Dünya Yahudi Ajansı.

18 Bali, a.g.e, s.345.

19 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 99.641.7/2.

20 Tahir Kodal, "Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri", Atatürk Dergisi, C.V, Sayı. 3, Ocak 2007, s.141.

Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na gönderilen bir talimatla: Türkiye'de yerleşmiş yabancı Yahudiler ve Heyeti Vekile kararına dâhil Devletlerarası Yahudiler hakkında nasıl bir işlem yapılacağı; Türkiye'ye gelmiş ve halen Türkiye'de bulunan yabancı Yahudilerin yerleşmiş sayılıp sayılmayacakları; bir Yahudi'nin Türkiye'de müessese ve iş sahibi olmasının hangi vasıflarla tespit edileceği; iş edinmenin hangi tarihten önce olursa geçerli sayılacağı gibi sıkıntıların çözümünde esas alınacak hangi koşulların belirlenmesi istenmiştir.[21]

Ayrıca, 25 Ocak 1938 tarihili bu talimatnameyle:[22] Romen tebaası Yahudilerin Türkiye'de iki aydan fazla oturamayacakları kararı alınmıştır. Bu husus saklı kalmak üzere Yahudi mülteciler için belirlenen koşullar şunlardır:

a- Türkiye'ye geçici olarak gelecek Yahudilerin veya Yahudi ailelerin, Türkiye'den sonra gideceği yerin vizesini almış olması,

b- Türkiye'de Yahudilerin ancak bir ay geçici süre ile ikamet edebileceği,

c- Geçici olarak gelen her Yahudi ve her Yahudi ailesinin Türkiye'de (İstanbul'da) ikamet ettiği müddet zarfında geçineceği kadar ve Türkiye'den dönerken bineceği vapurun navlun masrafına yetecek kadar nakit parası bulunması,

d- Belirlenen para tek kişi için 300 lira, döviz olarak da 150 lira tutarında olması,

21 Dönemin Emniyet Müdürü tarafından 6 Nisan 1939'da, Başvekalet Müsteşarı Vehbi Demirel'e Yahudi meselesi hakkında sunulan maruzatla Yahudi mülteciler ile ilgili sorunlara çözüm aranmıştır. Ayrıntı için bkz. BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.5/1.

22 25.1.1938'de Yalova'dan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dan telefonla alınan talimatın sureti: Hariciye Vekâleti Vekili Bay Saraçoğlu Şükrü'ye; BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.5/2.

e- Mülteci olarak Türkiye'den (Boğazlardan ve İstanbul'dan şimendifer tarikiyle) geçecek olan her Yahudi'nin ve Yahudi ailesinin İstanbul'a geçici dahî olsa çıkmalarının yasak olduğu,

f- Mülteci olarak Türkiye'ye gelecek Yahudilerin azami miktarı ayda 200 kişiyi aşmaması şeklinde belirtilmiştir.

Ayrıca, Türk hükümeti, bu Yahudileri şartları ihtiva ettiği takdirde dahi kabul edip etmemekte ve dilediği zaman hudut dışına çıkarmakta yetkili olacaktı.[23] Böylece, Yahudilerin Türkiye'den Filistin'e transit geçiş işlemlerinin nasıl yapılacağı konusundaki hususlar bu talimatname ile açıklanmıştır.

Türk hükümetinin Filistin'e gitmeleri amacıyla transit vize vermiş olduğu Yahudi mültecileri iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk grubu, Türkiye üzerinden toplu olarak geçiş yapmak isteyenler meydana getirmiştir. Bunlardan diğer grubu ise, Türkiye üzerinden Filistin'e transit geçmek için kişisel başvuru yapanlar oluşturmuştur. Bunlar ya tek başlarına, ya da eşleriyle birlikte veya Filistin'deki eşinin yanına gitmek için transit vizeye başvurmuşlardır.[24]

Toplu olarak göç etmek isteyen ilk gruba ilişkin vize işlemi, 1940 yılının Ağustos ayında tamamlanmıştır. 450 Alman tebaası Yahudi çocuğun ve refakatlerinde bulunan 40 öğretmen ve mürebbiyenin Filistin'e seyahatleri ellişer kişilik kafileler halinde

23 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.5/3.

24 Bu grupta yer alanlardan biri de Sigol'dür. Musevi kadın Filistin'de bulunan kocasının yanına gitmek amacıyla gerekli transit vizeyi almak için Türk Dışişleri'ne başvurmuştur. Dışişleri'nde bu teklif değerlendirilmiş ve Bakanlar Kurulu'nun kararnameyi onaylamasıyla da teklif kabul edilmiştir. Bu şekilde, Sigol'ün Filistin'e gitmesi sağlanmıştır. Bkz. BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 91.66.8. Bir başka örnek de, bireysel olarak İstanbul'daki Sohnut temsilciliği aracılığıyla başvuruda bulunan Macaristan Yahudilerinden olan Philip Nadler ve Ladislas Kövari'dir. Bunların durumu, Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve Filistin'e geçmeleri sağlanmıştır. BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 92.85.19.

yapılmıştır. Kafilenin biri Türkiye'den çıkmadan diğeri kabul edilmemek şartıyla, 29.8.1938 tarih ve 3/9498 sayılı kararname çerçevesinde, 25 Ağustos 1940'da İcra vekilleri Hayeti kararıyla Türkiye'den transit olarak geçebilmişlerdir.[25]

Yahudi mültecilerin Türkiye üzerinden Filistin'e gitmek için yaptıkları en kalabalık başvuru, 1940 yılında 4.687 Yahudi mülteci adına yapılmıştır. Polonya, Macaristan, Yugoslavya, İspanya, Çekoslovakya, Hollanda, Fransız ve Alman uyruklu bu mülteciler transit vize almak amacıyla, Dışişleri Bakanlığı'na başvurmuşlardır. Burada yapılan inceleme ve değerlendirmeler neticesinde, bu kişilerin transit geçmeleri şartıyla, Filistin'e gönderilmelerinin önünde hiçbir engel kalmamıştır.[26]

Transit geçiş işlemleri için yapılan uzun görüşmeler sonucunda, *"Yahudi Mültecilerin Türkiye Üzerinden Transit Geçmelerine Dair"* bir kararname, İcra Vekilleri Heyeti'nce 30 Ocak 1941 tarihinde kabul edilmiştir. Bu, 9 Ağustos 1938'de yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye gelişleri ile ilgili kararnamenin yerine geçmiştir. Bu kararname uyarınca bulundukları ülkelerde yaşama ve dolaşım hürriyetleri açısından kısıtlamaya tabi olan Yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye girişleri ve Türkiye'de ikamet etmeleri yasaklanmıştır.[27] Öte yandan, Yahudi mültecilerden Türkiye'de çalışmalarından millî fayda sağlayacağı düşünülenlerin, Türkiye'ye girişlerine istisnai olarak izin verilmesi kararlaştırılmıştır.[28] Meselâ bu amaçla, Sümerbank'ça kurulması

25 BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 92.85.5.

26 BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 93.117.7.

27 Tasviri Efkar, 12 Şubat 1941.

28 Macaristan'daki Manfred Weis Firması ile Sümerbank arasındaki işlerin bitirilmesi için gelecek olan Macar Yahudi Laszlo Tanczos'a vize verilmesi için bkz. BCA, Tarih: 11/10/1941, Sayı: 2/16712, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 96.86.16; Türkiye ile Macaristan arasında yapılacak pamuk takası müzakerelerine katılacak Macar temsilcileriyle birlikte Macar uyruklu Yahudi Etienne Vago'ya yurdumuzda kalma izni verilmesi hakkında bkz. BCA, Tarih: 14/2/1942, Sayı: 2/17333, Dosya: 88-302, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 97.117.20; Yahudi ırkın-

düşünülen boru fabrikasında çalışacak olan Yahudi uyruklu Ladislas Tanczos'a, Türkiye'de üç ay kalması için vize verilmiştir.[29]

Aynı zamanda, bu kararname ile Yahudilerin transit işlemleri bir düzene bağlanmıştır. Yahudilerin Türkiye'den ayrıldıktan sonra gidecekleri ülkeye ait vizeleri ve yolculuk biletleri var ise Türkiye'den transit geçiş vizesinin verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, Hükümet, Filistin'e gitmek için transit vizesine sahip Yahudi mültecilerin Türkiye'ye ayak basmamaları şartıyla, Türkiye'den gemi veya karayolu ile geçişlerine izin vermiştir.[30]

Türkiye'den Filistin'e 1940 Şubat'ında transit geçiş yapan Raanan Galili adlı Yahudi mülteci, Türkiye üzerinden İsrail'e geçiş yolcuğunu ve Türkiye'nin deniz yolcuğu sırasında onlara gıda maddesi yardımı sağladığını şu sözleriyle anlatmıştır:

> "Yaşasın Türkiye"
>
> 6.2.1940 günü saat 12.00'de İstanbul'a ulaştık. Etrafımızı 7 polis motoru sardı. Birinde Yahudi Cemaati başkanı vardı. Kendisi sıhhatimizi sordu ve eksikliklerimizin tespitini istedi. Saat 14:45'te bir römorkör bizlere her taraftan gönderilen bağışları getirmişti. Mülteciler var güçleri ile "Yaşasın Türkiye, Yaşasın İnönü" diye tezahüratta bulundular. Bizlere 20.000 portakal, incir, elma, yumurta, 3000 ekmek, (o ana kadar yalnızca peksimet yiyip deniz suyu içiyorduk) lahana, limon, 100 şişe konyak, balık, havuç ve pulları yapıştırılmış 500 adet mektupluk zarf verdiler; yazdığımız mektupları aldırıp yakınlarımıza ulaşmasını sağladılar. Kişi başına dağıtılan muhtelif eşyaya

dan Mechel Zieringin'in İstanbul'daki Nijat ve Ferruh Şeşbeş'e ait Demir ve Çelik Fabrikasında çalıştırılması. Bkz. BCA, Tarih: 8/12/1942, Sayı: 2/19153, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 100.103.4.

29 Bkz. BCA, Tarih: 3/2/1943, Sayı: 2/19390, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 101.7.16.

30 Romen, Çek ve Polonya Yahudilerinden 366 kişinin ellerinde Suriye ve Filistin için geçerli vizeleri olsa dahî Suriye'den geçmelerine Suriye makamlarınca engel olunduğundan, bunların elli kişilik kafileler halinde, Türkiye'den geçmeleri için transit vizesi 28 Eylül 1940'da verilmiştir. Bkz. BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 92.94.19.

ilaveten birer ekmek ve 10'ar portakal verildi. Akşama doğru Sarnıç gemisi ile içme suyu getirdiler. Ertesi gece İstanbul'u terkettik ve "Sakarya" gemisi ile 31 gün daha denizlerde dolaştıktan sonra nihayet İsrail topraklarına ulaştık." [31]

Mültecilerin yanı sıra Yahudi ajanslarının temsilcileri de Türkiye'ye olan şükran duygularını ifade etmişlerdir. Filistin Yahudi temsilcisi Mr. Eliash, Kudüs Türk Konsolosluğu'na gönderdiği bir mektupla; Yahudi sorunlarıyla ilgilenmek üzere Ankara'ya geldiğinde kendisine ve özellikle Avrupa'dan gelen Yahudi mültecilere karşı Türk makamlarınca gösterilen istisnai ilgiden dolayı, Türkiye'ye teşekkür etmiştir.[32] Yine İstanbul'daki Filistin Musevi Muhacerat Şubesi Ajansı Genel Başkanı Haim Barlas tarafından 9 Aralık 1940'ta, Başbakan Refik Saydam'a bir teşekkür yazısı gönderilmiş ve çeşitli ülkelerin pasaportlarına sahip olan Yahudi mültecilerin Türk topraklarından geçmesine yönelik her türlü yardım sebebiyle, Türk hükümetine ve milletine teşekkür edilmiştir.[33]

Türkiye, Filistin'e giden Yahudiler konusunda savaşın ilk yıllarında katı kurallar çerçevesinde hareket etmiştir. Bu tutumunda, Yahudilerin Türkiye'ye yerleşmelerinin önüne geçme isteğinden kaynaklanmıştır. Ancak, Türkiye'nin bu tavrının savaşın sonlarına doğru değiştiği görülmektedir.

Türkiye'nin Almanya ile 2 Ağustos 1944 gecesi siyasî ve iktisadî ilişkilerini kesmeye karar vermesi ile birlikte Ankara Radyosu: "Türk hükümeti, Yahudi göçmenlerine yardım etmeye her zaman hazırdır" beyanında bulunmuştur. Basında da hükümetin Avrupa'dan gelip transit olarak Filistin'e giden Yahudi mültecilere her türlü kolaylığı göstereceği haberi yer almıştır.[34]

---

31 **Raanan Galili isimli Musevi göçmenin günlüğünden alıntı:** http://necatiltas.8m.com/yahudi.html, 14 Eylül 2011.

32 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 266.793.45.

33 BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 99.641.7.

34 **Haber Akşam Postası,** 8 Ağustos 1944; Örneğin, Sofya Konsolosluğu'ndan

Ne var ki, transit vize ile gelen ve Türkiye'den gönderilen, ancak Suriye makamlarınca Filistin'e gitmelerini izin verilmeyerek yeniden Türkiye'ye dönmek zorunda kalan Yahudiler meselesi, Türkiye'yi uğraştıran bir diğer sıkıntıydı. Filistin'e gitmek üzere Türkiye'ye gelen Yahudiler Suriye makamları tarafından kabul edilmeyince, Türkiye bu sorunu çözümlemek için gereken çabayı sarf etmiştir. İslâhiye'de bekleyen 105 Yahudi'nin vize işleri sonuçlanıncaya kadar İstanbul'da kalmaları ve İslâhiye'den ilk hareket edecek trenle İstanbul'a iadeleri kararlaştırılmıştır. Bunlar, İstanbul'da Yahudi teşkilatına emanet edilmişler ve her türlü masrafları kendileri tarafından karşılanmıştır.[35] Suriye'ye trenle ya da vapurla, Filistin'e sevkleri gerekirse de yine İstanbul'daki Yahudi teşkilatından teslim alınacaklardı. Ayrıca, İstanbul'da bulunan 40 Yahudi de aynı işleme tâbî tutulacaktı. Yahudilerin düzenli bir şekilde sevkiyatını sağlamak için İçişleri Bakanlığı'nın bu kararı doğrultusunda çeşitli illerdeki valiliklere bilgi verilmiştir (7.10.1945). Nitekim, bu mülteciler kısa bir süre sonra İstanbul'dan Aksu vapuru ile ayrılmışlardır.[36] Böylece, kadın, çocuk, erkek, yaşlı çok sayıda Yahudi mültecinin bölgeye ulaşmaları sağlanmıştır.

Bulgaristan'dan Filistin'e göç etmek isteyen fakat ellerinde İngiliz vizesi olduğu halde Suriye tarafından kabul edilmeyen 51 erkek ve 54 kadın olan bu kafilenin İslahiye'de konaklaması haberi basında önemli yer tutmuştur. Kafiledeki mültecilere Sofya'daki hayat şartları sorulduğunda, *"Bu hususta açıkça bir şey*

verilen transit vizesi ile Filistin'e gitmek üzere Türkiye'ye gelen Bulgar Yahudilerinden Sani Koise Almosnino'ya, eşi Berte ve üç çocuğu ile Türkiye'de oturması için iki ay süreyle izin verilmiştir (27.10.1944). Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 106.75.15.

35 Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.18/1.; **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1945.

36 Bu Valilik ve Kaymakamlıklar: Gaziantep, Seyhan, Niğde, Konya, Kütahya, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, İstanbul, Afyon, Valilikleri, ve İslahiye'dir. Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.18/2.

söylememize imkan yoktur. Tahsilimizi, evimizi barkımızı bırakıp, Filistin'e gitmenin manası herhalde sizce de malumdur" sözleri ile durumlarını ifade etmişlerdir.[37]

Türkiye'den transit olarak göç eden Yahudilerin muhaceret işlerini, İstanbul'da bulunan Filistin temsilcileri yürütmüştür.[38] 1944 Mart'ında Romanya'dan Filistin'e göçün artması üzerine, Filistin mümessilleri Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü'ne başvurarak, Romanya'dan göç edecek Yahudi kafilesi için Tarı vapurunu kiralama girişiminde bulunmuşlardır. Basında yer alan haberlerden bu kafilenin içinde Romanya'nın tanınmış zenginlerinin ve çocuk kafilesinin de olduğu bilgisi yer almıştır.[39]

Yahudi mültecilerin yasal ya da yasal olmayan yollarla Filistin'e geçme çabaları ve yaşanan olaylar Türkiye açısından bir takım sıkıntılara yol açmıştır. Özelikle, kaçak olarak ve deniz yoluyla Türkiye'ye gelen Yahudi mülteciler meselesi bu sıkıntıların başındadır. Türkiye savaşın dışında kalabilmek ve ortaya çıkan sıkıntıları çözümleyebilmek için Yahudi mülteciler sorununda rahat davranamamıştır. Türkiye bazı dengeleri koruyabilmek ve sıkıntıları aşmak için dış siyasette izlediği "ihtiyatlı politika"yı takip etmiştir.[40]

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, 1939-1942 yılları arasında toplam 21 gemi, Filistin'e gitmek ve Yahudi mültecileri buraya ulaştırmak amacıyla Türk karasularına giriş yapmıştır. Bu gemilerden üç tanesi batmıştır. Bunlar; Romen ve Bulgar bandıralı Salvator, Romen bandıralı Struma ve Tacorw'dur.

---

37 *"Filistin'e Giden Yahudi Kafilesi İstanbul'a Dönüyor"*, **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1945.

38 **Cumhuriyet**, 25 Mart 1944.

39 **Cumhuriyet**, 26 Mart 1944.

40 Kodal, *a.g.m.*, s.148.

Türkiye'ye Deniz Yolu İle Gelen Yahudi Mülteciler

Tebaası	Gelen Adet	Giden Adet	Boğulan Adet	Kalan Adet	Geminin Adı	Son Çıkış Tarihi
Romen	54	54	-	-	Transilvanya	8.03.1939
Romen	600	600	-	-	Imtı	10.03.1939
Alman Çek	325	325	-	-	Atrato	22.05.1939
Alman Çek	380	380	-	-	Lasparla	25.06.1939
Alman Çek	658	658	-	-	Frossola	1.07.1939
Romen	700	700	-	-	Patya	30.07.1939
Romen	850	850	-	-	Panama	9.08.1939
Macar	271	271	-	-	Putniçer	16.08.1939
İngiliz	142	142	-	-	Harziyon	7.09.1939
Bulgar	210	210	-	-	Rudniçer	10.09.1939
Romen	1200	1200	-	-	Neomi Julia	12.09.1939
Romen Bulgar	246	120	125	-	Salvator	1941
Yunan	53	51	-	2	-	11/9/1941
Romen	769	2	767	-	Struma	25/4/1942
Romen	36	36	-	-	Mihrace	16/5/1942
Romen	21	21	-	-	Dordeval	23/7/1942
Romen	14	14	-	-	Exuen	2/8/1942
Romen	22	-	-	22	Avrupa	25/8/1942
Romen	15	-	-	15	Dora	16/9/1942
Romen	120	-	-	120	Tacorw	1/10/942
TOPLAM	**7.186**	**6.084**	**893**	**169**		

Dönem dönem Türk bandıralı gemiler de Yahudi mültecilerin taşınması işinde görevler üstlenmişlerdir. Bu durum, daha çok II. Dünya Savaşı'nın ikinci döneminde karşımıza çıkmaktadır.

3.TÜRKİYE'NİN YAHUDİ MÜLTECİLER İLE İLGİLİ TUTUMU

Türkiye savaş boyunca, seçici davranarak Yuhudi mültecileri ve bunların ailelerini kabul etse de, tarafsızlığını ve kararlılığını sürdürmüştür. Yahudilerin Türkiye üzerinden transit geçişlerine izin verilse de yabancı uyruklu Yahudilerin Türkiye'ye girişleri ve Türkiye'de ikamet etmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca,

savaş boyunca Türkiye'nin Yahudi mültecilerle ilgili izlediği resmî siyaset basına da yansımıştır. Özellikle, Yahudi mültecilerin ülke topraklarına yerleştirilmesi meselesinin Türk milletinin türdeş yapısını bozağı düşüncesi, Yahudi mültecilerin kabul edilmemesi yönünde bir fikir birliği olduğunu göstermiştir.

Türkiye, Yahudi mültecileri kabul konusunda 1938 yılında ardı ardına çıkardığı iki kanun ile Türkiye'ye göç etmek isteyen Yahudilere yönelik sıkı önlemler almıştır. Bu kanunlardan ilki, 28 Haziran 1938 tarihli "Pasaport Kanunu"dur. Bu kanunla yabancı uyrukluların Türkiye'ye girişi düzenlenmiştir. Pasaport Kanunu'nun 4. maddesi ile transit olarak Türkiye'den geçip gitmek istedikleri halde yanlarında yeterli para veya vasıtaları olmayanlar ile gideceği memleketler için vizeleri bulunmayan "yabancı uyrukluların" Türkiye'ye girişleri yasaklanmıştır.[41]

Kabul edilen diğer kanun ise, yabancı uyrukluların Türkiye'de ikametleri hakkında düzenlemeleri içermiştir. Buna göre, yabancı uyrukluların sınır dışı edilmeleri, "Türk ırkına mensup" olma veya olmama ölçüsüne göre değerlendirilmiştir. Türk ırkına mensup olanların sınır dışı edilmeleri İcra Vekilleri Heyeti'nin alacağı karara bağlı iken, "Çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan ecnebi göçebelerin" sınır dışı edilmelerine sadece Dâhiliye Vekâleti yetkili kılınmıştır.[42]

1938 yılının Mart ayında Avusturya'nın Almanya tarafından ilhak edilmesi, Almanya ve Avusturya'nın Yahudi asıllı vatandaşlara karşı uygulamaya başladıkları saf ırk kanunları ve Almanya ile Avusturya'da sinagoglara yapılan saldırılar, Yahudileri bekleyen geleceği göstermiştir. Bu durum karşısında Yahudiler başka ülkelere göç etmenin imkânlarını araştırmaya

41 28 Haziran 1938 tarih ve 3519 sayılı "Pasaport Kanunu", **Düstur**, 3.Tertip, C.19, s.1594-1605.

42 29 Haziran 1938 tarih ve 3529 sayılı "Ecnebilerin Türkiye'de ikamet ve seyahatleri hakkında kanun **Düstur**, 3.Tertip, C.19, s.1649-1655.

başlamışlardır. 1938'de Evian'da bir uluslararası konferans toplanmış ve burada Avusturya ve Almanya'dan kaçan Yahudileri kabul edecek ülkeleri belirleyerek göçmenler sorununa çözüm aranmıştır.[43]

Türk basında da bu konferansa ilişkin görüşlere yer verilmiştiR. Evian konferansını izleyen Doğan Nadi şu yorumuyla izlenimlerini aktarmıştır : *"Evian Konferansına, büyük ümitlere kapılmadan, muvaffakiyetler temenni edelim. Ve son vaziyetlerde en büyük endişeyi doğuran Musa'nın serseri ahfadının düşüncesiz ve gayesiz dolaşmalarında yollarını lütfen Türkiye'ye düşürmemelerine dua edelim..."*[44]

1938 yılının Kasım ayında, Sohnut başkanı Haim Weizman, İstanbul ve Ankara'daki resmî makamlarla temaslarda bulunmuştur. Weizman bu temaslarında, Türk hükümetine Nazi Almanyası'ndan kaçmak isteyen Yahudilerin Türkiye'ye yerleştirilmelerini teklif etmiş, bu teklifin kabul edilmesi halinde Türkiye'ye önemli miktarda dış kredi sağlanacağını bildirmiştir. Konunun hükümette tartışılması sırasında bazı bakanlar, 200.000 kadar Yahudi'nin Türkiye'ye yerleştirilmesinin çok zor olacağı ve Türkiye'nin millî yapısına zarar vereceği düşüncesiyle buna karşı çıkmışlardır.[45] Öte yandan, Türk vatandaşlarından olup muntazam ve kanunen muteber vesaikle seyahat eden Yahudilerin memleketimize gelmelerine engel olunmaması için, müfettişliklere ve vilayetlere talimat verilmiştir (28.02.1939).[46]

1938'de İstanbul'da yaşayan Avusturya, Çekoslovak, Alman ve İtalyan uyruklu Yahudiler, Almanya'da ve İtalya'da uygulanan antisemitist siyasetten dolayı telaşlanmışlardır. Ardından

---

43 Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945]**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

44 **Cumhuriyet,** 15 Temmuz 1938.

45 Federal Almanya Devlet Arşivleri, Pol VII, Türkei 36, 30 Kasım 1938 tarihli belge'den aktaran Bali, **a.g.e.**, s.334.

46 **BCA,** Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.7.

Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine İstanbul'da yaşayan Avusturya uyruklu Yahudiler, Alman Konsolosluğu tarafından Alman vatandaşı kabul edilmedikleri için "vatansız" konumuna düşmüşlerdir.

Bu yüzden İstanbul'da bulunan Çek Yahudileri, kendilerine pasaport verilmediğinden veya pasaportlarının süresi dolmakta olduğundan, Türkiye'de kalmak amacıyla resmî makamlara ikamet tezkeresi almak için başvuruda bulunmuşlardır. Bu sebeple de, Çekoslovak tebaası hakkında yapılacak işlemin ne olacağı resmî makamlar arasında yazışmalara konu olmuştur. Türk resmî makamlarına göre, Çek Yahudilerinin pasaportlarının yenilenmesi için Alman Konsolosluğu'na başvurmalarının sağlanacağı ve bu insanların kendi ellerinde olmayan nedenlerden ötürü pasaportlarını yenileyememelerinin onların suçu olmadığı yönünde hemfikir olunmuştur. Hükümet ve Dâhiliye Vekâleti nezdinde yapılan girişimler sonucu, yabancı uyruklu Yahudilerin sınır dışı edilmesi kararı da böylece geçersiz kılınmıştır (13.4.1939).[47]

Türk hükümetinin bu yönde girişimine karşın, resmî makamların "vatansız" duruma düşen yabancı uyruklu Yahudiler arasından on dokuz aileyi sınır dışı etmeye hazırlandıkları öğrenilmiştir. Sınır dışı edilmesi düşünülen ilk grup 13 Ocak 1938'de İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne davet edilmiş ve bunların üç gün içinde İstanbul'u terk etmeleri istenmiştir.[48]

Yabancı uyruklu Yahudileri sınır dışı etme girişimin ardından Hüseyin Cahit Yalçın, konuya ilişkin bir yazısında şu görüşlerini kamuoyu ile paylaşmıştır:

"Türk vatandaşı olan Yahudilerden bahsedersek bunlar için hiçbir mesele mevcut olmadığını temin edebiliriz. Türkiye'de asırlardan beri sükûn ve huzur dairesinde yaşayan ve çalışan Yahudilerin siyasî hakları Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilatı

47 BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 206.407.2.

48 Bali, a.g.e., s.336.

Esâsiye kanunları tarafından tasdik ve kabul olunmuştur (...). Ecnebi tabiiyetinde bulunan Yahudilere gelince: Türkiye'de Yahudilere karşı umuî ve hususî surette hiçbir düşmanlık hissi mevcut olmadığı için, biz Yahudi meselesini sırf insani bakımdan göz önünde tutuyoruz. Üniversitemiz için Avrupa'dan davet etmiş olduğumuz profesörler içinde Yahudi ırkına mensup olanların bulunması, Türk hudutlarının Yahudi ırkına karşı düşman bir sed halinde kapanmış olmadıklarına bir delil teşkil eder. Davet ettiğimiz Yahudi profesörlerin Türkiye'yi ikinci bir vatan telakki ederek gençlik fikri inkişafına ve memlekette ilmin terakkisine halisane ve fedakarane yardım ettiklerini görmek bizleri kendilerine yüksek karakterlerine ve ciddiyetlerine karşı pek müteşekkir bırakmıştır (...) fakat bazı memleketlerden çıkan ve çıkarılacak olan bütün Yahudilere karşı Türk hudutlarını açmak meselesi tamamen başka bir şeydir. Türkiye'nin iktisadî ve sosyal vaziyeti büyük Yahudi kitlelerinin memleket dahilinde yerleşmelerinde birtakım ciddi mahzurlar arzedebilir. Bundan dolayıdır ki Yahudi ırkının Avrupa'da gördüğü muamele kalbimizde kendilerine karşı bir sempati tevlit etmiş olmakla beraber bunun fiili eserleri içeriye Yahudi muhacirleri kabul etmek suretinde de tecelli edemiyor."[49]

Hüseyin Cahit Yalçın Türkiye'nin, Yahudilere yönelik düşmanca bir tutumunun olamayacağını ve insani anlamda gereken hassasiyeti göstermiş olduğunu belirtmiş, öte yandan da Türkiye'de Yahudi muhacirlerin yerleşmesine pek imkan olmadığını da vurgulamıştır. Bu bakış açısı, resmî makamların Yahudi meselesine olan yaklaşımını da ortaya koymuştur. Hüseyin Cahit Yalçın'a koşut bir düşünce Yaşar Nabi Nayır'ın şu sözlerinde yer almıştır:

"Memleketimizde yalnız İstanbul'a inhisar eden ve üç ayrı milliyete mensup bir azlık kütlesi müşterek yekünü, bu şehirdeki

49 *"Yahudi Meselesi"*, Yeni Sabah, 24 Ocak 1939.

Türk nüfusunun kahir bir ekseriyet teşkil etmesine mani olmayacak bir miktardadır. Buna rağmen yabancı kandan azlıklardan çok çekmiş olan Türk milleti yeniden vatanına başka ırktan insanların girmesine tabidir ki müsamaha edemez"[50]

Bu sözler, Türk kamuoyunun Yahudi göçüne karşı ortak tavrını göstermesi açısından önemli olmuştur.

Öte yandan, Başvekil Refik Saydam[51] verdiği bir demeçte, Türkiye'de yaşayan Yahudi asıllı vatandaşları rencide edebilecek yayımların yapılmasının anlamsız olduğunu söyleyerek, Alman Asıllı Yahudilerin Türkiye'ye yerleştirilmeleri ile ilgili hükümetin tavrını ifade etmiştir:

"Son zamanlarda bir de Yahudi meselesi mevzu bahis olmaktadır. Tebaamızdan olan Yahudiler hakkında vatandaş muamelesi yapıyoruz. Bu prensip hiçbir vakit değişmez...Herkes kendi işi gücü ile meşgul olmalıdır. Ecnebi Yahudilere gelince başka memleketlerde tazyike uğrayan Yahudileri fert fert memleketimize kabul etmeyeceğiz. Ancak kendi millî ve idarî ihtiyaçlarımız için getirdiğimiz mütehassıslar arasında Yahudiler de vardır. Bunların kız kardeşleri yahut aileleri gibi yakın akrabaları ecnebi memlekette olur da memleketimize gelmek isterlerse bu adamların rahat zihinle işlerine bakabilmeleri için bunları bizden iş istememek şartı ile kabul edeceğiz."[52]

Aynı zamanda, Saydam savaş yıllarında Türkiye'nin Yahudi mülteciler konusunda izleyeceği siyaseti de bu sözlerle yansıtmıştır.

Nitekim, Türk Hükümeti Filistin'e gitmek amacıyla kendisine yapılan hem bireysel hem de toplu göçe ilişkin vize başvurularını genellikle onaylamış, Türkiye'de kalmadan doğrudan

50 Yaşar Nabi, *"Nüfus Meselesi karşısında Türkiye"*, **Ülkü, Ülkü Seçmeler (1933-1941) içinde,** Eylül 1939, s.441-447.

51 Refik Saydam, 03 Nisan 1939-09 Temmuz 1942 tarihleri arasında görev yapmıştır.

52 **Vakit,** 27 Ocak 1939. Meselâ, bu şekilde Türk Philips Şirketi'nde çalıştırılmakta olan Alman Yahudilerinden Herman Levi'nin Almanya'daki annesinin Türkiye'ye gelmesine izin verilmiştir. Bkz. **BCA,** Tarih: 28/9/1939, Sayı: 2/12037, Dosya: 88-223, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 88.94.19.

Filistin'e gitmeleri şartıyla, Yahudiler için gerekli resmî düzenlemeleri zamanında yerine getirmeye çalışmış, ailelerin parçalanmasının önüne geçmiştir. Bazı durumlarda da, bazı Yahudi mültecilerin transit vize işlemleri başvurularını geri çevirmiştir.[53]

SONUÇ

Cumhuriyet döneminde azınlıklar sorununa bakarken, Yahudilere yönelik tutumlarda Türk-Yahudi birlikteliğine vurgu yapan bir geçmiş ön planda olmuştur. Türk hükümeti, hukuk önünde eşitlik ilkesi ile Yahudileri korumuştur. Gerek Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde Alman işgâli altındaki bölgelerden kaçan bilim adamlarının Türkiye'ye sığınması sırasında, gerek II. Dünya Savaşı'nın zor koşulları altında Türkiye'ye gelen Yahudiler için gerekli önlemler alınmış ve onlara yardımlarda bulunulmuştur. Bu tutum da Türkiye'nin koruyucu bir ülke olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye, savaş yıllarında Yahudi mülteciler konusunda faydacı bir siyaset izlemiştir. Kimi zaman Türkiye'nin yurt dışındaki konsolosluklarında Alman, İtalyan, Macar, Romen pasaportalarına sahip olanların Türkiye'ye giriş vizesi istemleri geri çevrilmiştir. Ancak, istisnai durumlar da olmuş; bazı bireysel başvurulara sıcak bakılmış ve Türkiye'nin işgücünden ve uzmanlıklarından faydalanacağı kişilerin yurda girmesine izin verilmiştir.

Savaş yılları olması sebebiyle ülkeler arasında yaşanan kutuplaşma ve Yahudilerin devletsiz oluşu onlar için büyük sıkıntı yaratmıştır. Romanya, Bulgaristan gibi ülkelerden kovulan Yahudiler, Türkiye'ye sığınmak istemişler ve bu amaçla Türk

53 Meselâ, Türkiye'nin onay vermediği kişilerden biri Avukat Gad Franko Milaslı'dır. 7 Haziran 1943 tarihinde İstanbul Valiliği'ne Filistin'e gitmek maksadıyla başvuruda bulunduysa da İçişleri Bakanlığı'nın bu kişi hakkında yapmış olduğu tahkikat sonucunda, ülkeden ayrılması siyasî güvenlik açısından sakıncalı bulunduğundan bu şahsa vize verilmesi uygun görülmemiştir. Bkz. Kodal, *a.g.m.*, s.146.

karasularından Filistin'e geçmeye çalışmışlardır. Bu şekilde başlayan Yahudi göçü de Türkiye açısından yeni bürokratik işlemleri ve kanuni düzenlemeleri gerekli kılmış ve çeşitli tedbirler ile Türkiye, Yahudi mültecilerin transit geçişine izin vermiştir.

Türkiye değişik Avrupa ülkelerinden kendisine toplu olarak vize başvurusunda bulunan toplam 5.889 Yahudi'ye bu dönemde vize vemiş olmakla birlikte, bireysel olarak da 8 kişiye Filistin'e geçiş izni vermişti.[54]

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin kayıtsız kalmadığı bir konu Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk Yahudileri meselesidir. Türk konsoloslukları, Türk Yahudilerin kamplara gönderilerek öldürülmelerinin önüne geçmek için gerekli çabayı harcamış ve bu Yahudilere yeni kimlikler düzenleyerek bunun önüne geçmeye çalışmıştır. Kimi zaman da Almanya tarafından, yabancı ülke vatandaşı olan Yahudilerle birlikte Türk Yahudilerinin de Alman işgâl bölgelerinden çıkarılması istenmiş ve Türk Yahudileri için Türkiye'ye süre uzatımı girişimlerini sürekli yinelenmiş, fakat Türkiye'nin bu yöndeki girişimleri izlediği ihtiyatlı siyaset nedeniyle yeterli olmamıştır.

Türkiye dış siyasetinde izlediği ihtiyatlı tutumu ve II. Dünya Savaşı'nın dışında kalabilmek için stratejiler geliştirirken, diğer taraftan da Avrupa ülkelerindeki Yahudi düşmanlığı nedeniyle Musevilerin Filistin'e göç edebilme çabalarına kayıtsız kalmamıştır. Başta Romanya olmak üzere, Avrupa ülkesinin vatandaşı durumunda olan ve can havliyle Türkiye üzerinden Filistin'e gitmek için her türlü yola başvuran Yahudi mültecilere, Türk Devleti'ne yakışır bir tavırla, günün şartlarında elinden gelen her türlü yardımda bulunmuştur. Hatta, Türkiye'den transit geçip Filistin'e gidecek olan Yahudi mülteciler için Türk resmî makamlarının izniyle Sohnut, Türkiye'de bir temsilcilik açmıştır.

Sonuçta, Türk hükümeti Filistin'e gitmek amacıyla kendisine yapılan vize başvurularını, Yahudi mültecilerin vize başvurularını

54 Kodal, *a.g.m.*, s.158.

gösteren örneklerde de görüldüğü üzere, çoğunlukla onaylamış Türkiye'de kalmadan doğrudan Filistin'e gitmeleri şartıyla, onlar için gerekli düzenlemeleri kararnamelerle yerine getirmiş, ailelerin birbirine kavuşmasını sağlamıştır.

KAYNAKLAR

A-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Belgeleri

BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.5/1/2/3.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 93.117.7.

BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 232.562.20/1/2/3/4/5.

BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.18.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 106.75.15.

BCA, Tarih: 11/10/1941, Sayı: 2/16712, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 96.86.16.

BCA, Tarih: 14/2/1942, Sayı: 2/17333, Dosya: 88-302, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 97.117.20.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 91.66.8.

BCA, Tarih: 8/12/1942, Sayı: 2/19153, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 100.103.4.

BCA, Tarih: 3/2/1943, Sayı: 2/19390, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer no: 101.7.16.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 92.94.19.

BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 110.736.7.

BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 206.407.2.

BCA, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer no: 99.641.13.

BCA, Tarih: 28/9/1939, Sayı: 2/12037, Dosya: 88-223, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.94.19.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 92.85.5.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 92.8519.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer no: 93.117.7.

2-Resmî Yayınlar

Düstur, 3.tertip, C.9, 9 Teşrin-i Sani 1927-17 Teşrin-i Evvel 1928, Matbacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1931.

Düstur, 3.tertip, C.19, Teşrin-i Sani 1937-Teşrin-i Evvel 1938, Ankara Başvekalet Matbaası, 1938.

3-Gazeteler

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Tasviri Efkar

Vakit

Yeni Sabah

4-Araştırma ve İnceleme Eserler

AKAR, Nejat, **Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein,** Ankara, 1999.

BALİ, Rıfat N., **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni [1923-1945],** İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

EMGİLİ, Fahriye, *"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'den Filistin'e Transit Geçen Yahudi Mülteci Gemileri",* **Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, XVII. Yüzyıldan Günümze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri,** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

FRANTZ, Douglas - COLLİNS, Catherina, **The Untold Story of The Struma And World War II's Holocaust At Sea, Death On The Sea,** Harpers Collins Press Yayınları, New York, 2003.

KESER, Ulvi, *"İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Orta Doğu'ya Yahudi Göçü, Göçmen Yahudilere Türkiy'nin Yardım Faaliyetleri ve İngiltere'nin Kıbrıs'ta Açtığı Mülteci Kampları",* **Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, XVII. Yüzyıldan Günümze Ortadoğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri,** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

KODAL, Tahir , *"Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri",* **Atatürk Dergisi,** .C.V., Sayı. 3, Ocak 2007.

MAHRAD, Ahmad (Der. Cemil Koçak), *"İkinci Dünya Savaşı'nda Alman İşgal Bölgelerinde Yaşayan Türk Yahudilerinin Akıbeti",* **Tarih ve Toplum,** C.8, S.108, Aralık 1992.

NABİ, Yaşar, *"Nüfus Meselesi karşısında Türkiye",* **Ülkü, Ülkü Seçmeler (1933-1941),** Eylül 1939.

LEVİ, Arner, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

YETKİN, Çetin, **Batılıların Kirli Yüzü Struma,** Otopsi Yayınları, İstanbul.

5.Diğer

http://necatiltas.8m.com/yahudi.html, 14 Eylül 2011.